I. LUPAȘ
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

STUDII, CONFERINȚE ȘI COMUNICĂRI ISTORICE

VOLUMUL II

CLUJ
TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ"
1940

www.dacoromanica.ro

I. LUPAŞ
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

STUDII, CONFERINŢE
ŞI
COMUNICĂRI ISTORICE

VOLUMUL II

CLUJ
1940

www.dacoromanica.ro

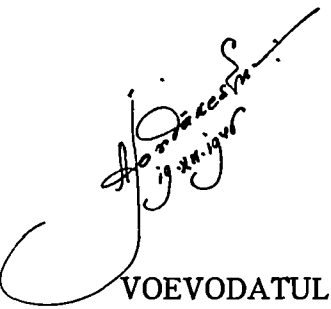

VOEVODATUL TRANSILVANIEI IN SEC. XII şi XIII.

Inainte cu 34 de ani (2 Aprilie 1902) răposatul Ioan Bogdan, în comunicarea sa despre „*Originea voevodatului la Români*[1]) stăruea să arate drept cea mai interesantă particularitate în organizarea istorică a Ţărilor Române faptul că reprezentantul autorităţii politice supreme purta titlul de voevod, un titlu care în această accepţiune nu se găseşte la nici unul dintre popoarele vecine. Voevodatul apare deci, în lumina cercetărilor lui, ca o instituţiune prin excelenţă românească, datând dintr'o epocă anterioară cuceririi maghiare.

Este de mirare că un cercetător aşa de temeinic pregătit, ca regretatul nostru coleg, a trecut cu vederea felul cum a reuşit să se afirme vechea instituţie românească a voevodatului în organismul Regatului ungar, dând *atenţie exclusivă voevozilor mărunţi,* ale căror atribuţiuni le înfăţişa ca fiind egale cu ale cnejilor, şi lăsând cu totul în afară de domeniul cercetărilor sale rolul important îndeplinit de *voevozii Transilvaniei,* veacuri de-a-rândul, până la transformarea acestei provincii în *principat,* ocrotit la adăpostul suzeranităţii turceşti, deci cu totul *independent de Coroana ungară* şi, timp de trei jumătăţi de veac, chiar în continuă vrăjmăşie cu reprezentanţii ei.

Această privire unilaterală va fi fost motivul, care l-a în-

Comunicare făcută la Academia Română în şedinţa publică dela 20 Mai 1936.

1) Cf. *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice.* Seria II. Tom. XXIV. 1901—1902, pag. 191—207.

www.dacoromanica.ro

demnat pe Ioan Bogdan să considere „greşită" interpretarea ce s'a dat atribuţiunilor voevodale din Transilvania, afirmând că „dacă voevozii din Ungaria ar fi avut în realitate situaţiunea, pe care le-o dă această teorie istorică — înfăţişându-i ca moştenitori ai vechilor duci români, găsiţi de Unguri la venirea lor aici, deci ca nişte căpetenii teritoriale, investite cu rol de comandanţi ai oştirii, de cârmuitori şi judecători ai cetăţenilor de sub ascultarea lor, atunci ne-am aştepta cu drept cuvânt, ca ei să fi jucat un rol însemnat în vieaţa Statului ungar, ca ei să fi făcut parte integrantă din baronii şi nobilii Regatului şi să fi hotărât, măcar în unele privinţe, transformările constituţionale şi politice ale acestui Regat. Documentele şi cronicile nu ne spun însă nimic despre aşa ceva: în vieaţa Statului ungar voevozii români n'au fost nici când un factor constituţional hotărâtor[1]).

Dacă ar fi fost atras însuşi *Voevodatul Transilvaniei* în sfera cercetărilor lui Ioan Bogdan, credem că o astfel de afirmaţiune — în vădită contradicţiune cu ştirile cronicilor şi ale documentelor — ar fi lipsit din cuprinsul valoroasei comunicări dela 1902, deoarece Voevodatul acesta a avut, veacuri de-a-rândul, înrâuriri dintre cele mai însemnate şi mai hotărîtoare în vieaţa Regatului ungar, după cum se va vedea din cele ce urmează.

I.

Organizarea lui înfăţişează tocmai aceleaşi note caracteristice, care se găsesc şi în structura voevodatului Ţării Româneşti şi în aceea a voevodatului Moldovei. Nici în Transilvania nu era voevodul provinciei întregi un simplu comandant de oaste, ca la popoarele slave, ci era în acelaşi timp cârmuitorul şi judecătorul cetăţenilor de sub ascultarea sa, din ţara „ultrasilvană", concentrând în demnitatea voevodală toate atribuţiunile militare, administrative şi judecătoreşti, având deplină au-

[1]) I. Bogdan, *Originea voevodatului la Români.* An. Ac. Rom. M. S. I. Seria II, tom. XXIV, p. 192 sq.

www.dacoromanica.ro

toritate şi putere de stăpânire asupra tritoriului său întocmai ca şi Domnul Munteniei sau al Moldovei, doar cu singura deosebire că nu putea să fie, nici să se intituleze autocrat, „singur stăpânitor", ci era în mai mare măsură dependent de Coroana ungară decât Domnii din sudul şi răsăritul Carpaţilor, siliţi şi ei uneori de împrejurări să admită acte de oportunitate politică recunoscându-i o suzeranitate efemeră. Altfel, documentele istorice fac mărturie deplină că între atribuţiunile acestora şi între ale voevozilor Transilvaniei *nu era nici o deosebire de esenţă, ci numai una de grad.*

Nicăiri, în teritoriul fostului Regat ungar, nu se găseşte amintirea vreunei organizaţiuni teritoriale-politice la fel cu cea voevodală din cuprinsul Transilvaniei. De aci rezultă că ea trebue considerată ca un produs specific transilvan, pe care penetraţiunea stăpânirii maghiare în această regiune nu a fost în stare s'o desrădăcineze din solul natal, nici s'o împiedece în ulterioara ei desvoltare, oricât de mult s'a străduit s'o facă, după cum apare din repetate mărturii ale documentelor vremii. Este deci cu totul lipsită de temeiu afirmaţiunea recentă a unei reviste dela Seghedin că cel dintâi element etnic, care a organizat vieaţa de stat în Transilvania, ar fi fost elementul maghiar[1]).

Cu prilejul colonizării cavalerilor teutoni în Ţara Bârsei, ca şi cu prilejul colonizării Saşilor în Provincia Sibiană, repre-

---

[1]) Cf. revista *Népünk és Nyelvünk* din Seghedin, an. VIII (1936), p. 27: „Erdélyben *elsönek* a magyarság szervezte meg az állami életet" (Pentru întâia dată maghiarimea a organizat vieaţa de stat în Transilvania). Tot atât de puţin adevărată e şi afirmaţiunea dintr'o publicaţiune recentă că fiinţa de stat în Transilvania ar fi fost într'un anume sens partea integrantă a fiinţei de stat maghiar, după cum din punct de vedere geografic Transilvania ar fi doar *o anexă* a Ungariei; cf. Asztalos Miklos, *A történeti Erdély*, Budapesta, 1936, p. 38. Lipsa de temeinicie geografică a acestei afirmaţiuni a fost dovedită deplin într'un strălucit studiu al răposatului nostru coleg *Gh. Vâlsan, „Transilvania în cadrul unitar al pământului şi statului român"*, în publicaţiunea *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul.* Bucureşti, 1929, vol. I, pp. 145—156.

www.dacoromanica.ro

zentantul Coroanei ungare a încercat cu repetată străduinţă să micşoreze autoritatea şi puterea politică a voevodului asupra locuitorilor din aceste regiuni[1]). Nu a reuşit însă decât în măsură redusă şi în mod trecător. Incercările acestea pot servi ca dovezi lămurite cu privire la antagonismul dintre vechea organizaţiune voevodală şi dintre aceea a Regatului ungar care, neizbutind s'o înlăture pe cea dintâi, a trebuit să se împace cu existenţa şi dăinuirea ei seculară în teritoriul Transilvaniei, adaptându-se şi aceasta noilor împrejurări prin statornicirea unui „modus vivendi" în cadrele Regatului ungar.

Voevodul Transilvaniei deveni cu timpul demnitar numit de însuşi regele Ungariei şi locţiitor al lui. In această calitate era obligat firește să ţină seamă de dispoziţiile regelui întru cât jurisdicţiunea asupra locuitorilor din întreg cuprinsul voevodatului începuse acum a o exercita sub auspiciile lui[2]).

---

[1]) Cf. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1892, vol. I, p. 10: „nec vaivoda . . . pro tempore constitutus ultra silvas, nec aliquis vaivodarum descendere super eos possit, nisi a benevolentia ipsorum invitatus fuerit ab eisdem" (în privilegiul acordat Saşilor din Cricău, Ighiu şi Romos, la 1206). *Ibidem*, pp. 11 şi 19: „nullus vaivoda super eos descensum habeat" (în privilegiul acordat cavalerilor teutoni la 1211 şi 1222) şi p. 35: „si vero vaivoda ad regalem utilitatem ad ipsos vel per terram ipsorum transmittitur, duos decensus, unum in introitu et unum in exitu solvere non recusent" (în privilegiul acordat Saşilor din „Comitatus Cibiniensis", la 1224). Cf. şi Franz Michaelis, *Zur Geschichte der Dörfer Krapundorf-Ighiu u. Krakau-Cricău* în revista *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, Sibiu 1936, p. 277—288.

[2]) Cf. *Sigism. Kósa de Berekeresztur* (fost notar jurat al Cancelariei aulice transilvane), *De publica partium Transsilvanarum Administratione civili atque militari sub Wayvodis, qui terras illas ultrasilvanas sub auspiciis regum Hungariae gubernabant. Viennae, 1816*, p. 11: „Locumtenentes regum administrandae Transsilvaniae non ex regia domo, sed ex potioribus regni admoti, dicebantur *Waywodae*, peregrina quidem ex Slavico adoptata, sed apud *populares* nostros civitate donata dictione. Is, scillicet Wayvoda partium Transsilvanarum, tam in civilibus quam militaribus generalis fuit locumtenens regius in provincia et qua talis in his, quae ad publicam totius provinciae administrationem pertinebant, *in omnes tres nationes, jus civitatis Transilvanae habentes, immediatam exercuit jurisdictionem*". La pp. 59—62, publică autorul o serie de 94 voevozi ai Transilvaniei, începând la *1174* cu Leusthatius şi terminând la 1555 cu cei doi voevozi numiţi de Fer-

www.dacoromanica.ro

Dar fiind regele departe, absorbit de grijile ce i le pricinueau afacerile din centrul ţării şi dela periferiile de sud, vest şi nord ale regatului, — voevodul stăpânea Transilvania adeseori după bun placul său, exercitând chiar şi dreptul de a dărui moşii oamenilor săi de încredere şi nerespectând totdeauna drepturile de autonomie teritorială, nici pe ale Saşilor, nici pe ale Secuilor. Intre demnitarii Regatului ungar el ocupa loc de frunte, alături de palatinul ţării şi de banul Croaţiei şi al Slavoniei[1]).

In epoca Arpadienilor s'a făcut încercarea de a înlocui pe voevod cu un „comite", „duce" sau „principe"[2]), cari nu au fost însă în stare să desfiinţeze instituţiunea tradiţională a voevodatului, deoarece ea era atât de înrădăcinată în pământul şi în trecutul Transilvaniei, încât a putut resista pornirilor ostile, perpetuându-se şi afirmându-se cu vigoare până la jumătatea

---

dinand Habsburgul: Ştefan Dobo şi Francisc Kendy. La pp. 79—80 dă şi o listă a comiţilor secueşti (Series comitum qui regum sub auspiciis praefuerunt Siculis) de 28 inşi, începând cu Simion dela 1224 şi încheind cu aceiaşi Francisc Kendy şi Ştefan Dobo dela 1555. Un cercetător de mai târziu începe însă numai la *1235 cu Bogomir* seria comiţilor Secuilor: cf. *Lázár Miklos*, Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig (Comiţii şi vicecomiţii Secuilor până la catastrofa dela Mohács) în revista *Századok*, 1880, p. 732 şi urm.

1) Cf. *Kósa*, *op. cit.*, p. 53: „Et haec de potestate Wayvodarum civili et militari eorumque in administratione publica munere dicta sunto: dignitatem officii quod attinet, ea in Transilvania tanta fuit atque palatinalis in Hungaria, banalis in Croatia et Slavonia, *censebaturque inter baronatus regni Hungariae*, quos inter ordinaria sessione post palatinum et judicem curiae, ordinarioque voto gaudebat".

2) Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* (Istoria naţiunii maghiare sub regii din casa arpadiană), Budapest, 1899, I, p. 218, înfăţişează pe voevodul Transilvaniei ca pe un coleg al palatinului ungar, deci în una din cele mai înalte demnităţi ale Regatului ungar, constatând şi el că numirea tradiţională de *voevod* a eliminat cu desăvârşire chiar din terminologia latină orice numire de *principe* sau *duce* („a régi törzsfö a *vajda* nevet nyerte, mely kifejezés még a latin terminologiában is teljesen kiszoritott minden *„princeps"* *vagy* *„dux"*-féle elnevezést). Revenind apoi într'o notă, subliniază că *Transilvania a fost stăpânită perpetuu de voevozi* şi, când se întâmplă să fie amintiţi aci şi *principi* din dinastia lui Arpad, în calitate de *„dux Transylvaniae"*, ei deţineau o demnitate superioară aceleia de voevod *(Ibidem*, p. 466). La fel prezentase chestiunea şi Sigismund Kósa, *op. cit.*, pp. 3—5.

www.dacoromanica.ro

secolului al XVI-lea, când cu ajutorul suzeranităţii turceşti s'a putut ridica ţara transilvană la rangul de principat.

Istorici maghiari cu bună faimă recunoşteau că *Transilvania nu s'a contopit niciodată deplin cu regatul Ungariei,* că a reuşit să-şi păstreze de-a-lungul veacurilor particularismul ei politic, cultural şi economic nesdruncinat. Alexandru Szilágyi afirmă lămurit că Transilvania şi Ungaria „nefiind niciodată contopite deplin"[1]), nu au format o singură ţară, *ci două ţări deosebite.*

Cercetând cauzele, care au contribuit la menţinerea şi adâncirea acestei separaţiuni multiseculare, alt istoric maghiar, Ladislau Kővári credea, că ele s'ar putea descoperi chiar în dispoziţiile cuprinse în instrucţiunile, pe care întemeietorul Regatului ungar, Ştefan — zis „cel sfânt" — le-ar fi dat, afirmativ, fiului său Emeric cu privire la felul de cârmuire al acestui Regat. Se găsesc în aceste instrucţiuni două puncte de următorul cuprins: „Unius linguae uniusque moris regnum imbecile et fragile est" (VI) şi „quis Graecus regeret Latinos graecis moribus aut quis Latinus regeret Graecos latinis moribus" (VIII). Prin cel dintâi, credea Kővári, că s'ar fi dat prea mare atenţiune diferitelor elemente etnice aflate sau colonizate aci, iar prin al doilea s'ar fi impus păstrarea obiceiurilor şi tradiţiilor de guvernare pentru fiecare neam în parte. Explicarea acestor puncte ar fi făcut-o cele două ţări „secole de-arândul cu sabia în mână, spre folosul altora"[2]).

---

[1]) Szilágyi Sándor, *Erdélyország története tekintettel mivelödésére,* (Istoria Transilvaniei cu privire la civilizaţia ei) Pest, 1886, p. 66: „Erdély..., az anyaállamtól a természet által elválasztva, azzal *teljesen összeolvasztva sohasem volt*" (Transilvania, despărţită prin graniţi naturale de Ungaria, *nu a fost niciodată deplin contopită cu aceasta).*

[2]) Cf. Kővári László, *Erdély történelme,* (Istoria Transilvaniei) Pest, 1859, vol. I, p. 56: „Erdély... azon helyet, hol Szt. István a nemzeti szokások megtartását köti fia, s illetöleg a következö uralkodók lelkére, hol kétségbe vonja, hogy görög rómait helyesen kormányozhatna, e pontot Erdély magyarázá igen elbizakodottan. E VI és VIII pont az, melyet századokig karddal magyaráz a két haza egymásnak, mások hasznára".

www.dacoromanica.ro

Este de necrezut să fi avut aceste instrucţiuni ale regelui Ştefan rolul determinant, ce li se atribue de istoricul amintit, deoarece ele nu au pătruns la cunoştinţa cârmuitorilor şi a cârmuiţilor acestor două ţări. Originalul instrucţiunilor nici nu e cunoscut, textul lor s'a păstrat numai într'o copie din secolul al XV-lea[1]). Deaceea critica istorică este în drept să tragă la îndoială însăş afirmaţiunea că pretinsele instrucţiuni ar fi putut emana dela cel dintâi rege al Ungariei.

Cauzele separaţiunii trebuesc deci căutate în împrejurările firești ale deosebirilor geografice, etnice şi sociale-politice dintre aceste două ţări. Ungaria începuse a fi orientată chiar din zilele întâiului rege Ştefan spre Apus, iar Transilvania a rămas cu totul îndreptată spre Răsărit, ceea ce subliniază şi pomenitul istoric maghiar scriind că „busola Transilvaniei părea fixată cu totul spre Răsărit, mai ales din cauză că populaţia ei aparţinea în majoritate bisericii răsăritene".

Ca dovadă despre organizarea bisericii răsăritene în părţile Transilvaniei, mai veche decât a celei apusene, poate servi ştirea păstrată la trei scriitori bizantini: doi din secolul al XI-lea (Skylitzes şi Kedrenos) şi unul din al XII-lea (Zonaras). Cei doi din urmă au transcris, după cel dintâi, povestirea despre călătoria lui Bulcsu şi Gyula la Constantinopol, unde au primit botezul creştinesc pe la jumătatea veacului al X-lea (950). „La

---

[1]) Cf. H. Marczali, *Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum*, Budapestini, 1902, pp. 62—63. Engel, în *Geschichte des ungarischen Reiches*, exprimase părerea că aceste instrucţiuni (morum institutio) nu ar fi emanat dela Ştefan, ci ar fi fost scrise mai târziu şi atribuite lui, — părere împărtăşită şi de alţi cercetători. Iuliu Szekfü subliniază că mai ales conducătorii coloniştilor germani în Ungaria obicinueau să invoace aceste memorabile cuvinte latineşti întru sprijinirea drepturilor minoritare, cu toate că regii ungari nu dăduseră „oaspeţilor" nici un fel de promisiune scrisă pentru respectarea obiceiurilor şi drepturilor etnice („es steht ausser Zweifel, dass Einwanderungen im 11. Jahrhundert vor sich gingen, ohne dass die ungarischen Könige den „Gästen" die Unantastbarkeit ihrer Gewohnheiten und Rechte vorangehend schriftlich-versprochen hätten" cf. *Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter* în publicaţia lui Fritz Valjavec, *Südostdeutsche Forschungen*, München 1936, I, p. 20—21.

www.dacoromanica.ro

scurtă vreme după Bulcsu — spune izvorul grecesc — veni şi Gyula, care de asemenea era principe al Turcilor (Ungurilor), în cetatea împărătească, unde a fost botezat şi împărtăşit de aceleaşi binefaceri şi onoruri. Dar el luă cu sine şi un călugăr cu numele Hierotheos, vestit pentru evlavia sa şi pe care Theophylaktos (patriarhul Constantinopolului), îl hirotonise episcop al Turciei (Ungariei). Ajuns acolo, acesta întoarse pe mulţi dela credinţa rătăcită a barbarilor la creştinism. Gyula a rămas apoi statornic în credinţa aceasta şi el însuşi nu a năvălit niciodată în împărăţia Romanilor, nici pe prisonierii creştini nu i-a lăsat niciodată nerăscumpăraţi, ci i-a răscumpărat luându-i sub îngrijirea sa şi dăruindu-le libertatea; Bulcsu dimpotrivă, stricând contractul încheiat cu Dumnezeu, a năvălit adeseori în împărăţia romană. Dar când a cercat să purceadă la fel şi împotriva Francilor, ajunse în prinsoare, unde Ioan (corect: Otto), regele Francilor, îl trase în ţapă"[1]).

Istoricul maghiar Ludovic Thallóczy, arătând că relatarea aceasta a cronicarilor bizantini poate fi sprijinită de un text slavon, ajunge la concluzia că informaţia lui Skylitzes, cu toate că a fost scrisă cu un secol mai târziu, se întemeiază pe o însemnare vrednică de credinţă, deoarece persoanele amintite în cuprinsul ei şi faptele lor se pot verifica şi cu ajutorul altor izvoare. Numai pentru hirotonirea episcopului Ieroteiu şi pentru misiunea lui nu se găsesc ştiri în altă parte, de unde nu urmează însă că informaţia aceasta ar trebui ignorată sau respinsă[2]). Autorii celei mai recente sinteze a istoriei maghiare nu desconsideră, nici nu resping informaţia aceasta[3]), ci caută s'o aducă în legătură cu cea referitoare la *mănăstirea Sfântului Ioan Botezătorul* din Cetatea Mureşului, pentru care serveşte ca izvor capitolul X din *Vita Sancti Gerardi*. Asupra acesteia s'a pro-

[1]) Cf. „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift", Sibiu 1934, pp. 18—19.

[2]) L. Thallóczy, *Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon.* (Contribuţie la istoria vechii credinţe în Ungaria) în „Századok", 1896, p. 204.

[3]) Hóman-Szekfü, *Magyar történet,* (Istoria maghiară) I, pp. 169—170

www.dacoromanica.ro

nunţat critica de texte înfăţişând cel puţin capitolul acesta ca databil din secolul al XI-lea, anterior anului 1083 — data canonizării celui dintâi rege al Ungariei[1]). Din cuprinsul acestui capitol se vede că Achtum, cârmuitorul ortodox din regiunea Banatului, avea aci pe la sfârşitul secolului al X-lea stăpânire întinsă, fiind sub ascultarea lui „toată ţara dela râul Caraşului până la ţinuturile transilvane şi până la Vidin şi Severin". Puterea oştirii lui întrecea pe a regelui Ştefan, pe care Achtum „nu-l prea lui în seamă". Achtum clădise în Cetatea Mureşului, cu împuternicire dela Greci, o mănăstire în cinstea Sfântului Ioan Botezătorul, aşezând în ea *„egumen cu călugări greci, după rânduiala şi ritul lor"*. Era deci la gurile Mureşului vieaţă mănăstirească aşa de bine organizată, încât ea a putut să dăinuească şi după ce Achtum a căzut luptând cu oastea regelui Ştefan, de sub comanda lui Chanadinus. Creştinii căzuţi în luptă au fost înmormântaţi în cimitirul mănăstirii Grecilor, deoarece prin apropiere „nu era altă mănăstire în vremile acelea". Iar când învingătorul Chanadinus, spre a împlini făgăduinţa făcută în preajma luptei sfântului mucenic „purtător de biruinţă", pe locul unde acesta i se arătase în vis în formă de leu, a clădit şi el o mănăstire „în cinstea fericitului mucenic Gheorghe", nu avea la îndemână alte elemente spre a le adăposti în ctitoria sa, ci *a fost nevoit să aşeze „în ea pe pomeniţii călugări greci din mănăstirea fericitului Ioan Botezătorul împreună cu egumenul lor"*. Vieaţa bisericească organizată, cum fusese mai înainte în zilele lui Achtum, a rămas câtva timp nestingherită şi sub noua stăpânire a regelui ungar Ştefan, care din averile celui căzut a trecut o parte la Stat, dăruind altă parte învingătorului, iar partea a treia închinând-o pentru scopuri bisericeşti. Astfel au devenit averile smulse dela neamul lui Achtum cele

[1]) Müller Frigyes, *A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése* (Izvoarele şi originea legendei mai mari a lui G.) în „Századok", 1913, pp. 340—431.

www.dacoromanica.ro

dintâi ofrande ale diecezei de Cenad[1]). In locul călugărilor greci au fost aşezaţi aci călugări benedictini într'un timp, care nu poate fi determinat cu preciziune[2]).

Tradiţia, păstrată în cronici ungaro-latine, atribue regelui Ştefan întemeierea episcopiei catolice din Alba-Iulia, începutul căreia însă critica istorică a încercat a-l fixa în timpul domniei lui Ladislau (1077—1095), cu toate că cel dintâi episcop cunoscut până în timpul de faţă nu e amintit decât la sfârşitul unei diplome a regelui Coloman Cărturarul, dela 1111—1113, cu numele de Simon (De aliis episcopis, qui confirmatores fuerunt, *dominus Symon Ultrasilvanus*"[3]).

Dar numărul credincioşilor de sub jurisdicţia acestei episcopii a rămas disparent. Intervenţia papei Grigore IX pe lângă regele Bela junior, la *14 Noemvrie 1234,* — în interesul acelor Unguri şi Germani din regatul Ungariei, care făcându-se un popor cu Valahii, deopotrivă cu ei dispreţuiau pe episcopul catolic al Cumaniei primind sfintele taine dela nişte „pseudo-episcopi cari ţineau ritul Grecilor[4]), — indică lămurit începutul unui curent de desconfesionalizare a elementelor catolice, ungare şi germane, din partea populaţiei băştinaşă româneşti. Aceasta prin numărul ei putea să influenţeze în mod firesc asupra noilor colonişti, cari fără nici un fel de presiune oficială,

---

[1]) Cf. Coloman Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter.* Ein Beitrag zur Frühgeschichte u. Kulturgeschiche des Banats. Münster in Westfalen, 1927, p. 180: „So wurden die in Beschlag genommenen Güter des Geschlechtes Ajton zu den ersten Pfründen der Tschanader Diözese".

[2]) *Ibidem,* p. 65.

[3]) Temesváry János, *Erdély középkori püspökei* (Episcopii medievali ai Transilvaniei), Cluj, 1922, pp. 4—5.

[4]). *Urkundenbuch,* I, p. 60: „Nam Romanam ecclesiam contemnentes non a venerabili fratre nostro... episcopo Cumanorum, qui loci diocesanus existit, sed a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt ecclesiastica sacramenta et nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cum eis, *quia populus unus facti cum eisdem Walachis,* eo contempto, praemissa recipiunt sacramenta".

www.dacoromanica.ro

ci împinşi numai de trebuinţele vieţii lor sufleteşti, începură a se închina bisericii ortodoxe şi a-i practica riturile. Un cercetător recent se simte îndemnat a-şi pune întrebarea: oare în lupta aceasta a catolicismului cu ortodoxia răsăriteană de ce nu a fost atrasă, pe lângă episcopia Cumaniei, şi cea din Alba-Iulia? Ori, fiindcă în timpul acela era încă prea slabă"[1]).

Elementele ungureşti au rămas, în adevăr, timp îndelungat aşa de puţin numeroase, încât n'au fost în stare să asigure nici Ungariei propriu zise populaţia de bază, cu atât mai puţin Transilvaniei pe care, vrând nevrând, erau nevoite s'o lase în cadrele organizaţiei tradiţionale şi în stăpânirea populaţiei autohtone. Blocul acesteia au încercat însă mai târziu să-l spargă prin colonizări felurite, cu ajutorul cărora au izbutit regii ungari să-şi transforme stăpânirea nominală asupra Transilvaniei, măcar în câteva părţi ale acestei provincii, într'una reală.

In sfârşit, desvoltarea social-politică a Ungariei a înlesnit formarea unei clase de latifundiari numeroşi, câtă vreme Transilvania a rămas ţara proprietarilor mici şi mijlocii, astfel încât proprietăţile aristocraţiei transilvane — toate laolaltă — n'au ajuns niciodată să fie egale măcar cu ale câtorva magnaţi din Ungaria[2]).

De altă parte fiind Transilvania avizată, în privinţa apărării contra duşmanilor din afară, adeseori numai la propriile sale puteri, această situaţie izolată îi impunea necesitatea unei organizări autonome. Astfel, atârnarea ei de Ungaria devenia —

---

1) Richard Huss, *Gab es zur Zeit der Deutschkolonisation Siebenbürgens ein gr. kath. Bistum in Weissenburg?* (A existat în timpul colonizaţiunii germane a Transilvaniei o episcopie ort. în Alba-Iulia?), în revista „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift", Sibiu, 1934, şi I. Lupaş, *A existat în Transilvania episcopie ortodoxă înainte de întemeierea Regatului ungar,* în rev. „Biserica Ortodoxă Română", Bucureşti, 1934. Cf. şi I. Lupaş, *Ursprung und Entwicklung der bedeutendsten konfessionellen Minderheiten in Rumänien.* Jena-Leipzig, 1936, p. 6—7.

2) Szekfü Gyula, *A magyar nagybirtok történeti szerepe* (Rolul istoric al latifundiilor maghiare), în revista „Magyar Szemle" din Budapesta, 1928, vol. II, p. 306.

www.dacoromanica.ro

cum constatase pomenitul istoric maghiar — tot mai slabă; izbucneau adeseori revoluțiuni; în cele din urmă aceste două țări s'au separat cu totul una de alta, desbinându-se între Orient și Occident.

Dar și în timpul, când voevodatul Transilvaniei era strâns în cadrele Regatului ungar, puterea voevodatului s'a desvoltat în direcțiuni adeseori ostile puterii regale. Mai ales când reprezentantul acestei din urmă puteri se întâmpla să fie om slab, puterea voevodală avea prilej să sporească, afirmând tot mai impunător tradițională neatârnare și autonomie transilvană.

Istoricul maghiar pomenit, regretând că țara lui n'a avut un maestru al centralizării, cum fusese regele francez Ludovic XI care, sdrobind cu arma puterea feudalilor, a întemeiat unitatea Statului francez, subliniază legătura aceasta slabă dintre Ungaria și Transilvania, atribuind-o lipsei de prevedere a regilor ungari și tendinței lor de a favoriza Transilvania, care s'a obișnuit să fie tratată ca o provincie separată cu șefii săi proprii, cu voevozii cari aveau atribuțiuni atât de largi și de numeroase, încât urmarea neapărată era ca voevodatul acesta să devină focarul neliniștii și al anarhiei[1]). Este și în constatarea aceasta o înțelegere și interpretare greșită a stărilor medievale, văzute prin prisma concepțiilor politice ale timpului modern. Dacă voevodatul Transilvaniei a reușit să se mențină veacuri de-arândul cu organizațiunea sa deosebită, aceasta nu s'a întâmplat prin vreo grație sau favoare specială a regilor ungari, ci tocmai dimpotrivă în urma neputinței lor de a desființa o veche organizațiune, care se înfipsese cu rădăcini atât de resistente în însăși configurațiunea geografică și în tradiția istorică a acestui pământ românesc.

In schimb e mai apropiată de adevărul istoric opinia unui cercetător mai recent, care admite că organizarea deosebită a

[1]) Kővári, I, p. 136: „A vajdák, mint külön tartomány főnökei oly hatáskörrel ruháztattak fel, mely okvetlen a békétlenség, fejetlenség tüzfészkévé tevék külről is eleget sujtott kis hazánkat".

www.dacoromanica.ro

Transilvaniei, *cu voevozi puternici la cârmă*, regii Ungariei erau siliţi s'o încuviinţeze sub *„presiunea stringentă a necesităţii"*, deoarece *„începutul independenţei era aci aşa de adânc înrădăcinat*, încât *formaţiunea, pornită odată, nu mai putea fi oprită"*[1]). Aşa se explică faptul constatat şi de alt scriitor maghiar că „în tot cursul evului mediu în Transilvania a fost *sprijinul permanent, aproape rezerva sigură a tuturor aspiraţiunilor, revoltelor, pretenţiunilor şi rivalităţilor îndreptate contra puterii centrale a Regatului ungar"*[2]).

Perpetuarea acestei organizaţiuni ne înfăţişează acelaşi fenomen de vitalitate excepţională, ce se găseşte în fiinţa şi în toate manifestările elementului etnic românesc, precum şi în organizaţiunile sale primitive, care s'au putut strecura prin încercările feluritelor stăpâniri străine, adaptându-se împrejurărilor fără a-şi pierde fiinţa şi nota tradiţională proprie, dimpotrivă impunându-o aceasta şi elementelor colonizate mai târziu în Transilvania: Saşilor şi Secuilor, a căror „organizaţiune scăunală" apare vădit influenţată de a vechilor scaune de judecată, ale populaţiei autohtone[3]).

II.

Cronologia voevozilor transilvani este anevoie de stabilit cu preciziune, întru cât stăpânirea lor a fost adeseori întreruptă, fie prin capriciile regilor ungari, fie prin alte împrejurări. Incercările făcute până acum în direcţia aceasta au izbutit să dea totuşi pe bază documentară, începând cu anul 1103 şi până în

---

1) Farczády Elek, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és müködése 1437 elött* (Sfera de jurisdicţie şi activitatea judecătorească a voevozilor transilvani dinainte de 1437), Budapesta, 1912, p. 7.

2) Kós Károly, *Erdély; kulturtörténeti vázlat*, (Transilvania; schiţă cultural-istorică) Cluj, 1929, p. 19.

3) N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1916, vol. I, pp. 39—40: „Departe ca Saşii să ne fi dat nouă organizaţia lor, propria lor organizaţie a fost decalchiată, copiată după organizaţia primitivă a Românilor, pe cari i-au găsit în aceste părţi".

www.dacoromanica.ro

a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o respectabilă serie de voevozi ai Transilvaniei.

Cel dintâi voevod cunoscut din documente a fost *„Mercurius, princeps Ultrasilvanus"*, amintit în trei diplome din timpul regelui Coloman Cărturarul, la începutul secolului al XII-lea: 1103, 1111 și 1113[1]). Genealogistul M. Wertner[2]) cearcă a-l identifica, în mod ipotetic firește, cu omonimul trimis în primăvara anului 1097 de către regele ungar Coloman Cărturarul la Belgrad, întru întâmpinarea miresei sale Buzilla, fiica lui Rogerius, contele Siciliei, cu ajutorul căruia a ocupat Coloman Dalmația[3]). Istoricul maghiar Pauler admite că Transilvania a putut să aibă și înainte de acest Mercurius căpetenii proprii[4]).

Titlul de „princeps" nu s'a putut menține la urmașii de mai târziu, ci a fost înlocuit cu tradiționalul „voevod", cum se intitulează *Leustachius*, cel pomenit documentar la 1176, când Bela III, înrudit cu Bizantinii, trimite ajutor armat împăratului Ma-

---

[1] Fejérpataky László, *Kálmán király oklevelei* (Diplomele regelui Coloman), Budapest, 1892, pp. 45 și 66.

[2]) Maurițiu Wertner, *Die Woiwoden Siebenbürgens im Zeitalter der Arpaden. Urkundliche Richtigstellungen und Bestimmungen*, în *„Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde"*, Sibiu, 1898, p. 43; Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, vol. I, pp. 201-202. *Ipoteza* lui Wertner este înfățișată la Hóman, *Magyar történet*, vol. I, p. 354, ca *adevăr istoric:* „mireasa a fost întâmpinată în orașul Belgrad de către comitele Mercurius, principele de mai târziu al Transilvaniei, în fruntea unui număr de 5000 oșteni trimiși pentru a însoți noua regină pe drumurile muntoase nesigure".

[3]) Pauler, *Horvát-Dalmátország elfoglalásáról*, (Despre ocuparea Croației și Dalmației) în revista „Századok", 1888, p. 210.

[4]) Pauler, I, pp. 465—466: „Nu afirm că Transilvania nu ar fi putut să aibă și înainte de regele Coloman, poate din timp în timp, căpeteniile sale proprii, dar cel dintâi „princeps" transilvan sigur este cel amintit în diplomele regelui Coloman din 1111 și 1113 (Fejérpataki, *Kálmán király oklevelei*, pp. 44 și 62). Voevodul Benedict din timpul regelui Emeric se numește când „vaivoda" când „dux" (C. D., III, 1, p. 319), dar mai târziu stăpânește statornic numirea de „voevod". De aci urmează că voevozi ai Transilvaniei au putut să existe și în secolul al XI-lea, când nu pătrunsese încă în Transilvania, decât în slabă măsură, dominațiunea Regatului ungar și că *acești voevozi erau urmașii direcți ai celor pomeniți în cronica notarului anonim al regelui Bela"*.

www.dacoromanica.ro

nuel Comnenul, care lupta în Asia Mică împotriva sultanului Kilis Arslan II. Trupele ungare, comandate de banul Ompudinus şi de voevodul Leustachius[1]) au participat la lupta dela Myriokephalon. In legătură cu acest voevod Leustachius, pe care îl consideră de origină italiană, un cercetător german, Herbert Schönebaum, deşi recunoaşte că instituţia voevodatului este specific transilvană (etwas spezifisch Siebenbürgisches), formulează totuş o presupunere îndrăsneaţă (eine kühne Vermutung), anume că Leustachius, luptând câtva timp cot la cot cu trupele împăratului Manuel, ar fi adus dela Bizanţ titlul de voevod şi l-ar fi încetăţenit în Transilvania, semnificând oarecum că ţara aceasta trebuia cucerită de aci înainte pe seama Regatului ungar[2]).

La 1201 se face amintire de *voevodul Iula, fiul lui Leustachius*, semnat şi el la sfârşitul unei diplome de reconfirmare din 1230[3]). La 1213—1214, e amintit în calitate de *voevod al Transilvaniei şi comite de Solnoc*, aceasta fiind cea dintâi ştire documentară despre îmbinarea funcţiunii de comite cu cea de voevod. A făcut o strălucită carieră politică-administrativă, ajungând şi palatin al Ungariei (1215—1218), apoi ban al Slavoniei (1229—1231 şi 1233—1234), însă după moartea regelui Andrei

---

1) Wenczel, *Arpádkori Uj Okmánytár* (Noua colecţie de documente din epoca arpadiană), VI, p. 486: „usque ad sanguinis effusionem dumicando se morti non formidantes, quorum probitas et insignia facta et fideliter exhibita *Ompudinus tunc Banus* et *Leustachius Voyvoda* ad aures Bele Regis et notitiam retulerunt, cum quibus dicti homines in Grecia militaverunt. Et propter tot insignia virtutum, et quia merita non debent defraudari premio, idem *Bela Rex avus noster* contulit et condonavit *Lob* et *Thome* pro fidelitatis suae constantia possessiones videlicet Besscel, Omboztelekе, Fizestelek, Popteleke, Kundurmart, Mohal, Devecher inferiorem et superiorem Devecher, et villam Igalia juxta fluvium Syov, in qua est ecclesia Beati Andree edificata, in comitatu Doboka existentes". Donaţia lui Bela III fu confirmată din nou la 1230 de către nepotul său Bela IV.

2) Herbert Schönebaum, *Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Tatareneinfall*, în *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, 1937 şi Idem, *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches*. Ibidem, 1938.

3) *Ibid., p. 487.* „Jula filio Leustachij Voivoda existente".

www.dacoromanica.ro

II, nefiind agreat de fiul şi urmaşul acestuia, Bela IV, fu aruncat în temniţă, unde se stânse la 1238.

Ca urmaş al lui în demnitatea voevodală e amintit *Benedict*, fiul lui Conrad (1202—1206 şi 1208—1209), cu titlul de *dux* (Herzog), iar la 1223 cu acela de *fost voevod*[1]). Soţia lui, *Tota*, venise din Aragonia, cu Constanţa, soţia regelui ungar Emeric; iar după plecarea acesteia din Ungaria, Tota rămase pe lângă Gertruda, soţia lui Andrei II[2]).

III.

Intre 1209—1212 apare la cârma Transilvaniei *voevodul Mihai din neamul Katiz* — de genere Katiz —[3]) care, trebuind să facă loc lui Berthold de Meran-Andechs, fu numit la 1212 ban al Slavoniei, pentru ca să i se piardă urma în acelaş an. Este vrednic de relevat faptul că, în timpul acestui voevod transilvan Mihail, trimiţând regele ungar Andrei II, la *2210*, în ajutorul ţarului bulgar Asan Burul din Vidin o armată compusă din Saxoni, *Români*, Secui şi Pecenegi, nu încredinţează comanda acestei oştiri voevodului, cum ar fi fost normal, ci comitelui sibian Ioachim. De aci rezultă că oştirea era recrutată nu din tot cuprinsul voevodatului, ci mai ales din regiunea sudică, din aşa numita provincie a Sibiului. Amintirea documentară precisă a elementelor ei componente dovedeşte că nu era

---

1) Intr'un act privitor la mănăstirea Cârţa (Fejér, *Codex dipl.*, VII, 1, 212—214), regele Andrei II aprobând donaţiunea preotului magistru Gocellinus privitoare la Cisnădioara, cedată mănăstirii Cârţa, spune: „Item etiam confirmamus in praesenti privilegio terram, quam prius eidem monasterio contuleramus, *excultam de Blacis*, pro remedio animae nostrae, per *fidelem et dilectum nostrorum Benedictum tunc temporis Wajvodam* assignari facientes" (p. 214). Documentul acesta, din 30/XI 1223, e reprodus şi în *Urkundenbuch* (I p. 27), unde în loc de *terram excultam de Blaccis* se citeşte: *„terram exemptam de Blaccis"*.

2) M. Wertner, *Die Wojwodem Siebenbürgens im Zeitalter der Arpaden. Urkundliche Richtigstellungen und Bestimmungen*, „Archiv", 1898, p. 46.

3) Wenczel Gusztáv, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus*, VI. Pest, 1867, pp. 335, 343 şi 349.

www.dacoromanica.ro

o armată deplin închegată, ci una destul de pestriţă, în care unităţi de felurită provenienţă etnică îşi aduceau aportul lor distinct.

Cât de mare va fi fost numărul ostaşilor români din armata de sub comanda comitelui sibian dela 1210, nu se poate şti. Din faptul însă că documentul regal[1]) îi aminteşte la locul al doilea, se poate deduce că erau destul de numeroşi, având o importanţă şi o valoare militară, care îi îndreptăţea să fie aşezaţi, chiar într'un document regal, la acest loc.

Organizarea militară a Românilor din preajma Sibiului, la 1210, evident că nu putea fi o simplă improvizaţie adhoc. Ea trebue să-şi fi avut rădăcinile înfipte adânc în trecutul acestei regiuni. De aceea nu vom greşi împotriva adevărului istoric admiţând o vechime anterioară atât penetraţiunii maghiare, cât şi colonizaţiunii săseşti în Transilvania. Bine înţeles, era organizaţiune primitivă, înjghebată de voevozii şi cnezii locali potrivit cu împrejurările, care i-au ajutat să se strecoare prin îndelungata epocă a năvălirilor. Dar, dacă această organizaţiune militară nu ar fi existat înainte de timpul penetraţiunii maghiare sau colonizării teutone, ce interes ar fi avut aceşti „hospites Flandrenses" sau protectorii lor — regii Ungariei — s'o înfiinţeze?

Lipsa amintirilor documentare, anterioare anului 1210, nu poate constitui motiv serios de a vorbi despre inexistenţa ei, ştiut fiind cât este de redus numărul documentelor istorice păstrate dinainte de invaziunea Tătarilor şi cum nota caracteristică a tuturor este atenţiunea, aproape exclusivă, acordată păturilor conducătoare, acoperind consecvent sub vălul tăcerii masele anonime ale autohtonilor. Dacă la 1210 nu s'ar fi ivit necesitatea pomenitei expediţiuni militare la Vidin şi dacă despre acest eveniment nu s'ar fi păstrat documentul regal din

---

[1]) Cf. revista „Századok" din Budapesta, 1910, p. 202 şi Ilie Minea, *Românii înainte de 1222* în „Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", Bucureşti, 1912, p. 226 sq., precum şi discuţia între Friedrich Müller şi I. Lupaş, *Zur Frage der siebenbürgischen Städte Rumäniens*, Sibiu, 1935.

www.dacoromanica.ro

cancelaria lui Bela IV, ar fi rămas şi Sibiul — în ce priveşte oastea românească din regiunea lui — acoperit de întunerec tot atât de anevoie de străbătut ca şi cel care obroceşte trecutul îndepărtat al celorlalte oraşe din restul ţării. Sibiul este deci până acum, în cuprinsul României întregite, *unicul oraş* în preajma căruia elementul românesc apare *documentar* cu propria sa organizaţiune militară, chiar înainte de epoca întemeierii Principatelor Române.

IV.

Regele Andrei II, om slab şi lipsit de însuşirile unui monarh prudent, ascultând prea mult de ambiţioasa lui soţie Gertruda, numi pe fratele ei Berthold mai întâi arhiepiscop la Kalocsa (1206), apoi ban al Slavoniei (1207—1211) şi în sfârşit *voevod al Transilvaniei* (1212—1213) spre a-i da prilej să beneficieze de veniturile importante ale acestor demnităţi eclesiastice şi politice. Cu drept cuvânt observă istoricul maghiar Alexandru Szilágyi că graţia regală nici odată n'a contribuit la umilirea demnităţii voevodale mai mult decât atunci, când Andrei II a dăruit-o cumnatului său Berthold[1]).

Acesta pierdu şi el, după moartea reginei Gertruda (1213), demnitatea de voevod al Transilvaniei, păstrând-o însă pe aceea de arhiepiscop de Kalocsa, pentru ca 5 ani mai târziu să devină patriarh de Aquileja (1218), apoi conte de Istria şi Craina (1230)[2]).

In locul lui ajunge pentru a doua oară voevod al Transilvaniei Iula, cel dela 1201, dăruit acum şi cu demnitatea de comite al Solnocului, în care îndoită calitate semnează la 1214 o diplomă de confirmare a regelui Andrei, privitoare la o donaţiune pe seama prepoziturei din Lelese[3]). Mai sunt amintiţi în

---

[1]) Szilágyi Sándor, *Erdélyország története tekintettel müvelödésére*, (Istoria Transilvaniei cu privire la civilizaţia ei), p. 40.

[2]) M. Wertner, *l. c.*, p. 48.

[3]) Fejér, *Codex Dipl.*, III, partea I, pp. 151—163, cf. şi Wenczel, *l. c.*, p. 368. „*Jula Voivoda et Zonnukiensi Comite*".

www.dacoromanica.ro

treacăt voevozii *Simion* (1215), *Ipolit* (=Ipoth) în 1216—17, după ce mai înainte fusese ban al Slavoniei (1204), un *Rafael* (1217—1218) şi între *1219—1221* un voevod cu numele Neuca sau Leuca[1]).

Dacă forma corectă a numelui este cea propusă de Wertner, ar fi acest *Leucă-Vodă* dela 1219 cel dintâi voevod al Transilvaniei purtând un nume românesc, păstrat până în zilele noastre la locuitorii băştinaşi ai acestei provincii, după cum românesc este şi numele unuia dintre apropiaţii lui urmaşi: al voevodului *Poşa*[2]), amintit la anii 1227—1231 şi mai târziu între anii 1235—1240[3]).

Deoarece după invaziunea Tătarilor nu se mai găseşte amintit nicăiri numele voevodului Poşa, e probabil să fi căzut în vreo luptă apărându-şi ţara primejduită de cetele năvălitorilor. Nu poate fi vorba de acest Poşa în informaţia privitoare la un „comes Ultrassylvanus", trimis de Bela IV la 1239 „contra Tartaros"[4]), dar e aproape sigur că el trebue înţeles sub *ducele oştirii transilvane*, despre care o însemnare spune că a fost ucis când au pătruns Tătarii în Ţara Bârsei, la sfârşitul lui Martie 1241[5]).

---

[1]) Wenczel, *op. cit.*, p. 400: „dilecto et fideli nostro *Neuke Woywode*, scrie regele Andrei la 1219. Wertner crede însă că forma dată în document cu *Neuke* ar fi greşită şi propune să fie cetită *Leuke (l. c.*, p. 50).

[2]) Acest nume s'a păstrat la Românii din Ţara Făgăraşului până aproape de zilele noastre. Intr'o *conscripţie urbarială din 1722*, se găsesc amintiţi printre „iobagii români *foarte avuţi*" din *Porumbacul de jos*, trei inşi cu acest nume: *Ion, Bărbat* şi *Oprea Poşa*. Cf. Şt. Meteş, *Situaţia economică a Românilor din Ţara Făgăraşului*, vol. I, Cluj, 1935, p. LXVII.

[3]) La 1235, 1238 şi 1240 semnat în diplome de ale Regelui Bela IV ca „Pousa Wayvoda Ultrasilvano"; cf. Fejér, *Cod. Dipl.*, III, 1, p. 27 şi 111, IV, III, 552.

[4]) Cf. A. Sacerdoţianu, *Marea invazie tătară şi Sud-Estul european*, Bucureşti, 1933, pp. 20—21, n. 4. Autorul admite că probabil şi „Oslu, banul de Severin, să fi murit în luptă" cu Tătarii hanului Buri. *Ibid.*, p. 34, n. 6.

[5]) Cf. *Monumenta Germaniae Historica*, SS, vol. XXIV (Hanovrae, 1870), p. 65, notiţa Epternak: „Eodem die —.31. III. 1241 — alter exercitus eorundem Tartarorum ingrediens provinciam, quae Burza dicitur, *ducem exercitus Transsilvane terre* cum omnibus suis interfecit".

www.dacoromanica.ro

S'a făcut în timpul din urmă încercarea de a dovedi că în teritoriul Transilvaniei nu ar fi pătruns la 1241 Tătarii[1]). Ştirile din izvoarele documentare şi din cronici arată însă lămurit că şi Transilvania a fost pustiită din partea cetelor, care sub conducerea hanului Cadan au năvălit pe la Rodna şi Bistriţa, luându-şi de aci drumul spre Oradea; alte cete s'au apropiat dinspre sud venind din regiunea limitrofă între Bulgari şi Cumani. Cronicarul persan Fazel-Ulla-Raschid (Rashideddin), socotit ca un izvor de seamă pentru acest eveniment, avea cunoştinţă despre doi şefi: Cadan şi Buri, cari se îndreptară împotriva Sasanilor (Saşilor) izbutind să-i învingă în trei bătălii succesive[2]), ce s'au dat în regiunea *Rodnei* şi *Bistriţei.* Participarea lui Buri la această invazie e confirmată şi de alt izvor contemporan: preotul Ioan de Plano Carpini, călătorind la Mongoli, scrie că Buri mai avea încă pe la 1256 robi germani, puşi să-i lucreze minele de aur[3]).

Iar hanul Baghatur, venind dinspre Moldova, a intrat prin pasul Oituzului în Ţara Bârsei, unde la sfârşitul lui Martie a ucis pe voevodul comandant al oştirii transilvane, împreună cu toţi ai săi, distrugând oraşele şi omorînd locuitorii cari nu s'au putut refugia în păduri. Sibiul a fost distrus la 11 Martie 1241. Numărul celor ucişi este vădit exagerat, cum îl indică izvoarele (100.000 de locuitori n'a avut Sibiul niciodată). Mănăstirea călugărilor dominicani de aci a fost arsă[4]). Nu poate fi deci îndoială, că regiunea Rodnei şi a Bistriţei, Ţara Bârsei şi a Târnavelor, Sibiul, Sebeşul, Orăştia, Deva, Alba-Iulia, Clujul, Oradea au avut de suferit pe urma acestei invaziuni dela 1241. Descrierea contemporanului Magister Rogerius, *Carmen Misera-*

---

[1]) Cf. Iosif Schiopul, *Contribuţiuni la istoria Transilvaniei în sec. XII şi XIII,* Cluj, 1932.

[2]) Gustav Strakosch Grassman, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242,* Innsbruck, 1893, p. 93.

[3]) *Ibid.,* p. 94.

[4]) *Ibid.,* p. 95.

www.dacoromanica.ro

bile dă o icoană plastică a stărilor desperate, în care se afla Transilvania după retragerea cetelor năvălitoare.

Dar s'a afirmat că descrierea aceasta nu ar merita crezământ, deoarece ar fi fost adausă mai târziu, după 1310, la *Carmen Miserabile.* Năzuinţa de a dovedi că Transilvania a rămas nesdruncinată de invazia Tătarilor, ar putea izbuti numai dacă prin cercetări ulterioare s'ar constata că *întreg capitolul,* cuprinzând povestirea lui Magister Rogerius despre felul, cum a scăpat din mâna Tătarilor, cum a trecut pe la Alba-Iulia devastată şi stropită cu sânge, cum s'a adăpostit el însuşi timp de o lună de zile pe dealul din apropierea satului Frata, hrănindu-se cu pâine făcută din coji de copac — este într'adevăr apocrif. Faptul că în cuprinsul acestui capitol se face amintire de „cruciferi de insula Rhodi", deci de o împrejurare istorică mai târzie (1310), nu poate fi considerat ca argument hotărîtor împotriva autenticităţii lui, întru cât amintirea aceasta a putut fi strecurată în textul copiat, — ca o interpolare ulterioară a unei singure propoziţiuni, fără să infirme autenticitatea capitolului întreg. Acesta, până la deplin doveditoare probă contrară, va continua să fie considerat ca izvor important pentru cunoaşterea împrejurărilor create în Transilvania prin marea invazie tătară[1]).

V.

Dacă dela începutul veacului al XII-lea până la năvălirea Tătarilor, ştirile documentare, câte au putut fi salvate din viscolul acestei sdruncinări şi transmise posterităţii, nu dau lămuriri suficiente pentru o cunoaştere deplină a seriei voevozilor

[1]) Cf. şi A. Sacerdoţianu, *op. cit.,* pp. 36—43, unde sunt arătate drumurile şi localităţile distruse de năvălitori în teritoriul Transilvaniei, ajungând la concluzia că teritoriul acestei provincii a fost „până la Tisa tot devastat. Nici o apă, nici un colţ de pământ românesc nu au rămas necercetate de valurile pustiitoare", concluzie sprijinită şi pe textul unui fragment „De invasione Tartarorum": „Terra, quae *Septem Castra,* dicitur, *totaliter vastata et destructa est*". *Mon. Germ. Hist.,* SS. XIX, p. 559.

www.dacoromanica.ro

dela cârma Transilvaniei și a rolului îndeplinit de dânșii, — dela 1241 înainte situația se schimbă. Slăbirea Regatului ungar atât prin lupta sângeroasă dela Sajo, unde a fost distrusă oștirea regelui Bela IV, cât și prin certele necontenite ale acestuia cu fiul său Ștefan și prin domnia desfrânată a lui Ladislau — zis Cumanul, a contribuit la o vădită sporire a puterii voevodale din Transilvania până la treapta nu numai de egalitate, ci uneori chiar de superioritate efemeră față de aceea a regelui Ungariei.

După retragerea Tătarilor, Bela IV află potrivit să încredințeze voevodului Laurențiu (1242—1252) misiunea dificilă de a reface regiunile devastate ale Transilvaniei[1]). Pare a fi fost originar din Țara Carașului. După 1252 nu mai este amintit timp de 13 ani, când apare din nou ca vistiernicul (tavernicus) regelui Ștefan V. La 1270 nu mai trăia; fiul său omonim, comite al Carașului la 1272[2]), vindea la 1279 în calitate de *ban al Severinului,* moșia familiară Kendtelek din comitatul Dobâca, dobândită de voevodul Laurențiu în timpul domniei lui Bela IV.

Dela 1252—1260 se ivește din nou o lacună în seria voevozilor Transilvaniei, iar la 1261 e amintit într'un document al coregentului Ștefan, fiul lui Bela IV, voevodul Ireneu din semința lui Akos (de genere Akos), cu titlul de „fost ban al

---

[1]) *Urkundenbuch,* p. 71: „fidelem nostrum Lawrencium vaivodam post conflictum Tartarorum ad partes Transilvanas misissemus, ut populos nostros recolligeret et ea, quae sibi viderentur in terra illa nobis et regno nostro utilia, vice nostra et auctoritate ordinaret" (27. I. 1243).

[2]) Zichy, *Okmánytár, I,* 33 cf. și Wertner, *Két Lörincz nevü erdélyi vajda,* în rev. „Erdélyi Muzeum", Cluj, 1894, pp. 498—502. In două documente ale regelui Bela IV din 1251 și 1252, îl găsim pe acest Laurențiu amintit ca *„Woyawoda Ultrasilvanus* et Comes de Wlko (Wolkom)", un castel în Crasna (jud. Sălaj); cf. Fejér, vol. IX, partea II, pp. 98—147. La 1248: Waywoda Transilvanus et Comes de *Wolkow,* VII, 1, p. 294. Al doilea Laurențiu, amintit la 1299 ca „Laurencius Vayvoda filius Nicolai", era din altă familie și probabil a fost numai voevod titular, căci puternicul voevod Ladislau, care cârmuea atunci Translvania, anevoie ar fi tolerat lângă sine pe unul, cu care să împartă demnitatea și puterea voevodală.

www.dacoromanica.ro

Transilvaniei"[1]). El a avut rol important în cursul hărţuelilor dintre Ştefan şi Bela, comandând ca partizan al acestuia o armată împotriva lui Ştefan, care a rămas biruitor.

Ca partizan al tânărului coregent Ştefan, apare voevodul Ladislau din seminţia lui Borş (de genere Bors, afirmativ *de origine pecenegă)* în anii 1263—1264. El îndeplinea şi funcţia de *comite al Solnocului,* care de aci înainte rămâne mereu contaminată cu aceea a demnităţii voevodale. Contaminarea aceasta prezintă fenomenul unui compromis între demnitatea *comesului* ca recentă apariţie, reprezentând în Transilvania regalitatea ungară, şi între a *voevodului* ca veche moştenire adânc înrădăcinată în tradiţia Transilvaniei şi cu neputinţă de înlăturat din vieaţa administrativă-politică a acestei ţări.

La 1263 erau simultan doi voevozi la cârma Transilvaniei, întru cât menţionatul Ladislau conduce împreună cu *voevodul Nicolae* oştirea trimisă din partea lui Ştefan în ajutorul despotului bulgar Iacob Svetoslav împotriva Grecilor[2]). Nicolae a ajutat pe Ştefan şi contra tatălui său Bela[3]).

---

[1]) Wenczel, *op. cit.*, vol. III, p. 5: „Erney bani quondam Transsilvaniae".

[2]) Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezsö, *Hazai Okmánytár*, vol. VI, *Budapesta*, 1876, pp. 166—167: *„cum barones nostros Nicolaum* scilicet et *Ladislaum voyvodas* ac alios barones seu nobiles contra Graecos in auxilium Zvetizlay misissemus, iidem Petrus et Iacobus (filii Samsonis de villa Guerend) sub vexillo Ladizlay voyvode viriliter dimicantes letalia vulnera ac oposita acie super personas suas receperunt", pentru care vitejie Ştefan V le-a dăruit la 1270 „duas terras vacuas et habitatoribus carentes: *Hodryw* (Hadrév) et *Lona* vocaţas, castri de Torda, ab eodem castro pure et simpliciter exemptas cum omnibus utilitatibus et pertinentiis earundem, sub certis metis et antiquis, praedictis Petro et Iacobo, eorumque heredibus, heredumque successoribus contulimus, dedimus, donavimus atque tradidimus, de plenitudine nostrae gratie, perpetualiter possidendas".

[3]) Fejér, *Codex Dipl. Hungariae*, vol. IV, partea III, pp. 468—469: „cum conflictum cum Henrico Palatino et ... cum omni exercitu patris nostri habuissemus, *sub vexillo Nicolai, Vajvodae Transilvani, Comitis de Zonuk, fidelis nostri*... viriliter dimicando, letale vulnus accepit... iobagul Marcellus, pe care Ştefan V, la 1268, îl ridică la rangul de nobil împreună cu fraţii săi: „eundem Marcellum et per ipsum suos fratres, Iuan videlicet et Beche nec non cognatos eiusdem, Farcasium, Mathei et Wen-

www.dacoromanica.ro

In anul următor voevodul Ladislau, părăsind pe Ștefan, trece de partea regelui Bela; după 1264 documentele nu-l mai amintesc în calitate de voevod al Transilvaniei. Fiul său omonim apare însă către sfârșitul secolului al XIII-lea, izbutind să ridice în împrejurările turburi din întâiul deceniu al secolului următor demnitatea voevodală din Transilvania la o culme neatinsă de antecesorii săi în contactul lor cu regii Ungariei.

Voevodul Nicolae continuând a fi partizanul lui Ștefan, rămase în funcție apărându-și stăpânul în luptele dela 1264 și 1265. Mai târziu ajunge însă în conflict cu el și e nevoit a căuta adăpost la curtea lui Ottokar II, regele Boemiei. După moartea lui Ștefan, când stăpânea văduva acestuia și minorul Ladislau, Nicolae se întoarce și urcă din nou scaunul de voevod al Transilvaniei pe timp de doi ani (1272—1273. V. 14) și, după o scurtă întrerupere, pentru a treia oară (7. VI. 1273—21. VIII. 1274). In 1275 apare din nou ca voevod al Transilvaniei și comite de Șolnoc[1]).

Intre 1270—1272 e pomenit *Matei din familia Csák* pentru prima oară, urmând ca și între 1274—1275 să aibă pentru a doua oară demnitatea de voevod al Transilvaniei, iar la 1275—1277[2]) pentru a treia oară, alternându-se cu *Ladislau II din*

---

cezlaum, filios Andreae... Heydur et Rorandum, filios *Leuk de villa Septhe*, iobbagiones Castriferrei, de generatione *Churung;* eosdem et per ipsos suos liberos et universos posteros per directam lineam ab eisdem descendentes, a iobbagionatu castri praedicti pure et simpliciter eximentes, in numerum servientium nostrorum nobilium transtulimus, cum omnibus possessionibus eorum hereditariis emtitiis et quocumque justo titulo acquisitis; quarum omnium proprietatem apud eosdem et suos posteros duximus perpetualiter relinquendam".

[1]) Cf. M. Wertner, *Pál fia Miklós erdélyi vajda,* în revista „Erdélyi Muzeum", Cluj, 1894, pp. 664—669 și *Hazai Okmánytár,* vol. VI, p. 205.

[2]) Din acest an 1277, s'a păstrat o scrisoare a voevodului Matei, făcând amintire de biserica Sf. Mihail din Alba, cu scaunul episcopesc ce ar fi fost înființat de regele Ștefan: „Sanctam matrem ecclesiam b. Michaelis de Alba, quae sedis est episcopalis per divum olim regem nostrum Stephanum beatae memoriae iam fundatam, iam aedificatam"; cf. „Siebenbürgische Vierteljahresschrift", 1934, p. 17. Se știe însă că era obiceiul să se atribue lui Ștefan și așezăminte religioase înființate mult mai târziu, după moartea lui.

www.dacoromanica.ro

familia Borş (1275) şi cu *Ugrin din familia Csák* (1276).

Familia Borş avea moşii în Bihor. Dintre membrii acestei familii s'a distins în timpul lui Ladislau Cumanul, care urcase tronul la vârsta de 10 ani, *voevodul Roland*. La 1279 a fost încredinţat voevodul Roland cu paza regelui deţinut[1]), iar în anul următor a luptat cu succes contra Cumanilor; la 1282 apare ca voevod, la 1284—1285 şi 1293 de asemenea. Nemulţumirea împotriva regelui copilandru era motivată de purtările lui desfrânate în societatea Cumanilor. Făcându-se intervenţii la papa, fu trimis în Ungaria legatul Filip de Fermo (ep. Filipus Firmanus). Acesta, împreună cu sinodul din Buda[2]), a luat măsuri de îndreptare şi a pronunţat anatema asupra regelui Ladislau, care promitea că se va pocăi, dar îşi continua obiceiurile destrăbălate. Totuşi, împreună cu voevodul Roland, izbuti să învingă pe Cumanii conduşi de Oldamur (1282). In vara anului 1290 Ladislau fu ucis în apropierea Orăzii, lângă Crişul repede, unde îl atacară Cumanii[3]).

Urmaşul său Andrei III (1291—1301), — serios îngrijorat de soarta voevodatului transilvan, ai cărui conducători păreau porniţi pe calea luptelor pentru independenţă, cum procedară şi tovarăşii lor din sudul Carpaţilor: Litovoi şi Bărbat-Vodă, — se grăbi să convoace la 11 Martie 1291 dieta la Alba-Iulia pentru

---

1) De turburările din interiorul Regatului ungar a ştiut profita voevodul Litovoi, Domnul Ţării Româneşti, căutând a se emancipa prin lupta în care a căzut, iar fratele său Bărbat voevod a fost prins, ieşind biruitor magistrul Gheorghe Baksa, comandantul oştirii lui Ladislau (cf. Hóman-Szekfü, *Magyar történet*, II, p. 218, unde nu e indicat însă anul luptei, care se admitea până de curând că ar fi fost 1279, iar în timpul din urmă se propune data de 1273; cf. A. Sacerdoţeanu, *Anul morţii lui Litovoi*, în „Arhivele Olteniei", 1935, p. 516.

2) La sinodul din 1279, s'a luat hotărîrea de a interzice preoţilor şismatici (ortodocşi) săvârşirea serviciilor divine în biserici catolice şi cuminecarea altora, în afară de propriii lor credincioşi; tot atunci au fost opriţi de a-şi mai clădi vreo capelă nouă sau vreo casă de rugăciuni, fără încuviinţarea episcopilor catolici din eparhia respectivă (Pauler, II, p. 364).

3) Pauler, II, p. 413.

www.dacoromanica.ro

reformarea şi îndreptarea stărilor transilvane[1]). Este cea dintâi dietă transilvană cunoscută în chip documentar. Insemnătatea ei este netăgăduită şi din punct de vedere românesc, întru cât aci apar şi Românii ca element constituţional, — alături de Nobili, Secui şi Saşi, — chemaţi de ultimul rege arpadian spre a lua împreună măsurile necesare pentru îndreptarea neajunsurilor transilvane. El dispuse atunci ca moşiile Coroanei, înstrăinate în cursul domniei antecesorului său, să fie restituite fără întârziere. Cei ce se înstăpâniseră, pe drept sau pe nedrept, asupra lor, nu erau însă aplicaţi a se lipsi de ele. Din această cauză izbucni în Transilvania o răscoală; în fruntea răsculaţilor porni voevodul Roland, care intrând cu oastea în Bihor, atacă pe episcopul Orăzii, Benedict — aderentul lui Andrei III — şi cucerindu-i castelul, îi permite să se retragă la Gilău. Regele, silit să alerge în vara anului 1294 cu armata sa în Bihor, învinse pe răsculaţi şi destitui pe Roland Borş din demnitatea voevodală. Rămas însă cu titlul de voevod, Roland supravieţui pe Andrei III, mort la începutul anului 1301 (găsindu-se amintit în documente până la 1307).

VI.

Din cele arătate până aci rezultă că instituţiunea voevodatului nu putea să aibă în trecutul Transilvaniei decât aceeaşi origine, pe care Ioan Bogdan o lămurise deplin în studiul său cu privire la trecutul Ţării Româneşti şi al Moldovei, lăsând-o însă necercetată în partea relativă la dăinuirea ei seculară ca *organizaţiune de stat în regiunile dintre Carpaţi şi Tisa.* In nici un caz nu se poate dovedi că Voevodatul Transilvaniei ar fi fost o creaţiune a Regatului ungar, ceea ce nici istoriografia ma-

[1]) Pauler, II, p. 422, cf. şi *Urkundenbuch*, I, p. 177: „Nos Andreas, dei gratia rex Hungariae memoriae commendantes significamus quibus expedit universis, quod cum nos universis *Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis apud Albam Iuliae pro reformatione status eorundem congregationem cum eisdem fecissemus*". Cf. şi Hunfalvy Pál, *Az oláhok története.* Budapest, 1894, vol. I, p. 381.

www.dacoromanica.ro

ghiară serioasă nu a cutezat să afirme până acum. In timpul din urmă s'a făcut însă încercarea de a căuta legături între organizaţiunea politică deosebită a Transilvaniei şi între aceea pe care, afirmativ, ar fi reuşit s'o impună Ungariei cel dintâi rege Ştefan, după modelul apusean, franco-german. Orientându-se după acest model, ar fi organizat şi regele Ştefan anume *comitate de graniţă*, ale căror căpetenii poartă chiar în textul legilor votate în timpul regelui Ladislau numirea de *comites confiniorum*. Ca un astfel de *comitatus confiniorum* încearcă să înfăţişeze Voevodatul Transilvaniei ultima sinteză a istoriei maghiare[1]).

Incercarea aceasta rămâne însă cu totul neizbutită. Cel ce

---

[1]) Valentin Hóman, *Magyar történet*, vol. I, pp. 220—221: „Pe lângă gospodăria curţii şi a comitatelor, după toate semnele, a organizat Ştefan şi comitate de graniţă deosebite (comitatus confiniorum) după *marca* franco-germană . . . Comitatul de graniţă al Transilvaniei s'a păstrat şi după deplina organizare a comitatelor transilvane, având la cârmă pe căpitanul transilvan (princeps Ultrasilvanus) sau — după cum a fost numit mai târziu slavoneşte — pe voevodul Transilvaniei". . . Tagányi Károly exprimase într'o comunicare a sa părerea, că funcţiunea de *comes* ar fi fost încetăţenită la Unguri nu numai sub influenţă apuseană, ci şi răsăriteană-bizantină, întru cât în scrierile împăraţilor Constantin Porfirogenetul şi Leon Filosoful comandanţii oştirilor poartă acest nume κομητας, care în limba maghiară a pătruns însă prin mijlocire slavonă în forma de *ispán* — după vechiul slavon *zupan*. Cf. revista *Századok*, 1881, p. 517. — Literatura istorică austriacă a subliniat de repetate ori influenţa germană asupra organizării politice şi administrative maghiare. Astfel în studiul *Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns* (Wien, 1879, p. 529) scria autorul Krajner: „Die Deutschen, die Werkmeister der ung. Verfassung und Gesetze, haben die bei ihnen längst übliche Einteilung des Landes in Comitate auch in Ungarn eingeführt". Iar Alfons Huber în *Geschichte Österreichs I* (Gotha, 1885, p. 149) afirmă categoric: „Die ungarische Komitatsverwaltung ist ein Abklatsch der deutschen Grafschaftsverfassung . . . Das ganze Land zerfällt in Grafschaften, deren Mittelpunkt die königliche Burg ist, wobei man offenbar an administrative Einrichtungen der früheren slavischen Bewohner angeknüpft hat". Aceasta nu-l împiedecă însă pe istoricul maghiar Iosif Holub să sublinieze într'un recent studiu, *A királyi vármegyék eredete* (Originea comitatelor regale) publicat în vol. I al scrierii comemorative despre regele Ştefan zis cel Sfânt (la 1939), că fără îndoială comitatul ar fi instituţia lor cea mai caracteristică, fiind ea „cel mai unguresc produs al autonomiei nobilimii *(legmagyarabb terméke* a nemesség önkormányzatának).

www.dacoromanica.ro

o riscă, profesorul Universităţii din Budapesta, Valentin Hóman, actualul ministru de instrucţiune al Ungariei, nu poate aduce nici un fel de dovadă în sprijinul ei — nici directă, nici indirectă. Impotriva ei pot fi invocate însă nu numai datele, analizate până aci din cuprinsul documentelor, ce s'au păstrat din cursul veacurilor XII şi XIII, dar şi întreagă desvoltarea instituţiunilor politice şi administrative ale Transilvaniei. Adevărat că regii Ungariei din epoca arpadiană au încercat să introducă şi în cuprinsul Transilvaniei organizaţiunea comitatelor, copiată după modelul german în restul Regatului lor. Intâmpinând însă numeroase piedeci tocmai din partea tradiţionalei organizaţiuni voevodale a acestei provincii, nu au fost în stare să-şi ducă la îndeplinire proiectul decât în parte, reuşind să organizeze până la jumătatea veacului al XIII-lea un comitat unguresc la periferia apuseană a Transilvaniei sub cârma comitelui de Solnoc, apoi la Dobâca, la Cluj şi la Alba, unul secuesc la graniţa răsăriteană în frunte cu un „comes Siculorum" şi altul săsesc la cea de miazăzi, având conducător pe „comes Saxonum". Dar şi în strădania lor de a organiza aceste comitate, s'au izbit de resistenţa tenace şi continuă a voevozilor, resistenţă pe care n'au izbutit s'o frângă niciodată deplin în „ţara ultrasilvană", spre a-şi putea întemeia aci o stăpânire nestingherită.

Tendinţa de a-i scoate pe aceşti reprezentanţi ai puterii regale ungureşti de sub jurisdicţiunea marelui voevod al Transilvaniei se putea realiza numai când acesta se întâmpla să fie lipsit de proporţiile unei personalităţi mai impunătoare. Când se simţea însă în puterea deplină a jurisdicţiunii sale şi era om capabil, nu se credea obligat să ţină seamă de restricţiunile cuprinse în textul diplomelor regale, ci îşi exercita atribuţiunile administrative, judecătoreşti şi militare, fără a se lăsa stânjenit de prezenţa vreunuia dintre cei trei comiţi menţionaţi. Dimpotrivă, adeseori îşi asuma şi titlul şi jurisdicţia acestora, încât Saşii puteau fi în drept a se jelui contra voevodului care *avea*

www.dacoromanica.ro

putere asupra tuturor locuitorilor din Transilvania — „habet potentiam super omnes Transilvanos". Un voevod de mai târziu, — Ştefan Bathori din a doua jumătate a veacului XV, — obicinuea să spună, că el este *rege şi voevod în Transilvania* şi cei ce ar cuteza să facă împotriva lui vre-o arătare la curtea regală, ar trebui *să aibă două capete* ca, dacă s'ar întâmpla să-şi piardă unul, „să-şi poată lua înainte pe al doilea"[1]).

După cum elementele de colonizaţiune apuseană, — cu ajutorul cărora au năzuit regii arpadieni să pătrundă în Transilvania şi să-şi asigure aci o domnie, care să nu rămână pur nominală, — nu au fost în stare să desfiinţeze vechea organizare chenezială a populaţiunii de baştină, ci sub presiunea împrejurărilor din nouăle aşezări s'au simţit îndemnate a o adopta ca temelie a viitoarei lor „organizaţiuni scăunale" (Stuhlverfassung) — la fel s'au petrecut lucrurile şi cu voevodatul, suntem în drept să zicem, cu marele voevodat al Transilvaniei: Regatul Ungariei neputându-l desfiinţa, a căzut la învoială şi, vrând nevrând, l-a adoptat în organismul său, fără a fi reuşit să-l contopească şi să-l asimileze vreodată complet.

Dacă nu ar mai fi alte dovezi despre vechimea elementului etnic românesc în Transilvania, singur faptul resistenţei şi dăinuirii multiseculare aci, a unei organizaţiuni politice identice cu cea din Ţara Românească şi din Moldova, ar fi de ajuns spre a demonstra, — oricui poate şi vrea să descifreze din evoluţia instituţiunilor un adevăr istoric, — de o parte însăşi vechimea şi tenacitatea triumfătoare a elementului românesc, de alta zădărnicia tuturor opintirilor Regatului ungar de a-i smulge aşezămintele tradiţionale, spre a le înlocui cu cele de import străin.

Ştirile documentare puţine, câte s'au păstrat din epoca anterioară invaziunii Tătarilor ne dau putinţa să cunoaştem chiar numele unor voevozi ai Transilvaniei cel puţin cu un veac şi

---

[1]) Cf. Szabó Károly, *Báthori István erdélyi és székely ispán bukása 1493-ban* (Căderea voevodului transilvan şi comitelui secueso Ştefan Báthori la 1493, în rev. *Századok* din 1889), pp. 701—709.

www.dacoromanica.ro

jumătate înainte de data, când începe a se face amintire precisă de astfel de voevozi şi în sudul Carpaţilor. Bine înţeles, aceasta nu înseamnă că ei nu ar fi existat cu mult înainte de a li se fi pomenit şi păstrat numele în textul documentelor, după cum de sigur au existat şi în Transilvania înainte de începutul veacului al XII-lea — fapt care ne îndreptăţeşte să-i socotim ca urmaşi ai „ducilor" pomeniţi în cronica lui Anonymus Belae regis notarius. Dacă organizaţiunea aceasta voevodală nu a putut fi nici micşorată, nici înlăturată din istoria Transilvaniei, dimpotrivă, în anume împrejurări, create mai ales de necesitatea apărării contra Turcilor, i-a fost dat prilejul să se afirme cu mai multă tărie şi cu mai mare folos pentru creştinătate, decât aceea a Regatului ungar, — cum a fost cazul în timpul gloriosului voevod Ioan Huniade — este o nouă dovadă, că nu numai identitatea etnică, de limbă şi de credinţă, ci în certă măsură şi aceea de organizaţiune politică, administrativă şi judecătorească a format în trecut garanţia nesdruncinată a legăturilor de unitate între Transilvania, Muntenia şi Moldova.

Intemeiat pe ştirile documentare cunoscute până acum şi pe concluziunile fireşti ce rezultă din ele, mi-am permis a exprima într'o publicaţiune din 1928 părerea că înjghebarea măruntelor voevodate româneşti în formaţiuni politice bine organizate s'a îndeplinit nu în sudul, ci mai întâi în nordul Carpaţilor, unde probabil începutul penetraţiunii maghiare a determinat pe localnici la unirea forţelor, spre a-şi spori puterea de resistenţă[1]).

Până la proba contrară menţin această părere, pe care răposatul Ioan Bogdan, dacă ar mai fi printre noi, poate nu ar întârzia a şi-o însuşi drept completare şi rectificare a unora din concluziunile sale, cuprinse în menţionatul studiu istoric dela 1902.

---

[1]) I. Lupaş, *Epocele principale în istoria Românilor*, Cluj, 1928, ed. II, pagina 47

www.dacoromanica.ro

UN VOEVOD AL TRANSILVANIEI IN LUPTĂ CU REGATUL UNGAR

Voevodul Ladislau (1291—1315).

I.

La sfârşitul veacului al XIII-lea şi începutul celui următor, Ladislau din familia Borş — afirmativ de origine peceneagă[1]) — izbuti să întemeieze la cârma Transilvaniei o stăpânire voevodală cu durată de aproape un sfert de secol.

Nu se poate preciza timpul, când şi-a început domnia. Imprejurarea însă, că la 1291 e amintit un Benedict în calitate de locţiitor al lui Ladislau voevod (vices gerens Ladislai vayvodae Transilvani), ar justifica fixarea începutului chiar înainte de acest an. O scurtă întrerupere se iveşte la 1293—1294, când e amintit voevodul Roland, cel răzvrătit contra regelui ungar Andrei III. Va fi fost o rivalitate între aceşti doi membri ai aceleiaşi familii. Cu toate că asemenea rivalităţi familiare sunt destul de frecvente şi în istorie şi în vieaţa de toate zilele, istoricul maghiar Anton Pór nu admite că Roland şi Ladislau s'ar fi

---

Din Volumul Omagial închinat fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu. Bucureşti, 1936.

1) Cf. „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", Sibiu, 1898, p. 65.

2) Pór Antal, *László erdélyi vajda 1291—1315*, în revista „Erdélyi Muzeum", Cluj, 1891, p. 440. cf. şi Mauriţiu Wertner, care combătea la 1898 părerea, că voevodul Ladislau ar fi fost din neamul lui Kán (Kálán): „Domherr Anton Pór hat vor einigen Jahren die Behauptung aufgestellt, dass dieser Wojwode — über dessen Abstamung die bisherige Literatur nie einig gewesen und den man *zumeist Ladislaus Apor genannt* — dem uns schon bekannten Baranyer Geschlechte Kán entsprossen und die allerneueste Literatur geht gar so weit, diese Abstammung auf den im Jahre 1245 zuletzt auftauchenden Ban und Herzog Ladislaus auszudehnen, — der doch aber *unwiderleglich dem Geschlechte Borsa angehört*" *(Archiv l. c.*, p. 65). Cu un an mai târziu admitea însă părerea lui Anton Pór, cu toate că argu-

www.dacoromanica.ro

putut certa, dacă erau amândoi din aceeaşi familie, şi cearcă a-l înfăţişa pe cel din urmă ca descendent din neamul lui Keán (Kán). Istoriografia mai veche îl considera ca descendent din neamul Apor[1]).

Argumentul e firește destul de şubred şi puţin resistent. Acelaşi istoric afirmă, că Ladislau ar fi obţinut voevodatul cu ajutorul episcopului Petru din Alba-Iulia, împotriva căruia se răzvrătiră Saşii, din cauza impozitelor prea grele, păşind la conducerea acestei răscoale Alard, greavul (comitele) din Ocna Sibiului. După uciderea lui Alard, fiul său Gan (Ioan) a dat năvală cu mulţi Saşi (21 Februarie 1277) asupra oraşului Alba-Iulia, aprinzând catedrala catolică şi omorând mai mult de 2000 de oameni („bene ad duo millia hominum utriusque sexus"). Regele Ladislau Cumanul porni atunci contra Saşilor, spre a-i pedepsi. Nu este însă nici o dovadă, ca ei să fi fost constrânşi la vreo despăgubire pentru stricăciunile şi devastările săvârşite. Episcopului Petru i-au fost sporite drepturile, iobagii lui fiind scoşi de sub jurisdicţiunea voevodală pentru a fi aşezaţi sub cea vlădicească, iar capitlului său i-a fost dăruită ocna de sare din Turda. (Episcopul s'a îngrijit să repare şi acopere cu mijloace proprii biserica arsă, primind doar un modest ajutor dela banul Micud).

Acest episcop Petru ar fi sprijinit pe Ladislau, să ajungă voevod al Transilvaniei, fiindcă erau *fraţi*, cum afirmă istoricul maghiar Alex. Szilágyi. Această afirmaţiune nu e însă întemeiată decât pe faptul că într'un document Petru numeşte pe Ladislau „dilectissimus frater". Dar acest fel de a se rosti nu poate servi ca argument convingător pentru o frăţie reală.

---

mentul acestuia nu este nici decum probant: deoarece Ladislau şi Roland s'au certat pentru voevodat, acesta din urmă fiind din neamul Borş, biograful celui dintâi nu poate crede că ar fi şi el din acelaşi neam cu rivalul său.

[1]) Aşa îl consideră şi d. G. P. Lisseanu, în *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. IV, p. 7, Bucureşti 1935, unde e înregistrată ştirea că acest Ladislau voevod ar fi fost însurat „cu o Grecoaică, adică cu o ortodoxă".

www.dacoromanica.ro

După stingerea dinastiei arpadiene Regatul ungar a rămas prada unor îndelungate certe şi frământări între partizanii diferiţilor pretendenţi la tron, cari împinseseră ţara aceasta spre povârnişul destrămării.

Pentru scurtă vreme reuşi să urce tronul vacant nevârstnicul Venceslau, fiul regelui omonim al Boemiei şi Poloniei, dar nu se putu menţine. Tatăl său, văzând situaţia lui prea dificilă, veni în capitala Ungariei (1304) şi-l duse acasă.

După renunţarea lui Venceslau, unii sprijineau pe Carol Robert din familia de Anjou, care fusese încoronat încă din 1301, dar nu cu „sacra coroană". Alţii se grupară pe lângă pretendentul *Otto Bavarul* (din familia de Witelsbach). Acesta, cu ajutorul elementelor germane din vestul Ungariei, izbuti să fie încoronat cu „sacra coroană" la sfârşitul anului 1305. Dar partizanul lui Carol, mitropolitul primat dela Strigoniu (Toma) excomunică pe Otto; la fel procedează şi arhiepiscopul dela Kalocsa (Vincenţiu) faţă de voevodul Ladislau, care nu se găsea nici el printre partizanii lui Carol Robert. Excomunicarea nu l-a înspăimântat însă pe Ladislau, dimpotrivă drept răspuns el a cuprins o moşie din Almaş (Banat) a arhiepiscopului.

Imprejurările anarhice din primul deceniu al veacului al XIV-lea erau deci potrivite pentru ambiţiile voevodului Ladislau, care ştia să profite de ele, spre a-şi spori cât mai mult puterea şi veniturile, cum procedau atunci şi alţi oligarhi din regiunile nordice (Matei Csák), vestice (Német-Ujvári) şi sud-vestice ale Ungariei (Frangepan). Astfel izbuti L. să devină „cel mai puternic dinast al Ungariei"[1]) sau — după constatarea lui Wertner[2]) — „puternicul oligarh, care avu după stingerea Ar-

---

[1]) Magyarország leghatalmasabb dinastája — A. Pór, *l. c.*, p. 446.

[2]) „Archiv", 1898, p. 65: Es ist jener mächtige Oligarch, der nach dem Aussterben der Arpaden *eine der tonangebenden Rollen spielte* und den Thronprätendenten Otto von Baiern gefangen nahm". Saşii spuneau despre Ladislau că *„habet potentiam super omnes Transilvanos ipsos conservandi in bono et impediendi"*, Apor., *l. c.*, p. 455.

www.dacoromanica.ro

padienilor *rol determinant* şi aruncă în închisoare pe pretendentul Otto Bavarul".

Acesta, în speranţa de a găsi la voevodul Ladislau un sprijin, vine în Transilvania la începutul anului 1307, intrând în tratative matrimoniale cu familia voevodului, spre a se căsători cu fiica lui. Ladislau îl poartă un timp cu vorbe amăgitoare până reuşeşte a-i lua „sacra coroană", pe care Otto de frica rivalului său Carol o aduse cu sine. Apoi refuzându-i mâna fiicei sale, îl aruncă în închisoare, de unde scăpă afirmativ[1]) prin intervenţia Domnului Ţării Româneşti şi se întoarse în Bavaria, purtând până la sfârşitul vieţii sale (1312) titlul de rege al Ungariei.

Pe fiica sa, al cărei nume nu e arătat în izvoare, o mărită voevodul Ladislau după Ştefan Uroş, fiul regelui sârbesc Ştefan Milutin (1308). La 1321 ajungând Ştefan Uroş rege al Serbiei, soţia sa — Ardeleancă de origine — devine mama vestitului ţar sârbesc Ştefan Duşan[2]) Ea nu a trăit mult. La 1326 Uroş s'a însurat din nou.

Ladislau înţelegea deci să facă din măritişul fiicei sale o problemă de ordin politic legându-i soarta de curtea regilor sârbi din sudul Dunării, de care se simţea şi el apropiat printr'o comunitate de interese politice: prin vrăjmăşia şi lupta contra regelui ungar Carol Robert.

Cu toată vrăjmăşia împotriva acestuia, un serviciu i-a făcut voevodul Ladislau, poate fără să vrea, prinzând pe rivalul Otto şi îndepărtându-l din calea ascensiunii lui spre tronul Ungariei. La sfârşitul anului 1308, Carol Robert e proclamat rege, chiar în dieta Ungariei. Nu poate fi însă încoronat cu „sacra coroană", care se afla în posesiunea voevodului Ladislau. Se ţinu deci în primăvara anului următor (Mai 1309) un conciliu la

---

[1]) Cf. G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală* în publicaţia *Cercetări Istorice* din Iaşi 1936, p. 141.

[2]) Wertner Mór, *A középkori délszláv uralkodók genealogiai története* (Istoria genealogică a domnitorilor iugoslavi din evul-mediu). Timişoara, 1891, pp. 84—86.

www.dacoromanica.ro

Buda, sfătuindu-se împreună cu *Fra Gentile*, legatul papal sosit aci cu mandat de a sprijini candidatura lui Carol. Se luară măsuri, să pregătească altă coroană în locul celei deținute de Ladislau, declarând-o pe aceasta lipsită de valoare și amenințând cu excomunicarea pe oricine ar încerca să se încoroneze cu ea pe nedrept.

II.

Voevodul Ladislau avea deci crestate la răboj două păcate: căsătoria fiicei sale cu un „șismatic" și împotrivirea de a pune „sacra coroană" la dispoziția nou alesului rege Carol Robert. Ispășirea lor trebuia să urmeze fără întârziere prea mare. La 25 Decemvrie 1309 Fra Gentile, prin un act datat din Bratislava, îl amenință pe voevodul Ladislau în chipul cel mai serios cu excomunicarea, fiindcă a rămas surd la toate sfaturile, îndemnurile și poruncile lui, întorcându-i spatele cu trufaș dispreț de nesupunere, bătându-și joc în mod temerar și abuzând de răbdarea bunătății lui. Dacă ar lăsa nepedepsită „o asemenea îndrăsneală periculoasă", ea s'ar putea răspândi „și în generațiile următoare". Pentru nesupunerea și îndărătnicia lui trebuia deci „lovit de osânda excomunicării". Iar pe „vasalii, comiții, castelanii, juzii și iobagii lui" îi desleagă de jurământul omagial ce-i vor fi prestat, punându-le însă în vedere că, dacă vor continua să-l sprijinească în resistența-i îndărătnică, se va întinde și asupra lor „brațul excomunicării grave" și vor fi „absolut lipsiți de înmormântarea bisericească". In același timp îl avizează pe Ladislau că, întru cât nu ar restitui coroana până la Intâmpinarea Domnului (Purificarea Fecioarei, 2 Februarie 1310), va fi excomunicat cu întreg ceremonialul obișnuit la astfel de ocazii: *„în sunetul clopotelor și cu candelele aprinse"*, iar dacă se va întoarce la supunere și ascultare față de biserica papei, va fi iertat putându-se bucura mai departe de beneficiile și avantagiile situației sale înalte.

Documentul este important și pentru dovada ce-o face cu privire la căsătoria fiicei lui Ladislau cu „șismaticul" fiu de rege

www.dacoromanica.ro

sârbesc şi pentru amănuntele ceremonialului de excomunicare, dar mai ales pentru indicaţiunile cuprinse în el cu privire la *întinsa stăpânire a voevodului transilvan*, a cărui jurisdicţiune era recunoscută pe un teritoriu considerabil: *dincoace şi dincolo de pădure*[1]); depăşia deci *graniţele Transilvaniei propriu zise, ajungând până la Tisa.* Indicaţiunea aceasta e confirmată şi prin tratatul de pace încheiat la *8 Aprilie 1310* între regele Carol Robert şi voevodul Ladislau *la Seghedin*, deci lângă Tisa, unde Ladislau „atingând lemnul de vieaţă făcătoarei cruci a Domnului", făcu Regelui jurământ de credinţă, obligându-se a-i restitui coroana până la 1 Iulie sau şi mai de grabă, *dacă va veni Regele după ea*, aşteptând să fie însă şi el răsplătit, cum se cuvine, pentru aceasta[2]). Cu coroana astfel restituită s'a putut încorona regele Carol Robert la 20 August 1310.

Relaţiile normale între Rege şi Voevod puteau fi deci considerate ca restabilite, după împăcarea dela Seghedin. Se pare însă, că răsplata aşteptată de Ladislau, în temeiul tratatului din 8 Aprilie, Regele nu s'a grăbit s'o dea. Aci e de căutat motivul, pentru care Ladislau voevod lipseşte dintre sprijinitorii lui Carol, când acesta poartă războiu pentru ţinutul din nordul Ungariei cu Matei Csák, conducătorul Slovacilor.

Impotriva lui Ladislau se ridicară cu diferite pâri mulţi dintre potrivnicii lui. Plecând bucuros urechea spre ele, în primăvara anului 1315 Carol Robert îl destitui pe Ladislau din demnitatea voevodală, înlocuindu-l cu voevodul Nicolae Pok (1315—1318). Motivul destituirii poate să fi fost participarea lui Ladislau la răscoala pornită de palatinul ţării Jacob Kopasz (Pleşuvul) din neamul Borş (de genere Borş). Destituitul nu se poate însă împăca cu situaţia, ci împreună cu fiii săi porneşte la răscoală contra Regelui. Acesta trimite în Transilvania un nou

---

[1]) Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor 1199—1345*. Bucureşti, 1887, vol. I, pag. 568—571.

[2]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Sibiu 1892, vol. I, pp. 295—296.

www.dacoromanica.ro

voevod, pe *Doja din Debreţin,* care a învins pe răsculaţi (1318) fără a fi reuşit să le sdrobească toate cuiburile de resistenţă. După ce Doja înaintă la treapta de palatin al Ungariei, îi luă locul (1321) voevodul Toma din familia Szécseny, care avu şi el mult de luptat cu partizanii lui Ladislau, bine apăraţi în cetăţile lor Ciceu, Leta (Bihor) şi Deva, unde-şi avea bătrânul Voevod mazilit reşedinţa şi o curte strălucită.

La 1322 regele Carol se plângea, că fiii lui Ladislau ar fi nişte potrivnici temerari şi trufaşi, pustiind Transilvania[1]) iar cu doi ani mai târziu se simţea nevoit a porni cu oaste contra lor, scoţându-i din cetatea Devei, spre a-l instala aci pe omul său de încredere, pe voevodul Toma. La 1322 Ladislau nu mai trăia. La 5 August 1322 în legătură cu fiul său Ladislau, pornît şi acesta cu vrăjmăşie contra regelui Carol Robert, se face amintire documentară despre el ca despre un *„quondam vaivoda Transilvanus"*. Vrăjmăşia continuă ani dearândul. La 1329 se vorbeşte din nou despre fiii răposatului voevod Ladislau aducându-le documentul oficial învinuirea, că *împreună cu alţi duşmani şi necredincioşi* atacau drepturile Regelui, făcându-i mari pagube[2]). Regele era atunci în situaţia de a se răzbuna asupra lor, confiscându-le averile şi moşiile părinteşti. Din moment ce autoritatea regală fusese restabilită şi consolidată în voevodatul Transilvaniei, fiii lui Ladislau nu mai puteau să rămână aci. Ei s'au refugiat deci, — după ipoteza lui Anton Pór[3]) — la cumnatul lor Ştefan Uroş în Serbia. Dacă ţinem seamă însă de faptul că sora lor, fosta soţie a lui Uroş, murise înainte de 1326, şi aceea care a urmat să-i ia locul alături de Regele sârbesc, nu va fi fost toc-

[1]) cf. Nagy Imre, *Anjoukori Okmánytár* (Codex Andegavensis) vol. II, p. 39.

[2]) Ibidem, vol. II, p. 394: „filii sui (Ladislai vaivodae) sibi in vicio infidelitatis succedentes se semper regiae majestati opposuerunt et seque cum *aliis infidelibus et emulis regis sociati* et applicati eadem sedicione infidelitatis laborant et sepe curentes in regalia vastus et incendia commitant et tantas strages et depopulaciones quae vix loquela promi possent, committere non expavent".

[3]) „Erdélyi Muzeum", *l. c.*, p. 480.

www.dacoromanica.ro

mai bucuroasă a găzdui la curtea ei pe fraţii răposatei, pare *mai probabil că aceştia nu se vor fi refugiat în Serbia, ci în Ţara Românească la Basarab cel Mare,* putând fi socotit şi acesta între *duşmanii necredincioşi Regelui — amintiţi în documentul dela 1329*[1]).

Autorul contemporan al valoroasei cronici zugrăvite dela Viena (Chronicon Pictum Vindobonense), povestind amănunţit şi pitoresc expediţia lui Carol Robert împotriva lui Basarab în toamna anului 1330, spune că Regele ar fi pornit această ofensivă *„la sfatul voevodului transilvan Toma"*[2]). Nu ar fi deci exclus, ca îndemnul acesta al voevodului Toma să fi fost *determinat tocmai de vechea lui dorinţă şi datorie de răfuială definitivă cu fiii şi urmaşii răzvrătitului Ladislau,* cari i-au neliniştit de atâtea ori stăpânirea transilvană. De aceea va fi sfătuit pe regele Carol, să pornească oastea din Banat spre Ţara Românească şi n'ar fi greu de admis, ca între arcaşii lui Basarab, cari au împins trufaşa oştire ungară spre catastrofa dela Posada, să fi luptat şi fiii pribegi ai răposatului voevod Ladislau, ridicat de împrejurările întâiului deceniu al veacului al XIV-lea la treapta importantă de *arbitru al situaţiunii politice din Regatul ungar.*

Era cel dintâi prilej de înălţare a Voevodatului transilvan deasupra Regatului ungar, nu însă şi cel din urmă.

---

1) In sprijinul acestei interpretări poate fi invocat şi decretul de donaţiune al regelui Carol Robert, care la 5 August 1322 dăruia magistrului Nicolae, fiul lui Corrardus din Tălmaciu, mai multe sate împreună cu castelul Salgo dela graniţa sudică a Transilvaniei drept răsplată pentru serviciile lui în luptele contra lui Ladislau, fiul voevodului omonim de odinioară: „quia magister Nicolaus, filius Corrardi de Tolmach nobis et coronae sacrae fideliter adhaerendo grata iugiter multa et accepta servitia in expeditionibus regni nostri diversis contra infideles et rebelles nostros impendit et exhibuit in eo potissimum, quod cum *Ladislaus, filius Ladislai quondam vaivodae Transsilvani, cum suis fratribus elati superbia praesumptione temeraria contra nostram maiestatem non sine infidelitatis nota se rebeliter opposuissent non modicam partem regni nostri in partibus Transsilvanis damnosis insultibus et tyrannicis vastitatibus invadendo multipliciter dilacerantes et nostris processibus plurima impedimenta praestantes.* cf. *Urkundenbuch* vol. I, p. 365.

2) Cf. G. Popa-Lisseanu, *Chronicon pictum Vindobonense,* vol. XI din colecţiunea Izv. Istoriei Românilor şi I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române,* p. 59.

www.dacoromanica.ro

ATACUL LUI CAROL ROBERT, REGELE UNGARIEI, CONTRA LUI BASARAB CEL MARE, DOMNUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI

Sire, Inalt Prea Sfinţite, Onorat Auditoriu,

I.

S'au împlinit în Noemvrie 1930 şase sute de ani dela epocala biruinţă, smulsă de arcaşii lui Basarab cel Mare în lupta ce s'a încins la Posada între ei şi călărimea regelui ungar Carol Robert, în toamna anului 1330.

In istoria războaielor purtate de voevozii Ţării Româneşti pentru a-şi redobândi independenţa, înlăturând suzeranitatea Coroanei ungare, aceasta este cea dintâi luptă încununată de biruinţă deplină. Poate fi deci considerată ca botezul de sânge al independenţei româneşti.

Documentele emanate din cancelaria regală ungurească fac amintire şi de încercarea lui Litovoiu Vodă şi a fraţilor săi[1]) împotriva regelui Ladislau Cumanul (1272—1290). Dar încercarea aceasta avu sfârşit trist, după cum rezultă din textul documentului dela 1285: Litovoiu căzu în luptă, iar fratele său Bărbat

---

— Conferinţă istorică ţinută cu prilejul Adunării Generale a Asociaţiunii la Caransebeş (Noemvrie 1930) în prezenţa M. Sale Regelui Carol al II-lea şi a Mitropolitului Dr. Nicolae Bălan.

[1]) Hurmuzaki, *Documente* I, p. 457: „*Lythou Wojvoda* una cum fratribus suis per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem *pro se occuparat*".

www.dacoromanica.ro

Voevod ajunse în prinsoarea regelui ungar care, înainte de a-i fi restituit libertatea, i-a stors o sumă importantă de bani[1]).

Dela sacrificiul lui Litovoiu până la biruinţa lui Basarab a trecut o jumătate de secol de frământări şi pregătiri pentru lupta, care devenise inevitabilă între regatul Ungariei, pornit în jumătatea a doua a veacului al XIII-lea spre povârnişul decadenţei politice şi între voevodatul Ţării Româneşti, gata în orice clipă să profite de slăbiciunea vecinului şi suzeranului dela nord-vest, spre a se emancipa de sub tutela lui.

II.

La 1301, după moartea celui din urmă rege din dinastia lui Arpad, a urmat în politica internă a Ungariei un deceniu de anarhie, alimentată prin necontenite sfăşieri între partidele diverşilor pretendenţi la tron, dintre cari nu s'a putut menţine nici Venceslau, fiul regelui omonim al Boemiei şi Poloniei, nici Otto Bavarul, care se refugiase la voevodul transilvan Ladislau Borş cerându-i zadarnic fiica în căsătorie, ci a reuşit să-şi consolideze domnia un descendent din familia de Anjou, Carol Robert, în sprijinul căruia trimisese şi papa dela Roma un reprezentant al său în persoana iscusitului diplomat: cardinalul Gentilis.

Dar, cu toate străduinţele acestuia şi cu tot sprijinul prelaţilor catolici din Ungaria, nu izbutise Carol Robert să-şi impună autoritatea de rege decât în centrul ţării. Periferiile erau ameninţate şi la Nord, unde conducătorul Slovacilor, Matei Csák din Trencin, luase în stăpânire 12 comitate cu vre-o 30 de cetăţi, şi la Vest, unde membrii puternicei familii Németujvári rămăseseră sprijinitorii pretendentului Otto Bavarul, care continuă să poarte până la moartea sa întâmplată în 1312 titlul de rege al Ungariei, şi la Sud, unde familiile oligarhilor Subici, Babonici şi Frangepan

[1]) *Ibidem:* Ipsum (Lython) *interfecit* et fratrem suum nomine Barbath *captivavit* et nobis adduxit, super quo nos non modicam quantitatem fecimus extorquere.

www.dacoromanica.ro

se bucurau de vază mare, şi în Transilvania, unde voevodul Ladislau a reuşit să-şi întindă stăpânirea până la Tisa, gospodărind ca un suveran în cuprinsul acestui teritor „de dincolo şi dincoace de pădure"[1]).

Acest voevod transilvan Ladislau era în împrejurările tulburi de atunci arbitrul situaţiei politice din Regatul ungar. Numai aşa se poate explica faptul, că pretendentul Otto aleargă la curtea lui pentru sprijin (1307) ducând cu sine „coroana Sf. Ştefan" probabil cu gândul, că strălucirea ei va amăgi pe fiica voevodului să nu întârzie cu răspunsul afirmativ la oferta matrimonială ce-i făcea cu stăruinţă. S'a înşelat însă în combinaţiile sale. Căci Ladislau, înţelegând că i se poate oferi prilej de a făuri capital politic din posesiunea coroanei ungare de o parte, din măritişul fiicei sale de alta, i-a luat lui Otto coroana şi l-a aruncat în prinsoare, iar pe fiica lui nu a stat la îndoială să o mărite în vara anului 1309 după fiul regelui Serbiei Ştefan Milutin, după Ştefan Uroş, care ajunge rege la 1321. Astfel devine fiica voevodului transilvan Ladislau regina Serbiei şi mama vestitului ţar sârbesc Ştefan Duşan din veacul al XIV-lea[2]).

Atitudinea lui Ladislau continuând a fi ostilă faţă de regele Carol Robert, a refuzat a-i extrada coroana. Acesta se văzu nevoit să se încoroneze numai cu o coroană *ad-hoc*, ceeace nu satisfăcea opinia publică a Ungariei, care ţinea cu un sentiment de pietate religioasă-mistică la „coroana Sf. Ştefan". Atât din cauza resistenţei manifestate faţă de noul rege, cât mai ales din pricina, că şi-a măritat fata după un principe ortodox, voevodul Ladislau a fost ameninţat cu excomunicarea din partea cardinalului Gentilis, care prin actul său din 25 Decemvrie 1309 îl avizează că sentinţa de excomunicare va fi publicată „în sunetul

[1]) Hurmuzaki, *Documente* I, p. 571: *„ultra silvas et citra silvas"*.

[2]) Wertner Mór, *A középkori délszláv uralkodók genealogiai története* (Istoria genealogică a domnitorilor iugoslavi din evul mediu), Timişoara 1891, p. 84—86 şi Pór Antal, *László erdélyi vajda 1291—1315* (Ladislau, voevodul transilvan 1291—1315) în revista *Erdélyi Muzeum*, 1891, p. 468. p. 394.

www.dacoromanica.ro

clopotelor şi cu candelele aprinse", dacă nu se va reîntoarce la pocăinţă şi nu va restitui coroana până la 2 Februarie 1310.

Efectul acestei ameninţări nu a întârziat a se produce, după cum rezultă din cuprinsul actului de împăcare, semnat la Seghedin[1]) în ziua de 8 Aprilie 1310 de către voevodul Ladislau, care „atingând lemnul de viaţă făcătoarei cruci" jură credinţă lui Carol Robert ca stăpânului său „firesc şi legiuit" promiţând a-i restitui coroana până la 1 Iulie. Promisiunea fiind împlinită, Carol s'a putut încorona din nou cu pretinsa coroană a Sf. Ştefan la 20 August 1310. In actul de împăcare dela 1310 nu se mai face nici o amintire despre întâiul motiv al excomunicării: căsătoria fiicei lui Ladislau cu fiul regelui sârbesc. De aci se poate deduce, că această căsătorie era un fapt consumat, asupra căruia nu se mai putea reveni. De altfel însuş Gentilis spunea în actul din 25 Decemvrie 1309, că toate încercările sale de a-l îndupleca pe Ladislau să renunţe la acest proiect de căsătorie cu „şismaticul" fiu de rege, au rămas infructuoase, deoarece Voevodul i-a întors cu trufie spatele şi nu a voit să renunţe la desăvârşirea menţionatului proiect, cu toate că de mai multe ori i s'a atras în privinţa aceasta atenţia asupra urmărilor[2]).

Cu toată restabilirea unor relaţiuni aparent normale între Rege şi voevodul transilvan Ladislau, acesta nu a trimis ajutor lui Carol în luptele sale contra Slovacului Matei Csák, care fusese şi el excomunicat de Gentilis, fiindcă pătrunsese până la porţile capitalei ungureşti astfel, încât Carol abia reuşi să-l respingă (1312) fără a cuteza să-l urmărească în regiunea Slovacilor săi, unde-şi avea curtea princiară şi o puternică armată mercenară.

Tot astfel ţinea voevodul Ladislau o curte princiară strălucită la Deva şi trupe de apărare în cetăţile lui transilvane.

---

1) Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I. Sibiu, 1892, pp. 295—296.

2) Hurmuzaki, *Documente* I, p. 570: „... ac nobis contemptu superbo inobedientiae tergum vertens ... nec a complemento dicti matrimonii desistere ac supersedere curavit, quamvis super his pluries monitus".

www.dacoromanica.ro

III.

Dar, fiindcă mulţi începură a se plânge împotriva stăpânirii lui volnice, Carol Robert, care-şi avea curtea la Timişoara, se grăbì a le satisface doleanţele, iar pe Ladislau îl destituì din demnitatea voevodală (1315), ceeace îl determină pe el şi pe fiii săi a participa la răscoala pornită de palatinul ţării Iacob Kopasz (Pleşuvul) din neamul Borzeştilor, contra lui Carol Robert. Acesta trimise împotriva lor pe voevodul Toma de Szécseny, care nu i-ar fi putut înfrânge, dacă nu i-ar fi părăsit Nicolae Gerendi, căpitanul cetăţii Leta.

Nici după înfrângerea aceasta nu s'au liniştit însă răzvrătiţii. Carol fu nevoit să pornească din nou cu oaste împotriva lor, în vara anului 1324, împresurându-i în cetatea Deva, pe care probabil a izbutit s'o smulgă atunci din mâna lor, dând-o în stăpânire voevodului transilvan Toma. Cu 5 ani mai târziu (1329) Carol Robert se plânge din nou, că fiii lui Ladislau împreună cu „alţi necredincioşi şi vrăjmaşi" îi atacă drepturile regeşti, pricinuindu-i pagube mari[1]). El nu a lipsit a confisca averile acestor răsvrătiţi iremediabili, cari după ipoteza istoricului maghiar Antonie Pór s'ar fi refugiat în Serbia, la cumnatul lor Ştefan Uroş. Această ipoteză pierde însă din valoare, dacă ştim că sora lor murise înainte de 1326 şi Ştefan Uroş avea la 1329 altă soţie[2]) de neam grecesc şi căreia nu-i va fi convenit să primească la curtea soţului ei pe fiii pribegi ai decedatului voevod transilvan.

Este mai probabil că în actul dela 1329 pomenind Carol Robert de „alţi necredincioşi şi vrăjmaşi" ai lui, cari ajutau pe fiii lui Ladislau să-i atace drepturile regeşti şi să-i pricinuiască pagube, se va fi gândit în primul rând la Basarab, voevodul Ţării Româneşti. Acesta a înţeles să profite şi el de tulburările în-

---

1) Nagy Imre, *Anjoukori Okmánytár* (Codex Andegavensis) vol. II, p. 394.

2) cf. Wertner Mór, *o. c.*, care arată că a treia soţie a lui Ştefan Uroş a fost o Grecoaică, cu numele Maria.

www.dacoromanica.ro

terne ale Regatului ungar, întinzându-şi stăpânirea şi în Banatul Severinului deocamdată cu recunoaşterea suzeranităţii ungare, dar pregătindu-se a se scutura la moment potrivit de povara acestei suzeranităţi. Presupunerea aceasta e sprijinită şi de informaţiunile precise ale cronicii contemporane (Chronicon Pictum Vindobonense), unde se spune lămurit că regele Carol Robert a fost îndemnat de Toma voevodul Transilvaniei, să pornească expediţia contra lui Basarab. Nu este deci exclus, ca voevodul Toma să fi stăruit pentru această riscată întreprindere militară, mânat tocmai de dorinţa de a se răfui definitiv cu rebelii fii ai fostului voevod Ladislau, sprijiniţi şi ocrotiţi la curtea Domnului din Sudul Carpaţilor.

Izvoarele cunoscute până în timpul de faţă nu ajută la precizarea timpului, când va fi luat Basarab cel Mare în stăpânire Banatul Severinului, dar considerând că se afla în alianţă cu ţarul bulgar din Vidin, cu Mihail, după al cărui coregent şi nepot Alexandru îşi măritase o fiică (Teodora), este probabil că însăşi alianţa aceasta politică şi familiară să fi fost determinată de hotărârea lui de a se împotrivi tendinţelor de expansiune ale lui Carol Robert, după cum aceeaş hotărâre împinsese la 1309 şi pe voevodul transilvan Ladislau la alianţă politică şi familiară cu Ştefan Milutin, regele Serbiei.

Apare, astfel, înfiripându-se la începutul veacului al XIV-lea o îndoită coaliţie: transilvano-sârbească şi munteano-bulgărească, în stare şi una şi ceealaltă să ridice serioase piedeci în calea proiectelor lui Carol Robert, — întemeietorul dinastiei de Anjou în Ungaria, — de a-şi întinde suzeranitatea spre Sud şi Est.

Din faptul că la 1327 papa Ioan al XXII-lea adresa „nobilului bărbat Basarab, voevodul transalpin", rugarea să primească cu cinste pe inchizitorii papali trimişi contra duşmanilor crucii în *regiunile supuse lui şi aflătoare în regatul Ungariei* (in terris tibi subiectis in regno Ungariae consistentibus)[1]) — rezultă că

[1]) Hurmuzaki, *Documente* I, p. 601.

www.dacoromanica.ro

Banatul Severinului trecuse în stăpânirea lui Basarab înainte de acest an. La 1324 Carol Robert era în relaţiuni bune cu Basarab[1]). Deci între anii 1324 şi 1327 trebue să se fi întâmplat întinderea stăpânirii lui Basarab asupra Banatului Severinean.

Puterea voevodului Ţării Româneşti sporise considerabil până în vara anului 1330, când în temeiul menţionatei alianţe familiare şi politice se simţi îndemnat să trimită ajutor ostăşesc cuscrului său Mihail, ţarului din Vidin, în lupta contra Sârbilor. Aceştia din urmă au rămas însă învingători în ciocnirea dela Velbujd (28 Iunie 1330), iar Bulgarii învinşi împreună cu ţarul Mihail, care fiind însuş rănit în luptă, îşi pierdu viaţa şi domnia.

Carol Robert, după ce izbutise a frânge resistenţa numeroşilor săi duşmani interni, se simţia atunci în situaţia prielnică de a putea întreprinde o expediţie de răzbunare împotriva lui Basarab, pe care îl socotea slăbit şi lipsit de ajutoare externe, în urma înfrângerii şi morţii aliatului său din Sudul Dunării. Motivul expediţiei era cucerirea Banatului Severinean, pentru a cărui recuperare îşi mobilizase încă din Septemvrie 1330 oştirea.

IV.

Acestea sunt antecedenţele luptei dela Posada, luptă care s'a dat în zilele de 9—12 Noemvrie 1330.

Izvoare documentare interne sau informaţiuni privitoare la lupta aceasta nu se găsesc în vechile cronici româneşti, afară de cronica lui Gheorghe Brancovici-Brâncoveanul din veacul XVII, care n'a uitat să dea despre lupta lui Basarab cu trufaşul Carol Robert la anul 6838 această scurtă însemnare: „Carol craiul unguresc, pre când dela Naşterea lui Christos au fost 1330, cu oastea cea cu cruci a Papei dela Roma au mers în Ţara Muntenească împotriva Domnului Basarab Voevod şi au luat Severinul fără de nici o pricină. Şi pentru că nici o treabă nu avea cu dânsul să-i calce ţara, Dumnezeu au fost într'ajutor lui Basarab Voe-

[1]) Codex Andegavensis I, 159.

www.dacoromanica.ro

vod şi au bătut pe craiul Carol. Intru acea vreme au şezut Tătarii în Ardeal în doi ani. Dupre aceea i-au scos din ţară afară"[1]). Românii din veacul al XIV-lea înţelegeau numai să facă istorie, nu le îngăduia cursul vremii să o şi scrie. Cu atât mai de preţ sunt ştirile păstrate în cronicile contemporane ungaro-latine şi în documentele emanate din cancelaria regală a lui Carol Robert la sfârşitul anului 1330, precum şi în anii următori. Atât în cronici, cât şi în documente contemporane s'a păstrat o descriere amănunţită, fidelă şi adeseori pitorească, a luptei dela Posada cu toate peripeţiile ei dramatice, cari au făcut ca amintirea luptei şi a biruinţei din Noemvrie 1330 să constitue una din cele mai vechi pagini de informaţie sigură în analele militare ale Basarabilor întemeietori de Ţară.

Inainte de a înfăţişa informaţiile cuprinse în cronici şi documente, e potrivit să subliniem că însaşi istoriografia maghiară modernă recunoaşte înfrângerea cumplită a oştirii regelui Carol Robert şi cearcă să aprecieze importanţa biruinţei lui Basarab, accentuând că ea trebue considerată ca ziua de naştere a Ţării Româneşti, care din timpul acesta îşi poate data fiinţa sa de Stat[2]), întrucât prin biruinţa aceasta s'a trezit poporul de păstori la conştiinţa naţională şi Românii au devenit atunci naţiune[3]). Cu aceste constatări se potriveşte şi opinia istoricului belgian Henri Grégoire care afirma, cu prilejul celui dintâi congres de studii bizantine ţinut la Bucureşti în 1924, că Basarab „a salvat naţionalitatea românească de Turanieni" şi a devenit „deşteptătorul Latinilor transalpini, Moise care a dus un mare popor din întunecimile sclăviei în plină lumină a istoriei[4]).

---

[1]) cf. I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania.* Craiova, 1933, vol. I, p. 23.

[2]) Cf. Szilágyi Sándor, *A magyar nemzet története* (Istoria naţiunii maghiare), Budapest, 1895, vol. III, p. 105.

[3]) Miskolczy István, *Magyarország az Anjouk korában* (Ungaria în epoca Anjoueştilor), Budapest 1923, p. 27.

[4]) I. Lupaş, *Epocele principale în istoria Românilor,* ed. II, Cluj 1928, p. 49.

www.dacoromanica.ro

Deoarece atât în cronici, cât şi în documente e scoasă la iveală deosebirea de credinţă între catolicul Carol Robert şi între „şismaticul" (ortodoxul) Basarab, un istoric maghiar din zilele noastre, Heinrich Marczali publicând la Tübingen (1910) studiul său intitulat „Ungarische Verfassungsgeschichte", subliniază că stăpânirea Regatului ungar nu s'a putut consolida în regiunile locuite de Români din cauza resistenţei ce a întâmpinat aci din partea populaţiunii ortodoxe. El stăruia anume asupra faptului că „Ungaria năzuia să-şi asigure stăpânirea prin răspândirea violentă a catolicismului, dar s'a izbit de cea mai tenace resistenţă a populaţiei ortodoxe... Şi aci (în Ţara Românească) a stat religia ortodoxă în calea consolidării stăpânirii ungureşti"[1]).

V.

Să vedem acum, ce spune cronica şi ce spun documentele contemporane cu privire la lupta dela Posada.

Dintre cronicile ungaro-latine ştirile cele mai preţioase cu privire la acest important eveniment războinic se găsesc în *Chronicon Pictum Vindobonense*, una din cele mai artistice şi mai bine păstrate cronici ale veacului al XIV-lea, alcătuită pe la 1358 afirmativ de un călugăr cu numele Marcu şi ilustrată cu 147 icoane zugrăvite în miniatură. Aceste iconiţe sunt de o deosebită valoare nu numai artistică, ci şi istorică, întrucât ele ne-au păstrat, pe lângă imaginea lui Basarab cel Mare, cele mai vechi dovezi cunoscute până în prezent cu privire la îmbrăcămintea şi armamentul ostaşilor români din vremea aceea. Imbrăcămintea era cea simplă ţărănească: cu şubă, ţundră sau cojoc şi căciulă de oaie, iar mijloacele de luptă erau măciucile de lemn, lăncile, praştiile, săbiile, buzduganele, bolovanii rostogoliţi de pe culmi

---

[1]) Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*. Tübingen 1910, pag. 40—41: „Ungarn wollte seine Macht durch die gewaltsame Verbreitung der katolischen Kirche sichern, traf aber darin auf den hartnäckigsten Widerstand der ortodoxen Bevölkerung... Auch hier (in der Walachei) stand die ortodoxe Religion der Befestigung der ungarischen Macht im Wege".

www.dacoromanica.ro

şi vârfuri de munte ori tradiţionalul arc şi săgeata, care n'au slăbit din mâna Românului nici o clipă, în epoca furtunoasă şi întunecată a năvălirilor, şi n'au fost înlocuite cu alte unelte, căci în acest din urmă caz s'ar fi dat uitării şi ar fi dispărut înseşi cuvintele latine din graiul poporului nostru. Dar ele trăiesc şi au loc de frunte în graiul cotidian, dând prin această milenară trăinicie a lor dovadă clară despre neîntrerupta folosire a tradiţionalelor mijloace de luptă în tot cursul veacurilor şi mileniilor dela epoca dominaţiunii romane până în zilele noastre.

Descrierea luptei lui Carol Robert cu Basarab cel Mare formează ultimul capitol din *Chronicon Pictum Vindobonense,* purtând titlul: *Rex vadit cum exercitu contra Bazaraad*[1]) şi având următorul cuprins: „In acelaş an, în care a pierit Felician (Zach) cel de nevrednică pomenire, adică în anul Domnului 1330, după ce Regele strânsese oaste numeroasă — nu însă toată puterea sa armată, căci destinase foarte mulţi luptători la hotarele ţării în diferite expediţii contra duşmanilor — el însuş *la îndemnul voevodului transilvan Toma* şi al lui *Dionisie,* fiul lui Nicolae, fiul lui Iancha, a pornit în luna Septemvrie prin Severin, în *ţara lui Basarab, voevodul Valahilor,* — care ţară nu poate fi locuită de un neam neobicinuit cu ea, — ca Regele să alunge din ţara aceasta pe însuş Basarab sau ţara lui s'o dea cel puţin în stăpânirea unuia dintre împrejmuitorii săi, cu toate că însuş Principele plătise totdeauna cu credinţă darea cuvenită Măriei Sale Regelui. Indată ce Regele a cuprins Severinul şi castrul aceluia, toate cele amintite le-a predat lui Dionisie împreună cu demnitatea de Ban".

„După ce se întâmplară acestea, Basarab trimise Regelui nişte soli prea cinstiţi cu următoarele cuvinte: deoarece Măria Ta, Domnule şi Rege al meu, ai avut cheltueli cu strângerea oştirii, eu voiu răsplăti cheltuelile cu 7000 mărci de argint, lăsân-

[1]) *„Regele porneşte cu oaste contra lui Basarab"*, cf. Franciscus Toldy, *Marci Chronica De Gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum 1330 producta.* Pestini 1867, p. CXVI—CXVIII.

www.dacoromanica.ro

du-vă să stăpâniţi în pace chiar şi Ţara Severinului cu ţinuturile sale, pe cari le-aţi luat cu puterea; deasemenea voiu plăti cu credinţă în fiecare an tributul ce sunt dator Coroanei voastre, şi voiu da pe unul din fiii mei la curtea voastră ca să slujească pe banii mei şi cu cheltuiala mea, numai aşa însă, ca voi să vă întoarceţi înapoi cu pace şi să înconjuraţi primejdia persoanelor voastre, pentrucă dacă veţi pătrunde şi mai adânc în cuprinsul ţării mele, nici de cum nu veţi scăpa de primejdie. Auzind acestea Regele izbucni în astfel de vorbe către soli zicându-le: Aşa să spuneţi lui Basarab, că el este păstorul oilor mele şi îl voiu scoate de barbă din ascunzişurile lui. Atunci un oarecare baron credincios, cu numele Donciu, comite de Zólyom şi Liptó, astfel grăi Regelui: Doamne, însuş Basarab grăeşte către voi cu mare umilinţă şi spre cinstea voastră; pentru aceea binevoiţi a-i răspunde printr'o scrisoare a voastră, asigurându-l de favoarea bunei voinţe şi de toată iubirea graţiei regeşti. Atunci Regele a repetat vorbele de trufie şi de ameninţare pomenite mai sus. Neţinând seamă de un sfat mai înţelept, a pornit îndată mai departe, ca să se lupte. Şi în ţară necunoscută, între munţi şi dealuri cu păduri, neputând Regele să găsească cele de trebuinţă pentru hrana sa şi alor săi, în scurtă vreme începură a pătimi de chinurile foamei însuş Regele, ostaşii şi caii. Din această pricină s'a pus pace cu Basarab, care obligându-se însuş să asculte de Rege, să-i garanteze lui şi tuturor oamenilor săi siguranţa întoarcerii şi să le arate drumul cel drept, Regele a plecat înapoi. Socotindu-se în siguranţă şi punând temeiu pe credinţa perfidă a *şismaticului*, a pornit pe o cale cu întreagă oştirea sa şi calea aceasta cu cotituri era împrejmuită de amândouă părţile cu rîpe foarte înalte, iar în faţă unde calea pomenită era ceva mai deschisă, Valahii o întăriseră puternic în mai multe locuri cu astupături (indaginibus) de jur împrejur. Dintr'odată, pe când Regele şi oamenii săi nici nu se gândeau măcar la aşa ceva, o *mulţime nenumărată de Valahi* se iveşte din toate părţile pe crestele dealurilor, alergând în-

www.dacoromanica.ro

coace şi încolo, aruncând cu săgeţi asupra oştirii Regelui, care se afla în fundul unui drum bătut, ce nici nu se putea numi drum, căci era un fel de corabie strâmtă, unde din pricina înghesuelii cădeau luptătorii cei mai viteji împreună cu ostaşii dimprejur, fiindcă din pricina urcuşului prăpăstios nici nu se putea ridica împotriva Valahilor pe coastele piezişe, ce erau de amândouă laturile drumului, nici nu puteau străbate înainte, nici loc să fugă înapoi nu aveau, împiedecaţi fiind de tăieturile de arbori făcute acolo, ci stăteau cu totul prinşi ca nişte peşti în mreajă sau în plasă. Cădeau tinerii şi bătrânii, principii şi demnitarii Statului, fără nici o deosebire. Şi a ţinut mult această tristă întâmplare, *de Vineri şi până Luni*, în cari zile oştenii cei aleşi se izbiau unii de alţii, precum se clatină şi se scutură pruncii în leagăn, sau ca nişte trestii clătinate de vânt. S'a făcut aci măcel nespus de mare şi a căzut mulţime nenumărată de ostaşi, de principi şi de nobili, Vineri în presara Sf. Martin şi după aceea în zilele următoare. Aci au căzut şi trei prepoziţi, anume: Magistrul Andrei prepozitul bisericii din Alba, bărbat foarte venerabil, fiind el vicecancelarul Maiestăţii sale regale, a pierit acolo cu sigilul Regelui; tot astfel Mihail, prepozitul din Posega şi Nicolae prepozitul din Alba transilvană; mai departe Andrei preotul (plebanul) din Sarus şi fratele Petru din cinul călugăresc al predicatorilor, bărbat cinstit, acolo au primit păharul morţii crâncene, pentrucă le-au sdrobit mişeleşte creştetul capului cu măciuci de lemn. Şi câţiva preoţi, cari erau capelanii Regelui, fură ucişi; a căzut în sfârşit şi mulţime nenumărată de Cumani. Cadavrele tuturor, atât ale bărbaţilor bisericeşti, cât şi ale nobililor laici, aşteaptă acolo, în locul încăierării, clipa învierii de obşte. Nici cei mai de aproape ai lor nu putură să-i găsească, nici măcar să-i îngroape, din pricina năvălirii duşmanilor. Iar Valahii au dus o mulţime de prinşi, atât răniţi cât şi nevătămaţi, şi au luat foarte multe arme şi haine preţioase dela cei căzuţi şi bani de aur şi de argint, vase preţioase şi cingători de sabie, multe pungi de groşiţe late şi cai mulţi cu şei şi cu

www.dacoromanica.ro

frâne, pe cari le-au luat pe toate şi le-au dat lui *Basarab Voevod.* Iar Regele şi-a schimbat hainele şi armele sale, îmbrăcând cu ele pe Desideriu, fiul lui Dionisie Banul, pe care crezându-l a fi însuş Regele, l-au omorît cu cruzime. Iar Regele abia a scăpat cu câţiva credincioşi luaţi întru apărarea sa. Căci au stat împrejurul lui ca nişte ziduri de piatră magistrul Donciu, cu fiul său Ladislau şi cu alţi oşteni de ai curţii regale, şi magistrul Martinus, fiul lui Berend, cari toate loviturile de săbii şi de săgeţi, ce cădeau ca o ploaie năvalnică, le-au primit ei înşişi asupra lor, numai să scape viaţa Regelui de năvala morţii. Chiar şi în jurul oştirii cădeau din toate părţile, din mulţimea cânească a Valahilor, ca nişte muşte cari au pierdut dulceaţa untului de lemn, pentrucă pe creştinii şi pe preoţii lor — unşii lui Christos — i-au omorît fără milă. Numărul Valahilor ucişi acolo de Unguri numai isteţul şi vicleanul logofăt al iadului l-a socotit. Regele însă după această întâmplare a venit la Vişegrad. Mai departe, cu toate că Ungurii au purtat războaie foarte mari şi foarte crâncene, totuş aceasta li s'a întâmplat, ca nu cumva să se trufească de mulţimea biruinţelor sau ca să fie pedepsiţi pentru trufia lor de mai înainte, ci ca să înveţe a fi umiliţi şi să înţeleagă că vor merita cu atât mai mult graţia iubirii divine cu cât vor răbda încercările de îndreptare prin suferinţă, trimise de Tatăl ceresc. Căci Dumnezeu Tatăl pe aceia îi pedepseşte pe care-i iubeşte".

O frapantă asemănare este între descrierea acestei lupte dela Posada şi între felul cum s'a desfăşurat lupta Elveţienilor la Morgarten, în ziua de 15 Noemvrie 1315, când călăreţii ducelui Leopold de Austria au fost atacaţi de ţăranii elveţieni în acelaş chip[1]) ca împlătoşaţii cavaleri ai lui Carol Robert de că-

[1]) Dr. Ludwig Suter, *Schweizer Geschichte* Einsiedeln-Waldshut — Cöln a. Rh. 1924, p. 76: „Zuerst rollen sie (die Schwyzer Eidgenossen) an verschiedenen Stellen Felsblöcke und Steine herunter und bringen dadurch die Reiterei in arge Verwirrung; dann stürmen sie selbst auf die Feinde herab, indem sie gleichzeitig die Flanke und die hintern Glieder angreifen. So *sind die Ritter wie in einem Netze eingeschlossen* . . . Von den Rittern blieben über 1500 tot auf dem Schlachtfeld. Selbst der Herzog rettete sein Leben mit Not und kam halbtot vor Schrecken in Winterthur an." Intr'o conferinţă

www.dacoromanica.ro

tre arcaşii lui Basarab. Lupta dela Posada are în istoria României o importanţă egală cu aceea a luptei dela Morgarten în istoria Elveţiei.

VI.

Informaţiunile păstrate în excelentul izvor contemporan, care este Chronicon Pictum Vindobonense, de unde au fost reproduse cuvânt de cuvânt şi în alte cronici ungaro-latine, au norocul deosebit de a putea fi controlate şi verificate prin texte documentare din cele mai importante. Intre ele trebue menţionat la locul întâiu cel cuprins în actul de donaţiune, dat la *9 Decemvrie 1330* — la 4 săptămâni deci după bătălia dela Posada — de însuş Regele Carol Robert în favoarea fiilor lui Radoslav Babonic, cari participând la bătălia aceasta şi purtându-se vitejeşte, au primit, pe lângă moşiile lor de mai înainte, un nou dar de 13 sate regeşti (villae regales).

In motivarea acestui act de donaţiune sunt relevate în deosebi serviciile lui Nicolae, fiul lui Radoslav, ca unele cari merită *să înfloreascâ pururea în amintirea credincioşilor Regelui îndemnându-i la fapte asemănătoare.* La locul întâiu e menţionată participarea lui la lupta contra lui Basarab, despre care însuş Regele face pomenire în următorii termeni: „Când noi, nu de mult, pierzându-ne încrederea în acel furios Basarab, Voevodul Valahilor şi cunoscutul rival rebel al nostru, pentrucă cuprinsese ţinuturile dela marginile Regatului nostru — inima noastră regească fiind atinsă de astfel de motive lesne de înţeles — după ce împreună cu toţi prelaţii, baronii şi nobilii Regatului nostru am ţinut sfat în privinţa aceasta şi adunând puternica noastră oştire, am pornit ca să supunem supremaţiei noastre regale ţara lui de dincolo de munţi (Transalpina) care era necunoscută oamenilor noştri; aci înaintând câteva zile fără nici o luptă prin

rostită la Berna, prof. N. Iorga face o paralelă între lupta dela Posada şi lupta Elveţienilor, dela Sempach (9 Iulie 1386) N. Iorga, *Les luttes pour la liberté menées par les paysans au XIV-e siècle: Le Sempach suisse et la Posada roumaine.* Berne, 7 Mai 1939. Vezi şi Ernst Fischer, *Illustrierte Schweizer Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart.* Schaffhausen 1937, p. 71—73.

www.dacoromanica.ro

ascunzişurile dealurilor şi ale munţilor, am ajuns în suferinţă, fiind aproape cu totul lipsiţi de orice adăpost pentru oameni şi pentru cai. Deaceea am făcut pace cu numitul Basarab, după ce el şi-a dat cuvântul credinţei sale perfide, că va asculta de noi ca de un Rege şi ne va arăta un drum sigur spre a ne reîntoarce de aci împreună cu oştirea noastră. *Punând temeiu pe credinţa şismaticului,* în care nu există credinţă ci rătăcirea credinţei, ne-am întors şi împreună cu oamenii noştri am pornit pe un drum — fie afurisit, deapururi! — care era înconjurat *de amândouă părţile de nişte rîpe prăpăstioase,* iar în faţă, unde era mai deschis, *era întărit în mai multe locuri cu astupături (indaginibus)* şi cuprins de mulţimea ostaşilor valahi ai numitului Basarab. Năvălind asupra noastră cu un atac înverşunat şi straşnic din toate părţile, au izbit în diferite chipuri oştirea noastră aieptându-se cu îngrozitoare atacuri câneşti, (horrendis caninosis insultibus), împroşcând din praştii, izbind cu cruzime şi lovind cu săbiile cetele noastre; săgeţile şi lăncile lor şi le muiau pretutindeni în sângele celor ucişi. Ca de un zid fiind împiedecaţi de mulţimea loviturilor mistuitoare, nu puteam nici să înaintăm, nici să găsim loc pentru fugă, *ci prinşi ca nişte peşti într'o plasă sau mreajă,* strigam către făcătorul tuturor lucrurilor, ocrotitorul nostru Dumnezeu, să audă oftările noastre adânci şi întinzând de sus dumnezeeasca sa ocrotire, scutul şi acoperemântul său, asupra noastră şi asupra câtorva dintre cei mai apropiaţi ai noştri, Isus Christos cel crucificat pentru noi împreună cu a sa sfântă Născătoare şi cu toţi sfinţii, între prea desele lovituri ale săbiilor, săgeţilor, lăncilor şi buzduganelor cari cădeau asupra noastră ca o ploaie repede. Când ne străduiam să ne scăpăm viaţa din vârtejul morţii, atunci mai sus pomenitul Nicolae, tânăr luptător ca un ostaş puternic, fiind credincios al nostru, a pornit cu mare curaj şi cu o ferocitate, care în ochii noştri apărea ca a unui leu, încordându-şi toate puterile şi tăria braţului său ostăşesc, aruncă la pământ toate armele, rămânând numai cu scutul şi cu prea ascuţita sa lance sucită, din nou s'a

www.dacoromanica.ro

aruncat cu bărbăţie asupra duşmanilor noştri voind să apere cu credinţă mai întâi capul nostru, iar nu pe al său; înaintea ochilor noştri a ucis la repezeală şi a aşternut fără viaţă la pământ pe 5 dintre cei mai puternici luptători valahi, cari înainte de toate se grăbiau să reteze capul nostru regal. Atunci şi ostaşul Nicolae însuşi a primit dela duşmani 6 rane serioase la cap şi la umeri şi a pierdut aproape 25 de inşi dintre nobilii înrudiţi cu dânsul, cari au fost ucişi; apoi cu ajutorul Domnului slăbind îndârjirea luptătorilor, cari se împingeau spre laturea dreaptă, mişcându-se într'o parte şi în alta, cu voia celui prea înalt, care orânduieşte toate, am scăpat din neaşteptata ciocnire, *straja fiind pusă pe fugă* şi scăpând din acel loc de strâmtoare, am purces spre vreme mai prielnică şi de aci ne-am continuat reîntoarcerea spre ale noastre. In adevăr ar fi prea lung, dacă ne-am apuca să arătăm cu deamănuntul laudabilele fapte de vitejie ale sus numitului ostaş Nicolae, dar pentru ca vredniciile lui să nu le poată face uitate nici vechimea, nici curgerea necontenită a vremii schimbăcioase să nu le acopere cu tăcerea neştiutoare, în loc de mai multe am amintit aceste câteva, cari nu puteau fi trecute sub tăcere. Cu toate că acest ostaş Nicolae ar merita dela Maiestatea noastră o răsplătire mult mai mare, totuş spre a-şi vedea măcar în câtva remunerate serviciile sale de către bunăvoinţa noastră regală, îi dăm şi îi încuviinţăm această graţie regală a noastră şi prerogativa libertăţii pentru toate timpurile atât credinciosului nostru ostaş Nicolae, cât şi fratelui său de un sânge Duym, fiii lui Radoslav, fiul lui Babonic şi tuturor urmaşilor lor din neam în neam"[1]).

VII.

Expresiunile identice din cronică şi din actul de donaţiune dela 9 Decemvrie 1330 ar justifica deplin concluziunea, că însuş

[1]) Textul original latinesc al acestei diplome de donaţiune e publicat în *Monumenta Hungariae Historica; Diplomataria*, vol. 28: *A Blagay-család oklevéltára.* Budapest, 1897, p. 110—114.

www.dacoromanica.ro

autorul cronicii ar fi redactat şi actul de donaţiune sau cel puţin textul acestui act l-a avut înaintea ochilor, când şi-a scris capitolul despre ciocnirea arcaşilor lui Basarab cu cavalerii îmbrăcaţi în zale, ai lui Carol Robert. Astfel a putut să reproducă întocmai cuvintele mai expresive ale actului, care fiind scris la 4 săptămâni după luptă, apare evident ca cel mai autentic izvor, întrucât redă fidel peripeţiile ei, povestindu-le cu autoritatea unui martor ocular, care probabil a pătimit el însuş în cumplita învălmăşeală dela Posada.

In schimb cronica e mai bogată în amănunte privitoare la antecedentele luptei, înfăţişându-l pe *Basarab Vodă ca pe un Domn cu gânduri pacinice, cu purtare loială şi cuviincioasă,* gata în tot momentul chiar pentru sacrificii băneşti din partea sa, *numai să poată evita războiul şi vărsarea de sânge.* Tabloul pitoresc, pe care-l oferă textul cronicii în legătură cu solia lui Basarab la trufaşul Rege ungar, precum şi atitudinea respingătoare şi plină de dispreţ a acestuia — contrast reliefat laconic, dar expresiv în dialogul dintre Rege şi comitele Donciu — evident că putea să aibă loc numai în textul cronicii, nu şi în acela al documentelor oficiale, al căror stil curial, mai sobru, era ţinut să scoată la iveală mai ales faptele de vitejie ale celor dăruiţi cu moşii din partea Regelui.

Din acelaş text rezultă că regele Carol Robert nu ar fi avut motiv suficient pentru expediţia lui contra lui Basarab, ci s'ar fi lăsat înduplecat de sfatul voevodului transilvan Toma de Szécseny şi de stăruinţa lui Dionisie cel doritor să ajungă Ban al Severinului, cum a şi ajuns îndată ce Carol izbuti să recucerească Banatul şi cetatea Severinului.

Acest amănunt esenţial se deosebeşte de felul, cum arată documentul motivele „lesne de înţeles", cari l-au îndemnat pe Carol, să adune oaste puternică şi să plece împotriva lui Basarab.

Merită oare mai mult crezământ cronica sau documentul? De sigur, acesta din urmă, fiind redactat cu un anume scop, a

www.dacoromanica.ro

putut să redea, mai unilateral şi mai cu tendinţă, adevărul decât cronica, al cărui autor cearcă să-l scuze încâtva pe Carol, punând în sarcina voevodului transilvan Toma şi a ambiţiosului Dionisie stăruinţa pentru pornirea acestei expediţiuni cu sfârşit aşa de tragic pentru iniţiatorul ei.

S'au păstrat mai multe decrete de donaţiune, prin care a înţeles Carol Robert să răsplătească serviciile celor ce au luptat împotriva lui Basarab în Ţara Românească. Felul, cum sunt motivate aceste donaţiuni, diferă numai în expresiuni neesenţiale; altcum din cuprinsul tuturor rezultă acelaş lucru: bătălia a fost crâncenă şi înfrângerea lui Carol Robert dureroasă.

Locul luptei a fost în apropierea Argeşului — *sub castro Argias*[1]) — până unde a străbătut anevoie oştirea ungară, care pornise din Banatul Severinului în Septemvrie şi fu zdrobită în strâmtorile dimprejurul Argeşului la începutul lui Noemvrie. Intre timp a primit şi trupe auxiliare din Transilvania, de unde e amintit omul de încredere al Anjoueştilor, Ştefan Lackfi din neamul Hermanilor (de genere Hermann), voevodul de mai târziu al Transilvaniei, ca unul care în lupta dela 1330 ar fi fost încredinţat cu o comandă specială şi ar fi izbutit să facă în preajma cetăţii Argeşului câţiva prisonieri[2]).

Saşii au participat deasemenea în număr considerabil la luptă şi Carol Robert a ţinut să răsplătească serviciile aduse în acele împrejurări critice de către Saşii din Cluj, reînoindu-le la 10 Iulie 1331 drepturile de autonomie judecătorească şi cedându-le spre liberă folosinţă o pădure numită *Fekete erdő* (Pădurea neagră)[3]).

Vestea despre catastrofa îndurată de Carol Robert „sub castro Argias" a pătruns până la urechile papei Ioan al XXII-

---

[1]) Hurmuzaki, *Documente* I, p. 646.

[2]) Cf. *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1899, p. 191—192.

[3]) Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, p. 443—444 şi Hurmuzaki, I, p. 617.

www.dacoromanica.ro

lea, care în August 1331 îi scrisese felicitându-l că a scăpat teafăr din „cazul sinistru" şi din cursa, ce i-a fost pregătită[1]).

VIII.

Din toate ştirile contemporane rezultă deci, că lupta dela Posada a fost de o gravitate excepţională. Şi astfel nu e de mirare, că amintirea teribilei înfrângeri a regelui Carol Robert persistă ani, chiar decenii dearândul în actele cancelariei regale din vremea Anjoueştilor. Ca o dovadă mai mult, cât de adânc şi de dureros a fost resimţită lovitura aceasta, poate servi faptul, că ecourile ei prelungite pătrund până în documentele regeşti dela mijlocul veacului al XV-lea. Insuş Ludovic de Anjou, fiul lui Carol Robert, face amintire într'un document dela 1351 despre Basarab Voevod şi despre cursa, ce a întins acesta tatălui său, care în cursul învălmăşelii a căzut de pe cal[3]).

Cu atât mai mult a trebuit să se păstreze evenimentul acesta în amintirea recunoscătoare a victoriosului Basarab Voevod şi a urmaşilor săi, cari n'au lipsit a ridica întru slava biruinţei dela 1330 o biserică şi trei stâlpi de piatră pe locul de luptă. Cu două veacuri şi jumătate mai târziu, călătorul polon Martin Strykovski, trecând în drum prin această regiune a Ţării Româneşti, a văzut monumentele, după cum mărturiseşte însuş în cronica sa: „pe locul bătăliei (unde regele ungar Carol fu bătut cu desăvârşire într'un război năpraznic) Domnii Munteniei zidiră o biserică şi ridicară trei stâlpi de piatră, precum văzui eu însumi în 1574, întorcându-mă din Turcia, dincolo de târguşorul Gherghiţa, *două zile de drum dela oraşul transilvan Sibiiu, în munţi*[3]).

Probabil şi clădirea Bisericii Domneşti dela Curtea de Argeş a fost începută de Basarab cel Mare tot cu gândul de a eter-

1) Hurmuzaki, I, p. 617.

2) Hurmuzaki, I, 2, p. 75: „de equo suo cecidisset".

3) B. P. Haşdeu, *Archiva Istorică a României*, vol. II, Bucureşti 1865, pag. 7.

www.dacoromanica.ro

niza în piatră amintirea acestui epocal eveniment istoric, considerat chiar din partea istoriografiei moderne drept ziua de naştere a ţării şi a naţiunii politice româneşti. Pe peretele din stânga în altarul acestei biserici catedrale s'a păstrat inscripţia slavonă[1]) care arată că marele ei ctitor — „veliki Basarab" — a răposat la anul 1352. A supravieţuit deci cu 22 de ani neuitata victorie dela Posada, *momentul iniţial al independenţei româneşti.* Carol Robert, cu toate că a mai trăit 12 ani după înfrângerea din 1330, nu a mai cutezat să încerce vre-o expediţie de răzbunare împotriva răzvrătitului „rival" şi pretinsului său vasal „şismatic".

O coincidenţă fericită a făcut, ca atât inscripţia din altarul Bisericii Domneşti, cât şi osemintele lui Radu Vodă (zis Radu Negru), nepotul lui Basarab cel Mare, să iasă la iveală curând după înfăptuirea României întregite. Iată o dovadă lămurită, că trecutul nu moare, că chiar cei aşezaţi adânc în taina mormintelor seculare s'au cutremurat de reuşita deplină a luptelor pentru independenţa naţională-politică a Românilor. După ce au aşteptat 600 de ani, adormiţi în întunerec, — când a sosit în sfârşit, după o lungă serie de sacrificii nepregetate, ziua de lumină, de izbândă şi de bucurie pentru poporul român mult încercat, au ieşit la iveală şi rămăşiţele lor spre a ne face să înţelegem, că izbânda aceasta deplină nu a fost dăruită de către cei ce îşi revendică, adeseori sgomotos, întreg meritul ei, ci de toate generaţiunile luptătoare, cari din zilele lui Basarab cel Mare şi până în ale gloriosului Ferdinand, Regele întregitor de Ţară, timp de şase veacuri, n'au şovăit să alerge sub steag pentru apărarea moşiei străbune şi pentru desrobirea neamului românesc de sub stăpânire străină.

---

[1]) „In anul 6860 (=1352) la Câmpulung a răposat marele Basarab voevod" vezi grafitul acesta cu ştirea morţii lui B. reprodus în facsimil de H. Stahl şi Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-română.* Bucureşti 1936, p. 26.

www.dacoromanica.ro

UN NOBIL POLON IN SCAUNUL DE VOEVOD AL TRANSILVANIEI.

Voevodul Ştibor (1395—1414).

I.

Documentele istorice dela sfârşitul veacului XIV şi dela începutul celui următor înfăţişează în culori luminoase personalitatea voevodului Ştibor care, deşi nu era răsărit din pământul Transilvaniei nici înrudit cu vre-una dintre naţiunile locuitoare în voevodatul acesta, a izbutit totuşi să-l cârmuiască în împrejurări viforoase, dând felurite dovezi despre destoinicia şi priceperea sa, întreţinând bune relaţiuni cu Sigismund, regele Ungariei, cu Mircea cel Bătrân, Domnul Ţării Româneşti, şi cu Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei. Ştibor se născuse la 1347 în Stiboritz, unde tatăl său fusese *voevod polon*[1]).

După ce regele Ludovic de Anjou urcase la 1370 şi tronul Poloniei, ajungând astfel Regatul polon în relaţiuni de uniune personală cu Ungaria, un număr însemnat de Poloni începuse a se strecura în această ţară. Intre ei era şi destoinicul Ştibor, un partizan credincios al regelui Ludovic, iar după moartea lui (1382), al văduvei şi al fiicelor sale (Maria şi Hedviga) pentru apărarea cărora s'a expus ajungând însuşi în prinsoare. Eliberat, le-a servit mai departe, iar după moartea Mariei (1395), soţia

— Conferinţă la Radio-Bucureşti, 1933.

1) Cf. Gustav Wenczel, *Stibor vajda. Életrajzi tanulmány* (Voevodul Ştibor. Studiu biografic), Budapest 1874, citează după Fr. Palacky, *Geschichte von Böhmen* III. Prag, 1845, p. 134.

www.dacoromanica.ro

lui Sigismund, s'a alăturat acestuia, rămânându-i credincios până la sfârşitul vieţii şi apărându-l în toate împrejurările critice, prin care a trecut. La 1395 ajunge voevod al Transivaniei, după ce fusese mai înainte „comes Posoniensis" (1388) şi „comes Trencieniensis" (1394). Principele de Mantua, Francisc Gonzaga trimiţând la sfârşitul anului 1395 o solie la curtea lui Sigismund, i se raportează că acesta nu e stăpân al situaţiei, ci trebue să urmeze voinţa principilor şi baronilor ţării, cari îl ţin în frâu, ca să nu se înalţe în trufie. Raportul aminteşte între ceilalţi baroni mai mari ai ţării în deosebi pe Ştibor, care era iubit de rege. Acest proaspăt voevod al Transilvaniei trebue să fi fost om cu însuşiri impunătoare, ca să poată ajunge la vază şi autoritate aşa de însemnată între ceilalţi demnitari ai Regatului ungar.

Curând avu prilej să intervină Ştibor în trebile Ţării Româneşti participând la lupta dintre Mircea cel Bătrân şi usurpatorul Vlad-Vodă care, deşi sprijinit de Turci, a rămas învins. In toamna anului 1396 a participat apoi Ştibor la cruciata dela Nicopol, luptând ca un „atlet prea viteaz, fără teamă de moarte şi aprins mereu de râvna actelor eroice" cum citim în diploma privilegială, dată de regele Sigismund la 8 Decemvrie 1397, spre a răsplăti meritele extraordinare ale voevodului Ştibor. In cuprinsul acestei diplome regale e amintită în termeni deosebit de elogioşi atât de participarea lui Ştibor la lupta contra usurpatorului Vlad-Vodă, cât şi dovada de eroism ce a săvârşit la Nicopol: „formând o armată puternică — scrie Sigismund — contra Turcilor necredincioşi... după ce ne-am aşezat tabăra spre Bulgaria la Timişoara, amintitul Domn, Voevodul Ştibor adunând o ceată şi o armată de bărbaţi credincioşi din ţinuturile noastre transilvane precum şi alte neamuri războinice şi distinse, având steag propriu, iar marea mulţime a amintitelor neamuri având în deajuns arme de război, şi-a aşezat tabăra în altă parte în ţinuturile noastre transilvane, unde în acel timp pătrunsese şi ajunsese cu ajutorul Turcilor nevrednicul Vlad Voevod cu oaste mare de Valahi şi de Turci, iar Voevodul Ştibor ieşindu-i în cale

www.dacoromanica.ro

şi purtând cu el vitejeşte o luptă grea . . . nu fără primejdia morţii, cu ajutorul lui Dumnezeu, l-a învins pe Vlad Voevod în luptă corp la corp şi i-a frânt cornul îngâmfării, punându-l pe fugă împreună cu luptătorii săi; însuşi pretinsul Vlad Voevod a fost rănit în această luptă[1]). Şi de aici purcezând în chip vrednic de laudă cu trupele sale, strălucitul învingător şi slujitorul nostru de totdeauna şi-a aşezat tabăra ajungând până la armatele noastre aflătoare aproape de cetatea Nicopolul Mare în Bulgaria, unde furnicau nenumărate cete şi oşti de ale amintiţilor păgâni. Şi atunci ne-am războit cu înverşunare timp îndelungat, lângă numita cetate a Nicopolului Mare, cu Baiazid Sultanul Turcilor, într'o luptă deschisă cu sorţi de izbândă, când pentru unii, când pentru alţii. Iar după lupta dela Nicopol, acelaş Domn Ştibor, adunând o mare ceată de bărbaţi purtători de arme, străluciţi şi războinici, şi-a aşezat tabăra în părţile transalpine până la cetatea ce se chiamă Dâmboviţa, a asediat împreună cu ai săi pomenita cetate, în care se afla alungat şi refugiat amintitul Vlad Voevod şi a lăsat trupele să stăruie la asediul cetăţii atâta vreme până ce numitul voevod Vlad, strâmtorat şi alungat din această cetate, prins fiind de însuşi Domnul Ştibor şi scos fiind împreună cu soţia, copiii şi cu întreaga lui familie, a lăsat cu totul cetatea în mâinile şi în stăpânirea noastră, iar pe Vlad Voevod, scoţându-l din cetate şi întorcându-l spre ascultarea şi credinţa noastră, l-a adus şi l-a prezentat în faţa Luminăţiei noastre şi a primit mai de aproape milă pentru faptele săvârşite".

Scriitorul polon Martin Kromer[2]) spune că după sfârşitul luptei, desastruos pentru creştini, fugind împreună cu Sigismund şi cu Ungurii, urmărit de Turci neputând intra în corabie, armat cum era, Ştibor a sărit în Dunăre şi a scăpat cu înotul, fiind după aceea cu atât mai plăcut regelui Sigismund.

---

1) Gustav Wenczel, *o. c.*, p. 99.

2) *De origine et rebus gestis Polonorum* lib. XV. ed. 1852, p. 644.

www.dacoromanica.ro

II.

In urma înfrângerii dela Nicopol, s'a pornit în cercurile conducătoare ale Ungariei un curent cu totul ostil sfetnicilor streini aduşi sub ocrotirea lui Sigismund în ţară şi ridicaţi la situaţii înalte. Expresiunea acestei nemulţumiri se găseşte în hotărîrea luată în dieta dela Timişoara în toamna anului 1397, cu privire la izgonirea tuturor străinilor din Ungaria, făcându-se însă excepţie cu trei inşi: cu voevodul Ştibor, cu episcopul Eberhard din Zagreb şi cu episcopul Macarie din Transilvania[1]). Voevodul Ştibor cu toate că era străin, se vede că prin însuşirile sale s'a ştiut asigura de simpatia celor în drept să voteze astfel de hotărîri în dieta dela Timişoara.

Hotărîrea aceasta însă n'a fost dusă la îndeplinire, din care pricină ostilitatea spori împotriva lui Sigismund, care fu aruncat în închisoare (28. IV. 1401). Atunci Ştibor îi veni în ajutor scriind prietenilor săi cehi şi moravi să vie cât mai în grabă, să-l scape din închisoare, căci vor fi răsplătiţi cu îmbelşugare prin fortăreţe şi oraşe, cari le vor deschide porţile.

Abia la sfârşitul anului 1403 începu a se consolida situaţia lui Sigismund, după ce reuşi să respingă pe rivalul său Ladislau Neapolitanul. Şi în luptele contra acestuia fu ajutat de Ştibor, pe care-l trimite mai târziu (1411) în misiune diplomatică la Praga, să-l împace cu fratele său Wenceslau, regele Boemiei. Ştibor reuşi să câştige votul acestuia pentru alegerea de împărat a lui Sigismund.

Tocmai atunci isbucnise şi conflictul între profesorul Ioan Hus şi Arhiepiscopul din Praga. Ştibor invitat din amândouă părţile să-i împace, nu a reuşit în această încercare. Dar însăşi invitarea e concludentă pentru reputaţia lui. Mai târziu a participat la conciliul dela Constanţa (1415) împreună cu o numeroasă delegaţie de Ardeleni, Moldoveni şi Munteni[2]).

---

[1]) *Magyar Történelmi Tár*, vol. III, p. 191 şi 226.

[2]) Cf. Const. I. Karadja, *Delegaţii din Ţara noastră la conciliul lin Constanţa, Baden în anul 1415* în Analele Academiei Române M. S. I., 1927, p. 15.

www.dacoromanica.ro

Din dispoziţiile lui pentru Transilvania sunt de relevat următoarele: La 1397 din Cluj dă ordin să nu fie asupriţi neguţătorii cu vămile în mod ilegal; la 1399 scrie din Sibiu nobililor unguri şi români, mai ales celor din districtul Haţegului şi al Hunedoarei, să nu supere nici să aresteze negustorii prin ţinuturile lor[1]). La 1412 în Bistriţa participând Voevodul Ştibor la ziua de judecată, aduce sentinţă într'o pricină a Saşilor cu nobilii din acel ţinut. In acelaş an prezidează o zi de judecată cu Mihail de Nadas, comitele Secuilor, cu Ladislau de Nadas, vice-voevodul transilvan, cu nobilii, cnezii, asesorii şi juraţii, confirmând diploma voevodală extradată la 1403 nobilului cneaz Muşina. Cu aceeaşi ocazie jeluindu-se în numele Bistriţenilor judele Andrei şi juratul Gheorghe Rot, că nu se mai plătesc după toată rânduiala din vechime vămile obişnuite pentru cei ce trec prin Rodna spre Moldova, face o amănunţită cercetare şi decide a se respecta vămile obişnuite „pentru refacerea şi repopularea Rodnei, Bistriţei şi a ţinutului lor".

In documentul extradat de Ştibor şi confirmat cu doi ani mai târziu (1414), de regele Sigismund, sunt precizate cu deamănuntul vămile ce trebuesc plătite după tot felul de mărfuri şi vite de vânzare (după 28—30 de oi sau porci sau peşti câte o oaie, un peşte, un porc; de bou sau de vacă doi dinari, de cal câte 4 dinari). Ştibor se intitulează în document astfel: *Ştibor Voevodul Transilvaniei, comitele comitatelor Trencin, Bistriţa, Nitra şi Solnoc, precum şi Domnul perpetuu al fluviului Vag*". Avea deci întinsă stăpânire nu numai în Transilvania, ci şi în Nordul Ungariei, în regiunea Slovacior, întreagă valea râului Vag, un important afluent în stânga Dunării.

Murind la 1415, fu înmormântat în Cracovia, unde i s'a aşezat o inscripţie latinească de următorul cuprins: cititorule, învaţă dela mine că bărbatul viteaz îşi găseşte patria pretutindeni . . . Fiind dăruit cu Principatul Transilvaniei, la conducerea

[1]) Hurmuzaki XV, p. 7.

www.dacoromanica.ro

lui nu am participat, ci am presidat şi oştile lui toate le-am comandat şi dela duşmanii învinşi am luat trofee. Acum, o ce soartă umană, de toţi sunt călcat în picioare, acoperit sub această ţărână[1]) ...

Soţia sa Dobrochna (Benigna) a rămas văduvă cu o fiică (Jachma) şi cu un fiu Ştibor, care a murit la 1434, după ce luase parte la războaiele contra Husiţilor. Inzestrat cu multe moşii şi cetăţi în Slovăcime, Voevodul Ştibor trăia ca un suveran, ţinând curte strălucită. Din averea sa a întemeiat o fundaţie în Skalitz (Szakolcza com. Nitra) pentru 6 oameni bătrâni şi 6 femei bătrâne. A dovedit şi prin acest act din urmă, că inima îl trăgea spre ai săi. Deşi inscripţia dela mormânt spune că pentru un bărbat de seama lui patria ar fi pretutindeni, a înţeles să rămână legat — şi prin donaţia sa şi prin locul său de odihnă veşnică — de pământul natal. Ori cât de viteaz, destoinic şi iubitor de dreptate s'a silit să fie în cursul stăpânirii sale transilvane, sufleteşte a rămas totuşi o apariţie exotică pentru Români, cari i-au păstrat însă amintirea până în timpul de faţă în toponimia transilvană şi în cea moldoveană prin două numiri: *părâul Ştiborului,* între muntele şi comuna Bârgău de o parte, de alta *dealul Ştiborului,* care se găseşte nu numai în Transilvania în regiunea Bârgăului, ci şi în Moldova pe valea Oituzului, lângă Grozeşti şi Marginea[2]).

---

[1]) „Qui legis, disce ex me, viro forti ubique patriam esse ... Principatu Transilvanico donatus, consiliis eius non interfui, sed et praefui; exercitibusque omnibus imperavi ac trophea ex hostibus devictis retuli. Nunc, heu sortem humanam, calcor ab omnibus, tectus hac humo" — G. Wenczel, *l. c.*

[2]) N. Drăganu, *Toponimie şi istorie* în Bibl. Inst. de Ist. Naţ., vol. I, Cluj (1928), p. 26.

www.dacoromanica.ro

RĂSCOALA ŢĂRANILOR TRANSILVANI DIN 1437—1438.

Ţara Transilvaniei a văzut în cursul veacurilor numeroase răscoale ţărăneşti. Una din ele a fost şi răscoala ţăranilor, cari în timpul voevodului Ladislau Csák (1426—1437) au socotit împrejurările potrivite pentru a încerca să-şi uşureze traiul smulgându-se din jugul iobăgiei.

Acest voevod era ajutat în cârmuirea Transilvaniei de vicevoevodul Lorand Lepeş, care sprijinit şi de fratele său Gheorghe, episcopul catolic al acestei ţări (1427—1442), s'a putut menţine aproape un sfert de veac (1415—1438) în importanta demnitate politică a vicevoevodatului. Numele lui, ca şi al fratelui său Gheorghe, se află amintit în cea mai strânsă legătură cu răscoala ţăranilor din 1437—1438.

Răscoala aceasta ţărănească îşi avea rădăcinile adânc înfipte în vechia nemulţămire obştească a iobagilor, asupriţi fără milă şi exploataţi crunt de către stăpânii lor feudali.

Documentele istorice din veacul XIV şi XV fac amintire de repetate răzvrătiri ale ţăranilor din diferite regiuni ale Transilvaniei.

Chiar în preajma izbucnirii răscoalei dela 1437 e amintită răzvrătirea parţială a Românilor din Ţara Făgăraşului, la 1434, iar în anul următor a celor din Ţara Haţegului. In cazul celor dintâi Mihail Jakch, comitele Secuilor, scria din Şeica Mică la 2 Iunie, Braşovenilor să grăbească a ieşi la munţi în fiecare zi cu

— Lecţiune de deschidere a cursului de *Istoria Transilvaniei* în anul 1937—1938.

www.dacoromanica.ro

toată puterea lor armată, să prindă şi să stârpească definitiv pe Valahii perfizi din Făgăraş[1]).

In chip de pedeapsă pentru cei răzvrătiţi în regiunea Haţegului, însuş voevodul Transilvaniei Ladislau Csák a ţinut la 1435 zi de judecată cu juraţii, nobilii şi cnezii români din Ţara Haţegului confiscând moşiile cnezilor Costa, Stanciu şi Popa Vâlcul din Râuşor sub cuvânt că aceştia se răsculaseră împotriva regelui Sigismund şi — după devastarea moşiilor stăpânite de dânşii în calitate de cnezi — se refugiaseră în părţile Moldovei ca nişte neastâmpăraţi şi necredincioşi[2]).

Moşiile confiscate dela răsculaţii pomeniţi au fost dăruite apoi fraţilor Mihail, Basarab şi Ioan, fiii nobilului Ioan din Râuşor, care căzuse într'o luptă cu Turcii în apropierea Haţegului în timpul voevodului Nicolae Csák (1415—1426), tatăl lui Ladislau[3]).

Vechile nemulţumiri ale ţăranilor iobagi au sporit când episcopul Gheorghe Lepeş având cunoştinţă despre o apropiată schimbare a banilor, în folosinţă obştească până atunci, lunecase pe povârnişul unor speculaţiuni monetare lăsând timp de trei ani neîncasate dijmele iobagilor de o credinţă cu el, pentru ca să pretindă mai târziu achitarea lor în bani noi, mai anevoie de procurat pentru bieţii ţărani decât cei vechi. Iobagii împotrivindu-se a împlini cererea nedreaptă a episcopului, acesta nu a stat la îndoială să le aplice obicinuita pedeapsă spirituală a excomunicării, închizându-le bisericile şi aruncând asupra satelor afurisania vlădicească. Dela bătrânul rege Sigismund care era cu un

---

[1]) Hurmuzaki—N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria Românilor* vol. I_2, p. 590 şi Gustav Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* IV. Band: 1416—1437. Sibiu, 1937, p. 523.

[2]) Hurmuzaki—Densuşianu, *Documente privitoare la istoria Românilor.* Vol. I, partea 2-a (1346—1450). Bucureşti, 1890, p. 593: „Devastatis possessionibus ipsius Domini nostri (Regis) per ipsos hactenus pro keneziatu tentis, se ad partes Moldaviae nequiter et infideliter transeundo".

[3]) *Ibidem:* „ad castrum Hatzak vocatum praelium comisisset et certamen, tunc dictus Joannes pater jam fatorum Michaelis, Bozorad et Joannis, in area ipsius certaminis, uti tyro fortiter fidelitatis constantia suffultus diutius dimicando ... prostratus occubuisset".

www.dacoromanica.ro

picior în groapă — a şi murit la sfârşitul anului 1437 — s'a priceput episcopul Gheorghe Lepeş, cum să stoarcă un decret în sensul dorinţelor sale.

In afară de această nemijlocită cauză — de ordin local — a deslănţuirii răscoalei ţărăneşti, a putut contribui şi una de ordin mai general, să adâncească şi să întreţină în sufletul ţărănimii obidite o atmosferă prielnică pentru apropiata răzvrătire: anume răspândirea curentului husit în Transilvania.

După arderea pe rug a profesorului Ioan Hus la Constanţa (1415) curentul acesta de reformă religioasă-culturală, dar în acelaş timp şi de răzvrătire socială-politică, fortificat prin jertfa mucenicească a iniţiatorului său, a prins rădăcini nu numai în sufletul populaţiei din Boemia şi Moravia, ci şi printre locuitorii ţărilor vecine: Ungaria şi Polonia. Autorităţile politice şi eclesiastice ale acestor ţări nu au lipsit a da catolicismului întreg sprijinul prigonind pe „ereticii" husiţi, cari începură a-şi căuta adăpost prin Moldova. Regele Vladislav Jagello stăruia pe lângă Alexandru cel Bun să alunge din ţara sa pe ereticii refugiaţi din Polonia. Alexandru însă — fire dreaptă şi milostivă, cum îl arată şi numele — nu a cedat acestor stăruinţe din partea Regelui polon. Dimpotrivă a primit în ţara sa, pe lângă cei din Polonia, şi refugiaţi din Ungaria dându-le locuri de adăpost dela Trotuş până la Ciubărciu, aproape de Cetatea Albă[1]).

Prigoniţii credinţelor husite, propoveduind tainic, în timpul nopţii prin locuri ascunse, au reuşit să imprime propagandei lor o notă mistică impresionantă şi cu deosebit farmec pentru mulţimile obidite. Invăţăturile lui Hus fuseseră de mai înainte răspândite în unele regiuni ale Transilvaniei, mai ales prin foşti studenţi ai Universităţii din Praga, în registrele căreia s'au păstrat destule nume de incontestabilă provenienţă transilvană[2]). Noul

[1]) Cf. I. Macurek, *Husitismul în România* în *Revista Istorică*. Bucureşti, 1928, p. 41—44.

[2]) Cf. N. Drăganu, *Cei dintâiu studenţi români ardeleni la universităţile apusene* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*. Cluj, Vol. IV. p. 419.

www.dacoromanica.ro

curent care pătrundea în ţara aceasta dinspre nord-vest, a putut să primească mai târziu însemnate contribuţiuni şi prin propaganda pribegilor din Moldova. Nelipsind învăţăturilor husite punctele de apropiere cu credinţele şi datinele religioase ale Românilor în ce priveşte căsătoria preoţilor, nerecunoaşterea primatului papal, cuminecarea credincioşilor din potir cu pâne şi cu vin — sub utraque specie — ele s'au putut strecura cu uşurinţă şi în sufletul populaţiei de baştină a Transilvaniei, după cum prin nota lor socială-revoluţionară, prin tendinţa de îmbunătăţire a sorţii celor săraci şi asupriţi, au putut găsi răsunet în sufletul iobagilor de orice neam. Autorităţile eclesiastice s'au trezit, ca de obicei, cam târziu spre a lua măsuri de apărare. In persoana călugărului Jacob de Marchia fu trimis, ce-i drept, un inchisitor special pentru Ungaria şi Transilvania. El obţinu oarecari succese în propaganda sa antihusită prin diecesa Orăzii, de unde îl invită episcopul Gheorghe Lepeş să treacă şi în diecesa lui, ca să stârpească „secta şi erezia" husiţilor cari au pătruns din Moldova şi din alte părţi printre credincioşii lui, molipsindu-i turma în mare parte, ca nişte „oi râioase" şi răspândind în cercuri largi doctrina lor „pestiferă ca otrava aducătoare de moarte"[1]).

Misionarul amintit luptă cu toate mijloacele să pună stavilă mişcării husite, măcar în partea ei religioasă. In cea socială-politică ea a dăinuit mai ales în părţile nordice ale Ungariei timp de trei decenii. Dar şi în părţile transilvane se face amintire de existenţa ereticilor husiţi, după cum se vede din cuprinsul scrisorii adresate de inchizitorul general al ereticilor *(heretice pravitatis generalis inquisitor)* Ioan Capistrano la începutul anului 1456 domnilor din Transilvania îndemnându-i să lupte mai ales contra

[1]) Hurmuzaki, Vol. I, partea 2, p. 604—605: „quidam perniciosi, haeretica Hussitarum pravitate, de Moldaviae et aliis partibus, tamquam oves morbidae, non solum prenotatos districtus, sed etiam istas partes Transilvaniae, proh dolor! subingressi, quam plures gregis nostri utriusque sexus homines inficienda coruperunt, et eorum doctrinam pestiferam, tamquam venenum mortiferum, latius diffuderunt".

www.dacoromanica.ro

şismaticilor Valachi şi Sârbi, precum şi contra ereticilor husiţi[1]) şi sfătuindu-i să urmeze exemplul lui Ioan Huniade şi al baronilor din Ungaria, cari au ordonat să fie arse bisericile şismaticilor ca nişte „sinagogi ale satanei", iar preoţii şismatici ori să fie botezaţi catolici, ori să fie izgoniţi cu totul din moşiile lor[2]). In biserica reformată din *Arduzăl (Sălagiu)* păstrându-se până în timpul de faţă chipul unui *potir* zugrăvit pe perete, e o dovadă că aci au existat husiţi multă vreme. Iar în apropierea acestui sat fiind *Cehul Silvaniei*, chiar prin numele său dă indicaţiuni despre colonişti cehi în această regiune. Printre conducătorii mişcării e amintit şi numele unui Mihail Cehul, de unde se poate înţelege că la pregătirea atmosferei revoluţionare a contribuit şi oarecare influenţă cehă, întocmai ca şi mai târziu la marea răscoală ţărănească-transilvană din 1784.

Dintr'un întreg complex de cauze economice, sociale, politice şi religioase a rezultat deci răscoala ţăranilor transilvani, cari fără deosebire de neam după ce au devastat în mai multe părţi s'au adunat în primăvara anului 1437 la Olpret, în apropierea Dejului, apoi înarmaţi şi-au făcut tranşee de apărare pe dealul Bobâlna lângă Olpret[3]).

Atitudinea lor pare să fi fost la început mai şovăitoare, dar după ce delegaţii lor încredinţaţi să înceapă tratative cu asupritorii au fost nu numai nesocotiţi din partea voevodului Ladislau Csák, ci chiar ucişi, a avut loc o ciocnire sângeroasă la Bobâlna.

In urma acestei ciocniri fiind nobilii aplicaţi să stea de vorbă cu trimişii ţăranilor, s'a putut ajunge la o împăciuire în vara anului 1437 (6 Iulie) în următoarele condiţii: 1. Episcopul Le-

---

[1]) „praecipue contra *schismaticos Valachos et Rascianos et hereticos hossitas". Pettko Béla, *Capistrán János levelezése* în *Történelmi Tár*, 1901, p. 187.

[2]) „quia sinagogas sathane eorum scismaticorum *comburi* mandarunt ubique in dominiis suis, querentes, quod sacerdotes scismatici aut baptizentur aut omnino expellantur". *Ibidem*, p. 118.

[3]) „in montem Bábolna in territoriis possessionis Alpréth". Jakab Elek, *Kolozsvár története, Okmánytár* vol. I, p. 173.

www.dacoromanica.ro

peş s'a învoit să primească răscumpărarea dijmelor în moneta curentă veche. 2. Nobilii nu vor mai pretinde ţăranilor să dea din produsele lor $^1/_9$-a parte (nona). 3. Ţăranilor iobagi li se recunoaşte dreptul străvechiu de a se putea muta de pe o moşie pe alta, dela un stăpân la altul. La moartea ţăranului iobag averea nu va fi luată de nobilul stăpân, ci rămâne văduvei şi urmaşilor, mulţumindu-se nobilul să primească numai câte o vită de 3 ani, iar când moare vre-unul fără urmaşi, e în drept să-şi facă testament, pe care nobilii nu-l vor putea schimba (domini terrestres mutare non valeant). 5. Iobagii vor lucra nobilului stăpân numai câte o zi la coasă ori la secere — una die falcare aut metere — îi vor drege moara şi îi vor da la anumite zile (Crăciun, Paşti ş. a.) câte două turte şi câte un puiu (duas tortas et unum pullum dare teneantur). 6. In viitor ţăranii se vor aduna la sfat în fiecare an pe dealul dela Bobâlna înainte de Inălţarea Domnului — ante Festum Ascensionis Domini, — ca să cerceteze împreună, cum vor respecta domnii condiţiunile acestei păci şi, dacă vre-unul dintre ei le-ar fi violat în total sau în parte, să fie socotit ca un sperjur şi ceilalţi nobili să nu-l apere[1]).

Episcopul şi nobilii ajunşi la strâmtoare au primit condiţiunile, dar cu gândul de a nu le respecta şi de a încerca să se scuture de povara lor prin alianţa, pe care se grăbiră a o încheia cu Secuii şi cu Saşii la Căpâlna (Solnoc-Dobâca, pl. Ileanda-Mare, 15. IX. 1437). Alianţa aceasta este cunoscută în istoria Transilvaniei sub numirea de *Unio trium nationum*[2]).

Ea urmărea scopul de apărare reciprocă a celor trei naţiuni privilegiate şi, pentru a i se da mai multă importanţă, a fost întărită cu jurământ în adunarea ţinută la Căpâlna sub conducerea vicevoivodului Lorand Lepeş, care împreună cu fratele său, episcopul Gheorghe, par a-şi fi făcut nu numai o chestiune de

---

[1]) „perjurus habeatur et ceteri nobiles ab illius defensione se retineant et retrahant", Jakab, *o. c.*, p. 174—175.

[2]) *Hurmuzaki*, I$_2$, p. 621—622 şi Gustav Gündisch, *Urkundenbuch*, vol. IV, p. 638—640.

www.dacoromanica.ro

ambiție personală, dar și o problemă de mare interes familiar din dărâmarea cu orcie preț a punctelor de împăciuire din Iulie.

Această înfrățire a privilegiaților îndeamnă pe țărani să se adune din nou la oaste sub comnada lui Antonie Marele, originar din localitatea Buda, județul Cluj. Iar oștirea nobililor, Secuilor și Sașilor o comanda însuș vicevoevodul Lorand. Lupta a doua s'a dat pe lângă Someș terminându-se cu biruința țăranilor, cori încurajați de izbândă, cuprind Clujul și Aiudul. Mișcarea se întinde repede și asupra Sătmarului, Maramureșului și Bihorului, având ca conducător în aceste comitate limitrofe cu Transilvania pe un anume Martin[1]).

Se încep din nou tratative de pace, cari dau rezultatul cuprins în învoiala încheiată între *Unio trium nationum* și obștea țăranilor (regnicolarum seu populorum tota communitas) învoială ratificată la mănăstirea din Cluj-Mănăștur în 6 Octomvrie 1437[2]). Punctele acestei învoieli aveau numai caracter provizoriu

---

[1]) Antonius Bonfini amintește de amândoi conducătorii mișcării țărănești, spunând despre Antonie că lupta „sub praetextu exeunde servitutis" asemănându-se unui tiran sub masca libertății (sub libertatis nova specie, Antonius tyrannidem sibi comparavit), iar Martin pricinuia cu cetele sale de țărani cea mai mare calamitate nobilimii de prin sate și orașe (maximam per vicos ed oppida nobilitati calamitatem intuit). Unii dintre noblii, cari au refuzat a se alătura cetelor lui Antonie, au fost repede uciși de mulțimea sătenilor sau aruncați în fiară, împărțindu-se între cei răzvrătiți prada luată dela fiecare (Nonnulli e proceribus, qui Antonianas partes tunc sequi recusarent, repente a pagana turba trucidari, in vincula conijici coactaque viritim spolia dividi). Ant. Bonfini, *Rerum Ungaricarum Decades*. Basel 1568, p. 426-7.

[2]) Originalul păstrat în arhiva mănăstirii, a fost publicat de Iosif Kemény în *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*, de acolo reprodus de G. Barițiu în *Transilvania* 1873, apoi în colecția Hurmuzaki I_2, p. 623—27, și la Jakab Elek în Monografia Clujului, Documente vol. I, p. 172—7. La începutul documentului se spune că în numele țăranilor s'au prezentat căpitanul român *Mihail* din satul Vireag (jud. Solnoc-Dobâca, plasa Beclean) — *Michel* Valachus de Virágosberek, capitaneus — împreună cu Mihail Cehul — Csehi Mihály — cu condițiile păcii așa cum fuseseră ele stabilite în comuna Apatiu și anume: țăranul iobag să plătească anual 1 fl. de aur după un plug cu 8 boi; ½ fl. după un plug cu 4 boi și câte 25 dinari după fiecare plug cu doi boi; iar cei ce nu au vite, să dea câte 12 dinari pe an și să facă

www.dacoromanica.ro

urmând ca până la 1 Noemvrie amândouă părţile să-şi trimită delegaţi la regele Sigismund spre aprobare. Acesta muri însă (în Znaim 9. XII. 1437) fără a mai fi luat vre-o dispoziţie în chestia ţăranilor din Transilvania.

In comitatele limitrofe revolta lui Martin fiind sugrumată, nobilii reuşesc să primească ajutoare din Ungaria şi pornesc la ofensivă contra ţăranilor strâmtoraţi în Cluj. Impresurând oraşul la 15 Ianuarie 1438 frâng resistenţa ţăranilor, prind pe conducătorul lor Antonie şi îl taie în bucăţi; pe 9 căpitani, tovarăşi ai lui, îi trag în ţapă pe dealul din faţa oraşului Turda, iar altora le scot ochii, le taie nasul, buzele ori mânile mutilându-i astfel şi supunându-i unor chinuri cumplite[1]).

După această ispravă sinistră conducătorii celor trei naţiuni privilegiate se întrunesc în congregaţiune generală la Turda (2 Februarie 1438) şi reînnoesc uniunea dela Căpâlna fixându-i menirea, exprimată cam vag în documentul din Septemvrie 1437, prin această precizare: „sfărmarea şi exterminarea totală a ţăranilor rebeli şi blestemaţi". De altfel era evident încă din 1437 că *Unio trium nationum* era îndreptată în primul rând contra ţărănimii răzvrătite, după cum se precizează prin scrisoarea trimisă din Cluj la 9 Ianuarie 1438 de către vicevoevodul transilvan Lorand

---

o zi de lucru la orice slujbă i s'ar cere din partea stăpânului feudal, care exercita şi dreptul de judecată asupra ţăranului, rămânând însă acestuia dreptul de apel la satul sau la oraşul cel mai apropiat, când nu ar fi mulţămit cu judecata stăpânului său. Cu sentinţa adusă în apel trebue să rămână însă mulţămite amândouă părţile în litigiu. Despre dreptul de a se întâlni ţăranii în fiecare an pe dealul Bobâlna, cum se fixase în Iulie, nu se mai face nici o amintire în actul de împăciuire din Octomvrie.

[1]) „Caesis seditionis autoribus, ex agresti multitudine alii oculis, pars magna naso, auriculis labiisque aliqui mulctati sunt, nonnulli praecisis manibus poenas luere, ut omnes illi, quae nefaria scelera patrassent, foeda cicatrice vulgo referent — Bonfini, o. c., pag. 427. La fel şi Turoczi în Chronica Hungarorum: „Et in tantum rusticana haec potentia creverat, quod et armati illos aggredi pavitabant. Tandem, multa procerum expeditione contriti et debellati sunt, penasque condignas dedere. Nam regibus ipsis morte mulctatis; caeterorum, qui evadere nequibant, alios oculis, alios naso et labiis, alios vero manibus. damnificavere. Apud Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres de genuini*, Tyrnaviae 1765, vol. I, p. 385.

www.dacoromanica.ro

Lepeş, dimpreună cu Mihail Jakch de Kuşal, comitele Secuilor, şi cu Desideriu Loşonczi, căpitanul nobililor, către Saşii din cele „şapte scaune" chemându-i în ajutor cu toţi călăreţii şi pedestraşii lor pentru stârpirea ţăranilor[1]). Iar în scrisoarea datată la 6 Februarie 1438 din Turda lămureşte acelaş vicevoevod îndoitul scop al uniunii dela Căpâlna: stârpirea rebeliunii blăstămaţilor ţărani şi luarea măsurilor de apărare contra atacurilor turceşti[2]).

In astfel de împrejurări, la 10 Ianuarie 1438 se plângea Antonie, abatele mănăstirii din Cluj-Mănăştur, vicevoevodului Lorand, că „Antonius Magnus rusticorum capitaneus", după ce a ucis mulţi nobili, a pătruns şi în casa lui, l-a silit să se refugieze şi i-a luat 4 cai — quator equos curriferos — prădându-i şi altă avere, omorându-i şi doi servitori, precum şi pe secretarul — Blasium literatum — pe care luându-l prisonier, l-a dat pe mâna orăşenilor din Cluj cari l-au ucis — „miserabili nece". Vicevoevodul a dispus ca autorităţile să dea ajutor abatelui spre a-şi putea dobândi lucrurile prădate, dacă şi unde ele ar mai putea fi descoperite[3]).

Episcopul Gheorghe Lepeş nici după sângeroasele experienţe din cursul acestei răscoale nu a devenit mai blând şi mai cruţător cu încasarea dijmelor. Ca unul care îşi petrecea timpul, aproape permanent, în curtea regală ca om de încredere al lui Sigismund şi al regelui de mai târziu Vladislav I, trebuia să cheltuiască mult şi nu era bucuros a i se micşora veniturile obicinuite. Era şi de altfel om cu fire îndărătnică, pe care nu i-o pu-

---

1) Hurmuzaki, *l. c.*, p. 363: „ad extirpados infideles rusticos in succursum nostrum venire et accelerare debeatis"; cf. şi I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Cluj, 1928, p. 80.

2) Hurmuzaki—Iorga, XV_1, p. 24: „rebellionis nefandissimorum rusticorum contricione et eradicacione, necnon sicuti contra insultus Turcorum sevissimorum has defensari partes".

3) Sörös Pongrácz, *Az 1437-iki parasztlázadás történetéhez* (La istoria răscoalei ţărăneşti din 1437) în *Erdélyi Muzeum*, 1910, p. 182 şi I. Minea în *Cercetări Istorice* din Iaşi, 1925, p. 409—410.

www.dacoromanica.ro

tuse înfrânge regele Albert, ginerele lui Sigismund, cu toate că la 14 Septemvrie 1439 l-a mustrat într'o scrisoare pentru că a continuat să împiedece libera mutare a iobagilor de pe moşiile episcopeşti pe domeniile regale[1]). Istoriografia maghiară e aplicată să-i ierte însă „toate păcatele", fiindcă şi-a vărsat sângele luptând contra Turcilor şi a căzut în bătălia dela Sântimbru[2]).

Aceeaş istoriografie comparând răscoala dela 1437 cu alta de mai târziu, cu a Sârbului Pero Seghedinaţ dela 1735, cearcă să găsească oarecare analogie în pretinsa scădere numerică a ţărănimii maghiare pe urma acestei răscoale, după cum a scăzut şi numărul Sârbilor din Banat în urma răscoalei lui Pero. Analogia este însă cu atât mai riscată, cu cât — precum se ştie — ţărănimea maghiară a pătruns în cuprinsul Transilvaniei în număr destul de redus, aşa că n'a prea avut de unde să scadă.

Mai întemeiată este însă afirmaţiunea aceleiaşi istoriografii cu privire la importanţa istorică a actului dela Căpâlna — Unio trium nationum — cu urmări atât de îndepărtate „în istoria destinului Transilvaniei şi al popoarelor ei. Căci uniunea aceasta, deşi a luat fiinţă sub presiunea unei necesităţi de moment, nu s'a desfăcut nici după răscoală", ci a devnit temelia constituţională a Transilvaniei independente[3]).

Istoriografia germană mai veche interpretase uniunea aceasta ca fiind chiar dela început îndreptată contra Românilor, credincioşi ai bisericii ortodoxe răsăritene[4]). Iosif Kemény rectifică

---

[1]) Hurmuzaki—Iorga XV_1, p. 27: „tamen vos, nesciretur quo motivo ducti, nostros iobbagiones . . . habita licentia iustisque terragiis depositis ac aliis eorum debitis persolutis, de vestris possessionibus ad possessiones nostras regales ac in medio dictorum exponencium transferre volentes moraturos abire et recedere non permitteretis" . . .

[2]) Gombos Ferencz, *Az 1437-iki parasztlázadoás története* (Istoria răscoalei ţărăneşti din 1437), Cluj, 1898, p. 128—132.

[3]) Kós Károly, *Erdély. Kulturtörténeti vázlat* (Transilvania. Schiţă culturală-istorică), Cluj, 1929, p. 36.

[4]) Aşa scria Christian Engel: „Diese Verbrüderung konnte schon ihrem ersten Anlasse nach wider Niemanden mehr gerichtet sein, als wider die Walachen und orientalisch-Gläubigen in Siebenbürgen", opinie pe care o citează şi Gombos Albin (p. 104, nota 1), dar numai pentru a o combate.

www.dacoromanica.ro

însă afirmaţiunea aceasta în sensul că alianţa defensivă a celor trei naţiuni transilvane nu putea fi îndreptată decât împotriva răzvrătiţilor ţărani maghiari şi români, în cari privilegiaţii Transilvaniei nu voiau să se încreadă nici după ce încheiaseră cu ei învoiala dela începutul lunei Iulie[1]). Iar în istoria săsească a lui Teutsch se spune că această tovărăşie separată (Sonderbund) a luat fiinţă în cuprinsul Regatului ungar, fiindcă acesta nu a dat ajutor părţilor transilvane, cari de-atunci ar fi început a se considera ca un întreg. „Uniunea frăţească" a fost confirmată la 2 Februarie 1438 în dieta dela Turda şi scopul ei din nou lămurit în amândouă direcţiile (atât pentru politica internă a Transilvaniei, cât şi pentru apărarea ei de primejdia turcească) şi nimeni dintre nobili n'a poftit, să se întoarcă Saşii înapoi în Flandra"[2]).

Dintre aceste afirmaţiuni ale istoricilor germani în fiecare se poate descoperi, pe lângă câte o fărâmă de adevăr, şi câte o alunecare din calea lui. Din cea dintâi fărâma de adevăr nu lipseşte, întrucât majoritatea populaţiunii rurale din Transilvania era şi atunci, ca şi mai înainte, ca şi mai târziu, alcătuită din Români credincioşi ai bisericii ortodoxe-răsăritene, faţă de cari nu se simţiau latifundiarii privilegiaţi în nici o legătură de sânge sau de credinţă. Temându-se deci de mulţimea lor, înclinată adeseori spre răsvrătire împotriva nedreptăţilor seculare, au prins repede prilejul de a încheia şi întări prin jurământ alianţa dela Căpâlna, ca să se poată apăra nu numai de ţăranii români, ci şi de cei maghiari împinşi spre ceata răsvrătiţilor prin metodele de exploatare nemiloasă ale episcopului Gheorghe Lepeş sau ale

---

1) Kemény în Kurz, *Magazin für Geschichte* II. 361—4: „Dieser Schutzverein der drei Nationen Siebenbürgens schon ihrem ersten Anlasse nach wider Niemanden mehr gerichtet sein konnte, als wider die unruhigen ungarischen und walachischen Untertanen des Landes, denen die Stände Siebenbürgens trotz des zu Anfang Juli mit ihnen angeschlossenen Vergleichs doch nicht trauen wollten".

2) Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, ed. IV. Sibiu 1925, p. 126: „Und es hat damals niemand von dem Adel gewünscht, die Sachsen sollten nach Flandern zurück".

www.dacoromanica.ro

celor de o mentalitate cu dânsul. Astfel rectificarea lui Kemény e justă, lipseşte însă din cuprinsul ei motivarea schimbării ce s'a produs în atitudinea privilegiaţilor transilvani din vara până în toamna anului 1437. In afirmaţiunea lui Teutsch apare lămurit îndoitul scop al „uniunii frăţeşti" dela Căpâlna, dar e exagerat a spune că Transilvania ar fi început numai de atunci a se considera ca un întreg, deci ca un corp separat cu particularităţi bine definite, în cadrul Regatului ungar. Documentele rămase din veacurile anterioare arată, tocmai dimpotrivă, că Voevodatul transilvan a fost întotdeauna, chiar dela primele sale întâlniri cu reprezentanţii Coroanei ungare, un astfel de corp separat, un întreg isolat pe care, ajutat de împrejurări politice, a reuşit Regatul ungar să-l înglobeze în organismul său, dar nu a fost niciodată în stare să-l asimileze, să-l contopească deplin.

Rămâne încă o chestiune de lămurit: dacă Uniunea celor trei naţiuni le-a putut ajuta să-şi apere propriile lor interese de castă, a dat ea şi formula cea mai corăspunzătoare pentru ulterioara desvoltare a Transilvanei? Nici de cum. Lăsând cu totul în afară de barierele constituţiei feudale elementul etnic de baştină al acestei ţări, tovărăşia dela Căpâlna i-a dat o temelie foarte şubredă, asemănătoare — după expresia lui Gheorghe Bariţiu — aceleia a unei mese cu trei picioare[1]), când ar fi putut foarte uşor să-l aibă şi pe al 4-lea, pe cel mai puternic, de soarta căruia urma să fie atârnător viitorul Transilvaniei în mai mare măsură decât de a celorlalte trei. De câte ori au încercat conducătorii acestui element băştinaş românesc să-l încadreze ca al 4-lea factor egal îndreptăţit în viaţa constituţională transilvană, au întâmpinat până la 1848 cea mai îndărătnică împotrivire din partea celor trei naţiuni privilegiate, cari prin atitudinea lor ostilă au împiedecat astfel, conştient sau inconştient, crearea unei Elveţii orientale în cuprinsul Transilvaniei.

---

[1]) Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, p. 54.

www.dacoromanica.ro

VOEVODUL TRANSILVAN IOAN HUNIADE — „FORTISSIMUS ATHLETA CHRISTI".

I.

Dintre toţi voevozii Transilvaniei nici unul nu s'a ridicat, în istoria lumii creştine, la însemnătate aşa de mare ca Ioan Huniade. Prin numeroasele sale biruinţe asupra Turcilor el şi-a întemeiat o faimă răspândită asupra tuturor ţărilor din Europa, în ochii căreia apărea ca cel mai viteaz atlet al creştinătăţii întregi.

Originea lui românească a fost multă vreme trasă la îndoială. Cercetări obiective au dovedit însă că înaintaşii lui veniseră din Muntenia, de unde pe la jumătatea veacului al XIV-lea se refugiase în Transilvania *Costa* cu fiul său, aşezându-se în ţinutul Haţegului la Rechitova, devenind aci proprietar pe la 1360. Fiul lui Costa a fost Şerbu din care s'a născut *Voicu*, tatăl lui Ioan Huniade[1]).

Voicu s'a distins în serviciul regelui Sigismund în calitate de curtean (miles aulae) şi a primit dela acesta prin actul de donaţiune din 1409 cetatea şi moşia dela Hunedoara[2]). Intâia lui soţie a fost Clara din familia Zápolya, cu care a avut 2 fii (Ioan şi Iancu) şi 2 fiice (Clara măritată Székely şi Marina măritată

— Din cursul de istoria Transilvaniei, ţinut în anul 1935—36.

1) *Századok*, 1900, p. 258.

2) Hurmuzaki, Doc. v. I, partea 2, p. 468—9. In actul de donaţiune sunt amintiţi şi fraţii lui Voicu, Radu şi Mogoş, unchiul său Radu şi fiul său Ioan şi toţi urmaşii lor ca părtaşi ai acestei donaţiuni, prin care Sigismund a ţinut să le răsplătească serviciile credincioase prestate — locis et temporibus opportunis — spre a-i însufleţi prin dulceaţa acestei remuneraţiuni regale *(animetur dulcedine regalis remunerationis praegustata)*.

www.dacoromanica.ro

după Manzila din Argeş, tatăl lui Ştefan şi deci bunicul lui Nicolae Olahus). A doua soţie a lui Voicu a fost Elisaveta Mursina, fiica unui nobil din Densuş.

Ca o personalitate de proporţii excepţionale, Ioan Huniade a fost îmbrăţişat de legenda populară, care i-a împodobit originea cu obicinuitele plăsmuiri romantice ale amorului ilicit şi ale inelului miraculos, cunoscut şi din cazul legendei lui Mihai Viteazul[1]). Legenda spune că regele Sigismund s'ar fi îndrăgostit într'o Româncă din Transilvania, pe care părăsind-o după trei luni, în stare binecuvântată, ar fi încercat s'o mângăie cu daruri bogate, între cari şi un inel fermecat. In clipa despărţirii o ar fi rugat să crească cu îngrijire copilul ce se va naşte ca fruct al dragostei lor şi, când va fi mare, să-l trimită la curtea regală cu inelul menit să-i servească Regelui ca semn de recunoaştere a copilului său din flori. Românca aceasta s'ar fi măritat mai târziu cu un nobil. Cu prilejul unei vânători, bărbatul ei a împuşcat un corb, care luase în cioc din mâna micului Ioan Huniade inelul strălucitor, sburând cu el pe craca unui copac. Salvându-i astfel tatăl vitreg chezăşia originei sale înalte şi a speranţelor de viitor la fel de înalt, tânărul Ioan Huniade s'a putut prezenta mai târziu cu inelul la curtea părintelui regal, care l-a înzestrat cu daruri bogate, cu cetăţi şi moşii întinse.

Legenda aceasta a putut fi plăsmuită în legătură cu emblema Huniadeştilor, în care figura corbului cu inel e o dovadă clară a legăturilor directe cu emblema Munteniei, având figura

---

[1]) Povestea cu inelul se găseşte şi în legătură cu expediţia lui Matia Huniade Corvinul în Moldova. Anume geograful din sec. XVI, *Sebastian Münster (Cosmographie oder Beschreibung aller Länder*, Basel, 1588, p. 1038—9) arată că după lupta dela Baia, Matia silit să părăsească Moldova cea nebiruită (ein *unüberwindlich* Land), obosit şi rănit, a ajuns în ţara Secuilor în casa unui dascăl, care l-a ospătat cu varză. La plecare, Matiaş Craiul a dat dascălului un *inel*, cu ajutorul căruia recunoscându-l mai târziu la curtea regală din Buda, i-a răsplătit ospitalitatea cu o donaţiune de moşie. In legătură cu legenda aceasta spune Münster că Matia „nu putea să se arate Ardelenilor, căci mare mulţime de Ardeleni pierise în Moldova" cf. Gh. Brătianu, *Lupta dela Baia* în *Revista Istorică* din Bucureşti, 1919.

www.dacoromanica.ro

corbului cu crucea în plisc. Ar fi deci asemenea cazului cu bourul în emblema Moldovei şi în aceea a Sighetului din Maramureş.

Cu drept cuvânt observase însă Bonfini că această emblemă familiară era mai veche decât însuş Ioan Huniade. Dacă acesta ar fi fost în adevăr copilul din flori al Regelui, lipsit de urmaşi bărbăteşti direcţi, la moartea lui Sigismund i-ar fi revenit lui tronul şi nu ar fi trecut asupra ginerelui Albert Habsburgul. Calitatea de fiu ilegitim nu ar fi constituit nici o piedecă într'un timp când, după afirmaţia lui Aeneas Silvius (papa Pius II), Italia era aproape integral stăpânită de bastarzi. Această calitate devenise oarecum o modă a timpului în aşa măsură, încât un conte de Urbino, născut din pat legiuit, aflase necesar a-şi ticlui o genealogie falşe, cu ajutorul căreia să se poată şi el înfăţişa, în nota timpului, ca un bastard.

In schimb istoricul aulic Bonfini, cu vădite intenţii de adulaţiune faţă de protectorul său Matia Corvinul, se căsneşte a făuri pe seama Huniadeştilor o genealogie, care prin mijlocirea familiei romane Valeria Corvina, să-i aducă în legătură cu însuş Jupiter. Citând din T. Livius (l. VII. c. 26) cazul duelului, pe care Marcus Valerius l-ar fi avut cu un luptător din ceata Galilor, spune că i-ar fi venit în ajutor un corb aruncându-se asupra acestuia şi scobindu-i ochii. Astfel a reuşit Valerius să-şi răpună adversarul, primind el cel dintâiu numele de *Corvinus* (dela corvus). Apoi găseşte la Tacitus (Hist. III. 9. 11) amintit un Valerius Messala Corvinus, care din ordinul lui Augustus venise în Panonia să potolească o răscoală a autohtonilor. Dela acest Corvinus ar deriva, după Bonfini, numele Croaţiei (Corvatia), de unde ar fi trecut apoi Huniadeştii în Transilvania, aducând cu ei şi numele de Corvinus.

Evident, această plăsmuire de factură umanistă a italianului Bonfini e lipsită de farmecul romantic al legendei populare. Ea poate servi cel mult ca dovadă privitoare la curioasele mijloace literare, prin cari înţelegeau umaniştii să-şi afirme grati-

www.dacoromanica.ro

tudinea faţă de protectorii lor, glorificându-i prin astfel de plăsmuiri hiperbolice.

Despre Ioan Huniade e constatat că nu a purtat niciodată numele *Corvinus*. Galeotto Marzio, alt umanist italian, ne spune că pe Ioan Huniade Italienii îl numiau pur şi simplu: *Ioan Românul*[1]). In documente îl găsim amintit în acelaş fel: *Joannes Olahus, filius Voyk de Hunyad*[2]).

Anul naşterii lui e fixat cu aproximaţie la 1387. Astfel putea să aibă vârsta de peste 20 de ani şi să se fi distins în serviciul regelui Sigismund la 1409, când e menţionat în actul de donaţiune. Mai târziu l-a însoţit pe Sigismund la Frankfurt cu prilejul încoronării ca împărat şi a participat la luptele lui contra Husiţilor. Bonfini ştie, că ar fi stat doi ani şi în Italia, la Milano. Pe la 1432 s'a însurat cu Elisaveta, sora lui Mihail de Szilágy.

II.

Cariera politică şi militară, inaugurată cu bune auspicii în timpul lui Sigismund, urma să-şi continue linia ascendentă şi după moartea acestuia întâmplată în Decemvrie 1437. Rege al Ungariei fu ales atunci ginerele lui Sigismund, Albert din familia de Habsburg. Acesta acordă toată încrederea lui Huniade, numindu-l *Ban al Severinului* (1438) şi lăsând în grija lui paza regiunilor dela Dunăre, ameninţate tocmai atunci din partea sultanului Murad.

Acesta nu se mulţumi că Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei, îi trimisese pe fiica sa Mara în harem, ci se pregătia cu nou războiu împotriva socrului şi cumnaţilor săi: Grigorie şi Ştefan. Pe aceştia din urmă prinzându-i, după asediul cetăţii Semendria, le-a scos ochii şi i-a trimis în Asia.

---

1) Quem *Itali Blachum nuncupant*, cap. XIII al scrierii lui G. M. publ. în Colecţia *Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I, p. 217—283.

2) La Wavrin: *Jehan le Blanc*, Századok 1894, p. 679, într'un mss veneţian din 1456: *Il bianco*, (Századok 1901, pag. 265).

www.dacoromanica.ro

La strigătul de ajutor al lui Gheorghe Brancovici a pornit însuș regele Albert contra Turcilor, dar cu oaste puțină și slabă, care fără să fi dat măcar față cu dușmanul, fu decimată de molima (disenterie) ce a izbucnit în tabără. Insuș Albert, atins de boala aceasta, muri în cursul retragerii la Neszmély (lângă Strigoniu), rămânând văduva regină în așteptarea presumtivului moștenitor al tronului.

Situația Regatului ungar fiind atunci amenințată de năvala Turcilor, factorii cu simț de răspundere nu puteau aștepta până va naște văduva regină Elisabeta (o femee de 31 de ani). Regimul unei femei sau al unui copil în scutece nu le oferia perspective liniștitoare. Au trimis deci delegațiune în Polonia, spre a oferi tronul vacant tânărului și ambițiosului rege Vladislav (de 16 ani), care s'a grăbit a primi oferta chiar și cu condiția de a se căsători cu văduva regină și de a respecta dreptul de moștenire al fiului ei (Ladislau Postumul). Când se afla delegațiunea în Cracovia, sosi acolo un curier al văduvei regine, aducând știrea că ea nu se mai învoește la măritiș cu Vladislav, iar pe noul născut se grăbi a-l încorona cu coroana luată pe furiș dela Vișegrad, intrând apoi în alianță cu împăratul Frederic III, căruia îi cedase și câteva orașe dela granița de Vest în schimb pentru ajutorul ce-i promitea în ocrotirea nevârstnicului său fiu Ladislau Postumul.

Vladislav a sosit totuș în țară, în vara anului 1440, fiind sprijinit de elementele conducătoare mai serioase, între cari se afla și Ioan Huniade. Acesta, cu toate că avea motive să fie cu recunoștință față de Elisaveta pentru distincțiile ce primise atât dela tatăl, cât și dela bărbatul ei, înțelegea că în împrejurările de atunci trebile obștești nu puteau fi stânjenite de capriciile unei femei. Războiul civil n'a putut fi totuș evitat. Oștirea partizanilor Reginei, sub comanda lui Garai, fu învinsă de oștirea lui Vladislav, a cărui comandă o avea la centru un Polon, la aripa dreaptă Huniade și la stânga Nicolae de Ujlak. Regele răsplăti serviciile lor numindu-i *voevozi ai Transilvaniei,* dă-

www.dacoromanica.ro

ruind lui Huniade moşii în Banat şi lăsându-l să beneficieze mai departe de drepturile împreunate cu demnitatea de *Ban al Severinului* şi cu aceea de *Comite al Timişorii*.

La 1441 izbutind să scape Belgradul sârbesc de asediul sultanului Murad II, după ce Gh. Brancovici se refugiase cu familia şi cu avuţiile sale în Ungaria, Vladislav numi pe Huniade căpitan al acestei cetăţi. Incercarea lui Isak paşa dela Semendria de a cuceri Belgradul, o respinse Huniade cu eroism, alungând pe Turci şi luându-le multă pradă.

Cu această biruinţă dela Belgrad îşi inaugură *Voevodul Transilvaniei* seria viitoarelor sale isbânzi, cari timp de 15 ani au îngrozit adeseori pe luptătorii Semilunei, încurajând popoarele creştine prin dovezile numeroase, ce le-a oferit cu privire la posibilitatea nu numai de a-i învinge odată pe Turcii păgâni, ci chiar de a-i şi alunga din Europa prin un efort comun al Statelor creştine.

III.

In primăvara anului 1442 begul Mezid cu numeroasă oaste turcească invadă Transilvania, pătrunzând până în valea Mureşului. Voevodul Ioan Huniade, chemat în clipa primejdiei, veni din Belgradul sârbesc, unde se afla, şi începu să strângă oastea transilvană la Alba Iulia. Dar oastea se aduna anevoie şi în număr puţin corăspunzător cu acela, pe care l-ar fi reclamat mulţimea Turcilor. Deaceea Huniade află de cuviinţă a evita deocamdată o ciocnire în câmp deschis. Totuş la Sântimbru avu loc o ciocnire (18 Martie 1442) în care faimosul episcop Gheorghe Lepeş, comandantul ariergardei transilvane, căzând de pe cal, fu măcelărit de Turci.

Begul Mezid porni spre Sibiu în speranţa de a-şi încheia expediţia prin cucerirea acestui oraş bogat. Dar cetatea Sibiului, bine întărită, a putut să resiste până îşi spori Huniade armata. Forfiticaţiile Sibiului erau aşa de vestite, încât papa Eugen IV socotea oraşul acesta „nedum ipsius Regni, sed *totius fere Chri-*

www.dacoromanica.ro

stianitatis ab illa parte contra ipsos infideles *propugnaculum* et quasi *murus atque clypeus*[1]). Pentru întâia dată se iviră Turcii înaintea Sibiului la 1432, cu cinci ani mai târziu s'au apropiat iarăş, au fost însă respinşi. La 1438 Turcii sub conducerea lui Murad au asediat Sibiul; pericolul n'a fost însă aşa de mare ca la 1442. Când se apropia Huniade de Sibiu, Mezid beg însufleţit de dorinţa de a-l prinde viu sau mort, îşi îndrumă luptătorii cei mai îndrăzneţi, să atace oastea transilvană tocmai în punctul, în care se va ivi Voevodul, şi să facă tot posibilul spre a-l prinde.

Spioni iscuşiţi au adus însă în tabăra transilvană informaţiuni grabnice despre intenţiunile lui Mezid. Atunci s'a oferit viteazul Simion Kemény să-şi schimbe armele, îmbrăcămintea şi calul cu Voevodul Huniade, spre a salva viaţa acestuia, — atât de scumpă ţării şi creştinătăţii întregi. In toiul luptei, ofensiva turcească se îndrepta cu furie îndeosebi asupra oştirii comandate de Simion Kemény, care căzu ca un erou, prin jertfa vieţii sale dând Voevodului putinţa să împresoare pe neobservate oastea turcească, pe care o atacară din spate şi trupele de apărare ale Sibiului. Astfel putură înregistra creştinii în lupta

---

[1]) Cf. Ludwig Reissenberger, *Über die ehemaligen Befestigungen von Hermanstadt* în *„Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde"*, 1899, p. 315. Aceeaşi caracterizare privitoare la importanţa strategică a Sibiului se găseşte şi într'o scrisoare trimisă la 15 Mai 1454 oraşului Viena: „nicht allain dem vorgenannten kunigreich ze Ungern, daz dy Hermanstat ein schilt und scherm ist, sunder auch der ganczen christenhait" — Gustav Gündisch, *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts* în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1937, p. 407, n. 86. Autorul apreciază astfel biruinţa creştină dela Sibiu: „Die erflogreiche Verteidigung Hermanstadts, des stärksten und bedeutendsten Platzes in Siebenbürgen, gegen das gesammelte europäische Reichsheer des Sultans, das zum ersten Mal und sicher mit hochgesteckten Zielen über die Karpaten gestiegen war, hat die Gefahr einer dauernden Festsetzung der Osmanen hier vorerst vermieden. Es ist nicht ohne tiefern Sinn, dass aus diesem schwergeprüften siebenbürgischen Boden jetzt auch der Mann erwuchs — Rumäne von Geburt, Madjare nach Erziehung und geistiger Prägung — der der türkischen Angriffskraft schwere Schläge beibrachte und die christlichen Fahnen wieder bis in die Schluchten des Balkans hinab vorwärts trug: Johannes Hunyadi".

www.dacoromanica.ro

din regiunea Sibiului (23 Martie 1442) o biruinţă din cele mai strălucite[1]). Insuş Mezid şi fiul său, împreună cu mare mulţime de Turci, rămaseră morţi pe câmpul de luptă. Lupta aceasta este tipică pentru tactica lui Huniade, care opunând ofensivei turceşti banderiile cele mai bine înarmate, îşi rezervă sie-şi rolul de a ataca pe Turci în flanc şi în spate cu trupe de cavalerie uşoară. Această tactică o va urma şi în luptele de mai târziu. In toată cariera sa militară a dat Huniade puţină atenţiune cetăţilor întărite, fiind convins că luptele decisive din câmp deschis determină şi soarta fortăreţelor. Huniade alungă resturile armatei turceşti peste munţi.

Vestea biruinţii dela Sibiu umpluse de bucurie inimile creştinilor. Invingătorul Huniade, în sufletul căruia vitejia era împreunată şi cu religiositate profundă, în amintirea luptei şi a biruinţei, clădi la Sântimbru (pe seama călugărilor paulini) biserica impunătoare, ale cărei ziduri se pot vedea şi în timpul de faţă.

Pentru a spăla ruşinea înfrângerii, sultanul Murad trimise pe beglerbegul Rumeliei, Sehabeddin cu oştire puternică împotriva lui Huniade, care dupăce respinse avangarda turcească în lupta dela Porţile de fier, trecu repede în Muntenia, să isprăvească şi cu grosul armatei pornit a se retrage din faţa temutului Voevod transilvan. Dar acesta ajungându-l din urmă pe înspăimântatul Sehabeddin, în bătălia deslănţuită la 2 Septemvrie 1442 în regiunea Ialomiţei smulse o biruinţă şi mai răsunătoare, zdrobind oştirea beglerbegului şi impresionând profund lumea creştină[2]), care începuse a-l asemăna pe Huniade când cu Achile, când cu Hector — eroii antichităţii. Pe cât de temut devenise numele lui înaintea Turcilor, pe atât de slăvit era la popoarele creştine, simţindu-se îndemnate să lege mari speranţe de biruinţele lui viitoare.

---

1) I. Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, p. 139, afirmă că lupta decisivă s'ar fi dat lângă Copşa; deaceea califică data de 23 Martie 1442 ca *„ziua biruinţii dela Copşa"*.

2) Idem, *ibidem*, p. 128—129.

www.dacoromanica.ro

Cele trei biruințe, dela Belgrad, Sibiu și Ialomița, au înviorat inimile creștinilor, dar n'au putut pune stavilă luptelor politice interne, cari sfâșiau Regatul ungar. Intre partizanii reginei văduve Elisaveta și ai regelui Vladislav încă nu s'a putut ajunge la o pace statornică. Cu misiunea de a o pregăti, sosi în Ungaria legatul papal Giuliano Cesarini, care izbuti să promoveze apropierea între tânărul rege și regina văduvă în așa măsură, încât la sfârșitul anului 1442 se întâlniră în Györ (Jaurinum) stabilind condițiile păcii, între cari cea mai de căpetenie urma să fie căsătoria lor și eliberarea pruncului rege încoronat Ladislau din mâna lui Frederic III, — dacă nu se va putea în calea păcii — fie chiar și cu arma. Regina promitea să-l cerceteze pe Vladislav de Crăciun în palatul regal din Buda; muri însă înainte de a-și fi putut împlini promisiunea.

Insuflețirea trezită de biruințele lui Huniade se manifesta în dorința să fie continuate luptele contra Turcilor demoralizați. Se răspândise svonul că 30.000 călăreți creștini bine înarmați ar fi de-ajuns, spre a da lovitura de grație imperiului cârmuit de sultanul Murad II. Despotul pribeag Gheorghe Brancovici nu înceta a stărui pentru ofensiva creștină, dela care aștepta repatrierea sa și răzbunare pentru nenorocirea pricinuită celor doi fii ai săi — prin barbaria lui Murad. Cu ajutoare băneşti primite dela Brancovici, dar mai ales cu bani de ai săi, Huniade strânse oaste numeroasă, la care se alăturară și streini, mai ales Cehi, Poloni, Sârbi, Români din Muntenia și din Moldova. Astfel oastea sporise considerabil când trecu Huniade Dunărea în *vara anului 1443* pornind *expediția cea lungă*, în cursul căreia a reușit să învingă pe Turci de șase ori, în cinci luni de zile.

Trecând în ziua anului nou 1444 culmile Balcanilor, a izbutit să cucerească Sofia. Regele Vladislav participase personal la o singură luptă (Ialovaț, 23 Decemvrie) fiind întovărășit și de secretarul său Filip Calimachus, istoricul acestei expediții, pentru care trimise în ajutor și Vlad Dracul, Domnul Munteniei, o parte

www.dacoromanica.ro

din trupele sale. Bonfini pretinde a şti că trupele muntene ar fi avut, ca şi cele polone, solda plătită pe şase luni[1]).

Pentru a cunoaşte atmosfera de însufleţire a luptelor grele, dar aşa de victorioase, din iarna anului 1443—4, va fi de-ajuns a reproduce aci câteva cuvinte dintr'o scrisoare trimisă la 8 Noemvrie 1443 de către însuş Ioan Huniade tovarăşului său de voevodat transilvan Nicolae de Ujlak, care din cauză de boală rămăsese acasă. Huniade îi scrîe că a secerat o biruinţă însemnată la Niş, că Sultanul Murad se află în depărtare cale de trei zile, totuş e aproape sigur că va avea prilej a se ciocni cu oastea lui. Ce se va întâmpla, ştie însuş Dumnezeu, căci toate sunt în mâna Lui! Odată şi aşa trebuie să murim — şi mai ales pentru credinţă. Oastea creştină e sănătoasă, dornică de luptă şi sporeşte din zi în zi, căci s'a umplut tabăra Regelui de Bulgari, Bosniaci, Albanezi şi Sârbi, pe cari isbânzile oastei creştine i-a aprins de bucurie[2]). Iar la 3 Decemvrie acelaş an scria Huniade Braşovenilor că Sultanul, dând dosul, a fugit către Mare, dar crede că-i foarte necesar să-l urmărească; îi îndemna deci să facă rugăciuni în bisericile lor parohiale ca să se milostivească Dumnezeu să ajute oastea creştină şi să înfrângă trufia păgânilor[3]).

Cu toate că Gheorghe Brancovici stăruia pentru continuarea expediţiei, oferind şi un însemnat ajutor bănesc, regele Vladislav sub presiunea asprimilor iernii şi a piedecilor întâmpinate în aprovizionarea oştirii, s'a simţit îndemnat să dea ordin de retragere. Sosind la începutul lui Februarie în capitala Ungariei, fu primit cu entusiasm.

Rezultatele acestei expediţii ofensive în Sudul Dunării umplură de bucurie inimile creştinilor şi de groază pe ale Turcilor.

---

1) I. Minea, o. c., p. 142, n. 4: „a Polonis et Valachis auxilia cum semestri stipendio missa".

2) Hurmuzaki I_2, p. 688.

3) Hurmuzaki—Iorga XV_1, p. 29. Scrisoarea aceasta o datează Huniade din drumul său de înaintare ostăşească *dela Sofia spre Adrianopol* — „in progressu nostro exercituali *de civitate Sophie versus civitatem Drenapolim*".

www.dacoromanica.ro

IV.

Intors în țară, Huniade primi dela regele Vladislav moșii întinse[1]), iar Gheorghe Brancovici i-a cedat domeniul dela Șiria drept compensație pentru cheltuelile făcute până atunci și pentru alte, cari vor mai urma în același scop de luptă contra păgânilor. Reprezentanții Statelor creștine n'au întârziat a făuri proiectul unei Ligi pentru continuarea luptelor și izgonirea Turcilor din Europa. La început Polonii erau contra acestui proiect, fiind neliniștiți de o invazie a Tătarilor. Vladislav însuș, asupra căruia apăsa povara celor două coroane regale — polonă și ungară — era nehotărât. Dar văzând stăruința desfășurată în direcția aceasta și din partea imperiului apusean și a celui bizantin și a dogelui Veneției și a lui Skenderbeg (Gheorghe Castriota, eroicul principe al Albaniei) și a despotului Brancovici, a cedat. S'a stabilit chiar planul ofensivei, urmând ca Turcii să fie atacați la Nord de oștile ungaro-polone ale lui Vladislav, de trupe auxiliare germane, de oștile lui Huniade și de ajutoarele pe cari le putea oferi Brancovici, la Vest de Albanezii lui Castriota, la Sud și Răsărit de armatele împăratului bizantin Ioan Paleologul VIII, iar flota Veneților să atace dinspre Hellespont Rumelia turcească.

Prinzând de veste, sultanul Murad s'a speriat și a trimis solie de pace la regele Ungariei, după ce făgăduise lui Gheorghe Brancovici restituirea Serbiei și extradarea celor doi fii orbiți. Brancovici cercă să înduplece pe Huniade a primi solia turcească. Dar când i s'a prezentat să discute mai întâi cu el condițiile păcii, Huniade o trimise la Vladislav să trateze cauza aceasta importantă înaintea lui și înaintea țării.

Tratativele s'au desfășurat la Seghedin în prezența Regelui și au dat ca rezultat încheierea unui armistițiu de 10 ani, renun-

[1]) De altfel averea familiei Huniade era de mai înainte foarte mare. Un cercetător recent arată că la 1433 avea Ioan Huniade moșii în întindere de peste 4.000.000 jughere, dintre care peste un milion erau în cuprinsul Transilvaniei — cf. Iosif Deér, *Középkori Erdély* (Transilvania medievală) în revista *Magyar Szemle* din 1934, p. 201.

www.dacoromanica.ro

ţând sultanul la Serbia, la Herţegovina şi la o parte din Albania, precum şi la Ţara Românească, urmând a se libera prisonierii din amândouă părţile, în primul rând fiii lui Brancovici. Armistiţiul a fost întărit cu jurământ (16 Iulie 1444), pentru ca în mai puţin de o lună de zile să fie desfăcut (4 August), după ce Giuliano Cesarini, agitând contra lui, spunea că jurământul făcut Turcilor e fără valoare, dat fiind că cel ce îl prestase (regele Vladislav) se obligase anterior (în Aprilie) prin jurământ în prezenţa lui Giuliano faţă de Puterile creştine la luptă comună şi că, fără ştirea acestora, în mod unilateral, nu era îngăduit să calce pactul încheiat cu membrii Ligei. Deslegat deci de obligaţia de a-şi respecta jurământul al doilea (dela Seghedin) regele Vladislav porni din nou la războiu spre a-l satisface pe cel dintâiu. Acest pas al lui nu era să-l ducă spre culmile gloriei, ci spre prăpastia pierzării. Armata era selectă, dar puţ'nă. Cei mai mulţi dintre aliaţii creştini au întârziat cu trimiterea trupelor auxiliare. Când s'a alăturat în fruntea oştirii muntene la oastea lui Vladislav (în Septemvrie 1444) şi Vlad Dracul, văzând cât e de mică oastea creştină, a sfătuit-o să se întoarcă, deoarece el cunoaşte din propriile sale experienţe cât e de mare puterea Turcului care obicinueşte a lua cu sine la vânătoare aproape mai mulţi slujitori decât ostaşi înarmaţi pentru războiu vede el strânşi aci[1]. Trupele transilvane cu cele muntene făceau aproape jumătate din armata creştină. Ioan Huniade se alăturase cu 5000 de ostaşi, cam la fel şi Vlad Dracul, de ale cărui observaţiuni nu s'a ţinut seamă, cum nu se ţinuse nici la 1396, în preajma luptei dela Nicopol, de ale lui Mircea. Urmările au fost identice pentru creştini,

[1]) „Vladislaus Dracula, Valachiae, quam Montanam vocant, Princeps... quum eorum, qui regem sequebantur, paucitatem animadvertisset, rogare obtestarique coepit, ut retro iter verteret; se malis suis fatis superque doctum, quanta esset Turci potentia, qui ad venationem propemodum plures servos producere solitus esset quam illic ad bellum armati convenissent — Philippi Callimachi, *De rebus a Vladislao, Polonorum atque Hungarorum, Rege, gestis* în Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, vol. II, p. 183—184.

www.dacoromanica.ro

iar pentru regele tânăr chiar mai tragice decât atunci pentru Sigismund.

In lupta dela Varna (10 Noemvrie 1444), cu toate că Huniade l-a sfătuit să stea la mijlocul frontului creştin şi să nu-şi părăsească locul fără ştirea lui[1]), Vladislav, aţâţat de Polonii săi, cari îl împintenau să nu lase gloria biruinţei a împodobi numai fruntea Voevodului, se grăbi să atace frontul ienicerilor. Dar aceştia izbutiră a-l împresura repede şi a-l răpune tăindu-i capul şi înfigându-l într'o prăjină spre spaima creştinilor. Oastea acestora fu cuprinsă de panică, văzând tristul spectacol, iar ienicerii încurajaţi de izbândă atacau cu puteri îndoite. Toată priceperea de comandant şi întreg eroismul lui Huniade nu a mai fost în stare să ridice moralul ostaşilor creştini, cari o rupseră la fugă căutând să-şi salveze viaţa, care cum putea.

In vălmăşeala retragerii a fost ucis şi Cesarini, iar un mare număr dintre luptătorii mai tineri au sfinţit cu jertfa vieţii lor câmpul luptei dela Varna. Sultanul Murad trecând călare printre trupurile neînsufleţite, ar fi zis: „Ciudat, văd numai feţe tinere şi nici o barbă căruntă între ele". Iar unul dintre însoţitori i-a răspuns: „Dacă ar fi fost între ei măcar un singur om cu barbă căruntă, nu s'ar fi apucat de un lucru aşa de primejdios".

Huniade a reuşit să scape şi s'a reîntors în ţară. E lipsită de temeiu afirmaţiunea că la întoarcere el ar fi fost prins şi deţinut în Muntenia de către Vlad Dracul[2]). Documentele arată că

---

[1]) Insuş Huniade arată mai târziu într'o scrisoare că Regele n'a voit să-i urmeze sfatul, ci s'a precipitat în pericolul pierzării (nec consilia nostra sequi voluit, ipse sese praecipitavit — Minea, o. c., p. 188, n. 1).

[2]) In lumina cercetărilor recente apare lămurit că „oricât ar încerca informaţia părtinitoare martirului rege Vladislav să aşeze în penumbră pe voevodul transilvan Iancu, din toate informaţiile reiese clar că Iancu a condus lupta, el a restabilit rândurile, când şi unde creştinii au fost învălmăşiţi de Turci şi că tot el a strâns trupele pentru retragere. Alături de el rol important a avut Vlad Dracul, care în dimineaţa luptei a adus ştirea că Turcii înaintează spre tabăra creştină. Vlad Dracul cu ai săi a făcut posibil, ca să poată scăpa Iancu şi resturile din trupele fugite dela locul dezastrului" — I. Minea, o. c., pag. 186.

www.dacoromanica.ro

la 10 zile după lupta dela Varna, la 20 Noemvrie 1444, el era la Orşova continuându-şi drumul spre casă. Nu a fost deci împiedecat, nici reţinut în drumul său prin Muntenia. Afirmaţia a putut isvorî dintr'o confuzie, voită sau întâmplătoare, cu ceeace a păţit Huniade (4 ani mai târziu) când după înfrângerea dela Cosovo a fost în adevăr deţinut, nu însă de vre-un Domn al Munteniei, ci de Gheorghe Brancovici, despotul Sârbiei[2]).

V.

Turcii n'au exploatat biruinţa dela Varna. Situaţia politică a Ungariei devenise precară după moartea regelui Vladislav I. Impăratul Frederic nevoind să libereze pe regele copil Ladislau, cârma ţării fu încredinţată unui număr de 7 căpitani supremi, între cari era şi Huniade. Lipsa de unitate în conducere a dat roade slabe, ceeace a îndemnat dieta dela Rákos (1446) să-l aleagă pe Huniade ca guvernator al Ungariei, aşezând lângă el un sfat de 12 inşi.

In această calitate a procedat Huniade la o reformă militară, de necesitatea căreia s'a putut convinge în cursul luptelor cu Turcii. Sistemul banderial nu mai era corăspunzător; în afară de graniţele ţării nu se putea porni la luptă cu cete slab echipate şi lipsite de pregătirea necesară în vederea unor expediţii mai dificile şi de durată. Nici înlăuntrul graniţelor ţării nu-i oferiau suficientă garanţie proprietarii banderiilor, cari fiind oameni stăpâniţi de patima invidiei puteau să-l părăsească în orice clipă, chiar în toiul vre-unei lupte.

Deaceea s'a văzut Huniade nevoit a-şi organiza o armată de mercenari, strânsă la început şi întreţinută pe cheltuiala sa până când dieta dela 1446 a votat în acest scop o dare de un florin de aur după câte 5 porţi de iobagi şi de fiecare nobil cu cel puţin 4 sesiuni.

---

2) Wavrin scrie că după lupta dela Varna „Huniade adunând trupele polone şi ungare risipite, în ordine deplină a trecut Dunărea şi s'a întors *norocos* în patrie" — Századok, 1894, p. 884.

www.dacoromanica.ro

In isvoarele din a doua jumătate a veacului XV se simte că impozitul acesta a produs nemulţumire în unele straturi ale populaţiei. Dar el era necesar pentru continuarea luptelor cu Turcii, cari neliniştеau graniţa dela Dunăre. Impotriva lor trebui să lupte şi în toamna anului 1445 pe la revărsarea Oltului ajutat de oşti muntene şi de trimisul ducelui burgund Jehan de Wavrin[1]), însă din cauza oboselii trupelor, fără vre-un rezultat decisiv. Cu trei ani mai târziu Huniade pierdu lupta dela Cosovo (1448) din cauză că Gheorghe Brancovici nu şi-a împlinit promisiunea de a-i trimite ajutoare. Fiind nemulţumit pentru înstrăinarea moşiilor sale din Ungaria, Brancovici l-a şi arestat pe Huniade, constrângându-l să-i restitue moşiile. Cu Brancovici a ajuns mai târziu Huniade la învoială, desemnând pentru fiul său Matia ca viitoare soţie pe o nepoată a lui Brancovici, Elisaveta (1451) fiica lui Ulrik de Czilli, cu condiţia ca aceasta, fiind ortodoxă, să poată avea lângă sine preot şi personal ortodox[2]).

Huniade era învinuit de adversarii săi politici că ar căuta să profite de situaţia sa ca guvernator, spre a-şi întemeia dinastie. Dovezile documentare lipsesc. Doar într'un tratat de alianţă încheiat cu Domnul Moldovei (11 Februarie 1450) Bogdan II, tatăl lui Ştefan cel Mare, se prevede cazul unui azil prietenesc, ce ar putea să afle în cuprinsul Moldovei Iancu Huniade şi ai săi. De aci s'ar putea deduce nu atât intenţia de a da Regatului ungar o dinastie, ci mai curând circumspecţiunea lui de a se asigura de un adăpost, dacă s'ar întâmpla să nu poată resista intrigilor, pe cari ştia că le ţese împotriva lui cu neobosită stăruinţă oli-

---

1) Kropf Lajos, *Jehan de Wavrin krónikájából.* (Din cronica lui J. W.). Századok, 1894, şi N. Iorga, *La campagne des croisés sur le Danube* (1445), Paris 1927.

2) *Hurmuzaki,* II$_2$, p. 5: „puellam ipsam dicto Mathiae, filio Domini Gubernatoris reddent et nuptias ipsas perficient termino in praefixo. Volumus tamen, ut dum et quando volente Domino praefata puella Elisabeth, neptis nostra, in domum dicti domini Gubernatoris traducetur, ipsa in ritu fidei Graecorum permaneat et semper cum ea et in eius obsequiis stent presbiteri ex Graecorum ritu ac nobiles et etiam dominae et puellae, quos nos et filii nostri adhoc eligere maluerimus et voluerint".

www.dacoromanica.ro

garhia ungară. In scrisoarea pe care o trimitea Bogdan Vodă la 11 Februarie din oraşul Roman „părintelui" său „Ianăş din Hunidia" făgăduia să stea „pe lângă Domnia Sa cu căpeteniile şi cu toate oştile şi cu tot sfatul cel bun", exprimând totodată dorinţa ca „Ţara Domniei mele şi Ţara Domniei sale *să fie una*" astfel ca „dacă s'ar întâmpla părintelui nostru vre-o nevoie, Ţara noastră să fie deschisă Domniei sale şi cu boerii săi şi cu toate oştile Domniei sale, de bună voie şi fără zăbavă să între... şi la aceasta este credinţa mai sus scrisului, Domniei mele Bogdan Voevod şi credinţa iubitului meu fiu Ştefan Voevod şi credinţa boerilor noştri"[1].

Cu toate acestea a luptat să elibereze pe Ladislau din mâna lui Frederic; apoi a dimisionat din demnitatea de guvernator, retrăgându-se dela cârma Ungariei, ceeace dovedeşte că nu era om prea ambiţios, dimpotrivă ştia să renunţe impunând frâna maturităţii chibzuite ambiţiilor de mărire, pe cari de altfel ar fi fost în drept să le aibă ca o personalitate din cele mai impunătoare ale epocii sale.

Tânărul Ladislau ajunse cu totul sub influenţa unchiului său contele de Czilly, — neobosit în acţiunile de subminare a Huniadeştilor. La dieta din 1455 Ioan Huniade îşi înaintă dimisia şi din celelalte demnităţi, dimisie pe care n'a voit însă Regele să i-o primească.

VI.

Sultanul Mohammed II, urmând tatălui său Murad († 1451) se pregătea pentru fapte mari. După cucerirea Constantinopolului (1453) avea obiceiul să spună că până va fi Cetatea Albă şi Chilia în mâna Românilor, iar Belgradul sârbesc în mâna Ungurilor, până atunci creştinii nu vor putea fi biruiţi.

Pregătirile pentru cucerirea Belgradului aveau să urmeze curând după izbânda Turcilor la Constantinopol. O nouă cru-

---

1) Mihail Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1932, vol. II, p. 749—752.

www.dacoromanica.ro

ciadă a creştinilor era necesară. Călugărul Ioan Capistrano crease prin elocinţa sa o atmosferă de însufleţire pentru lupta contra păgânilor; bătrânul despot sârbesc Gheorghe Brancovici nu lipsia nici el a solicita ajutorul creştinilor. Dieta ungară, la stăruinţa lui Capistrano, îi pretindea însă a-şi părăsi legea ortodoxă şi a primi catolicismul, ceeace indispunea pe moşneagul de 90 ani, trecut prin atâtea lupte şi sbuciumări[1]). Intoleranţa confesională a produs în acele împrejurări grele, ca şi altă dată, multe nedreptăţi şi în sânul populaţiei româneşti transilvane.

La începutul anului 1456 Ioan Capistrano îndemna „nobilii transilvani la violenţe condamnabile contra Românilor, „şismatici". sfătuindu-i să le ardă bisericile — „sinagogile Satanei" — şi să le alunge preoţii. Insuş Huniade i-a dat împuternicire pentru acţiunea aceasta destructivă. Românii au resistat însă şi atunci, rămânând în deplină solidaritate cu preoţii lor. Ca dovadă, cât era de mare autoritatea şi influenţa acestora asupra poporului, Mihail Secuiul aminteşte într'o scrisoare către Capistrano numele protopopului Petru dela Hunedoara, de ale cărui predici înflăcărate (cauterine) ascultau în aşa măsură credincioşii, încât mai repede ar fi intrat în foc decât să se abată dela cuvântul lui.

In Aprilie 1456 Iancu Huniade scria Braşovenilor rugându-i să permită castelanilor săi din cetatea Făgăraşului, să cumpere puşti şi pulbere ca să se poată apăra împotriva Românilor din Ţara Făgăraşului, cari s'au ridicat cu armele contra stăpânirii lui. Această revoltă poate fi explicată prin resistenţa, pe care o punea Vladislav II (1451-56), după cum se vede din o scrisoare[1]), încercărilor lui Huniade, care voia „să-i răpească ocina adevărată şi ţărişoara lui Făgăraşul şi Amlaşul, umblând cu gând rău asupra lui". Acestei încercări se împotrivea energic Domnul Ţării Româneşti, spunând că „nu va părăsi ce este al lui odată cu capul" (p. 87). „Să ştiu că pier cu ruşine, dar ce voiu putea,

---

1) Kiss Károly, *Hunyadi János utolsó hadjárata.* (Cea din urmă expediţie a lui I. H.) în *Uj Magyar Muzeum* (Noul Muzeu M.) 1856, p. 505 sq.

www.dacoromanica.ro

aceea voiu face şi Dumnezeu să plătească şi să vadă că sunt în nevoie"[1]).

Amlaşul fu cedat Saşilor încă din 1453, când aceştia au fost introduşi în posesiunea Tălmaciului. Probabil această înstrăinare a Amlaşului a provocat împotrivire armată din partea lui Vladislav, căruia i se restitue din nou acest ducat la sfârşitul anului 1455. La această restituire va fi fost îndemnat Huniade şi de scopul de a-l câştiga pe Vladislav pentru cruciata contra Turcilor. Neputând avea însă încredere în el, a sprijinit pe Vlad Ţepeş, ca să-l răstoarne, din care pricină Vladislav a îndemnat pe Făgărăşeni să ridice armele contra castelanilor lui Huniade, cercând să împiedece deslipirea Ţării Făgăraşului de sub cârma Ţării Româneşti. Incercarea n'a reuşit, Ţara Făgăraşului fiind scoasă de sub această cârmă la 1456, când şi Amlaşul a fost cedat din nou Saşilor.

In vreme ce Transilvania de Sud era sbuciumată de aceste frământări, Sultanul făcuse toate pregtăirile pentru asedierea Belgradului. Huniade, cu toate că ar fi avut suficiente motive să lase în grija factorilor dela conducerea Ungariei problema dificilă a salvării acestei importante cetăţi, nu s'a putut răbda să nu aducă, şi de astădată, toate sacrificiile în interesul cauzei creştine, strângând pe propria sa cheltuială oaste de mercenari[2]), spre a se uni cu oastea cruciaţilor recrutaţi de Ioan Capistrano de prin Germania şi Ungaria.

După o crâncenă luptă de noapte creştinii au izbutit să-i alunge pe Turci din Belgrad, iar Huniade începu ofensiva împotriva lor, punându-i pe fugă. Cu această strălucită biruinţă dela

[1]) I. Bogdan în Doc. Ţării Rom. cu Braşovul, p. 85—87.

[2]) Oct. Popa, *Lupta dela Belgrad* în *Ţara Bârsei* din Braşov, 1936, p. 6—7, unde e reprodusă constatarea istoricului maghiar Ladislau Szalay că atât Regele, cât şi prelaţii Ungariei au rămas spectatori indiferenţi în faţa primejdiei turceşti, că Huniade singur a pornit cu hotărîre la luptă, câtă vreme „Regele şi staturile priveau primejdia neactivi şi oarecum cu bucurie răutăcioasă, că va suferi eşec urigisitul de Huniade".
răutăcioasă, că va suferi eşec urgisitul de Huniade". cf. şi I. Lupaş, *Realităţi istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI.* Bucureşti 1938, p. 70—71.

www.dacoromanica.ro

Belgrad, care avu răsunet puternic în țările creștine, se încheie nu numai cariera militară, dar și viața lui Huniade.

Izbucnind ciuma în tabără, Huniade și Capistrano au căzut pradă acestei molime. Moartea lui s'a întâmplat la 11 August 1456; la 24 ale aceleiași luni exprima papa Calixt III, pe lângă o mare bucurie pentru biruința creștinilor, lauda cea mai meritată *„unicului și celui mai viteaz atlet al lui Christos: Voevodului Ioan"* (unico Christi fortissimo athletae: Ioanni Vayvodae). Rămășițele pământești i-au fost transportate, după ultima lui dorință, la Alba Iulia și înmormântate în catedrală, unde se vede și în timpul de față sarcofagul. Pământul țării natale și glasul sângelui a chemat pe neîntrecutul erou al creștinătății să-și caute, între ai săi, locul odihnei de veci.

Contemporanul Ioan Turóczi scrie că „aproape întreagă creștinătatea a fost tulburată de durere nespusă, când a auzit, că înainte-luptătorul ei s'a stins din viață". Insuși Mohamed, cu toate că-i fusese dușman, a rămas îndurerat de moartea lui, spunând celui ce-i împărtășise vestea morții, că dela începutul veacurilor niciodată n'a stat un asemenea om sub porunca altuia[1]).

Interesantă aprecierea contemporanului Aeneas Silvius Piccolomini (papa Pius II), care scrie despre Ioan Huniade că, întunecând cu numele său pe ceilalți, nu a sporit gloria Ungurilor așa de mult ca pe a Românilor, din coapsele cărora s'a născut[2]).

VII.

După moartea eroului dela Belgrad, membrii familiei sale, în deosebi cei doi fii, Ladislau și Matia, au ajuns în situație critică. Vechea ură a famiilor de Czilly și Gara ne mai putând fi înfrânată, a izbucnit un conflict violent, în cursul căruia cel dintâi fu ucis de Ladislau Huniade. Văduva mamă, Elisabeta de Szi-

1) I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele istorice române*, Cluj 1928, p. 84-85.

2) *Historia de Europa*, p. 391: „Johannes Huniades, *cuius nomen caeteros obnubilat*, non tam Hungaris, quam *Valachis, ex quibus natus erat, gloriam auxit*"

www.dacoromanica.ro

lágy, înspăimântată de consecinţele tragice ale acestei întâmplări, s'a străduit să obţină dela regele Ladislau asigurări că nu se va răzbuna pentru uciderea unchiului său. Cu toate că promisiunea aceasta şi-o întări cu jurământ în biserica din Timişoara, ajuns la Buda, Regele nu luă nici o măsură pentru salvarea lui Ladislau, care fu osândit la moarte şi decapitat (16 Martie 1457).

Ladislau, plecând la Viena şi de aci la Praga, duse cu sine pe tânărul Matia Huniade ca prisonier, de unde acesta a putut fi liberat numai după moartea regelui Ladislau, care ar fi fost otrăvit de Gheorghe Podiebrad şi de preotul husit Rokiczana (în Noemvrie 1457). Văduva Elisabeta, pe care contemporanii o considerau muere eroică (mulier heroica) a urmărit de aci înainte ca unic scop al vieţii, răzbunarea nedreptăţilor săvârşite contra fiilor săi. Cu tenacitate neînfrântă a pregătit calea ascensiunii fiului său Matia spre tronul regal. A dăruit 40.000 galbeni regelui Podiebrad pentru liberarea lui Matia şi a întărit cu pecetea sa documentul, prin care acesta se obliga să ia de soţie pe fiica lui Podiebrad. Dupăce a ajuns rege, Matia înţelegea să-i răsplătească sacrificiile prin diferite donaţiuni de moşii, onorând-o uneori şi cu titlul de „regina Ungariei". Ea petrecea bucuros la Hunedoara, interesându-se de clădirea castelului şi construind o mănăstire pentru călugării franciscani (1465). Intr'o scrisoare adresată Papei (1473) îl roagă, să canonizeze pe călugărul Ioan Capistrano care a luptat împreună cu soţul ei sub zidurile Belgradului şi a pierit ca victimă a molimei răspândite cu acel prilej.

In stăruinţele de a-l ridica pe Matia în tronul regal, a fost ajutată Elisabeta şi de fratele ei Mihail, un om energic şi violent, care a reuşit să adune sub steagurile sale pe toţi partizanii Huniadeştilor, prezentându-se cu cete înarmate la dieta electorală din Rákos, unde a ştiut astfel să asigure izbânda lui Matia, pe atunci un copilandru de 18 ani. El însuş a fost ales guvernator pe timp de 5 ani şi a luat în această calitate jurământul de credinţă al staturilor ungare către noul rege Matia, a exhumat ose-

www.dacoromanica.ro

mintele nepotului său Ladislau şi le-a transportat la Alba Iulia, aşezându-le alături de ale lui Iancu Huniade.

Matia eliberat de Podiebrad şi întors în Ungaria, s'a grăbit să-şi manifeste recunoştinţa către unchiul său Mihail, dăruindu-i Bistriţa şi Valea Rodnei. Bistriţenii, cari fuseseră şi mai înainte în conflict cu el, s'au răzvrătit, dar Mihail cucerind oraşul i-a tratat cu mare cruzime, ucizând o parte din ei, scoţând ochii unora, iar altora tăindu-le nasul, mânile sau urechile. Matia indignat pentru acest tratament, l-a prins mai târziu şi deţinut la Şiria, de unde fiind liberat, i s'a încredinţat paza graniţei de sud contra Turcilor, cari prinzându-l într'o luptă (1460), l-au dus la Constantinopol, unde a fost decapitat.

VIII.

Din mulţimea informaţiunilor păstrate în isvoare contemporane de întâia mână, ca şi din literatura istorică mai recentă apare personalitatea voevodului transilvan Ioan Huniade într'un mănunchiu de raze cu vie strălucire, care întunecă în adevăr — cum constatase Pius II — pe ceilalţi tovarăşi ai săi de luptă împotriva Semilunei.

Credinţa neclintită în dreptatea cauzei creştine, hotărîrea eroică de a sacrifica totul pentru biruinţa ei, energia sufletească primită ca scumpă moştenire din partea înaintaşilor săi şi împrejurările vremii în care a trăit — au fost tot atâtea pârghii de înălţare pentru descendentul din Hunedoreanul Voicu şi din străbunicul muntean Costa, cel pribegit în părţile transilvane spre a-şi afla aci un adăpost mai prielnic decât acela, pe care putea să-l aibă în ţara-i natală.

Răsunătoarele fapte de vitejie, ca şi înaltele-i demnităţi de căpetenie politică a Banatului, a Transilvaniei şi de guvernator al Ungariei, i-au dat prilej să-şi sporească în chip miraculos averea astfel, încât latifundiile lui familare depăşeau întinderea de 4 milioane jughere[1]), stăpânind laolaltă 28 de cetăţi, 57 oraşe,

[1]) Vezi Hóman—Szekfü, *Magyar Történet* (Istorie Maghiară) vol. III, p. 304—5, harta colorată *Hunyadi János birtokai 1456-ban* (Moşiile lui Ioan Huniade în 1456).

www.dacoromanica.ro

precum şi peste 1000 de sate[1]). Această avere enormă l-a ajutat să strângă adeseori oaste, pe propria sa cheltuială, şi să poată porni la luptă cu oamenii de pe moşiile sale în clipe de primejdie, când rivalii şi adversarii săi nu se grăbeau nicidecum să-i dea vre-un ajutor. Dimpotrivă, mânaţi de ură nestânsă, ţeseau fel de fel de intrigi ca să-i sdruncine situaţia şi să-l împiedece în continuarea luptelor pentru apărarea creştinătăţii. Prin jertfelnicia sa fără preget reuşise Ioan Huniade să transforme caracterul defensiv al acestor lupte în unul ofensiv, purtând steagurile creştine, strălucitoare de biruinţă, nu numai în Nordul, ci şi în Sudul Dunării. Ultima lui biruinţă din vara anului 1456 l-a şi determinat pe papa Calixt să-l proclame drept *cel mai viteaz apărător al lui Christos — fortissimus athleta Christi*[2]).

Dar tocmai aceste succese excepţionale contribuiau, pe lângă sporirea faimei lui, şi la aprinderea poftei de răzbunare în sufletul neîmpăcaţilor săi duşmani, cari îndată ce a dispărut eroul creştin dintre cei vii, nu au întârziat a pune în circulaţie învinuiri grele împotriva lui, sub cuvânt că ar fi chivernisit incorect şi abuziv veniturile ţării, căutând chiar să tragă la răspundere pe fiii săi pentru aceasta şi împingând patima răzbunării până la confiscarea întinselor moşii, cu gândul ascuns de a le împărţi între dânşii. Cruzimea săvârşită prin uciderea lui Ladislau Huniade şi prin deţinerea fratelui său Matia, a trezit însă puternica reacţiune a nobilimii de treapta a doua, care a ştiut să asigure celui din urmă ascendenţa spre tronul regal. Magnaţii au continuat însă împotriva lui vechia vrăşmăşie, spunând că nu trebue tolerat în fruntea ţării *un crăişor valah*[3]).

[1]) Ibidem, p. 287.

[2]) Hurmuzaki II_2, p. 61—62: „. . . Dominus summus . . . fecit potentiam in brachio suo et vires sensumque eripuit barbaris, qui *ab unico Christi fortissimo athleta Johanne Vayvoda* et a parva manu plebeiorum et inermium militum crucesignatorum profligati . . . et in fugam . . . conversi sunt". Cf. şi *Comité International des Sciences Historiques: VIII-e Congrès International des Sciences Historiques*, Zürich 1938. *Actes du Congrès*. Paris, p. 328—330.

[3]) Bonfini, *Decades* III, lib. IX: „Hungariae proceres dicere Valachum regulum non esse ferendum".

www.dacoromanica.ro

Dacă la începutul veacului XIV, prin resistența și destoinicia Voevodului Ladislau izbutise Transilvania să se ridice la un rol așa de important în politica Regatului ungar, creându-și o situație deplin respectată și mai târziu, în cei 15 ani de cârmuire voevodală (1441—1456) a fost în stare Ioan Huniade să-și ridice țara, deodată cu faima sa nepieritoare, la o culme de prestigiu militar și politic neatins până atunci și pe care nu-i fusese dat Voevodatului transilvan să-l mai atingă vre-odată. Intre apărătorii creștinătății, răsăriți în cursul veacului XV din eroica sămânță a neamului de baștină în Carpați și la Dunăre, istoriografia română se crede în drept să-l revendice pe „cel mai viteaz" voevod transilvan Ioan, spre a-i perpetua slăvita amintire la locul de cinste, ce i se cuvine alături de cei de un neam și de un sânge cu el: de Mircea învingătorul dela Rovine și de Ștefan cel gata să moară pentru ai săi — *paratus mori pro suis*[1]).

[1]) I. Lupaș, *Realități istorice în Voevodatul Transilvaniei în sec. XII—XVI.* An. Inst. de Ist. Naț., vol. VII, p. 74.

www.dacoromanica.ro

DESFACEREA TRANSILVANIEI DE UNGARIA ŞI INĂLŢAREA EI LA TREAPTA DE PRINCIPAT SUB OCROTIRE OTOMANĂ.

I.

Locuitorii Transilvaniei, după ce aduseseră nenumărate sacrificii în luptele pentru apărarea creştinătăţii sub steagurile încărcate de glorie ale lui Ioan Huniade, în timpul domniei fiului său, Matia Corvinul, având serioase motive de nemulţumire cu politica lui imperialistă orientată în măsură excesivă spre Apus, începură a se simţi părăsiţi de acest fiu al Clujului, aşteptând ajutor şi apărare din partea lui Ştefan cel Mare, Domnul Moldovei şi neînfricatul „atlet al lui Christos".

Secuii luptau cu vitejie sub steagurile lui moldovene şi erau mai aplicaţi să-i dea lui dijma de bună voie decât s'o achite pe cea stoarsă, peste voia lor, de către organele stăpânirii ungureşti.

Saşii din Braşov, împărtăşiţi la 1472 de importante privilegii comerciale prin decretul lui Ştefan cel Mare, cu câţiva ani mai târziu, când tremurau de spaima unei sângeroase invaziuni turceşti, i se adresau cu toată încrederea trimiţându-i la Suceava o scrisoare plină de accente duioase şi de rugăminţi care zugrăvesc de ajuns starea lor sufletească. „Multă sănătate şi slujbă — scriau căpeteniile Saşilor braşoveni — aducem înainte de toate Măriei Tale. *Par'că ai fi fost ales şi trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea şi apărarea Transilvaniei.* Ce vrei să ştii, urmează. Iţi dăm de ştire că suntem în mare primejdie şi la mare strâmtoare din pricina Turcilor cari sunt nespus de crânceni. In zilele trecute au făcut şi în aceste părţi transilvane o pagubă jal-

www.dacoromanica.ro

nică şi au de gând să facă şi mai multă, cum te vei lămuri şi Măria Ta. Deci astăzi, adică Luni după Sf. Marcu (26 Aprilie 1479), au venit iarăşi la noi oameni trimişi dela Munteni, dela prietenii noştri şi credincioşii sfintei Coroane, şi ne-au făcut cunoscut aşa încât cu adevărat trebue să credem şi să aştepăm aşa, că Turcii păgâni vin spre ţinutul nostru şi spre cele trei scaune secueşti, ca să ne prade. Pentru aceea *cu mare dor şi dragoste* Te rugăm pe Măria Ta, ca *să faci bunătate să te aprcpii de această ţară, spre* a o feri de acei Turci nespus de crânceni. Ne-au mai spus acei credincioşi ai sfintei Coroane că ei cu tovarăşii lor sunt aduşi cu de-a sila şi cu puterea să asculte de acei Turci, ca şi cum s'ar fi depărtat de credinţa creştină şi ar fi şi ei Turci, pentru care şi acei credincioşi, suspinând foarte, aşteaptă pe Măria Ta având nădejde în Măria Ta că-i vei scăpa de sila şi robia acelor păgâni, ca să mai poată sluji sfintei Coroane şi legii lui Christos. Ce vom avea sigur, îţi vom face cunoscut, cum vom afla, ca unui Domn al nostru prea milostiv"[1]).

Dacă acestea erau sentimentele de încredere ale Secuilor şi Saşilor faţă de Ştefan cel Mare, privind spre el ca spre un ocrotitor „trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea şi apărarea Transilvaniei", nu e de neapărată trebuinţă a mai lămuri în chip deosebit că astfel de sentimente nu puteau lipsi nici din sufletul Românilor transilvani — prin sânge, prin credinţă şi limbă mult mai apropiaţi, decât compatrioţii lor secui şi saşi, de gloriosul domnitor al Moldovei.

Va fi de interes a sublinia însă că pornirea Transilvaniei, atât de ostilă regelui Matia, a găsit puternic răsunet în scrisul cronicarului contemporan, adăpostit la curtea voevodului de origină maramureşeană, Bartolomeu Drágfi. Acest cronicar, al cărui nume a rămas până în timpul de faţă necunoscut, completând

---

1) Cf. N. Iorga, *Indreptări şi întregiri la Istoria Românilor după acte descoperite în arhivele săseşti.* Comunicare la Academia Română în 18 Februarie 1905. M. S. I., Seria II, tom. XXVII, p. 118.

www.dacoromanica.ro

cu povestirea întâmplărilor dintre anii 1473—1479 o cronică mai veche, plină de laude la adresa lui Matia, trece brusc la violente atacuri învinuindu-l că, împins de dușmănie împotriva Polonilor, pornise la pustiirea țării lor și nu mai avea vreme să se gândească la binele țării sale — rămasă în părăsire par'că *„ar fi văduvită de Principe — quasi Principe destituta"*. Nu se sfiește să apese condeiul când scrie că Matia încasează fără milă dările — *absque ulla compassione exigi facit* — de unde însă cetățenii *nu văd nici un bine, nu speră nici o biruință, ci mai curând istovirea desăvârșită a acestei Țări.*

Fără a se mulțumi cu aceste atacuri de ordin politic, extern și intern, cronicarul dela curtea voevodului transilvan nu pregetă a se deda și la atacuri de ordin personal afirmând că Matia și-ar fi trimis la 1476 oamenii de încredere în Italia pentru tratative matrimoniale în vederea căsătoriei cu Beatrix de Aragonia[1]) — numai ca să-și stâmpere pofta tinerească — *volens suam lasciviam temperare.*

In schimb același cronicar transilvan are cuvinte de apreciere, surprinzător de elogioase despre izbânda lui Ștefan cel Mare asupra Turcilor la Vaslui, entusiasmându-se pentru voevodul Moldovei — ca pentru un „bun protector al patriei și al națiunii sale... gata să moară pentru ai săi — *„Stephanus voyvoda Moldaviensis... bonus protector patriae et gentis suae... paratus mori pro suis"*[2]).

Bunul creștin Ștefan socotea „numai ca un dar al lui Dumnezeu" această strălucită biruință dela „Sfânta Bobotează" a anului 1475, a cărei faimă a umplut de adâncă bucurie creștină-

---

1) Cf. Berzeviczy Albert, *Beatrix királyné* (Regina Beatrix), *Budapest* 1908.

2) Cf. *Chronicon Dubnicense*, în M. Florianus, *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*, vol. III; Alex. Domanovszky, *A dubnczi krònika* în *Századok*, 1899; I. Lupaș, *Crhonicon Dubnicense despre Ștefan cel Mare* în Analele Acafemiei Române M. S. I. Seria III, tom. X. București 1899, p. 353-354, Elekes Lajos, *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás Király*. Budapest 1937.

www.dacoromanica.ro

tatea întreagă. In Transilvania învecinată era bucuria mai mare decât în alte părţi, după cum se poate constata dintr'un raport trimis regelui Matia dela Turda în ziua de 23 Ianuarie 1475. Raportul scris sub impresia proaspătă a evenimentului războinic dela Vaslui arată că, fiind risipită aci întreagă puterea militară a Turcilor, pe urma acestei biruinţe toată Transilvania îşi trăia atunci zilele în triumf[1]).

Zile de triumf trăia deci Transilvania pe urma isprăvilor războinice ale moldoveanului Ştefan cel Mare, câtă vreme din domnia clujanului Matia Corvinul nu păstrase decât amintirea tristelor consecinţe ale răzvrătirii din toamna anului 1467 şi pe aceea a încasării impozitelor fără nicio milă — absque ulla compassione.

II.

Instrăinarea sufletească între Voevodatul Transilvaniei şi Regatul Ungariei, după cum rezultă din numeroase dovezi contemporane, nu era în jumătatea a doua a veacului XV mai mică de cum fusese la începutul veacului XIV, îndată după stingerea dinastiei arpadiene, în timpul puternicului voevod transilvan Ladislau şi al regilor ungari Venceslau, Otto Bavarul şi Carol Robert. Dimpotrivă, ea pare a fi sporit în aşa măsură, încât să poată servi ca temelie pentru o *totală separaţiune politică* a Transilvaniei de Ungaria — separaţiune pe care urma s'o pregătească regimul destrăbălat din timpul Iagelonilor şi s'o desăvârşească lovitura de graţie aplicată Regatului ungar de către oştirea turcească în lupta dela Mohács.

Porniţi pe povârnişul decadenţei morale şi politice, cârmuitorii Ungariei n'au putut fi treziţi din moleşeală nici în faţa primejdiei celei mai ameninţătoare. Pentru toate relele care bân-

---

[1]) Cf. *Monumenta Hungariae Historica,* p. IV. *Emlékek Mátyás király korából* (Monumente din timpul regelui Matia), vol. II, p. 299—300: *„super qua victoria tota Transilvania nunc in triumpho ducit dies suos".*

www.dacoromanica.ro

tuiau ţara, se ridicau învinuiri împotriva dinastiei străine, strigându-se pretutindeni, că salvarea nu ar putea veni decât dela un rege naţional. Luptele politice dintre magnaţi şi nobilii de treapta a doua, certele pentru o eventuală succesiune la tron şi destrăbălarea morală au găsit puternic răsunet în izvoarele istorice ale deceniilor de stăpânire polonă la cârma Ungariei. Palatinul ţării, Ştefan Báthory şi voevodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, sunt înfăţişaţi ca nişte beţivani[1]), iar mitropoliţii-primaţi din Strigoniu: Toma Bakócz, Gheorghe Szatmári şi Ladislau Szalkai ca nişte desfrânaţi. In ce priveşte coruptibilitatea cârmuitorilor de atunci ai Ungariei, italianul Massaro exprima opinia că nu ar exista „nedreptate sau ignominie pe care ei să n'o săvârşească, dacă de trei-patru ori li se strecoară bani în mână"[2]). Iar cronicarul maghiar contemporan, Gheorghe Szerémi, scria că naţia sa ar fi avut atunci trei însuşiri: invidia, blasfemia şi omuciderea[3]). Dispăruse cu desăvârşire orice interes pentru binele public şi orice spirit de sacrificiu în aşa măsură, încât italianul Burgio se credea în drept să afirme că „dacă Ungaria ar putea fi salvată din vârtejul primejdiei pentru un preţ de trei fiorini, nu s'ar găsi în toată ţara trei oameni gata să aducă acest sacrificiu"[4].

---

1) Cf. Victor Bruckner, *Magyarország belsö állapota a mohácsi ütközet elött* (Starea internă a Ungariei înainte de lupta dela Mohács) în publicaţiunea *Mohácsi Emlékkönyv*, 1926, p. 31—32.

2) *Ibidem, p. 29.*

3) *Ibidem*, p. 40: Hungari habent tres naturas: invidia, blasfemia et homicidia.

4) Informaţiuni tot atât de puţin elogioase despre Unguri, ca ale cronicarului Szerémi, ca ale italienilor Massaro şi Burgio, se pot citi şi în interesanta descriere a lui *Marino Sanuto* din anul 1523. Cf. Gustav Wenczel, *Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illetö tudositásai* (Informaţiunile relative la Ungaria din cronica mondială a lui Marino Sanuto) în *Magyar Történelmi Tár* XXV. (1878). Vezi textul acesta reprodus în limba italiană şi în traducere românească la I. Lupaş, *Paralelism istoric*, Bucureşti 1937, p. 15—16.

www.dacoromanica.ro

III.

Tânărul rege Ludovic II și soția sa Maria, descendentă din familia de Habsburg, erau împresurați în majoritate de sfetnici străini, mai ales germani, despre cari se răspândise svonul că ar fi lunecat spre luteranism. Hotărîrile dietelor ungare, inspirate de juristul Ștefan Werböczy, când erau îndreptate în cuvinte drastice contra luteranilor, cerând ca ei să fie arși pe rug, izvorau în primul rând din ura nobililor maghiari din opoziție față de elementele germane dela curtea regală. Regele, slab de înger, mărturisea că se teme de acești Turci din Ungaria mai mult decât de cei din Turcia[1]).

Cei ce simțeau apropierea primejdiei turcești, își puneau speranța exclusiv în ajutorul străinătății. Papa Leo X făcuse proiecte de expediție cruciată în interesul Ungariei și al Poloniei, dar când a încredințat lui Toma Bakócz misiunea să pregătească cruciata în Ungaria, rezultatul a fost tocmai contrar celui urmărit: țăranii porniră sub comanda lui Gheorghe Doja[2]) împotriva nobililor exploatatori, nu împotriva Turcilor. Alte încercări de mai târziu au rămas zadarnice. Popoarele din apusul Europei nu mai puteau fi concentrate la o acțiune comună. Rivalitatea între Francezi și Habsburgi de o parte, curentul reformei religioase de alta, aruncau obstacole serioase în calea inițiativelor cu tendințe universal-creștine. Istoricul episcop Ștefan Brodarich, — autorul cronicii „De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima historia" — scria cu mâhnire lui Sigismund, regele Poloniei: văd că principii creștini se ceartă sau lenevesc și nu se gândesc la creștinătate. Iar Luther se întreba: pentruce să pornim războiu împotriva Turcilor, cari lasă pe tot insul în credința sa, câtă vreme Papa vrea să convertească lumea întreagă la minciunile sale diavolești, așa că stăpânirea lui e de zece

1) Bruckner, *l. c.*, p. 34.

2) Supliciul acestuia la Timișoara înfățișat în amănunte plastice de *Georgius Sirmiensis* în *Epistola de perdicione Regni Hungarorum* cf. *Mon. Hung. Hist.* Scriptores vol. I, p. 66—67.

www.dacoromanica.ro

ori mai rea decât a Turcului. Şi dacă nu ar surpa Christos pe Antichrist, cum zice Scriptura, şi am vrea să stârpim vreodată pe Turci, ar trebui să începem întâi cu Papa"[1]).

In ce priveşte ţările vecine, ele se aflau în mare parte înstrăinate de Ungaria prin politica externă greşită a regelui Matia. Cehii spuneau că ei ar fi aplicaţi mai curând să atace decât să apere Ungaria[2]). Atitudinea lui Matia, care n'a dat lui Ştefan cel Mare în lupta cu Turcii (la 1484) nici un ajutor armat îl determinase pe acesta să se apropie de Casimir, regele Poloniei, jurându-i credinţă la Colomea (1485). Iar după ce s'a convins cât de puţin valorează şi alianţa polonă, şi-a dat seama că suzeranitatea turcească, într'o formă cruţătoare, devenise pentru Moldova o necesitate istorică inevitabilă, oricât de dureros fusese ea atinsă prin pierderea cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă, considerată aceasta din urmă de însuşi Sultanul ca o *cheie şi poartă* spre pământul Polonilor şi al Tătarilor[3]). Pretinsa încercare a regelui polon Ioan Albert de a recuceri cetăţile dela Marea Neagră, spre a le reda comerţului oriental polon, se prefăcu pe neaşteptate într'o expediţie contra Moldovei (1497) — scump plătită însă de către Polonia, care dela această dată înainte înclină spre o politică filo-turcească. Când la 1525 solul polon Stanislau Sprowski fu trimis să încheie pace cu Turcii pe timp de 6 ani, cercând să-i atragă şi pe Unguri, aceştia refuzară aşteptând expediţia generală creştină, proiectată de atâtea ori fără nici un rezultat. In Iulie 1526 Polonia, fiind atacată de Tătari, nu a putut oferi ajutor Ungariei primejduite.

Aşa s'a dat lupta dela 29 August 1526, în cele mai grele condiţiuni pentru Ungaria, complet izolată prin politica ei plină de greşeli. Conducerea militară atât de slabă şi de nepricepută a

---

1) Cf. Török Pál, *A mohácsi vész diplomácziai elözményei* (Antecedentele diplomatice ale dezastrului dela Mohács) în *Emlékkönyv*, p. 177.

2) *Ibidem*, p. 186.

3) Cf. I. Dobrovski, *Lengyelország és a török veszedelem 1520 elött* (Polonia şi pericolul turcesc înainte de 1526). *Ibidem*, p. 133.

www.dacoromanica.ro

aruncat puţina oaste, strânsă în pripă, — într'o luptă fără orice perspective de biruinţă, în loc să fi aşteptat concentrarea tuturor trupelor, de care ar fi putut dispune chiar şi în acele momente grele. Tânărul rege Ludovic II (în vârstă de 20 de ani) ţinea să participe însuşi la luptă, ca nimeni să nu poată găsi în atitudinea lui vreo scuză pentru propria-i laşitate. Neavând nici un general destoinic, a improvizat comandant al oştirii pe arhiepiscopul *Paul Tomory* — un om cu moravuri mai severe, „un corb alb" între atâţia colegi desfrânaţi — împreună cu Gheorghe Zápolya şi Cristofor Frangepan. Armata ungară fu însă repede zdrobită, comandantul Tomory însuşi a căzut în luptă, iar Regele cercând să scape cu fuga, s'a înnecat în mlaştinile părâului Csele. Mai târziu s'a răspândit svonul tendenţios că îndată după luptă l-ar fi ucis Gheorghe Zápolya, ca în felul acesta să deschidă fratelui său Ioan, voevodul Transilvaniei, calea spre tronul regesc al Ungariei.

S'a crezut şi s'a afirmat că Ioan Zápolya ar fi întârziat cu oştirea transilvană anume ca să provoace dezastrul dela Mohács. Un cercetător recent arată însă că învinuirea aceasta e lipsită de dovezi[1]) Adevărat că Zápolya sosise la Seghedin cu 14.000 ostaşi numai la 27 August. Dar cauza acestei întârzieri a fost zăpăceala dela curtea regală, de unde i s'a trimis mai întâiu ordin, să se alăture la oastea Regelui, apoi al doilea ordin, să treacă în Muntenia ca împreună cu voevodul acestei ţări să atace pe Turci din spate; prin al treilea ordin i se cerea să grăbească totuşi cât mai curând spre oastea Regelui. Neştiind cum să iasă din încurcătura acestor dispoziţiuni contradictorii, Ioan Zápolya a preferit să aştepte până când omul său de încredere, Gheorghe Bácsy, trimis anume la regele Ludovic, îi va aduce din partea acestuia un răspuns lămurit, care i-a fost dat însă cu întârziere. De altfel chiar dacă ar fi sosit la timp pe câmpul de

1) Eugen Gyalokay, *A mohácsi csata* (Lupta dela Mohács) în *Mohácsi Emlékkönyv*, p. 193—276.

www.dacoromanica.ro

luptă, nu ar fi putut să mai schimbe situaţia desperată, fiindcă nu era comandant destoinic, iar disproporţia dintre forţele combatante ale Turcilor şi ale Ungurilor rămânea destul de mare şi după ce s'ar fi alăturat acestora din urmă oastea Transilvaniei.

IV.

Desmembrându-se Ungaria, în cursul înverşunatelor lupte de partid, ce s'au dat între cei doi pretendenţi la tron: Ferdinand Habsburgul şi Ioan Zápolya, acesta a reuşit mai întâi să fie ales şi înscăunat în locul înnecatului Ludovic II, menţinându-se cu ajutor turcesc aproape un deceniu şi jumătate în tronul Ungariei, iar la cârma Transilvaniei instituind oamenii săi de încredere, printre cari s'a putut strecura câtva timp şi Românul făgărăşan Ştefan Mailat — cel purtat de gândul de a desface, cu sprijinul Turcilor, Transilvania din vechile ei legături cu Regatul ungar şi de a o ridica dela treapta de Voevodat la aceea de Principat neatârnător de Coroana ungară.

Cu toate că partizanii lui Ferdinand — ales şi el rege al Ungariei — învinuiau pe „usurpatorul" Zápolya pentru toate nenorocirile deslănţuite asupra Ţării după ziua fatală de 29 August 1526, acesta a reuşit să obţină pentru calitatea sa de rege al Ungariei şi recunoaşterea Puterilor apusene. Francisc I, regele Franţei, încurcat în războaie cu Carol V, fratele lui Ferdinand, n'a întârziat a-i oferi lui Zápolya, încă din Februarie 1527, întreg sprijinul său, punându-i în vedere pentru cazul că ar avea de gând să se căsătorească, o principesă franceză ca să încheie atât prietenie, cât şi un raport de înrudire cu dânsul[1]). Când s'a întors trimisul francez Antoniu Rincon acasă, l-a însoţit şi episcopul din Alba Iulia, Ioan Statilius, care împreună cu Ieronim Lasky a încheiat în Octomvrie 1528 tratatul de alianţă între

[1]) Cf. Karl Schuller, *Das Bündniss Johann Zápolya's mit König Franz von Frankreich* (Alianţa lui Ioan Zápolya cu Francisc, regele Franţei), în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.* Braşov 1855, p. 322, nota: *„tum amicitiam, tum affinitatem vestram facimus".*

www.dacoromanica.ro

Francisc I şi Ioan Zápolya — *facta fuit amicitia, fraternitas et perpetuum foedus*"[1]). Totuş proiectele matrimoniale franceze nu s'au realizat, întru cât Zápolya a zăbovit cu căsătoria până la începutul anului 1539, după ce încheiase cu Ferdinand pacea dela Oradea, cununându-se atunci cu Isabela, fiica regelui polon Sigismund dela a doua soţie, o italiană din familia Sforza. Intâia soţie a lui Sigismund fusese sora lui Ioan Zápolya, care deveni astfel ginerele fostului său cumnat.

Regele Angliei, Henric VIII, indispus că papa dela Roma, la stăruinţa lui Ferdinand, a excomunicat pe Zápolya fiindcă încheiase alianţă cu Turcii, nu a întârziat a-şi îndruma solii să comunice Papei displăcerea sa pentru pasul acesta, ca să nu mai cuteze „sfântul scaun" a se orienta după interese străine lumeşti, ci să purceadă potrivit cu legile dumnezeeşti, după dreptate şi cuviinţă[2]). Prin această atitudine binevoitoare a dat regele Angliei sprijin puternic lui Ioan Zápolya, sporindu-i autoritatea înaintea supuşilor şi aliaţilor săi de o parte, iar de alta inspirând Curţii din Viena teamă de el ca de un duşman periculos.

Fiul lui Zápolya, Ioan Sigismund, era abia de două săptămâni când tatăl său, pornit la oaste contra lui Ştefan Mailat Făgărăşanul, a murit în Sebeş-Alba (21 Iulie 1540). Proclamat repede rege al Ungariei, orfanul din secutece ajunsese împreună cu văduva sa mamă sub epitropisirea lui Gheorghe Utjesenovich-Martinuzzi, pe care Zápolya îl aşezase episcop al Orăzii. Dar nu se putea menţine în capitala Ungariei, care era ameninţată de trupele lui Ferdinand Habsburgul. Venindu-i în ajutor Sultanul Soliman, sub cuvânt că de o femeie schimbătoare ca vântul şi de un copil în scutece nu poate fi apărată Ungaria, o preface în paşalâc turcesc, iar capitala ei într'un scaun al islamului (26 August 1541) trimiţând pe Isabela cu fiul ei la Lipova, să ia în stăpânire Transilvania, a cărei organizare *pe vechile temelii*

---

1) *Ibidem.*

2) Cf. David Angyal, *Erdély politikai érintkezése Angliával* (Contactul politic al Transilvaniei cu Anglia) în revista *Századok*, 1900, p. 314.

www.dacoromanica.ro

rămase din timpul Voevodatului progresează din an în an prin stăruința iscusitului Gheorghe Martinuzzi. Acesta prin autoritatea ce avea asupra regiunilor dela granița de vest a Transilvaniei, în calitate de episcop al Orăzii, a izbutit să înduplece și pe reprezentanții lor a participa la dieta din Turda (1 August 1544) devenind astfel fapt împlinit *unirea lor cu Transilvania,* în dietele căreia se votau legi valabile și pentru locuitorii acestor regiuni.

Prin politica sa de duplicitate a izbutit Martinuzzi, cu ajutorul trupelor trimise de Ferdinand în Transilvania sub comanda generalului Castaldo, să determine pe văduva regină Isabela a preda Coroana ungară și a părăsi țara (1551). In schimb a primit Martinuzzi titlul de cardinal, dar a plătit cu vieața jocul politic riscat, fiind ucis de oamenii lui Castaldo în castelul din Vinț. Suferințele Transilvaniei în timpul celor 5 ani de guvernare austriacă au dat ca rezultat hotărîrea unanimă a dietei din Sebeș (12 Martie 1556) chemând pe Isabela și pe fiul ei să se întoarcă din Polonia iarăși la cârma Transilvaniei. Firește, toate acestea se făceau cu prealabila învoire și cu sprijinul Sultanului, la ordinul căruia a intrat în Transilvania cu oaste atât Pătrașcu cel Bun, Domnul Munteniei, cât și Alexandru Lăpușneanu, Domnul Moldovei, înlesnindu-le întoarcerea și reașezarea în scaun.

V.

Sultanul Soliman a rămas până la sfârșitul vieții sale ocrotitor statornic al tânărului Ioan Sigismund, pe care primindu-l în vara anului 1566 în cortul său din tabăra dela Zemun, l-a asigurat prin jurământ solemn[1]) „pe marele și sfântul Mohamed, pe tatăl său, pe laptele maicei sale, pe pâinea, vieața și sufletul său" că nu-l va părăsi niciodată, nici pe el, nici țara Transilvaniei, în nicio strâmtoare, chiar dacă ar fi să-și piardă toate ce-

[1]) Cf. Alex. Szilágyi, *Erdély története* (Istoria Transilvaniei), vol. I, p. 387—388.

www.dacoromanica.ro

lelalte ţări şi să rămână singur... dacă nu ar împlini făgăduinţa aceasta, el sau urmaşii săi, să le cadă asupra capetelor mânia dreptăţii dumnezeieşti şi să-i piardă, să se despice pământul şi să-i înghită cu suflet cu tot; dar şi Ioan Sigismund să-şi împlinească făgăduinţa de a trimite la timp, în fiecare an, *tributul;* tot astfel şi urmaşii săi. Sultanul îi va păzi şi apăra totdeauna în libertatea lor, şi *pe cine va vrea Ţara să-şi aleagă Principe, să fie volnică* şi, dând ştire Sultanului, acesta va trimite spre întărirea celui ales şi spre împodobirea lui un cal înşeuat, un buzdugan, un steag, o sabie şi o căciulă împănată".

Actul (athname) întărit cu acest jurământ este de mare importanţă în istoria Transilvaniei, formând temelia relaţiunilor ei politice cu Poarta până la sfârşitul epocii de suzeranitate turcească (1688). Adevărat că dreptul de *liberă alegere* nu a fost respectat nici la succesorul imediat al lui Ioan Sigismund, la alegerea lui Ştefan Báthory, pe care Sultanul s'a grăbit a-l numi, fără să mai aştepte vreun vot al dietei transilvane. Báthory urmând o politică de echilibru, la începutul domniei, se silea să aibă relaţiuni pacinice şi cu împăratul creştin dela Viena. Ştiind că acesta nu era bucuros a-i recunoaşte titlul de *Principe,* s'a mulţumit cu acela de *Voevod al Transilvaniei şi comite al Secuilor*[1]). După ce s'a convins însă de perfidia politicii vieneze, n'a mai ţinut samă de susceptibilitatea lui Maximilian ca rege al Ungariei de vest şi nord-vest, ci s'a desfăcut cu totul de orice legătură cu Regatul acesta astfel, încât o cronică românească din veacul XVII *consideră domnia lui Báthory ca început al independenţei transilvane*[2]).

---

1) *Regni Transilvaniae Vaivoda et Siculorum Comes* cf. A. Vereş, *Fontes Rerum Transilvanicarum,* I, p. 20.

2) Cf. *Istorie de Crăiia Ungurească, de când şi cum au căzut pre mânile Turcilor,* publ. în Miron Costin, *Opere complete,* ed. V. A. Ureche, vol. II, p. 17—71; cf. şi P. P. Panaitescu, *O istorie a Ardealului tradusă de Miron Costin,* M. S .I. Bucureşti 1936, p. 228—239. In această cronică se spune lămurit că după moartea lui Ioan Sigismund *„s'au deosebit Ardealul de Crăiia ungurească sub Cnezie". Şi întâi Ştefan Batori* carele apoi din Cnezia

www.dacoromanica.ro

Chiar după ce s'a învrednicit să cârmuiască cu destoinicie Regatul polon, Ştefan Báthory păstra amintiri dureroase despre decadenţa Regatului ungar, amintiri pe care le exprima în dieta polonă dela 1585 ca un avertisment pentru Polonia, să nu lunece şi ea pe povârnişul aceleiaşi decăderi ca regatul vecin al Ungariei[1]).

Desfacerea Transilvaniei din legăturile cu Regatul ungar şi organizarea ei ca Principat sub ocrotirea suzeranităţii turceşti era menită să aducă Ţara aceasta în legături mai strânse cu Muntenia şi cu Moldova, după cum cerea o veche dorinţă a locuitorilor ei. Dela însuşi Gheorghe Martinuzzi s'a păstrat o strălucită dovadă lămuritoare. Cu vădită îngrijorare comunicase el episcopului din Calocea încă din toamna anului 1542 că *„din vechime* se frământară Transilvănenii cu gândul să se desfacă de acest regat al Ungariei, ca *după exemplul Moldovei şi al Munteniei, să se supună Turcului*"[2]). Exprima în acelaşi timp teama că *nu vor întârzia a face pasul acesta.* In acelaşi an scria Petru Perembsky — secretarul polon al văduvei regine Isabela — că pătrunzând Petru Rareş, Domnul Moldovei, în cuprinsul Transilvaniei, nu a întâmpinat piedeci, fiind ţara aceasta locuită de Români cari „din cauza identităţii limbii lor s'au alăturat cu uşurinţă Moldovenilor"[3])... Insuşi sultanul Soliman se temea că cele trei ţări: Transilvania, Muntenia şi Moldova, încăpute

---

Ardealului l-au luat Leşii la Crăiia lor, Craiu să le fie"... Iar Miron Costin ţinea să explice la începutul Letopiseţului său că „Domnilor de Ardeal le zicem *crai* ungureşti (cu toate că) *crai nu sunt*, ci direpţi *Domni* sau cneji (căci) *Crai direpţ Crăiei ungureşti este Neamţul*, că la dânsul este *cununa crăiei ungureşti cu Pojunul*".

1) Cf. Etienne Bátory, *Roi de Pologne, Prince de Transylvanie.* Cracovie 1935, p. 265 şi Andrei Veress, *Báthory István Király*, Budapest 1937.

2) Hurmuzaki, *Documente*, II, p. IV, p. 328: „Scit Dominatio Vestra Reverendissima, *iam ab antiquo Transilvanos in ea fuisse intentione, ut, ab hoc regno Hungariae segregati, instar Moldaviae ac Transalpinae, se Turcae subderent*".

3) *Ibidem*, p. 307: *„levi de causa propter linguae societatem illis (Moldavis) adhaeserunt*".

www.dacoromanica.ro

sub suzeranitatea Porții otomane, se vor închega cu timpul *într'o singură țară*[1]).

Această închegare, socotită însă ca primejdioasă pentru interesele suzeranului turcesc, care avea motive să se teamă de o forță armată prea numeroasă ce ar fi putut rezulta din ea, s'a silit s'o împiedece aplicând Transilvaniei un regim de vasalitate mai cruțătoare decât aceea spre care fusese împinsă Muntenia încă din prima jumătate a veacului XVI, iar Moldova urma să lunece spre ea în jumătatea a doua a aceluiași veac.

VI.

Ceea ce a putut împiedeca Sultanul Soliman, nu a fost însă în stare să mai împiedece urmașul său dela 1600, când prin sabia lui Mihai Viteazul cele trei țări au putut să ajungă, măcar pentru timp scurt, sub același sceptru de stăpânire românească.

Chiar după surparea acestei stăpâniri prin asasinatul dela Turda, țările din preajma Carpaților: Transilvania, Muntenia și Moldova au rămas în cele mai strânse legături având, în ultima instanță, același stăpân: Sultanul din Constantinopol, aceeași orientare politică și același destin istoric. Cei ce puteau să pătrundă mai adânc realitățile etnice și sufletești, vor fi fost în stare să-și dea seama că ele se sprijineau și de o latură a Carpaților și de cealaltă pe nesguduita temelie a aceluiași neam românesc.

Cu toate acestea se mai ivesc din când în când glasuri sporadice propoveduind vechea concepție greșită, care pretinde că Principatul Transilvaniei nu ar fi fost decât un fel de succesor

---

[1]) Cf. Lad. Szalay, *Verancsics Antal összes munkái* (Operele complete ale lui Ant. Ver.) în *Monumenta. Hung. Hist.* Pest 1857, vol. I, p. 75—76: „Sed *veritus Solimanus* ne, quum aut Transsylvaniam, aut Transalpinam, aut Moldaviam occupare niteretur, *omnia haec regna in unum coirent* ... quare ... *maluit* honeste sub praetextu amicitiae Ioannis regis (Zápolya) *Transsylvania carere*, et ejus ac Moldavi muneribus dumtaxat frui, Transalpini vero quotannis tributa legere".

www.dacoromanica.ro

al prăbuşitului Regat ungar, având misiunea „să salveze pentru viitor ideea de Stat naţional maghiar"[1]).

Această concepţie nu mai este împărtăşită nici de istoriografia maghiară serioasă. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai ei a dovedit recent că în 1-a jumătate a veacului XVII, când împrejurări de ordin politic european au înlesnit a se crea un fel de *„suveranitate transilvană"*, aceasta era de colorit ortodox-protestant (calvin) având rolul unui factor politic *„hotărît ostil tradiţionalei suveranităţi maghiare,* plăsmuită şi propagată, cu mijloacele exclusive ale catolicismului, în doctrina mistică despre sacra Coroană ungară"[2]).

Un profesor dela Universitatea din Budapesta, înfăţişând la Congresul istoric din Varşovia ideile politice dirigente ale Principatului Transilvan dela 1541 până la 1690 *(Les idées politiques dirigeantes de la Principauté de Transilvanie de 1541 à 1690")* se vedea nevoit să recunoască înstrăinarea tradiţională a Transilvaniei de către Regatul ungar, sprijinindu-şi această recunoaştere chiar pe cuvintele unuia dintre cei mai neaoşi cronicari maghiari, pe ale lui Mihail Cserei. „Pour la plupart des Transylvains — scrie profesorul Lukinich[3]) — la Hongrie était encore *un pays*

---

[1]) Cf. recensia despre monografia istorică a lui Coloman Szentmártoni, *János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza* (Viaţa şi caracterul principelui transilvan Ioan Sigismund), Cristur 1934, în *„Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj"*, vol. VI, p. 624.

[2]) *Ibidem,* vol. III, p. 578—580 recensia despre monografia istorică *Bethlen Gábor,* publicată de Iuliu Szekfü la 1929.

[3]) Cf. Emeric Lukinich în *Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale,* tom. V. Varsovie 1933, p. 9 şi I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române,* Cluj 1928, p. 202—203. Aversiunea împotriva Ungurenilor şi-o exprimase cronicarul transilvan Cserei şi în forma versificată pe care editorii dela 1852 *(Cserei Mihály historiája 1662—1711)* o reproduseră chiar la început:

„Bárcsak ezután tanulj Erdély, édes hazám,
S a magad fiaiddal élj csendesen egy portán,
Magyarországiakkal ne czimborálj oly puhán
Hogy, mint most, ne törödjél, magad szörnyü kárán".

(Cel puţin de acum înainte să înveţi minte Transilvanie, dulcea mea patrie, şi să trăieşti laolaltă cu propriii tăi fii; cu Ungurenii să nu te mai întovărăşeşti aşa uşor, ca să nu te căeşti, ca acum, spre paguba ta grozavă).

www.dacoromanica.ro

étranger dont il fallait se defendre comme de n'importe quel autre... Selon Michel Cserei, conservateur et Transylvain intransigeant — „c'est toujours de Hongrie et des Hongrios que le péril est venu pour la Transylvanie... Jamais, pour conduire ses propres affaires, la Transylvanie n'a voulu trouver parmi ses fils des personnes capables; toujours elle a admiré les fils à face de Ianus de la Hongrie, les a adoptés, les a élevés, les a enrichis, en a fait des seigneurs; notre pauvre patrie et nous tous en avons encore l'amertume dans la bouche; c'est ainsi que nous avons perdu et la principauté et la liberté"...

Iar istoricul ceh Iosif Macurek, înlăturând afirmaţiunile tendenţioase că principii Transilvaniei nu ar fi fost în veacul al XVII-lea decât nişte continuatori ai dreptului de Stat ungar şi ai vechilor lui tradiţiuni politice, arată cu bun temeiu că ei „nu erau nicidecum călăuziţi de ideea Statului ungar, ci de aceea a unei mari Transilvanii, care să devină un factor de putere în Europa răsăriteană, să exercite influenţă asupra Principatelor dunărene şi asupra Poloniei de est. Intru cât interveniau şi în chestiunile ungureşti, nu o făceau aceasta decât pentru a transforma Ungaria vecină într'un teatru al ambiţioaselor proiecte politice, spre care erau îndrumate forţele lor prin politica turcească şi prin alianţa antihabsburgică încheiată cu Suedezii şi cu Francezii. Nu le-a lipsit nici puterea de a păstra reformaţiunea împotriva reacţiunii catolice"[1]).

După cum rezultă din constatările reproduse aci, adevărul istoric arată că nu pe temeiurile şi cu sprijinul Regatului ungar s'a putut desvolta Principatul Transilvaniei în veacul XVI—XVII, ci pe propriile sale temeiuri tradiţionale, cu sprijinul ocrotirii turceşti şi în continuă vrăjmăşie cu Ungaria, al cărei craiu era „Neamţul" şi a cărei „cunună" crăiască rămăsese la Pojon-

[1]) Cf. Iosef Macurek, *Dejiny Mădaru a Uherského Statu* (Istoria Maghiarilor şi a Statului ungar), Praga 1934. Mulţumesc d-lui S. Dragomir, că a binevoit a controla traducerea aliniatului citat.

www.dacoromanica.ro

Bratislava, cum scria cu drept cuvânt cronicarul moldovean Miron Costin.

Prin situaţia sa geografică i s'a creat Transilvaniei un însemnat privilegiu faţă de Muntenia şi de Moldova. Aceste două ţări, fiind mai expuse năvălirilor turceşti şi tătăreşti, au avut mai mult de suferit. Dar şi prin suferinţele ca şi prin isbânzile lor au servit veacuri de-arândul ca nişte tranşee întru apărarea cetăţuii transilvane, dându-i mai multă siguranţă şi stabilitate, de cum o aveau ele, făcându-i cu putinţă să progreseze mai repede şi pe temeiuri mai solide.

La toate progresele Transilvaniei au contribuit însă, direct şi indirect, cele două ţări din sudul şi răsăritul Carpaţilor, prin lunga serie a unor sacrificii neprecupeţite.

Conştiinţa destinului comun al acestor trei ţări surori (Voevodatul Transilvaniei, al Munteniei şi al Moldovei) nu a lipsit nici în evul mediu. O găsim exprimată lapidar într'o scrisoare a lui Alexandru Aldea — unul din fiii şi urmaşii lui Mircea cel Bătrân — către Sibieni, cărora le spunea că, dacă s'ar întâmpla să piară Ţara Românească, ar pieri şi ei[1]). Aproape la fel o exprimă în acelaşi veac şi Crâstian, pârcălabul din Târgovişte, scriind Braşovenilor că *Ţara Românească este şi a lor — provincia nostra, tam vestra*[2]).

Fără Ungaria şi împotriva ei s'a putut desvolta Transilvania chiar în epoca ei de înflorire politică şi economică-culturală, când a reuşit să împlinească o misiune cu oarecare răsunet în istoria europeană; fără sprijinul Ţării Româneşti însă — niciodată.

---

[1]) Cf. I. Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal* în Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj, vol. V, p. 41 şi I. Minea, *Principatele Române şi politica orientală a împăratului Sigismund*. Bucureşti 1919, p. 148.

[2]) Cf. scrisoarea din 17. XI. 1476 în Hurm.—Iorga, *Doc.* XV. 1, p. 95.

www.dacoromanica.ro

UN VOEVOD TRANSILVAN CARE ŞI-A INCHEIAT CARIERA IN TEMNIŢA IEDIKULE DIN CONSTANTINOPOL.

Ştefan Mailat (1502—1550).

I.

In studiul postum întitulat *„Stăpânii Ţării Oltului"* şi destinat a servi drept *„discurs de intrare în Academia Română"*, răposatul canonic *Augustin Bunea*, a cercetat soarta voevodului *Ştefan Mailat*, înfăţişându-l ca pe *„al 13-lea Român care a stăpânit Ţara Oltului"*.

Date mai amănunţite asupra vieţii nefericitului Voevod şi asupra momentelor mai însemnate din crâncenele sbuciumări politice ale Transilvaniei de atunci, se pot găsi în monografia istorică publicată la Budapesta în 1889 de Majláth Béla în colecţia *Magyar Történelmi Életrajzok* (Biografii Istorice Maghiare), precum şi în cea publicată la Braşov, ca extras din revista *Ţara Bârsei*, de părintele profesor *Octavian Popa* dela Liceul Radu Negru din Făgăraş.

* * *

Descendent dintr'o veche familie de boeri făgărăşeni, Ştefan Mailat s'a născut pe la începutul veacului XVI (aproximativ la 1502) ca fiu al boerului Mateiu din Comana. Prin legăturile, pe cari le cultiva acesta cu magnaţii Ungariei, fiul său Ştefan a putut străbate până la curtea tânărului rege Ludovic II, ajungând în vârsta de 23 ani mare stolnic, apoi camerier al Regelui chiar în anul dezastrului dela Mohács. Insoţindu-şi stăpânul, participă şi el la luptă dar, mai norocos decât regele Ludovic, a reuşit să

www.dacoromanica.ro

scape cu zile din crunta învălmăşeală, grăbindu-se a se alătura la tabăra lui Ferdinand Habsburgul, în atenţia căruia îl recomandase văduva regină Maria, sora lui Ferdinand. Acesta nu întârzie a-l numi *comandant al Pojonului* şi *domn al Făgăraşului* (1527) dăruindu-i jumătate din domeniul acestei cetăţi lui, iar cealaltă jumătate cedând-o lui Toma Nádasdy, a cărui soră Ana urma să devină la 1530 soţia lui Mailat. Stăpânirea efectivă a Făgăraşului nu i-o putea însă garanta Ferdinand, împotrivindu-se de o parte Saşii, cărora le fusese dăruit acest domeniu încă din timpul regelui Matia Corvinul (1472), de alta Ioan Zapolia, a cărui domnie regală fusese recunoscută de locuitorii Transilvaniei, cu excepţia Saşilor, îndată după lupta dela Mohács.

Ca să-şi ajungă scopul de a se instala cât mai curând la Făgăraş, Ştefan Mailat părăseşte steagul regelui Ferdinand, trecând în tabăra lui Zapolia (1528), pentru ca în scurtă vreme să-l tradeze şi pe acesta alăturându-se din nou lui Ferdinand, care în chip de răsplată îl înalţă la demmnitatea de *voevod al Transilvaniei.*

In această calitate a comandat oastea Ferdinandiştilor, care fu sdrobită în lupta dela Feldioara (1529) de oastea lui Petru Rareş, pusă sub comanda lui Grozav Vornicul, şi de a Secuilor, cari la începutul luptei trecuseră de partea Moldovenilor. Insuşi Mailat abia-şi putu salva viaţa ascunzându-se sub podul de peste rîul Oltului.

Incurajat de succesul dela Feldioara, Zapolia cearcă să sfarme cuibul Ferdinandiştilor: Sibiul, provocând cetăţenii acestui oraş să alunge pe comitele săsesc Marcu Pempflinger. Acesta chiamă însă în ajutor pe Mailat, care izbuteşte să zădărnicească încercarea partizanilor lui Zapolia — comandaţi de voevodul transilvan Ştefan Bathori, — de a pătrunde în Sibiu. In acelaş timp Moise Vodă, alungat de Turci din Ţara Românească, cere ajutorul lui Mailat, care grăbindu-se a i-l da, trece munţii.

www.dacoromanica.ro

In ciocnirea dela Viişoara — 28 August 1530[1]) — Moise Vodă îşi pierde viaţa şi Mailat libertatea, căzând în prinsoare turcească, de unde scapă mai târziu cu ajutorul unor Făgărăşeni.

Reîntors în Transilvania continuă Mailat politica ferdinandistă, pe care Toma Nádasdy o părăsise încă din 1529 trecând de partea lui Zapolia, care-l numi vistiernic (Ianuarie 1530). De aci înainte cei doi cumnaţi dau dovadă de o extraordinară dibăcie, care merge până la un fel de acrobaţie politică, împărţindu-şi rolurile şi variindu-le după cum cereau interesele lor momentane: când era unul în tabăra lui Ferdinand, celalalt devenia partizanul lui Zapolia şi invers. Totuş, mai persistent partizan ferdinandist părea Mailat, pe care la 1533 cu prilejul unei întruniri la Viena, Ferdinand a ţinut să-l distingă, aşezându-l deadreapta sa, iar Zapolia numi pe Nádasdy ca reprezentant al său la tratativele de pace începute când magnaţii ameninţau a se supune Turcilor, dacă nu se conciliază ce doi rivali (Ferdinand şi Zapolia), cărora în interesul patriei le cereau „fapte, nu vorbe frumoase" (1532).

Mailat reuşeşte cu ajutorul lui Petru Rareş, să răpună pe aventurierul veneţian Aloisiu Gritti, care încredinţat de Sultan să mijlocească pacea între Zapolia şi Ferdinand, începuse a-şi făuri planuri să devină el însuş stăpânul Transilvaniei, destinând fiilor săi Antonie şi Petru domnia Moldovei şi a Ţării Româneşti. Popularitatea lui Mailat sporeşte atunci considerabil. Deaceea Zapolia — după ce trecuse Mailat din nou în tabăra sa — cedează stăruinţelor desfăşurate cu prilejul dietei din Turda, la 28 Octomvrie 1534, numindu-l *şi din partea sa voevod al Transilvaniei,* cu toate că nu prea avea multă încredere într'însul şi cel mai bun sfetnic al său, influentul călugăr Gheorghe Martinuzzi, combătea numirea aceasta.

Incă din August 1534, Nicolae Olahus atrăgea prietenului

[1]) I. Ursu, *Din influenţele europene asupra istoriei noastre* (Moise Vodă 1529 Martie—1530 August) în Analele Academiei Române. M. S. I., t. 36 (1913—14), p. 517 şi Em. Gr. Nicolaescu, *Moise Vodă.* Craiova 1939, p. 24.

www.dacoromanica.ro

său Ştefan Mailat atenţia să se ferească de Martinuzzi, pe care Matei Held — omul lui Ferdinand — îl considera ca pe un „rege al regelui său" (Zapolia).

In primăvara anului 1535 începe Mailat asediul Sibiului, care solicitase zadarnic ajutorul armat al regelui Ferdinand. Neprimindu-l, Sibienii se predară în primăvara anului următor, iar Mailat porni să recucerească cetăţile transilvane cedate lui Petru Rareş. Acesta trecând de partea lui Ferdinand (1535), Zapolia şi Mailat aveau motiv să păşească ostil contra lui. Mulţumită destoiniciei lui Mailat, Ferdinandiştii fură siliţi să se retragă din Transilvania, cercând să resiste în Nordul Ungariei, unde oastea lui Zapolia, comandată de Martinuzzi, fu înfrântă, ceea ce-l îndemnă pe Mailat să-i spună: „Nu ţi se cade să lupţi, fiind mâna ta legată prin vot preoţesc, nu cumva să ţi se murdărească de sânge omenesc, ci să rămână curată".

II.

In Noemvrie 1537 luă Mailat în stăpânire cetatea Ungurașului, pe care i-o dăruise Zapolia drept răsplată pentru iscusita conducere a campaniei în Nordul Ungariei. Luptele dăinuiseră între Zapolia şi Ferdinand timp de 12 ani. Sub presiunea partizanilor încep tratativle, dând drept rezultat pacea dela Oradea (1538) prin care se menţine în principiu integritatea Ungariei, lăsând pe amândoi rivalii în stăpânirea teritoriilor ocupate, dar cu condiţia ca după moartea lui Zapolia, chiar dacă ar avea urmaşi, ţara întreagă să-l recunoască pe Ferdinand, iar un eventual urmaş al lui Zapolia să se mulţumească cu titlul de principe, dându-i-se în căsătorie o fiică a lui Ferdinand. Pacea s'a încheiat, la dorinţa împăratului Carol V, urmând a se păstra secretul ei, să nu ajungă la cunoştinţa Sultanului. Dar a ajuns şi l-a indispus. Mailat crezând că e momentul să profite de indispoziţia turcească împotriva lui Zapolia, împreună cu Emeric Balassa şi cu Francisc Kendi, pregătise planul de a separa Transilva-

www.dacoromanica.ro

nia de Regatul Ungariei (1539). Atunci Zapolia deposedând pe răzvrătitul voevod Mailat de domeniile Vinţului şi Vurpărului (ambele lângă Mureş) — pe cari el le cumpărase ceva mai înainte dela Nicolae Kocźárdy, castelanul Vişegradului — le dărui în Octomvrie 1539 lui Radu Paisie, Domnul Ţării Româneşti, sub cuvânt că acesta ar fi avut un drept mai vechiu asupra lor. Radu Paisie le şi stăpâni până la moartea sa (1545). Ca să înduplece pe Sultan a-i da tronul de *principe transilvan*, Mailat oferea la Constantinopol *12.000 galbeni tribut anual*, iar prin fratele său Dumitru cerea ajutor dela Domnul Ţării Româneşti. La începutul anului 1540 trecu din nou de partea lui Ferdinand, pornind serios rebeliunea contra lui Zapolia, pe care voia să-l smulgă de sub influenţa lui Martinuzzi.

Zapolia, deşi bolnav, porni cu oaste contra lui Mailat. Incingând sabia, cu care luptase odinioară contra rebelului Gheorghe Doja, rosti cuvintele: nu merită altceva capul prăpădit al lui Mailat. Dieta convocată la Turda — 14 Aprilie 1540 — declară pe Mailat trădător condamnându-l la moarte şi la confiscarea averii. Agravându-i-se boala, Zapolia plecă la Sebeşul săsesc, unde primi ştirea despre naşterea fiului său, apoi la câteva zile muri (18 Iulie 1540) lăsând ca tutori ai nou născutului pe Martinuzii şi Petru Petrovici.

Martinuzzi, simţindu-şi puterea sporită, continuă lupta contra lui Mailat, asediindu-l în Făgăraş, dar fără succes, ceeace-l îndemnă să-şi retragă armata (August 1540). Trimişii lui Mailat la Constantinopol cercară să neutralizeze intrigile lui Martinuzzi punând în circulaţie svonul, că Isabella nu ar fi născut fiu. Sultanul trimise la Buda un ceauş, în faţa căruia văduva Regină, îmbrăcată în doliu, îşi alăptă copilul. Ceaşul emoţionat îi promite Regatul ungar în numele Sultanului; iar alt ceauş sosit la Mailat aduce ştirea că lui i-a dăruit Sultanul Transilvania. Cu toate acestea, în dieta dela Cincul mare — 1 Noemvrie 1540 — Mailat şi Saşii în taină jură credinţă lui Ferdinand. Balassa însă trecuse în tabăra partizanilor lui Ioan Sigismund.

www.dacoromanica.ro

La 25 Maiu 1541, în dieta dela Şeica Mare, ceaşul comunică Transilvănenilor porunca Sultanului, să se supună toţi lui Ioan Sigismund. Mailat aflase că Domnii Ţărilor-Române au primit ordin să se pregătească de război, dar îi socotea prieteni ai săi, neştiind că Petru Rareş fusese reaşezat în tronul Moldovei cu condiţia să dea ajutor Turcilor să prindă pe Mailat. Când vin Turcii contra Ferdinandiştilor transilvani, Mailat cearcă (Iunie) să mobilizeze pe Saşi, cari însă nu-l ascultă. Nici nobilii, nici Secuii nu-i trimit ajutoare. Fu nevoit deci a cere ajutor dela Ferdinand, care promitea că îi va trimite după recucerirea Budei. Rămâne astfel numai cu oamenii săi din Ţara Făgăraşului. Radu Paisie, Petru Rareş, Turcii cu Ahmet paşa năvălesc în Transilvania pustiind Ţara Bârsei şi Secuimea. Mailat retras la Făgăraş era învinuit de Martinuzzi, că urmăreşte scopuri egoiste, fiind potrivnic şi lui Ferdinand şi lui Ioan Sigismund. La ordinul Isabelei porni şi căpitanul suprem Baltazar Bornemisa cu oastea transilvană contra Făgăraşului. Pe Bornemisa îl alesese Martinuzzi ca unealtă împotriva lui Mailat. Acesta fu tras în cursă; ieşi din cetate însoţit de mulţi călăreţi, cu toate că soţia sa Ana şi doi copii îl implorau să nu plece. Pretextul, cu care au reuşit duşmanii a-l momi să iasă din cetate, era că Sultaaul îi va oferi lui Principatul Transilvaniei. Primit bine în tabăra adversarilor, după două zile de petreceri, Petru Rareş profitând de cearta, ce izbucnise la un ospăţ, prinse pe Mailat strigându-i: câne, eşti prisonierul Sultanului!

Desbrăcat de podoabe, fu trimis la Constantinopol (Iulie 1541). Toate încercările de a-l elibera au rămas zadarnice.

Istoricul italian contemporan Paulus Jovius înfăţişează astfel scena cu prinderea lui Mailat de către Petru Rareş:

„Ştefan Mailat, care era la cârma Transilvaniei şi se ţinea de partea lui Ferdinand, a căzut în mâna lui Petru Moldoveanul. Asediat de Turci în cetatea Făgăraşului, s'a lăsat convins, fiindu-i daţi ca ostateci patru căpitani de cavalerie, să iasă în tabără pentru a trata condiţiunile unui acord. Fiind invitat apoi

www.dacoromanica.ro

de către Moldovean la o solemnitate, aici a fost provocat cu vorbe şi insulte nelalocul lor, care-l făcură pe Mailat să pună mâna pe sabie; cum toţi erau în jurul lui, îl făcură prisonier, iar Făgăraşul s'a predat la scurt timp după aceea. Din care cauză, toţi Transilvanii, cu consimţământul lui Soliman, au jurat credinţă regelui Ştefan Copilul[1]) (Ioan Sigismund).

Din temniţa Iedikule trimetea adeseori familiei sale scrisori duioase, cum este cea adresată a doua zi de Paşti 1548 fiului său Gavriil, îndemnându-l să se silească la învăţătură, căci i-a cumpărat un mânz foarte frumos — pulcherrimum equum juvenem — salutând pe dascălul Iosif Macarie şi exprimând speranţa de a se putea întoarce curând acasă[2]). In adevăr la începutul anului 1549 se svonise că Sultanul ar intenţiona să redea lui Mailat libertatea, iar în locul lui să aducă în temniţă pe Gheorghe Martinuzzi, pe care nădăjduia să-l poată prinde cu ajutorul lui Mircea Vodă din Muntenia.

Uneltirile lui Martinuzzi au avut însă mai multă influenţă asupra politicii dela Constantinopol decât intervenţiile făcute în interesul lui Ştefan Mailat, care în săptămâna Crăciunului 1550, lovit de aplopexie, s'a stâns departe de ai săi, cu gândul la cuibul familiar din cetatea Făgăraşului.

---

1) cf. *Compendio dell' historie di Monsignor Paolo Giovio da Como Vescovo di Nocera*, fatto per M. Vincentio cartari da Reggio con le postile et con la tavola delle cose notabili. Con privilegio. In *Vinegia* appresso Gabriel Giolito de Ferrari. *1526*, p. 367—368.

2) Hurmuzaki, vol. II$_4$, p. 419.

www.dacoromanica.ro

PROBLEMA CONFESIONALĂ A ROMÂNIEI. TEMEIURILE EI ISTORICE.

I.

Invitat din partea despărţământului Braşov al „Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român", să particip la ciclul de conferinţe publice, organizate aci asupra *chestiunii minorităţilor din România,* spre a lămuri chestiunea aceasta în latura ei confesională-istorică, am ţinut să urmez fără întârziere glasul de chemare, împlinindu-mi astfel o plăcută datorie atât faţă de „Asociaţiunea", în serviciul căreia mă găsesc de peste două decenii, cât şi faţă de Liceul „Andrei Şaguna", între ucenicii căruia am avut norocul şi bucuria să mă număr, primind dela vrednicii lui profesori folositoare îndemnuri şi îndrumări în căile vieţii.

După ce din partea domnilor colegi, cari m'au precedat la locul acesta, a fost lămurită chestiunea minorităţilor noastre din punct de vedere geografic şi istoric, urmează să încerc a vă înfăţişa în cadrele strâmte, pe cari timpul limitat al unei conferinţe le poate îngădui, evoluţia şi starea actuală a aceleiaşi chestiuni, din punctul de vedere confesional, care este fără îndoială cel mai important, tocmai fiindcă în acest domeniu al vieţii publice se bucură elementele minoritare de-o largă autonomie, ocrotită nu numai de noul regim, creat pe seama minorităţilor prin tratatele de pace cari au încheiat războiul mondial, ci şi

— Conferinţă rostită în Aula Liceului Andrei Şaguna din Braşov, la 27 Martie 1924.

www.dacoromanica.ro

prin vechi tradiţii ale dreptului public transilvan, tradiţii strecurate integral şi în actuala Constituţie a României întregite.

Trebue făcută chiar dela început cuvenita distincţie între chestiunea confesională şi între organizarea bisericească a minorităţilor noştri. Cea dintâi constituind o parte intimă, adeseori impenetrabilă a vieţii sufleteşti, nu poate fi urmărită şi studiată, decât în măsura în care sentimentul religios, personal sau colectiv, se exteriorizează în formele concrete ale domeniului ritual, literar sau cultural. Cea din urmă, organizarea bisericească, repezentând o putere de ordin spiritual şi material în acelaş timp, este în permanent contact cu autorităţile Statului, dela care primeşte, pe lângă considerabile subvenţii băneşti, întreagă protecţia constituţională, ca o garanţie a dăinuirii sale. Diferitele forme ale vieţii de Stat au putut influenţa într'o direcţie sau alta organizarea bisericească, dar nu au reuşit în tendinţa de a unifica viaţa intimă-religioasă a diferitelor elemente într'o singură formă confesională, pe care Statul însuşi o ridicase la treapta de confesiune sau religie „dominantă".

II.

Ungaria, ca un instrument de penetraţiune a papismului „in partibus infidelium", decretase catolicismul religie dominantă şi în cursul desvoltării sale istorice nu a renunţat, după cum nu vrea să renunţe nici în prezent, la rostul său misionar catolic. Faţă de situaţia din trecut vedem în actuala atitudine a vecinilor noştri o singură deosebire: câtă vreme în trecut Ungaria servea cu devotament scopurile catolicismului militant, acum rolurile s'au schimbat, întrucât catolicismul pare a se fi pus în serviciul scopurilor de restaurare a Ungariei vechi.

Dovada ne-a fost dată în mod oficial cu prilejul inaugurării monumentelor iredentiste din Budapesta (Februarie 1921), când episcopul romano-catolic Ştefan Zadraveţ a vorbit în termeni foarte violenţi despre „cuptorul urei şi al răzbunărei", împodo-

www.dacoromanica.ro

bind drapelul unguresc, în numele catolicismului, cu o flamură care purta această inscripţie elocventă: *Pro integro regno Mariano-Catolici regni Mariani.* Acelaş episcop a făcut la congresul catolicilor ţinut la Budapesta simultan cu încoronarea regelui Ferdinand la Alba-Iulia, următoarele declaraţiuni concludente: Catolicismul este singura putere motrice *a integrităţii ungare.* Dovada aceasta o furnizează Statele succesorale care fac totul, pentru a putea să aprecieze religia catolică. Câtă vreme Slovacii şi Rutenii sunt catolici, Statul cehoslovac nu va putea dormi liniştit. Chiar dacă nu ştiu vorbi ungureşte, câtă vreme sunt catolici, ei trebue consideraţi ca Unguri şi sunt *stâlpi ai integrităţii ungare".*

Catolicismul ungar stă neclintit pe baza regalităţii zise „apostolice". Coincidenţa acestor declaraţiuni cu atitudinea episcopatului catolic de ambele rituri faţă de actul solemn al încoronării dela 15 Octomvrie 1922, arată că demonstraţia catolică dela Alba-Iulia n'a fost o simplă întâmplare, ci doar o verigă dintr'o vastă înlănţuire de acţiuni subversive.

De aci rezultă, că minoritatea confesională, care va da mai mult de lucru şi va reclama cea mai atentă priveghere a organelor de Stat, va fi cea ocrotită de puternicul organism al bisericii catolice-apusene, îndeosebi acea nuanţă etnică a credincioşilor acestei biserici, care s'a obicinuit din vechime a confunda catolicismul cu maghiarismul.

Dar nu numai din cauza situaţiei sale internaţionale, ci şi în ordine cronologică revine acestei minorităţi confesionale *întâietatea,* întru cât adepţii ei au fost cei dintâi minoritari, cari cu ajutorul regilor ungari şi cu al papilor au reuşit să spargă massa compactă a autohtonilor, icuindu-se în rândurile populaţiei de baştină din Transilvania, de unde s'au strecurat cu timpul câteva pâlcuri răsleţe şi în Răsăritul Carpaţilor (Ciangăii).

Este însă un fenomen istoric cu desăvârşire caracteristic pentru aceste permanente tendinţe de expansiune *ungaro-catolică* faptul că, deşi ele au fost promovate cu neostenită râvnă din

www.dacoromanica.ro

partea pontificilor romani şi susţinute veacuri dearândul cu sacrificii considerabile de către regii „apostolici" ai Ungariei, n'au putut prinde rădăcini trainice în sufletul poporului băştinaş. Catolicismul, neputând face cuceriri mai importante printre Români, a rămas totdeauna o minoritate în cuprinsul Transilvaniei, cu toate că se bucura de drepturile religiei dominante şi de toate privilegiile formidabile, pe cari Statul ungar înţelegea să le îngrămădească asupra conducătorilor bisericii sale oficiale. Credincioşii bisericei nu s'au putut recruta dintre fiii poporului român, care a format totdeauna majoritatea covârşitoare a populaţiei transilvane, ci numai dintre diferitele elemente de alt neam, colonizate aici succesiv în cursul veacurilor, dintre Germani, Secui, Maghiari şi — târziu de tot — câţiva Armeni.

Un istoric maghiar al Transilvaniei, Ladislau Kővári, cercetând cauzele care au împiedecat deplina unificare a Transilvaniei cu Ungaria, le afla de o parte în lipsa talentului constructiv unificator al rasei maghiare, de alta în adâncile contraste istorice, cari au lărgit prăpastia între Ungaria magnaţilor latifundiari şi Transilvania micilor proprietari, între Ungaria catolică, orientată religios şi politic spre Apus, şi între Transilvania aparţinătoare sferei de influenţe religioase răsăritene şi cu populaţia totdeauna prevalent ortodoxă.

Cât de numeroasă era această populaţie străveche şi cât de puternică influenţa, pe care putea să o exercite asupra noilor elemente de colonizaţiune şi penetraţiune catolică, rezultă şi din cuprinsul scrisorii, adresate la 1204 de către papa Inocenţiu III regelui ungar Emeric, căruia îi făcea un fel de mustrare că are la Simigium (Somogyvár) numai o mănăstire pentru călugări latini, dar *multe pentru călugări greci*[1]). Iar cu 30 de ani mai târziu, la 1234, papa Grigorie IX se jeluia către regele Ungariei, Bela IV, că Ungurii şi Teutonii din episcopatul catolic al

[1]) „licet unum sit ibi Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sunt multa Graecorum" Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae.* Posonii et Cassoviae t. IV. 1781, p. 736—7.

www.dacoromanica.ro

Cumanilor s'au făcut *un popor cu Românii* — populus unus facti cum Valachis[1]) — şi dispreţuind pe episcopul catolic, au început a primi sfintele taine dela nişte episcopi greceşti, după obiceiul Românilor. Iată deci cum într'o organizare bisericească, creată de papa şi ocrotită de regele ungar, viaţa intimă religioasă a credincioşilor nu se orienta după preceptele oficiale, ci după necesităţile locale, după obiceiul pământului, stând sub influenţa covârşitoare a elementelor băştinaşe, cari erau aşa de numeroase, încât puteau *desconfesionaliza*, fără nici o propagandă organizată anume în acest scop, pe oaspeţii sosiţi de curând în regiunile carpatice.

Avem deci o dovadă clară în sprijinul distincţiei făcute la început între organizarea bisericească exterioară şi între confesiunea religioasă intimă a vieţii populare. Tot aşa de doveditor este şi cazul Secuilor, despre cari aminteşte Petru Maior în Istoria sa bisericească (p. 69) spunând că, deşi erau uniţi cu biserica Romei, aparţineau de fapt bisericii greceşti, întrucât şi în veacul al XVII-lea ţineau posturile după datina Răsăritului şi aveau preoţi însuraţi ca şi cei răsăriteni.

Puţin sprijin a putut găsi catolicismul oficial transilvan şi în preoţii Saşilor, colonizaţi aci şi înzestraţi cu importante privilegii de către regele ungar Andrei II (1224). Intre ei şi între episcopul catolic din Alba-Iulia conflictele erau aproape permanente. Jurisdicţia acestuia nici nu s'a putut extinde efectiv şi durabil asupra Saşilor, cari au reuşit curând să câştige dreptul de a-şi alege ei înşişi preoţii după buna lor chibzuiala plătind acestora dijmele, pe cari le pretindea episcopul. Au luptat şi pentru dobândirea dreptului de a-şi avea la Sibiiu un episcopat al lor. Regele Andrei II i-a încurajat în această luptă, care a rămas totuş fără rezultatul dorit din cauză că papa a ţinut seamă de protestul episcopului din Alba-Iulia, care spunea că prin în-

[1]) „Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen", Sibiu 1892, vol. I, p. 60.

www.dacoromanica.ro

fiinţarea unui nou episcopat catolic ar scădea *enorm* numărul — şi altcum disparent — al credincioşilor săi.

Spre a putea să rămână scutiţi de apăsătoarea jurisdicţie a episcopului catolic transilvan, care umbla în vizitaţii canonice însoţit de câte 70 de care, Saşii „prudenţi şi circumspecţi" au reuşit a se constitui în aşa numitele comune bisericeşti „exempte" (scutite), stând în raport de atârnare directă cu arhiepiscopul din Strigoniu, care era aşa departe încât nu putea să-i supere nici cu vizitaţiile sale canonice, nici cu un control prea sever şi apropiat al gospodăriei lor bisericeşti. Această împrejurare le-a creat posibilitatea de a-şi întocmi de timpuriu o viaţă bisericească aproape autonomă, îngrijindu-se de mijloacele materiale necesare, spre a pune traiul preoţilor lor la adăpost de grijile materiale, ca să se poată îndeletnici cu studiarea problemelor de ordin sufletesc-cultural. De aceea se găsiau la Saşi încă înainte de epoca reformaţiunii numeroşi preoţi absolvenţi ai diferitelor universităţi din Germania. Tot din acel timp datează bisericile lor întărite ca nişte cetăţui capabile să apere între zidurile bătrâne, viaţa şi avutul credincioşilor, iar casele şi curţile lor parohiale (Pfarrerhof) au reuşit să împlinească în viaţa poporului săsesc un important rol educativ. Protopopii lor — *„decanii"* — îndeosebi cel din Sibiu şi cel din Braşov, erau ca nişte vlădici[1]) umblând în trăsuri cu câte 6 cai şi având cel dintâi un număr de *26 capelani.*

III.

Inainte de a vorbi despre a doua *minoritate confesională,* în ordine cronologică, despre *minoritatea evanghelică-luterană,* trebue a se şti că împrejurările, cari au contribuit la zdruncinarea autorităţii bisericeşti în Apus: lăcomia, trufia şi decadenţa morală a clerului catolic — n'au lipsit a-şi produce destul de repede inevitabilele efecte şi în cuprinsul Transilvaniei.

---

1) Fr. Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen,* vol. I, p. 89.

www.dacoromanica.ro

In acte emanate din cancelaria papală apare adeseori mustrarea adresată episcopilor, că sunt prea zeloşi întru încasarea dijmelor şi din această cauză „şismaticii" se feresc a spori numărul credincioşilor bisericii catolice.

In Transilvania lăcomia episcopului Gheorghe Lepeş pentru încasarea forţată a dijmelor, cu cari îi rămăseseră datori unii dintre credincioşi, iar alţii cari nu voiau să ştie de jurisdicţia lui refuzau a le plăti, a fost una dintre cauzele sângeroasei mişcări ţărăniste dela 1437, în care iobagii români îşi înfrăţiră necazurile cu iobagii unguri făcând împreună o încercare neizbutită de a-şi uşura jugul. Urmarea a fost înjghebarea unirii celor trei naţiuni privilegiate (unio trio nationum), care a servit ca temelie artificială a constituţiei feudale transilvane până la 1848.

Dorinţa după o schimbare a lucrurilor, după o întremare şi înviorare sufletească era generală în timpul când modestul călugăr augustin, Martin Luther, avu îndrăsneala să bată cu ciocanul cele 95 de teze ale sale pe uşa bisericii din Wittenberg, făcând să se cutremure şi să se resimtă mai târziu de acele lovituri de ciocan viaţa sufletească a tuturor neamurilor civilizate.

Graţie contactului permanent, pe care l-au ştiut cultiva Saşii transilvani cu consângenii lor din Germania, scrierile lui Luther se răspândiseră curând în Transilvania. Astfel pe la 1521 circula în Sibiiu cartea lui Luther despre *libertatea creştinească* (De libertate christiana), precum şi versuri adhoc, scrise cu vădit ascuţis antipapist[1]).

Doi preoţi, originari din Silezia, Ambrosie şi Gheorghe,

---

[1]) Cf. Friedrich Teutsch, *Kirche und Schule der Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, Sibiu, 1923, p. 36:

„Du päpstliche Sekte mit törichtem Leben
Besinn dich und ändre dein sündiges Streben!
. . . . . .
Weh dir, du Oberster, voll Simonie,
Die heilige Schrift willst du lesen nie,
Statt Hirte zu sein, der die Herde führt,
Nimmst du dir Wolle, die dir nicht gebührt" ...

www.dacoromanica.ro

propovăduiau aci noua învăţătură religioasă. Insuşi comitele Saşilor, Marcu Pempflinger, o primise. Cerându-se intervenţia regelui ungar Ludovic II, s'a dat ordin (1525) să fie arse cărţile lui Luther, iar cei ce le cumpără şi le citesc, să fie pedepsiţi cu confiscarea averilor (sub poena confiscationis omnium bonorum). Dar în domeniul insondabil al vieţii sufleteşti astfel de ameninţări nu au nici un rost, întrucât sau rămân fără efect, sau produc tocmai rezultatul contrar celui intenţionat. Cu un an mai târziu Dieta ungară dela Rákos a procedat şi mai violent, hotărând să fie stârpiţi toţi Lutheranii din cuprinsul Ungariei, sau să fie prinşi ori unde s'ar găsi şi arşi pe rug (libere capiantur et comburrantur). Această măsură drastică poate fi considerată şi ca un rezultat al presiunii politice, de care era pătrunsă majoritatea partidului naţional de sub conducerea lui Werböczy şi Zápolya faţă de anturajul în mare parte german al curţii regale. Insaş regina Maria, soţia lui Ludovic II, înclina spre noua direcţie religioasă, după cum rezultă din o scrisoare (1527) a fratelui său, Ferdinand, care o mustra pentru că a primit Psalmii dedicaţi ei de Luther. Pedeapsa straşnică, prevăzută în deciziunea dietei dela Rákos nu putea fi însă aplicată, fiindcă în curând se năpustise asupra Ungariei altă pedeapsă şi mai straşnică: dezastrul dela Mohács (1526) şi desbinarea ţării în două partide, cari se combăteau cu înverşunare: partidul naţional al lui Ioan Zápolya şi partidul filogerman catolic al lui Ferdinand Habsburgul. In vârtejul acestei lupte luteranismul intervenia ca un factor pregătitor al independenţei naţionale, în frunte cu un rege naţional în persoana lui Ioan Zápolya, câtă vreme catolicismul rămânea ca expresiunea credinţii şi supunerii statornice faţă de Habsburgi, cari dobândiră un drept ereditar la tronul Ungariei, prin faimoasele lor legături matrimoniale dinastice (felix Austria, nube!).

De ochii lumii publică şi Ioan Zápolya opreliştе contra Luteranilor, în realitate nu ia însă nici o măsură pentru stăvilirea curentului de reformă religioasă. De aceea şi ajunge în conflict cu papa Clement VII, care-l excomunică.

www.dacoromanica.ro

Iar când episcopii catolici au cerut pedepsirea predicatorului luteran Szántai, Zápolya s'a împotrivit spunând că nu-l poate pedepsi pentru motivul că se cuminecă „sub utraque specie", deoarece în cazul acesta ar trebui să aplice pedeapsă egală tuturor celor de lege grecească, deci tuturor Românilor, cari obicinuiseră a se cumineca din timpuri îndepărtate în acelaş fel. Luptele politice pasionate, ce s'au deslănţuit între aderenţii lui Zápolya şi ai lui Ferdinand, au împiedecat şi pe unul şi pe altul a lua vre-o măsură prea severă contra Luteranilor, de teamă să nu-şi piardă partizanii.

La 1542 murind episcopul catolic din Transilvania Ioan Statileus, scaunul rămase vacant timp de 11 ani. Această vacanţă păgubitoare pentru interesele catolicismului, fu deosebit de prielnică pentru răspânditorii învăţăturilor luterane între Saşii transilvani şi între Unguri. Intre cei dintâiu sufletul mişcării era preotul braşovean Ioan Honterus, iar între cei din urmă preotul din Cluj Gaspar Heltai şi Francisc David, fost director al liceului săsesc din Bistriţa. Aceşti doi din urmă trecură mai târziu la calvinism şi unitarism, iar Saşii, mai conservativi din fire, au rămas luterani potrivit cu hotărârea Universităţii săseşti dela sfârşitul anului 1544, prin care li-se impunea tuturor Saşilor primirea luteranismului. Interesele de solidaritate naţională şi simţul lor de disciplină, în toate împrejurările, i-au determinat şi atunci să respecteze întocmai cuvântul de îndrumare al conducătorilor.

In adunarea ţinută la Mediaş în 1545, Saşii au decis organizarea bisericească uniformă sub conducerea unui superintendent, pe care-l aleseră mai târziu în persoana lui Paul Wiener, iar după moartea acestuia în a lui Matia Hebler, care luptă cu rezultat pentru solidaritatea luterană a Saşilor şi pentru apărarea lor faţă de tendinţele propagandei calvine. El simţia că unitatea naţională a Saşilor ar putea fi periclitată, dacă ar reuşi să facă şi calvinismul cuceriri între ei. Meritul lui pentru consolidarea bisericii evanghelice-săseşti a fost apreciat din partea

www.dacoromanica.ro

contemporanilor săi, cari spuneau că Martin (Luther) n'ar fi putut prinde rădăcini în Transilvania, dacă n'ar fi venit Matia (Hebler)[1].

Sinodul din 1572 a primit confesiunea augsburgică-luterană, iar Ştefan Báthori a confirmat valabilitatea ei exclusivă în biserica Saşilor transilvani. Organizarea bisericii luterane săseşti şi maghiare fu ajutată şi de împrejurarea, că dieta transilvană din Sebeşul săsesc a decis la 1556 secularizarea averilor şi veniturilor episcopiei catolice administrate atunci de episcopul din Veszprém, Pavel Bornemissa. Acesta a părăsit Transilvania, episcopia catolică rămânând văduvită, iar în veacul XVII sub conducerea unui vicar. In genere, organizarea Transilvaniei ca Principat neatârnător de Regatul ungar fu puţin prielnică tendinţelor de expansiune catolică. In timpul dinastiei catolice a Bathoreştilor, cu toate că reuşiră Iezuiţii a se strecura şi în Transilvania, în dietele ei elementele protestante fiind în preponderenţă, luară adeseori dispoziţii contra Iezuiţilor şi în paguba catolicismului.

Problema religioasă era permanent la ordinea zilei în desbaterile dietelor transilvane, cari au dat uneori dovadă, cel puţin în principiu, de mai multă toleranţă decât cele din Ungaria. Astfel s'a decis la Turda (1557) să urmeze tot insul credinţa care-i place cu ceremoniile nouă sau vechi ... dar fără a supăra pe nimeni (Citra tamen injuriam quorum libet[2]). Iar cu un an mai târziu s'a precizat, că oricine este în drept să mărturisească fie credinţa papistă fie pe cea luterană (quilibet eam, quam vellet papisticam videlicet aut lutheranam religionem profiteretur[3]). Erau deci, la această dată, două confesiuni minoritare admise în mod oficial prin legi votate în dieta Transilvaniei: confesiunea catolică şi cea evanghelică-luterană.

[1] H. Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren.* Braşov 1933, p. 30: „Martinus wäre in Siebenbürgen nicht bestanden, wenn nicht Matthias gekommen wäre".

[2] *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae,* vol. II, p. 78.

[3] *Ibidem,* p. 93.

www.dacoromanica.ro

III.

A treia confesiune minoritară, *calvinismul*, a pătruns ceva mai anevoie în Transilvania din cauza direcţiei sale democratice radicale, care în organizarea bisericească nu admitea privilegii pentru cei din păturile sociale superioare, ci tindea să facă din fiecare credincios un membru conştient de drepturile sale în sânul societăţii creştine. Totuş, după ce se răspândi şi în Transilvania cartea lui Ioan Calvin „Institutio religionis christianae" (1536), ea fu primită cu entuziasm dn partea multor predicatori, socotind-o drept cea mai bună carte după Sf. Scriptură. Cu toate că într'un sinod din Sibiu (1552) fu condamnată învăţătura calvină, ea nu a mai putut fi împiedecată a se răspândi printre Unguri şi Secui, propovăduind-o ca pe o religie specific ungurească (magyar vallás) predicatorii Kálmáncsehi, Sánta şi Dévai Biró Mátyás, cărora s'au alăturat în curând Gaşpar Heltai şi Francisc Dávid. După îndelungate şi aprinse discuţii între luterani şi calvini, neputându-se obţine proiectata lor unificare sau apropiere, dieta transilvană dela Turda (4 Iunie 1564) recunoaşte în mod legal şi *confesiunea reformată-calvină*, în fruntea căreia ajunsese însuşi Francisc Dávid, dând locuitorilor voie să-şi urmeze *glasul conştiinţei* şi, când nu vor fi mulţumiţi cu predica vre-unui preot al lor, să-l poată înlătura şi înlocui cu altul. Această hotărîre favorabilă calvinismului e a se atribui împrejurării, că principele Ioan Sigismund ajunsese după moartea mamei sale Isabella († 1559) sub influenţa sfetnicilor săi, cari aveau toţi pronunţate simpatii chiar pentru cele mai radicale curente de reformă religioasă, cum era medicul său Gheorghe Blandrata (unitar), cum era Românul Mihail Csáky, prieten al luteranilor („Mihail Valahul" îl numeşte colonelul italian Gromo, care-i atribue rolul de *vice-rege al Transilvaniei)*, cum era Heltai, Dávid şi Românul calvin Gaşpar Becheşi, care se ridicase prin proprie vrednicie la înaltă situaţie politică şi culturală, aspirând chiar la tronul Principatului transilvan. Pentru toleranţa reli-

www.dacoromanica.ro

gioasă, care plutea atunci în atmosfera vieţii publice transilvane, e semnificativă hotărîrea dietei din Sighişoara (21—26 Iunie 1564) dispunând, în scop de a înlătura sau cel puţin de a potoli certele confesionale din Caransebeş, ca în *aceeaşi biserică* să-şi ţină serviciile divine şi catolicii şi protestanţii, unii într'o zi, ceilalţi în ziua următoare („ut uno die *Romanae religionis*, altero vero die *Evangelii professores in eodem templo* verbum Dei audire *et officia divina seu ceremonias peragere debeant*"[1]).

După recunoaşterea legală a calvinismului, luptele şi polemiile între aderenţii acestuia şi între ai luteranismului luară proporţii înverşunate. De aceste împrejurări a profitat direcţia *unitară* sau *antitrinitară*, reuşind să cucerească un număr însemnat dintre locuitorii Transilvaniei.

IV.

Urzitorul antitrinitarismului, vestitul medic spaniol din Aragonia, Mihail Servet, a plătit cu viaţa credinţele sale potrivnice Trinităţii şi originii divine a lui Christos. In scrierile sale *„De trinitatis erroribus"* şi *„Restitutio christianismi"*, stăruind a dovedi că există un singur Dumnezeu, *unic* în fiinţă şi în persoană, ajunsese în conflict şi cu biserica romano-catolică şi cu confesiunile protestante. Din Franţa nevoit a se refugia la Geneva, aci fu ars pe rug (1553). Principiile lui le-au propovăduit mai târziu doi fraţi, Faustus şi Lelius Socinus. De aceea unitarismul poartă şi numele de socinianism.

In Transilvania începuse a-l propaga medicul Francisc Stancaro din Mantua, care fusese alungat din Italia, Polonia, Germania tocmai din cauza credinţelor sale. Ajuns la Cluj, învăţătura lui fu combătută de Francisc Dávid, care o numea „înţelepciune nebună şi sălbătăcită", fără să prevadă că mai târziu el însuşi o va propovădui şi va îndura temniţă pentru ea.

Dupăce Stancaro părăsi Transilvania fără mari rezultate,

[1]) *Ibidem*, p. 224.

www.dacoromanica.ro

unitarismul îşi găsi un alt sprijinitor chiar la curtea principelui Ioan Sigismund, în persoana medicului italian *Gheorghe Blandrata* care, după ce discutase în Geneva cu Servet, a putut scăpa de soarta acestuia numai refugiindu-se în Polonia, iar mai târziu în Transilvania. El reuşi curând să câştige şi pe Francisc David şi pe însuş Ioan Sigismund de partea sa. Biserica Saşilor din Cluj fu luată cu puterea şi dată în stăpânirea Maghiarilor unitari. După o strălucită cuvântare în piaţa Clujului, Francisc Dávid fu ridicat pe umeri de mulţimea însufleţită şi dus cu triumf în această biserică impunătoare. Certele şi polemiile de ordin confsional nu se mai limitau la amvon, la catedră şi la cartea tipărită, ci în piaţă, în stradă, pretutindeni se discuta şi se tălmăcia cuvântul Scripturii. In astfel de împrejurări însuşi consiliul oraşului Cluj se văzu nevoit a interveni să mai potolească discuţiile hotărînd că cine nu-şi va putea dovedi părerile cu argumente din Sf. Scriptură, să fie desbrăcat în cămaşe, bătut cu vergi şi alungat din oraş.

Intoleranţa începe să se manifeste tot mai mult faţă de catolici, ca şi faţă de ortodocşi, pe cari dieta îi ameninţa cu expulzarea din ţară (1566), dacă nu vor primi cuvântul lui Dumnezeu, curat şi fără nici un adaos de tradiţie şi datini omeneşti. Insuşi Principele încă nu se declarase făţiş pentru unitarism, fiind în tratative matrimoniale cu o soră a împăratului Maximilian şi ştiind că Habsburgii catolici cu greu se vor hotărî să încheie legături familiare cu unitarii, pe cari îi socoteau drept eretici. Totuşi dieta din Turda aduce la 1568 o hotărîre, care putea deveni favorabilă pentru răspândirea noii direcţii, întru cât spunea că, fiind credinţa *darul lui Dumnezeu*, să nu fie nimeni persecutat pentru religia şi învăţătura sa.

Iar după eşuarea pomenitelor tratative matrimoniale, deşi la 1570 se decisese a nu se mai admite nici o înnoire religioasă, totuş dieta ţinută în anul următor la Târgul Murăşului hotărî *să fie predicat cuvântul lui Dumnezeu în toată libertatea pretutindeni*, pentru confesiunea sa nimeni să nu fie atacat, nici pre-

www.dacoromanica.ro

dicatorul, nici ascultătorii, iar dacă vre-unul din ei ar fi surprins în excese criminale, pe acela să-l condamne superintendentul, să-l lipsească de funcţie şi să fie alungat din ţară. Conducătorul spiritual al unitarismului, Francisc Dávid, atacând în scrierile sale însuş cultul lui Isus, a fost condamnat mai târziu la închisoare (1579) şi deţinut în temniţa din Deva până la sfârşitul zilelor sale.

Biserica unitară s'a putut organiza însă durabil în Transilvania, unde existenţa ei începe a fi periclitată, abia târziu în veacul XVIII, pe timpul dominaţiunii catolice a Habsburgilor.

V.

Pe la 1570 fisionomia confesională a Transilvaniei era deci croită în liniile sale directive[1]), rămânând ca ulterioara desvoltare să completeze cadrele iniţiale prin sporirea numărului de credincioşi apaţinători confesiunilor minoritare, decretate de către făuritorii dreptului public transilvan ca nişte confesiuni privilegiate sau *„religiuni recepte"*, câtă vreme străvechea confesiune a majorităţii populaţiei transilvane, religia ortodoxă numită îndeobşte „lege românească" (oláh vallás), fu împinsă spre treapta unei religii tolerate ca şi credincioşii ei „usque ad beneplacitum principis et regnicolarum". Tendinţele Saşilor luterani şi ale principilor transilvani calvini de a-i atrage şi pe Români, în una din taberele confesiunilor protestante, nu au putut da decât rezultate religioase de durată efemeră, alături de importante rezultate de ordin literar, cultural şi organizatoric[2]). Deşi

---

1) Trecând preotul suedez Conrad Iacob Hiltebrandt pe la jumătatea veacului XVII prin Transilvania, a rămas cu impresia de a fi găsit aci un „vălmăşag" de credinţe religioase — Religionsgemeng — fiindcă zilnic avea prilej să vadă oameni închinându-se zeilor străini — „dass man fast alle Tage fremde Götter ehren sah" Fr. Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt dreifache schwedische Gesandschaftreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel.* Leiden 1937, cf. şi An. Inst. de Ist. Naţ. Cluj, vol. VII, p. 716—717.

2) Cf. I. Lupaş, *Der Einfluss der Reformation auf die siebenbürgisch-*

www.dacoromanica.ro

episcopilor şi protopopilor li se impunea adeseori, din partea principilor calvini, obligaţia de a răspândi cărţi româneşti de cuprins calvin şi de a lupta pentru stârpirea unor datini religioase străvechi, *tradiţionalismul românesc* s'a dovedit mai puternic în efectele sale decât să fi putut fi ştirbit prin asemenea dispoziţii. O dovadă a luptei îndelungate şi acerbe între Tradiţie şi Scriptură se găseşte în interesantul memoriu[1]), pe care-l adresa la 27 Septemvrie 1647 preotul protestant Andreas Mathesius către capitlul din Sebeşul săsesc (Unterwald), arătând că la sărbătorile Crăciunului credincioşii săi cântă *colinde româneşti* şi de câteori îşi dă silinţa să-i convingă de rătăcirile lor, cu texte din Biblie, rămân totuş pe lângă ce au *pomenit* din bătrâni[2]).

Reacţiunea catolică, sprijinită în cursul veacului al XVIII-lea de tendinţele politicei imperialiste a Habsburgilor, a pus la grele încercări atât pe Români, cât şi pe credincioşii confesiunilor protestante, concentrând pe reformaţii unguri la o luptă solidară cu Saşii luterani pentru apărarea situaţiei lor bisericeşti (1742), care începuse a deveni tot mai periclitată. Căci pe când oficialităţile catolice transilvane şi vieneze considerau trecerea dela alte confesiuni la biserica romano-catolică drept merit patriotic, dimpotrivă pe cel ce trecea dela catolici la altă biserică îl declarau *apostat*, pedepsindu-l cu temniţă, cu pierderea oficiului şi cu confiscarea averii.

---

rumänische Kirche im XVI. Jahrhundert, Sibiu 1917; Révész Imre, *A reformàció az erdélyi oláhok között* (Reformaţiunea între Românii din Transilvania) Debrecen 1938 şi Nicolae Sulică, *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României*. Bucureşti, 1937.

1) Cf. „*Speculum religionis et pietatis christianae Bulgarorum Cergödiensium* (in Sitzungsberichte *der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*. Philos. Histor. Philolog. Classe. Praga 1888, p. 268 sq.; „ihre gotteslesterliche Kolinden *wallachisch* singen. Vor dem Weichnachtsfest haben sie kaine grössere Sorg als dass sie immer zusammen liegen und die Teifelsgesänger lernen. Nach die aufgelegten Christgesänger sorgen sie gar nichts... darum sagen sie: Unsere Väter kundten auch nicht Psalmen singen, sind dennoch Leut gewesen und haben essen und trinken gehabt".

2) Ibidem: „Da schlug ich nun auf die *Bibel* und apeliert ex Esaia 8 ad legem et testimonium. Sie aber blieben bei ihrem *Pomenit*, wie der Taifel bey seiner Kappel".

www.dacoromanica.ro

Iar la 1769 li s'a interzis evanghelicilor și reformaților să mai cerceteze universitățile din Germania, măsură care în deosebi pe Sași trebuia să-i atingă neplăcut. Asupra unitarilor și asupra Românilor, cari nu voiau să primească „legea împăratului", s'a năpustit reacțiunea catolică cu toată furia, răpindu-le bisericile cu forța armată, întemnițându-i și chinuindu-i fără nici o cruțare.

Această situație grea pentru toți cei ce nu voiau să treacă la biserica apuseană-catolică a dăinuit până în zilele lui Iosif II. La 18 Mai 1770, cu prilejul unei călătorii, Iosif a primit în audiență la Debrețin pe superintendentul Samuil Szilágyi, care timp de 5 sferturi de oră i-a arătat câte suferinți au îndurat protestanții. La sfârșitul audienței, Iosif l-a mângăiat cu următoarele cuvinte: „Sunt mari doleanțele Domniilor voastre, dar acum nu le pot încă tămădui. Va veni timpul, când le voi tămădui, fiindcă sunteți pe nedrept prigoniți. Mai răbdați, căci veți fi părtași mângăierii"[1]). Această promisiune și-o împlini Iosif îndată după urcarea scaunului împărătesc de o parte punând, prin edictul toleranței, stavilă abuzurilor isvorîte din hiperzel și fanatism catolic, de altă parte anunțând la începutul anului următor că *apostasia* nu mai e considerată ca o crimă, pentru care să poată fi cineva pedepsit așa de greu ca mai înainte: cu temniță, exil și confiscarea averii[2]).

Veacul al XIX-lea a fost mai scutit încâtva de frământări confesionale; totuș tendința de catolicizare a rămas una din ideile fundamentale ale politicei din Viena și Budapesta, până la sfârșitul Monarhiei dualiste. Când aceasta s'a prăbușit, teritoriul transilvan a adus cu sine în România întregită pe lângă milioanele de Români rămași sub stăpânirea acelorași tradiții

[1]) R. *Kiss István, II. József és Szilágyi Sámuel superintendens* în *Protestáns Szemle* din 1915, p. 35.

[2]) *Hoch u. Bidermann, Der österreichische Staatsrath (1760—1848) Eine geschichtliche Studie.* Viena 1879, p. 327: In Ianuarie 1782 „Kaiser Josef das *crimen Apostasiae* als kainer Ahndung mehr unterliegend erklärt, auch alle deshalb Verhafteten auf freien Fuss zu setzen befohlen hatte".

www.dacoromanica.ro

religioase, pe cari le-a cultivat neîntrerupt tot restul neamului nostru, ca o moştenire a procesului istoric secular, următoarele fragmente confesionale:

330.000 catolici, grupaţi sub conducerea unui episcop, în 16 protopopiate (arhidiaconate) cu 246 parohii, şi 2113 filii, 264 preoţi, 89 profesori, 324 învăţători, 31 învăţătoare, 7 licee, 9 şcoli civile de fete, 189 şcoli primare şi 2 şcoli normale de fete.

La numărul acesta se mai adaugă fragmentele episcopiei catolice din Satumare şi Oradea Mare cu un număr redus de parohii, precum şi episcopia catolică a Timişoarei, plus un număr disparent de credincioşi ai bisericii armeano-catolice, trecuţi pe la sfârşitul veacului al XVII-lea din Moldova în Transilvania sub conducerea episcopului lor Minas, convertit mai târziu la catolicism.

230.000 Saşi luterani, grupaţi sub conducerea episcopului din Sibiu în 10 districte (decanate) protopopeşti cu 250 parohii, plus 25 diaspora organizate şi 60 neorganizate, cu 243 preoţi şi 99 predicatori, cu 80 profesori la 5 licee, 2 gimnazii inferioare, o şcoală reală şi 2 seminarii, cu 19 şcoale civile, cu 782 învăţători la 257 şcoale primare.

422.000 suflete Maghiari reformaţi, grupaţi sub conducerea episcopului din Cluj în 18 protopopiate, cu 539 parohii şi 548 preoţi, cu o facultate teologică, cu 7 licee, cu 250 şcoale confesionale primare, cu 284 învăţători; la aceştia se mai adaugă fragmentele rămase din episcopia Debreţinului, fragmente cari s'au constituit într'un episcopat deosebit şi în sfârşit:

73.000 suflete de Maghiari unitari, constituiţi într'o episcopie cu 112 parohii matere şi 59 filii, cu 104 preoţi, cu seminar teologic în Cluj, cu 2 licee, cu 34 şcoale primare şi 39 învăţători confesionali. In afară de aceste minorităţi confesionale transilvane organizate, mai sunt de amintit coreligionarii lor din restul României întregite, din Moldova, Bucovina şi Basarabia, precum şi cele două direcţii de confesiuni mozaice: tradiţionaliştii şi sefardiştii. Dar considerând că credincioşii acestora formează

www.dacoromanica.ro

elementul orăşănesc flotant[1]), lipsit de rădăcini mai adânc înfipte prin proces secular în solul strămoşesc, cum se pot ele constata la confesiunile minoritare înşirate mai sus, stăruim în convingerea că punctul de gravitate al problemei confesionale pentru Statul român întregit — este în Transilvania şi că norocoasa rezolvire a acestei importante probleme a fost indicată prin hotărîrea Adunării naţionale din Alba-Iulia, dela 1 Decemvrie 1918, care asigură confesiunilor minoritare egala îndreptăţire şi deplina respectare a libertăţii lor autonome. In punctul acesta, naţiunea română a fost mai generoasă decât conferinţa de pace, care prin tratatul adiţional semnat la Paris în 9 Decemvrie 1919 acordase *numai Secuilor şi Saşilor transilvani autonomie religioasă*, întru cât articolul 11 al acestui tratat spune precis: România consimte să acorde, sub controlul Statului român, *comunităţilor Secuilor şi Saşilor din Transilvania* autonomie locală în ce priveşte chestiunile religioase şi şcolare.

VI.

Din cele arătate până aci rezultă, că o particularitate esenţială a vieţii publice transilvane a fost în trecut, după cum este şi în zilele noastre, *diversitatea confesională*. Dacă ea a pricinuit adesea desbinări, certe, frământări şi persecuţii regretabile pornite tocmai din partea minorităţilor permanent privilegiate, — în schimb nu se poate tăgădui efectul salutar pe care l-a produs, făcând ca mai ales în cele din urmă patru veacuri, aproape în toate oraşele şi satele Transilvaniei să se resimtă o profundă şi statornică preocupare de problemele vieţii sufleteşti, religioase, morale şi culturale.

Oricine are cuvenita înţelegere pentru faptele de ordin cul-

---

[1]) In *vechiul Regat ortodocşii* formau 91.5% din totalul locuitorilor, mozaici erau 4.5%, catolici 2.5%, protestanţi 0.4%, mahomedani 0.7%, armeni 0.1%, lipoveni 0.3%, cf. *Biserica ortodoxă şi cultele străine din Regatul Român* publ. de *Administraţia Casei Bisericii* Bucureşti 1904, p. CCXLIII.

www.dacoromanica.ro

tural, cari au rezultat până acum — şi ar putea fi sporite în viitor — din emulaţiunea nobilă, alimentată mereu de această diversitate confesională, îndeosebi pe terenul educaţiei populare, va privi cu respect şi cu admiraţie solidele aşezăminte religioase şi culturale, cari înfăţişează ţara transilvană ca un adevărat caleidoscop, reoglindind în proporţii reduse aproape toate curentele mari de viaţă, de cugetare şi simţire religioasă, cari au frământat sufletul omenirii în cursul istoriei universale din ultimele patru veacuri.

Din această diversitate confesională poate rezulta un bine şi pentru confesiunea majorităţii covârşitoare a populaţiei din România întregită, izgonind din mentalitatea conducătorilor Statului ideea greşită, care i-a făcut să lunece pe povârnişul unui foarte păgubitor indiferentism faţă de orice problemă religioasă. In viitor vor trebui să acorde o importanţă şi o atenţiune statornică acestei probleme, căci după cuvântul categoric al ministrului de culte italian Giovanni Gentile — *un Stat care nu se interesează de religie, nu e Stat*[1]).

Interesându-se de organizarea şi activitatea bisericilor minoritare, Statul român va trebui să acorde cuvenita solicitudine şi propriei sale biserici, pe care în Constituţie n'a uitat a o împodobi cu titlul de „dominantă", fiind contopită întreagă originea, desvoltarea şi fiinţa Statului cu tradiţiile păstrate atât de viu şi puternic în sufletul popular ocrotit dealungul veacurilor la altarul acestei biserici străbune. De altă parte, înşişi conducătorii şi slujitorii acestei biserici ortodoxe vor avea prilej să urmărească cu interes religios activitatea confesiunilor minoritare, putând culege din ea preţioase îndemnuri, cum s'a întâmplat aceasta şi în trecut. Dacă diferitele autorităţi bisericeşti, sub apăsarea împrejurărilor neprielnice din trecut, au fost nevoite uneori a păşi în fruntea acţiunilor politice ale credincioşilor, acum se ivesc semne că sufletul tuturor însetează după ade-

[1]) Cf. revista *Roma* din Bucureşti, 1924, p. 3.

www.dacoromanica.ro

vărată hrană religioasă. Cu prilejul unei conferinţe a calvinilor unguri, am auzit pe vestitul predicator Ravasz László, episcop în Budapesta, condamnând în termeni categorici *calvinismul politic de paradă* (diszmagyar kálvinizmus), stăruind asupra necesităţii de a părăsi această direcţiune nesănătoasă şi îndrumând pe ascultători spre problemele superioare ale adevăratei religiosităţi.

In acelaş sens scria de curând noul protopop evanghelic-luteran al Braşovului dr. Victor Glondys, că oricât ar fi de importantă latura naţională, organizaţia gospodărească şi administrativă a bisericii sale, ea totuşi consumă în mod păgubitor pentru interesele sufleteşti ale poporului prea mult din energiile preoţilor, cari trebue să adâncească mai mult adevărata problemă a misiunii lor spirituale, căci o *biserică nu poate dăinui decât rămânând pe temelia sa religioasă*[1]).

Indată ce se vor aşeza pe această singură temelie solidă a existenţei lor, confesiunile minoritare vor găsi calea apropierii şi colaborării armonice atât cu conducătorii bisericei ortodoxe, cât şi cu ai Statului, în cadrele căruia vor să muncească, fără gânduri rezervate, pentru progresul lor religios şi cultural care se subsumează în al Statului însuş.

Odinioară diversitatea confesională a Transilvaniei era simbolizată printr'un tablou alegoric, imprimat pe monete, a căror efigie reprezenta neamurile acestei ţări, formând cerc împrejurul unui altar cu inscripţia: *Concurrunt, ut flammam libertatis alant.* Ceeace exprimă inscripţia aceasta n'a avut semnificaţie reală în trecut decât doar timp de câţiva ani în veacul al

---

[1]) „Wir brauchen *eine ganz andere Vertiefung des Berufes,* damit die Kirche den Fragen unserer Zeit entspreche und wieder wahre *Volkskirche* werden könne... eine Kirche *vermag auf die Dauer nur auf religiöser Grundlage bestehen*". Dr. Victor Glondys, *Unser kirchliches Bollwerk* în Sieb. Deutsches Tageblatt din Sibiu, 17 Ianuarie 1924, p. 10. Nemulţumiri asemănătoare s'au ivit şi în cercurile conducătoare ale bisericii unitare. Cf. revista *Unitárius Egyház* (Biserica Unitară) 1908, p. 265 sq.

www.dacoromanica.ro

XVI-lea, când curentul universal al reformei religioase pătrundea tânăr şi cuceritor în părţile transilvane. Mai târziu principiul libertăţii religioase n'a fost nici înţeles, nici respectat. Diferitele confesiuni, în loc de a fi alergat şi luptat împreună să alimenteze flacăra libertăţii, s'au aflat adeseori în sfăşieri şi porniri ostile unele împotriva altora, transpunând de pe terenul vieţii politice pe acela al vieţii bisericeşti categoriile nedreptăţilor feudale, cari timp de veacuri au dismembrat locuitorii Transilvaniei în trei naţiuni şi patru confesiuni minoritare privilegiate faţă de mulţimea băştinaşilor abia toleraţi.

Acum privilegiile au dispărut, ori întru cât se încăpăţinează a-şi continua supravieţuirea, aceasta nu va mai putea fi de lungă durată, căci potrivit vechiului dicton: privilegiul este rana legii (privilegium est vulnus legis). Invechitele privilegii vor trebui deci să cedeze locul libertăţii şi egalei îndreptăţiri, cari vor asigura progresul tuturor deopotrivă, contribuind la realizarea adevăratului program de viaţă creştină, cuprins în cuvântul Sf. Scripturi: *Unde este libertatea, acolo e duhul lui Dumnezeu.*

www.dacoromanica.ro

CEL DINTÂI UMANIST ROMÂN
NICOLAE OLAHUS DIN SIBIU (1493—1568).

I.

Dacă istoria literaturii române nu a trecut şi nu poate trece cu vederea letopiseţele slavone dela Bistriţa şi dela Putna, nici sfaturile evlaviosului Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, scrise în aceeaş limbă, nici opera cronicarilor Macarie, Eftimie şi Azarie, cari au sârguit să eternizeze isprăvile domnilor Moldovei în letopiseţele lor, împodobite adeseori cu încondeieri de cuvinte împrumutate din cronograful bizantinului Manasse, — nu s'ar cuveni să dea cu totul uitării nici pe aceia dintre fiii talentaţi ai neamului nostru cari, aruncaţi de împrejurări sub influenţa directă a puternicului curent umanist de formă latină, au fost în stare să-şi exprime ideile în apreciate opere de proză şi chiar în versuri scrise latineşte.

Istoria literaturii române ar avea în consecinţă nu numai dreptul, dar şi datoria să revendice, ca cel dintâi umanist român, pe vestitul Nicolae Olahus, care în viaţa bisericească şi culturală-politică a Ungariei din veacul XVI a izbutit să îndeplinească un rol din cele mai importante.

Nicolae Olahus sau Românul era fiul unui coborîtor din viţa domnească a Drăculeştilor munteni, fiul lui Stoian sau Ştefan, a cărui mamă fusese Marina, sora vestitului erou al creştinătăţii, Ioan Huniade.

Ştefan, fiul Marinei, înspăimântat de vrăjmăşiile nestinse şi de puţina statornicie a lucrurilor politice din Ţara Româ-

— Conferinţă la Radio-Bucureşti.

www.dacoromanica.ro

nească, s'a refugiat în Transilvania, aşezându-se la Sibiu. De aci a trecut apoi la Orăştie (1504) în postul de jude regesc al acestui oraş. Atât Saşii din Orăştie cât şi cei din Sibiu au protestat contra numirii lui Ştefan Românul în acest post, spunând că ar fi fost nesocotite privilegiile autonomiei lor locale. După-ce din partea regelui li s'a dat însă asigurarea că aceste privilegii vor fi respectate în viitor, s'au împăcat nu numai cu judecia lui Ştefan, ci şi cu aceea de mai târziu a fiului său Matei. Ca unul care se afla în raporturi de apropiată înrudire cu regele Matia Corvinul, ar fi avut Ştefan prilej să se întoarcă la urma strămoşească, în ţara sa de baştină. După cum ne spune fiul său Nicolae, regele Matia mai de multe ori ar fi avut de gând să-l trimită cu oştile în ţară. „Dar — adaogă Nicolae — tata văzând că schimbările lucrurilor, ce se fac acolo pentru domnie sunt foarte primejdioase, a preferit să se căsătorească cu mama mea, Varvara Husar din Transilvania, şi să trăiască aci viaţă retrasă decât în domnie şi la putere, supus la mii de primejdii, să fie ucis ca şi înaintaşii săi"[1]).

Varvara i-a născut lui Ştefan patru copii: doi feciori (Nicolae şi Matei) şi două fete (Ursula şi Ileana).

Născut în Sibiu la 10 Ianuarie 1493, Nicolae Olahus apare în vârsta de 17 ani ca aprod la curtea regelui ungar Vladislav II Iagelonul. Imbrăţişând cariera bisericească, ajunse canonic la Strigoniu (1522), apoi la 1524 fu chemat la curtea tânărului rege Ludovic II, ca sfetnic al său şi al reginei Maria, pe care înţelegea s'o servească cu credinţă şi cu devotament, atât în zilele grele ale luptei dela Mohaci, cât şi în tristele învălmăşeli, ce au urmat după înfrângerea oştilor ungureşti în lupta dela 29 August 1526.

Ferdinand Habsburgul, fratele Mariei, înălţat în tronul de rege al Ungariei apusene, ar fi ţinut să-l numească pe Nicolae

---

[1]) Cf. I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, vol. I. p. 67.

www.dacoromanica.ro

Olahus secretar al cancelariei regale, dar el rămase lângă tânăra regină văduvă, pribegind împreună cu ea din oraş în oraş până au ajuns la Augsburg, unde tocmai pe atunci (1530) bântuia înverşunatul război spiritual între catolici şi protestanţi.

Din Germania a trecut în Belgia cu regina Maria, căreia îi încredinţase fratele său, împăratul Carol V, cârma Ţărilor de jos. Aci a rămas Nicolae timp de cinci ani: dela 1533—1538.

După încheierea păcii dela Oradea (1538) între Ferdinand Habsburgul şi Ioan Zapolia, Nicolae s'a întors în Ungaria. Văzând însă împrejurările grele de aci, nu a rămas mult timp, ci s'a dus iarăşi în Belgia, în slujba reginei Maria până la 1542, când a cedat în sfârşit stăruinţelor lui Ferdinand, primind postul de secretar şi sfetnic al curţii regale. Cu un an mai târziu fu numit episcop de Zagreb, dar cu condiţia să rămână tot la curte, spre a îndeplini şi funcţia de cancelar. La 1547 Ferdinand l-a numit episcop de Agria, iar la 7 Mai 1553 l-a înaintat la suprema treaptă ierarhică din Ungaria: mitropolit-primat de Strigoniu.

In această demnitate a trebuit să-şi dea seama de situaţia critică a bisericii catolice şi de răspunderea grea ce luase asupră-şi. Incă de mai înainte, în calitate de episcop al Agriei, devenise aprig luptător împotriva luteranismului. Astfel ordinul trimis de Ferdinand la 1552 voevodului transilvan Andrei Báthory, impunându-i să apere cu toată stăruinţa — omni studio — religia catolică, iar „secta luterană" s'o stârpească, a fost semnat şi de Nicolae Olahus. Stăruinţele lui pentru înlăturarea numeroaselor scăderi şi neajunsuri, cari prinseseră rădăcini adânci în viaţa bisericii catolice, au fost răsplătite cu îmbelşugare din partea lui Ferdinand, numindu-l la 1554 baron al Imperiului, iar cu patru ani mai târziu, cinstindu-l şi cu înalta demnitate politică de *Regent al Ungariei*. Pe lângă meritele lui Nicolae Olahus în serviciul dinastiei, al ţării şi al bisericii, sunt arătate în decretul lui Ferdinand din 1558, în termeni plini de laudă, vredniciile personale ale lui şi ale înaintaşilor săi: „Cu cât mai mult — scrie Ferdinand în pomenitul decret — te distingi tu Nicolae,

www.dacoromanica.ro

cu atât suntem noi înşine mai aplicaţi a te îngrămădi cu toate onorurile şi beneficiile. Căci în ce priveşte neamul tău — precum am aflat din împărtăşirea vrednică de crezare a unor sfetnici ai noştri, — tu îţi tragi originea chiar dela cei mai vechi principi ai neamului Valahilor. Eşti născut din tatăl Ştefan Olahus, bărbat vestit, în vremea căruia câţiva inşi din familia ta, anume principii Draculea, Mihnea şi Mircea au fost voevozii Daciei Transalpine, care acum e patria Valahilor. Dacă el n'a ajuns stăpânitor, a fost din pricină că inima lui spăimântată de orice vrăjmăşie ambiţioasă, era doritoare de linişte, de pace şi securitate... a trăit totuş cu demnitate în Transilvania... purtându-şi astfel slujbele, încât se spune că era unic în marea admiraţiune a tuturor şi, trecând la cele eterne, a lăsat o perpetuă părere de rău. La însuş regele Matia se bucura de atâta încredere statornică, încât adeseori a fost împărtăşit de milostivirea lui deosebită. Prea vrednice de amintit sunt aceste fapte, arătând podoabele originii şi naţiunii tale, pe care tu ca urmaş al virtuţii părinteşti ai fost hotărît din vârsta fragedă a prunciei nu numai să le păstrezi, ci să le şi sporeşti"...[1]).

Prin înfiinţarea Seminarului teologic din Tirnavia (1566), mitropolitul Nicolae Olahus a devenit întemeietorul învăţământului superior din Ungaria catolică, la fel cu eruditul fiu de Domn moldovean Petru Movilă, care în veacul următor prin Academia duhovnicească dela Chiev a reuşit să aştearnă temelia învăţământului superior în Rusia pravoslavnică.

S'a repetat şi în Ungaria din epoca reformei religioase, cazul din veacul al XV-lea, când alt Român înrudit de aproape cu Nicolae Olahus, Matia Corvinul, izbutise în cursul unei domnii de peste trei decenii (1458—1490), să împresoare tronul regesc al acestei ţări cu atâta strălucire, încât unul dintre cercetătorii maghiari — Gavriil Kazinczy — a putut scrie la 1863 că Ma-

[1]) Vezi *vol. I.* p. 96 nota, unde e reprodus textul original latin; la bibliografia comunicării din 1927 se va mai adaoge: Şt. Bezdechi, *Poeziile lui N. Olahus* în *Volumul închinat Fraţilor Al. şi I. Lapedatu*, p. 61—81 şi Idem, *Nic. Olahus*, Editura Ram, Aninoasa-Gorj, 1939.

www.dacoromanica.ro

tia este „cea mai interesantă personalitate a istoriei ungare; unicul ei rege, al cărui nume îl păstrează nu numai istoria, ci şi amintirea vie, nemuritoare". Nepotul său de văr, mitropolitul Nicolae Olahus, a decedat la 14 Ianuarie 1568 în Bratislava, de unde au fost transportate mai târziu osemintele lui la Tirnavia şi aşezate spre odihna de veci în biserica Sfântului Nicolae. Lângă peretele din dreapta al acestei biserici catedrale am avut prilej să văd, la 1 Mai 1938, frumosul monument de marmură roşie, al lui N. O. în mărime naturală şi cu această inscripţie latină:

Conditur hoc moriens tumulo Nicolaus Olahus
Qui praesul vivens Strigoniensis erat.

II.

Activitatea literară a lui Nicolae Olahus este de întreit interes: teologic, istoric şi poetic. In lupta lui pentru restaurarea catolicismului ungar şi pentru înfrângerea sau măcar micşorarea tendinţelor de reformă protestantă, era obligat să nu lase nici un mijloc neîntrebuinţat, convocând adeseori preoţii la sinoade, împărtăşindu-le îndemnuri pentru o viaţă exemplară, tipărindu-le o carte de rugăciuni — Breviarium — şi felurite instrucţiuni, cum să-şi apere credinţa, sfintele taine şi practicile religioase tradiţionale. Intr'o scrisoare adresată la 2 Decemvrie 1554 preoţilor şi fruntaşilor mireni din Sibiu se găsesc frumoase accente de dragoste şi alipire pentru oraşul în care s'a născut şi a crescut, fiind „înzestrat de Dumnezeu cu multe daruri". Nu lipsesc nici îndemnurile repetate cu stăruinţă spre a îndupleca pe Sibienii luterani să se întoarcă la unitatea de credinţă de mai înainte, când toţi trăiau în pace deplină, când înflorea ţara, înflorea întreaga republică, dar şi mai mult înflorea cetatea Sibiului — capitala şi metropola cetăţilor săseşti".

Indemnurile lui stăruitoare n'au mai putut avea însă rezultatul dorit, deoarece preoţii Saşilor, întruniţi în acelaş an la un

www.dacoromanica.ro

sinod electoral în Sibiu, îşi aleseseră superintendent (episcop protestant) în persoana lui Paul Wiener, care decedând în scurtă vreme, fu urmat de Matia Hebler, desăvârşind astfel organizarea bisericii luterane-săseşti, începută înainte cu 12 ani de către preotul braşovean Ioan Honterus.

* * *

In biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu se păstrează un exemplar din cartea lui Nicolae Olahus, tipărită în Tirnavia la 1560, cuprinzând instrucţiunile împărtăşite de el clerului catolic, pe care năzuia să-l pregătească în lupta contra protestanţilor.

In cele 37 capitole ale acestei cărţi sunt cuprinse învăţăturile date şi măsurile încercate de mitropolitul Nicolae pentru a împiedeca răspândirea ereziilor printre credincioşii bisericii sale, lămurind sfinţenia celor şapte taine, puterea şi autoritatea tradiţiei, însemnătatea ceremoniilor bisericeşti, a postului, a rugăciunilor, a invocării sfinţilor, a cinstirii icoanelor ş. a. Despre icoane spune că nu sunt făcute ca să adore creştinii lemnul, aurul sau argintul lor, ci numai ceeace reprezintă ele, fiind menite a servi ca nişte „stimulente" ale credinţii. Iar în legătură cu sărbătorile sfinţilor, scrie: cu cât ereticii se străduesc a sfătui poporul, să nu mai ţină sărbătorile sfinţilor, cu atât mai mult trebue să îi combatem căutând a le ţinea cu cea mai mare evlavie, deoarece sfinţii sunt aceia, cari mijlocesc pe seama creştinilor ajutorul lui Dumnezeu.

Din cuprinsul acestei cărţi de interes teologic-practic, iese la iveală grija neadormită a unui ierarh deplin pătruns de simţul răspunderii pentru sufletele ce i-au fost încredinţate spre păstorire şi spre izbăvire din mrejile propagandei protestante.

* * *

Ca lucrări de cuprins istoric au isvorît din condeiul lui Nicolae Olahus: 1) o scurtă *cronică* despre câteva evenimente

www.dacoromanica.ro

contemporane, 2) o monografie despre Atila, tradusă şi în limba polonă, precum şi 3) o interesantă descriere geografică, istorică şi etnografică a Ungariei *(Hungaria sive de originibus gentis, regionis situ, divisione, habitu atque oportunitatibus)*, publicată de Matia Bell în 1735. In aceasta din urmă vorbeşte (cap. XII) despre originea sa munteană şi despre înrudirea cu Huniadeştii, dând şi o succintă descriere a Munteniei, a Moldovei, a Transilvaniei şi a Banatului. E semnificativ că pentru Muntenii săi nu are Nicolae nici un cuvânt de laudă, câtă vreme pe Moldoveni îi înfăţişează ca fiind „mai generoşi şi mai bravi decât Muntenii", până şi Domnul Moldovei, care poartă acelaş nume de voevod, nu ar fi „expus la atâtea mutări primejdioase ca cei din Muntenia". Despre poporul Transilvaniei scrie cu simpatie, arătând că e „bine închegat la corp, războinic şi înzestrat cu cai buni şi puternici". Ţara Transilvaniei are „pământ roditor, vinuri tari, aur, argint, fier şi alte metale; în afară de acestea e plină de sare, e foarte bogată în vite, fiare, urşi, peşti în abundenţă, încât natura nu poate fi învinuită că nu i-a dat toate cele de trebuinţă pentru hrană"... De asemenea Banatul era „foarte împoporat şi îndestulat cu tot felul de mijloace de traiu", având „câmpii foarte întinse".

Merită în deosebi subliniat felul cum stăruia Nicolae Olahus asupra descendenţii romane a Moldovenilor şi Transilvănenilor, scriind despre cei dintâi: „Limba lor, ca şi a altor Valahi, mai de mult era romană, însă în timpul nostru se deosebeşte foarte mult de aceea, dar multe cuvinte de ale lor pot să le înţeleagă şi Latinii".

In capitolul despre Transilvania arată mai întâi, că aceasta e o *ţară deosebită de Ungaria,* din care „trei căi duc spre Transilvania, însă grele şi lunecoase. Una se chiamă a Meseşului, din partea pe unde curge Someşul; a doua a Crişului, pe unde curge râul Criş; a treia Poarta de fier, pe unde se varsă Mureşul. Din Muntenia intrarea este îngustă şi anevoioasă. Din care pricină Turcii, carí de aci năvăleau în Transilvania, adeseori au suferit

www.dacoromanica.ro

înfrângeri grele din partea unor oştiri puţin numeroase. Din Transilvania, mai uşor se poate cuceri toată Ungaria, pentrucă drumurile ei cu uşurinţă se pot astupa cu arbori tăiaţi".

Arătând că ţara Transilvaniei e locuită de patru naţiuni diferite: Unguri, Secui, Saşi şi Români, scrie despre aceşti din urmă ca despre coloniştii Romanilor — „Romanorum coloniae esse traduntur" — aducând ca dovadă pentru aceasta că „au multe cuvinte comune cu limba latină şi foarte multe monete romane se află în acele locuri — ca nişte dovezi, fără îndoială, puternice despre vechimea stăpânirii romane aci".

Iată deci accentuată în scrisul Sibianului din veacul al XVI-lea, cu argumente de ordin filologic şi arheologic, descendenţa romană a poporului nostru, — chestiune pe care vor cerca în veacul următor s'o lămurească mai temeinic învăţaţii cronicari moldoveni Grigorie Ureche şi în deosebi Miron Costin, pentru ca să revină asupra ei cu vast aparat ştiinţific reprezentanţii şcoalei transilvane din veacul al XIX-lea.

Felul de a scrie latineşte al lui Nicolae Olahus poartă întru toate pecetea umaniştilor cu vădita tendinţă de a se apropia cât mai mult de simetria, claritatea şi frumuseţa scriitorilor clasici din antichitatea romană, cultivând mai mult forma decât fondul.

In ce priveşte în sfârşit versurile latineşti, scrise de Nicolae Olahus, cu toate că nu era lipsit de iscusinţă condeiul său nici în această materie, mărturiseşte cu modestie şi cu un regret explicabil că, vâna lui poetică fiind *subţirică* (exilis), nici împrejurările turburi ale vremii nu i-au dat răgaz să devină *poet de seamă.*

Intre cele mai izbutite versuri ale lui Olahus pot fi amintite stihurile elegiace, scrise cu prilejul morţii iubitului său frate Mihai, fostul primar al Orăştiei. Fie-ne îngăduit a reproduce câteva în traducerea românească a profesorului Ştefan Bezdechi dela Universitatea din Cluj:

www.dacoromanica.ro

„Moartea e tot ceeace poate mai sigur a fi
Nu e nimica statornic în vârstele noastre, şi trainic
N'are nimica în el traiul fragil ce ni-i dat
Soartă haină, ce nu poţi să fii niciodată 'mblânzită,
Spune: De ce-mi împleteşti viaţa cu-atâtea restrişti?
Au nu ţi-a fost de-ajuns să-mi ucizi părinteştii tovarăşi,
Nenorocirea s'aduci ori în ce loc alor mei,
Să bântueşti a mea ţară cu atât de cumplite primejdii
Şi cu dujmanul tău braţ să năruieşti ori şi ce?
Până şi propriu-mi neam tu l-ai întinat prin o moarte
Şi din familia mea tu mi-ai luat ce-i mai scump.
Insă de ce de haiinii zei să mă rog eu zadarnic
Dacă destinul meu trist nu poate fi uşurat?

. . . . . .

Deci, fiindcă soarta prin rugă nu poţi să o schimbi, ale jalei
Mele rămână ca semn stihurile astea de-acum.
Plângeţi-l, dară, tovarăşi, şi sus ridicaţi pe întristatul
Prieten, lacrimi pioase vărsând pe rugu-i înalt:
Cu chiparosul cel jalnic ornaţi-i mormântul de frate 'n
Piatra cea tare săpând vorbele ce vă dictez:
„Eu care zac în această hrubă, *Matei zis Valahul*
Jude pe vremuri am fost şi 'n Orăştie primar
Ţara de peste Carpaţi a strămunilor, dintr'o vestită
Viţă, viaţa-mi dădu; fost-am doar oaspe aici.
Când aşteptam cu nespusă dragoste să mi se 'ntoarcă
Frâtele, moartea-mi curmă traiul în mijlocul lui.
O trecător, nu îţi cadă greu de a-mi spune: Cu bine 'n
Veci să rămâi şi al tău somn fie pururea lin!"

Imaginea fratelui decedat revine şi în alte versuri dovedind că pierderea lui, înainte de vreme, a îndurerat adânc sufletul simţitor al umanistului Nicolae, care în cele din urmă se împacă totuş cu gândul că iubitul său frate murind, nu mai avea prilej să fie prihănit de marile păcate ale veacului.

Talentul fecund şi multilateral, de care dau neîndoelnice do-

www.dacoromanica.ro

vezi scrierile lui Nicolae Olahus, îi asigură un loc de cinste în istoria literaturii române din veacul al XVI-lea; iar Sibiului, care se poate mândri cu cinstea de a fi scos de sub teasc cea dintâi tipăritură în limba română, îi sporește faima prin faptul că din umbra zidurilor lui a răsărit cel dintâi scriitor umanist de neam românesc, deopotrivă de iscusit mânuitor al prozei și *versificației* latine clasice. Imprejurarea că el și-a desfășurat activitatea departe de pământul patriei străbune, nu este un fenomen izolat, ci unul destul de frecuent în trecutul neamului nostru, atât de bogat în personalități istorice cari, neputând să-și găsească în solul natal condițiuni prielnice pentru afirmarea talentului creator — primit din tainele nepătrunse ale unei moșteniri fericite — au odrăslit în țarina vecină contribuind, cu roadele muncii și cu faima numelui lor, la progresul unor neamuri străine. Dacă osămintele lor au fost coborîte spre odihna de veci dincolo de sânul matern al gliei strămoșești, cel puțin numele cu bun răsunet al câtorva dintre aceste personalități istorice se cere desgropat din mormântul uitării și perpetuat în amintirea viitoarelor generațiuni românești.

Este și cazul vestitului umanist din veacul al XVI-lea: Nicolae Olahus, pe care istoria literaturii române va găsi, sperăm, suficiente motive să-l cheme acasă.

www.dacoromanica.ro

UN PRINCIPE TRANSILVAN — REGE AL POLONIEI.

I.

La Varşovia s'a comemorat în August 1933 al 4-lea centenar dela naşterea fostului principe transilvan Ştefan Báthory care, izbutind să urce la 1576 tronul de rege al Poloniei, a cârmuit timp de 10 ani soarta acestei ţări ca unul dintre cei mai pricepuţi şi mai apreciaţi regi ai ei.

Dacă Polonia a ţinut să-i sărbătorească amintirea cu laudă scoţând la iveală momentele mai însemnate din cel din urmă deceniu al vieţii lui, nu va fi osteneală de prisos să încercăm a înfăţişa în câteva linii sumare viaţa şi cariera acestui distins exemplar al aristocraţiei transilvane, înainte de a să fi învrednicit să-şi împodobească fruntea cu coroana regalităţii polone.

* * *

Ştefan Báthory s'a născut la 1533 dintr'o veche familie, a cărei origine umanistul italian Antoniu Bonfini — după moda timpului — se silea s'o aducă în legătură cu un principe dalmatin (Bato) din zilele împăratului August, iar cronicarul transilvan Szamosközi se mulţumea s'o caute prin veacul al XI-lea, în apropierea celui dintâi rege ungar Ştefan. După opinia istoricului maghiar Pauler, Báthoreştii erau de origine germană-şvăbească, descendenţi din vechea familie *Gutt*[1]). Numele Gutt

— Conferinţă la Radio-Bucureşti.

[1]) Vezi revista *Századok, 1883, pag. 64.*

www.dacoromanica.ro

a fost înlocuit mai târziu cu acela de Batori, împrumutat dela moşia Batăr (Bihor), pe care o primise familia Gutt la sfârşitul veacului al XIII-lea dela regele Ladislau Cumanul ca răsplată pentru serviciile sale. In veacul XVI familia Batori s'a înrudit cu familia românească a urmaşilor lui Dragu (Drágfi) din Maramureş, precum şi cu a Mailateştilor din Ţara Făgăraşului, iar la sfârşitul aceluiaşi veac Griselda Batori a devenit soţia vestitului cancelar polon Ioan Zamoisky. Era deci înfiripată atunci, prin legături matrimoniale, o vastă reţea de rubedenii transilvano-polone.

Când s'a născut copilul, căruia destinul îi rezervase un rol deopotrivă de însemnat şi în istoria Transilvaniei şi în a Poloniei, părinţii lui, de bucurie, au clădit o capelă în *Şimleul-Silvaniei.* Mai târziu l-au trimis să studieze la Viena şi în Italia, la Universitatea din Padova. Intors în Transilvania, fu atras în luptele politice, alăturându-se partizanilor minorului „rege ales" Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya şi nepotul regelui polon Sigismund. Când s'a întors văduva lui Zápolya, regina Isabela din Polonia, împreună cu fiul ei minor, să-şi reprimească tronul (1556), tânărul Ştefan Báthory i-a întâmpinat la graniţa Transilvaniei cu o cuvântare măiastră. Trimis mai târziu în solie la Viena (1564) fu deţinut aci timp de 2 ani. Dela această dată înainte relaţiile lui cu Ioan Sigismund nu mai rămân cele vechi. El începe a fi considerat ca un şef al opoziţiei, respectat şi temut la curtea crăiască din Transilvania. Colonelul italian Giovanandrea Gromo, om de încredere al lui Ioan Sigismund, nu se îndoia că după moartea acestuia va ajunge Ştefan Báthory la cârma Transilvaniei.

Şi, în adevăr, aşa s'a întâmplat. Murind Ioan Sigismund în Martie 1571, erau doi pretendenţi la tron: de o parte iscusitul Bănăţean Gaşpar Becheş, — pe care îl destinase răposatul principe ca succesor al său şi îl sprijinea împăratul Maximilian din Viena, — de alta Ştefan Báthory, protejatul Sultanului din Constantinopol. Dieta dela Alba Iulia, întimidată de oştirea, care se apropia dinspre Turda, sub comanda lui Cristofor Báthory, că-

www.dacoromanica.ro

pitanul suprem al Orăzii, şi neîndrăsnind a se împotrivi Porţii otomane, s'a grăbit să proclame ales pe Ştefan, în ziua de *21 Mai 1571.*

De altfel actul alegerii era o simplă formalitate, căci Sultanul, fără a da vre-o atenţiune dietei, numise de mai înainte pe Ştefan Báthory, în virtutea puterii sale de suprem stăpân al acestei provincii. „Staturile" transilvane, întrunite în dieta dela Alba Iulia, încercând să evite crearea unui precedent periculos pentru autonomia constituţională a ţării, izbutiră a îndupleca pe trimisul turcesc, să nu publice firmanul Sultanului decât după împlinirea formalităţilor electorale. S'a putut salva, în chipul acesta, măcar aparenţa dreptului constituţional de „alegere liberă".

II.

Domnia lui Ştefan Báthory a fost tulburată de o parte prin necurmatele pretenţiuni ale împăratului Maximilian Habsburgul, care socotea că în temeiul tratatului dela Speier, încheiat de el cu reprezentanţii decedatului Ioan Sigismund, Transilvania trebuea să revină sub sceptrul său, de alta prin ambiţiunile lui Gaşpar Becheş, care se simţia în drept a-şi făuri planuri de ascensiune politică, dupăce prin încrederea Zapoleştilor fu chemat să îndeplinească importante misiuni politice în ţară şi în străinătate.

Pe Maximilian a încercat Báthory să-l împace, făcându-i jurământ de credinţă, renunţând la titlul de *principe* şi mulţumindu-se cu acela de *voevod*, pe care cercurile conducătoare din Viena se obicinuiseră a-l considera în sensul tradiţional de exponent sau chiar de instrument al voinţii regale. Se supunea deci noul principe, dela începutul domniei, unei îndoite vasalităţi: habsburgice şi turceşti, dintre cari cea dintâi era mai periculoasă, iar cea din urmă s'a dovedit mai proteguitoare nu numai pentru interesele dinastice ale Báthoreştilor, ci şi pentru existenţa şi consolidarea Principatului transilvan.

www.dacoromanica.ro

Becheş nu era aplicat să recunoască noua domnie, ci se pregătia de resistenţă armată, cu ajutorul Secuilor, ostili familiei Báthory încă dela sfârşitul veacului al XV-lea, cu al Saşilor obişnuiţi a sprijini politica vieneză şi cu al partizanilor, ce şi-a putut recruta printre nobilii transilvani. Maximilian nu contenia să-l îndemne la împotrivire pe Becheş, care începuse a-şi strânge oaste şi a se întări în cetatea Făgăraşului.

Această cetate, după căderea lui Ştefan Mailat în prinsoare turcească, rămase în proprietatea fiului său Gavriil, care o vânduse lui Ioan Sigismund (cu 30.000 fl.), iar acesta o dăruise lui Becheş. Dar fiindcă Gavriil n'a ţinut seamă, la vânzare, de vechiul obiceiu ardelean de a oferi întâi cetatea spre cumpărare fraţilor, pentru acest defect de formă, sora dânsului Margareta, măritată cu Andrei Báthory, apoi cu Ioan Iffiu, a făcut proces cerând să i se restituie Făgăraşul în preţul de cumpărare (30.000). Impotrivindu-se Becheş a evacua cetatea, fu asediat aci de oştirea lui Ştefan Báthory, dar el a reuşit să scape noaptea călare pe un cal cu potcoavele întoarse, ca să nu-l poată urmări paznicii drumurilor. Familia lui însă a rămas în cetatea asediată, fiind după câteva săptămâni nevoită a se preda lui Báthory. Becheş s'a refugiat la Viena, cerând ajutorul lui Maximilian. Acesta intervine în interesul lui, dar Ştefan Báthory rămâne neînduplecat spunând că nu cedează Făgăraşul, deoarece nu poate tolera acolo pe un potrivnic al său. Dieta transilvană (1573) a declarat pe Becheş trădător, pe aderenţii săi i-a cruţat însă, dându-le putinţa să se adapteze noilor împrejurări politice.

Ca protejat şi vasal turcesc, Ştefan Báthory nu a lipsit a cere sprijinul Sultanului în conflictul cu Becheş. Extradarea acestuia fu cerută de Sultan Curţii din Viena, dar fără rezultat. Dimpotrivă, solii lui Becheş reuşesc mai târziu să obţină autorizarea şi îndemnul Sultanului pentru un atac contra lui Báthory, dar numai cu forţe transilvane, fără ajutor din partea lui Maximilian. Incurajat de acest îndemn Becheş sosi în Transilvania,

www.dacoromanica.ro

să culeagă roada pregătirilor făcute de partizanii săi, gata de luptă pentru surparea domniei lui Ştefan Báthory. Dar roada aceasta fu destul de amară şi pentru el şi pentru partizani. Căci Ştefan Báthory nu a stat cu mânile în sân, ci pe lângă trupele transilvane s'a îngrijit să aibă şi ajutoare turceşti şi muntene astfel, încât în lupta ce s'a dat în vara anului 1575 pe valea Mureşului, — la Sf. Paul, lângă Iernut, — a reuşit să înfrângă oştirea răsculaţilor lui Becheş, care fu nevoit a se retrage spre Sătmar. Iar cei mai de frunte dintre partizanii săi plătiră scump îndrăsneala, unii fiind spânzuraţi, altora tăindu-li-se nasul şi urechile.

Maximilian s'a grăbit să asigure pe Ştefan Báthory, că rebeliunea lui Becheş s'ar fi întâmplat fără ştirea şi învoirea lui. Această scuză nu putea însă împiedeca pe victoriosul principe transilvan să tragă concluzia politică firească din biruinţa dela Sf. Paul, desfiinţând raportul de vasalitate, pe care-l întărise la 1571 cu jurământ către Maximilian, în speranţa că va avea în el un sprijinitor, iar nu un instigator al adversarilor personali, la rebeliune. Dela această dată înainte principatul Transilvaniei începe a-şi afirma tot mai mult independenţa faţă de Regatul ungar stăpânit de Habsburgi. Momentul acesta îl înregistrează şi autorul unei cronici româneşti din veacul al XVII-lea *(Istorie de Crăiia ungurească)* spunând că după moartea lui Ioan Sigismund „s'au deosebit Ardealul de Crăiia ungurească sub Cnezie. Şi întâi Ştefan Batori, carele apoi din Cnezia Ardealului l-au luat Leşii la Crăiia lor Craiu să le fie". — Iar Miron Costin scrie la începutul letopiseţului său: *„Domnilor de Ardeal le zicem Crai ungureşti (cu toate că) crai nu sunt, ci direpţi Domni sou Cnezi... (căci) „craiu direpţ Crăiei ungureşti este Neamţul, că la dânsul este cununa Crăiei ungureşti cu Pojonul".*

Sultanul s'a scuzat şi el spunând că nu ar fi dat autorizare lui Becheş pentru atac; dovadă că nici nu i-a trimis steag de luptă în acest scop. Dar nu s'a sfiit a cere lui Báthory să sporească tributul anual cu 5000 de galbeni, deoarece rivalul său îi promisese

www.dacoromanica.ro

30.000 galbeni tribut anual pentru cazul că ar fi ajuns el la cârma Transilvaniei. Astfel dela 1575 înainte Principatul transilvan fu nevoit a plăti Porţii câte 15.000 galbeni anual în loc de 10.000, cât se plătea încă din zilele lui Ioan Zápolya. In relaţiile sale cu Principatele Române Ştefan Báthory s'a orientat după ordinile şi indicaţiunile primite dela Sultanul dela Constantinopol, unde se decideau în ultimă instanţă chestiunile de conducere politică a celor trei principate vasale, sprijinite pe cununa de munţi a Carpaţilor. La 1572 aflând că Poarta otomană a decis mazilirea lui Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, Báthory avizează numaidecât dieta transilvană, care ia hotărîrea de a interzice Transilvanilor să dea vre-un ajutor lui Bogdan şi, chiar dacă s'ar întâmpla să caute el adăpost în această ţară, să fie prins şi dat pe mâna Principelui. Iar cu doi ani mai târziu, când au pornit Turcii contra lui Ioan Vodă cel Cumplit, Báthory la ordinul Porţii a trimis o mică oştire în Moldova, iar alta a rămas să apere graniţa de o eventuală invasie. Pentru acoperirea cheltuelilor împreunate cu mobilizarea, dieta din 1574 a votat un impozit extraordinar: câte 20 dinari de fiecare poartă iobăgească[1]).

III.

Devenind vacant tronul Poloniei, Ştefan Báthory a fost destul de iscusit spre a-şi pregăti prin agenţii şi banii săi o atmosferă favorabilă, care să-i poată asigura succesul electoral. Şi aci s'a izbit însă de rivalitatea împăratului Maximilian, care cu sprijinul înaltei aristocraţii polone reuşi să fie ales el rege la 12 Decemvrie 1575. Cu două zile mai târziu însă şleahta, nobilimea de treapta a doua, îl alese pe Ştefan Báthory. Provocându-l Maximilian să se retragă, el a răspuns că nu poate face acest pas, fiindcă onoarea sa şi încrederea naţiunii polone îl obligă să primească şi să apere contra oricui Coroana regală; de altă aprte, dacă însuş Dumnezeu a făcut cu el minunea aceasta,

[1]) *Monumenta comitialia regni Transilvaniae* II, p. 440 şi 550.

www.dacoromanica.ro

nu o poate respinge[1]). Sprijinul turcesc nu i-a lipsit nici în această năzuinţă spre tronul polon. Măsurile necesare pentru aşezarea fratelui său Cristofor ca locţiitor la cârma Transilvaniei fură luate în dieta convocată la Mediaş pe ziua de 28 Ianuarie 1576. La sfârşitul acestei diete s'a vestit în biserica din Mediaş cu solemnitate deosebită, alegerea lui Ştefan Báthory ca rege al Poloniei. Ingenunchind în faţa altarului, el a făcut jurământ pe Sf. Evanghelie, în prezenţa delegaţilor poloni şi a întregii adunări transilvane[2]), iar la sfârşitul ceremoniei au cântat cu toţii Te deum laudamus, au început a suna trâmbiţele şi timp de două ore au bătut tunurile în semn de bucurie.

In calitate de rege al Poloniei a continuat Ştefan Báthory a se interesa de chestiunile transilvane mai importante, pe cele de ordin cotidian lăsându-le în grija fratelui şi locţiitorului său Cristofor. A sprijinit pe catolici, dând Iezuiţilor mână de ajutor, spre a se strecura în Transilvania şi a începe opera de restaurare catolică. El însuş ceruse sprijinul Papei pentru reînfiinţarea episcopiei catolice din Transilvania. Cu toate că era catolic zelos, când Iezuiţii încercară a-l îndupleca să alunge din ţară pe acatolici, le răspundea că el nu este domnitor peste conştiinţa popoarelor, deoarece Dumnezeu şi-a reservat sie-şi aceste trei drepturi: să facă din nimica ceva, să cunoască viitorul şi să domnească peste conştiinţe.

Domnia lui polonă a produs în adevăr rezultate apreciabile atât în domeniul vieţii politice, cât şi în al celei culturale. A reuşit să-şi desarmeze duşmanii externi, ca şi pe cei interni, să alăture, în urma unui războiu victorios contra Ruşilor, la Polonia Livlanda, să afirme autoritatea regală şi să obişnuiască încâtva nobilimea a respecta disciplina, dându-i să înţeleagă că nu vrea

---

1) Buday Kálmán, *Báthory István erdélyi fejedelemsége 1571—76.* (Principatul transilvan al lui Ştefan Báthory). Szeged 1932, p. 196.

2) *Monumenta II* 449: „coram oratoribus regni Poloniae ac coram toto cetu regni Transilvaniae genibus flexit ad altare eiusdem ecclesiae, ad sacrum sanctum evangelium fidem suam vovisse".

www.dacoromanica.ro

să fie un rege numai cu numele, un simulacru sau o ficţiune, ci dacă a primit coroana, ce i s'a oferit, ţine să fie el însuş stăpân şi dispunător. Nobilii să rămână în rolul de paznici ai propriei lor libertăţi, fără a şi-l asuma şi pe acela de instructori ai regelui. Iar propria libertate să şi-o păzească în aşa fel, încât să nu o transforme în pretext pentru felurite abuzuri. La dieta polonă din 1585 aducea ca exemplu trist şi spăimântător cazul Ungariei prăbuşite prin păcatele fiilor ei, spunând: „Au fost multe ţări foarte înfloritoare cari s'au prăbuşit prin sfaturi neastâmpărate: şi aş fi dorit să nu fie ca exemplu în privinţa aceasta tocmai patria mea, Ungaria, ţară vecină cu noi, care de asemenea a fost înfloritoare şi bogată, însă deoarece fiecare îşi urmărea propriile sale interese şi nicidecum binele obştesc, i-a pedepsit Dumnezeu şi după aceea s'au aruncat ei înşişi împreună cu ţara lor în robie; de ceeace să ferească Atotputernicul şi Preamarele Dumnezeu această republică[1]).

In politica externă plănuise înjghebarea unei confederaţiuni sub conducere polonă, spre a putea să se apere şi faţă de Turci şi faţă de Germani. La 1582 a comunicat papei Grigore XIII un proiect de cruciată creştină, arătând că ar fi gata să pornească la luptă contra păgânilor, dacă ar primi ajutoarele de trebuinţă. In locul acestor ajutoare a primit însă numai promisiuni, iar dieta polonă cântărind mărimea şi greutatea sacrificiilor reclamate de o astfel de întreprindere riscată, a ezitat a-i pune la dispoziţie mijloacele necesare pentru realizarea proiectului menţionat.

Sub raport religios era tolerant faţă de cei de altă credinţă, sprijinea însă şi în Polonia, ca şi în Transilvania, acţiunea Iesuiţilor, în grija cărora a lăsat Academia din Vilna, înfiinţată la 1576 şi ridicată mai târziu la rangul de Universitate, după cum prin actul său fundaţional, datat din *Vilna la 12 Maiu 1581,*

---

[1]) *Etienne Batory Roi de Pologne, Prince de Transylvanie.* Cracovie, 1935, p. 25.

www.dacoromanica.ro

tot lor le-a încredinţat şi înfiinţarea unei *Universităţi transilvane, cu trei facultăţi (teologie, filosofie şi drept) la Cluj*, dispunând ca cei ce vor termina studiile în aceste facultăţi, „să poată ajunge bacalaureaţi, magistri sau doctori, şi aceste grade să le aducă tocmai atâtea drepturi, demnităţi, distincţie şi onoare, ca şi când le-ar fi câştigat în academii italiene, franceze, spaniole sau germane[1]). In fruntea ei aşezase pe iezuitul Antonie Possevino, care — încântat de protectorul său regal — îi atribuise atâta destoinicie, încât se credea în drept să afirme că numai el ar fi fost în stare să înduplece pe Ruşi a primi catolicismul.

Opinia favorabilă, de care a reuşit a se bucura Ştefan Báthory în Polonia, a găsit un răsunet în cuvintele ce s'au spus cu prilejul morţii lui, la sfârşitul anului 1586, că *„ori să nu se fi născut niciodată, ori dacă s'a născut, să fi trăit în veci"*.

La 23 Octomvrie 1600 într'o scrisoare trimisă din Bucovel nunţiului Claudio Rangone, cancelarul Ioan Zamoyski, făcând amintire de Ştefan Báthory, îl numeşte „Rege cu mare prudenţă" *(magnae Rex prudentiae*[2]).

---

1 Cf. O. Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*. Bucureşti, 1929.

2) A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, p. 241.

www.dacoromanica.ro

STĂPÂNIREA TRANSILVANĂ A LUI MIHAI VITEAZUL.

I.

In ziua de 1 Noemvrie 1599 a intrat Mihai Viteazul cu triumf în capitala Transilvaniei, unde a patra zi a luat dispoziţii pentru convocarea dietei proiectate a se întruni la Cluj în ziua de 20 aceeaşi lună. Ea s'a întrunit însă la Alba Iulia[1]).

S'a păstrat protocolul acestei diete transilvane, ţinute la Alba Iulia (20—28 Noemvrie 1599) în cele dintâi săptămâni ale stăpânirii lui Mihai din vechia cetate de scaun. Inceputul lui arată că cele trei naţiuni privilegiate ale Transilvaniei s'au ştiut destul de repede împăca şi obişnui cu nouile împrejurări, supunându-se fără nici o împotrivire domniei românesti. „Deoarece toate puterile şi stăpânirile — scriau foştii stăpâni ai Transilvaniei către Mihai — sunt dela Dumnezeu, credem că prin grija Sfinţiei Sale, prin milostivirea arătată nouă şi prin buna hotărîre a întregii creştinătăţi ai ajuns Măria Ta, în această vreme de luptă împotriva cumplitului duşman păgân, Principe al nostru milostiv, pentru care lucru ne silim necontenit să fim cu mulţămită, că până în această vreme ne-a păzit cu milostivire în dulcea noastră patrie de orice vrăjmaş, spre lauda numelui său, spre întinderea şi sporirea bunului nume şi a faimei Măriei Tale, ca să putem rămânea în dulcea noastră patrie sub milostiva şi sârguitoarea ocrotire a Măriei Tale. In această adunare am înţeles dorinţa Măriei Tale, potrivită cu împrejurările vre-

---

1) N. Iorga, *Acte relative la războaiele şi cuceririle lui Mihai Vodă Viteazul*, în colecţia Hurmuzaki, vol. XII (1594—1600), p. 504.

www.dacoromanica.ro

mii de acum, că adecă Măria Ta doreşti dela noi două lucruri spre binele şi dăinuirea sărmanei noastre ţări: întâi, ca să fie hrană potrivită şi cuviincioasă în orice timp şi în orice loc, ca Măria Ta să nu duci lipsă nici de hrană nici de bani, cari sunt nervul războiului şi fără de care nici nu e cu putinţă războirea, după Dumnezeu"...

Astfel se adresau „staturile transilvane" lui Mihai înaintându-i spre întărire următoarele hotărîri ale dietei:

1. de fiecare poartă se vor da câte opt saci de grâu şi opt saci de ovăs sau de orz; de câte zece porţi o vită de tăiat; cei mai săraci cari n'au vite mari, vor da câte trei oi;

2. preţul grâului fiind în creştere, Măria Sa (Mihai) să-l „îngrădească". Saşii vor lua parte şi ei în aceeaş măsură la purtarea acestei sarcini. Negoţul cu bucate să nu fie oprit căci „negoţul paşnic aduce pretutindeni belşug";

3. deoarece Măria Ta ai dat Secuilor libertatea[1]), după amintirea oamenilor ei aveau potrivit cu vechia lor libertate astfel de lege, că de câte ori se schimba Principele ori se căsătorea, tot din câte şase boi se lua unul pe seama Principelui, ceea ce ei numeau *înfierarea boilor;* dajdia aceasta s'o poată lua şi acum Măria Ta, căci cu ea îşi va putea îndeplini Măria Ta în bună parte trebuinţele Curţii şi ale oştirii;

4. Clujul, Aiudul şi Turda, fiind aşezate chiar în drumul ţării şi cuprinse de oştire, au greutăţi nenumărate; deaceea să fie scutite de darea bucatelor şi a banilor, iar celelalte oraşe să dea bucate pentru oaste, fiecare după puterile sale;

5. In ce priveşte partea a doua a dorinţii Măriei Tale, banii cu cari se poartă războiul, aşa ne-am înţeles că, deşi este ţara într'o astfel de stricăciune şi pustiire, cum ştii Măria Ta şi o vezi cu ochii, cu toate acestea pentru dăinuirea ţării, pentru unirea noastră cu străinătatea şi bunăvoinţa noastră faţă de Măria

[1]) Diploma latinească, prin care a confirmat Mihai Viteazul privilegiile secueşti, e datată din Alba-Iulia, 28 Noemvrie 1599, cf. I. Lupaş, *Documente istorice transilvane.* Cluj, 1940, vol. I, p. 3—5.

www.dacoromanica.ro

Ta, din dragă voie făgăduim Măriei Tale câte *şase florini* de fiecare poartă; 3 florini să fie plătiţi până în a 25-a zi dela data acestor articole, iar ceilalţi trei iarăşi până în ziua a 25-a de atunci înainte; de plata aceasta să nu fie scutită averea nimănui, nici a Măriei Tale, nici a domnilor... La dajdia aceasta să contribue şi Sârbii, cari se află în ţară, astfel ca Sârbul, care are casă proprie în ţară să dea 1 fl., iar cel ce nu are, să fie scutit. Tot astfel şi Grecii şi alţi neguţători din ţări străine, să plătească fiecare după averea şi neguţătoria sa.

Satele arse în cursul acestui războiu să fie scutite de dare; unde nu se pot încasa dările din pricina sărăciei, să fie ţinut iobagul până îşi plăteşte darea, iar unde ar fi rămas moşia nemeşească pustie, fără iobagi, să se încaseze darea de pe altă moşie a proprietarului cu pricina.

Dieta roagă apoi pe Mihai, să adune oastea la un loc anumit şi drumurile de ţară să fie slobode de tâlhari, dupăcum s'a milostivit a făgădui încredinţându-l că toţi locuitorii Transilvaniei vor să trăiască în pace, ca să poată fi „mai potriviţi pentru slujba Măriei Sale şi a patriei".

Fiindcă în unele părţi ale Transilvaniei iobagii, luând îndemn din tulburările împreunate cu noua schimbare în cârmuirea ţării, începură a se răscula, săvârşind felurite necuviinţe, jafuri şi chiar omoruri, dieta roagă pe Mihai, să dea porunci aspre tuturor, să fie cu ascultare, căci „numai aşa se pot încasa dările şi se pot face transporturile de bucate pentru armată". Servitorii fugiţi să fie trimişi la vechii lor stăpâni; tot asemenea şi cei ce au intrat în cetele Cazacilor sau în oastea lui Mihai. Iobagii, cari au fugit din alte ţinuturi în pământul locuit de Secui, dacă nu vor să se întoarcă la vechii lor stăpâni, să fie spânzuraţi. Toţi căpitanii scaunelor secueşti să fie îndrumaţi a respecta hotărîrea aceasta. Atât faţă de nobili, cât şi faţă de Secuii, cari vor fi jefuit sau păgubit pe alţii, să se urmeze de asemenea fără nici o cruţare, nobilii fiind datori să se înfăţişeze în persoană, spre a-şi da seama de faptele lor; cei osândiţi pot face apel, dar să

www.dacoromanica.ro

rămână închişi până li se va da sentinţa. In ce priveşte săsimea, care nu este mai puţin însemnată în ţara aceasta, plângându-se şi ea de oarecare lipsuri şi jafuri, s'a hotărît ca nici un om, de orice rang şi treaptă socială ar fi, umblând printre Saşi, să nu cuteze a le lua ceva cu puterea, ci de orice ar avea trebuinţă, să plătească cu bani.

Mai departe roagă dieta pe Mihai să ia sub ocrotirea sa văduvele şi orfanii nobililor căzuţi în războiu, dispunând să li se înapoieze averile înstrăinate; apoi îi exprimă mulţămirea fiindcă a hotărît să fie respectate drepturile şi privilegiile nobililor în afară de donaţiunile lui Sigismund Báthory, precum şi să înfrâneze încălcările Cazacilor, cari năvălind asupra oraşelor, le-au jefuit şi le-au ameninţat cu pârjol.

Procesul verbal al acestei diete se încheie deasemenea cu un cuvânt de mulţumită, adresat lui Mihai, care după obiceiul şi datina celorlalţi principi creştini a făgăduit să facă jurământ, că va *„apăra libertatea patriei"*.

Mihai întări toate aceste hotărîri ale dietei în calitate de „Voevod al Ţării Româneşti, sfetnic locţiitor al M. Sale sacratissime chesaro-crăeşti în Transilvania şi căpitan general al oştirii împărăteşti dintre graniţele Transilvaniei şi ale părţilor supuse acestei ţări[1]).

A doua dietă din timpul lui Mihai s'a ţinut la Braşov în zilele de 12—15 Martie 1600, când se luară hotărîri, la fel cu cele votate în Noemvrie 1599 la Alba Iulia cu privire la dări, la oprelişte a de transportare a grâului în alte părţi, în afară de Ungaria şi de Ţara Românească, precum şi la jalbele nobililor împotriva iobagilor, dintre cari unii porniră a-şi ucide stăpânii. Dar

---

1) Cf. Kemény-Kovács, *Erdélyország Történetei Tára* (Magazinul Istoriilor Ţării Transilvane), vol. I, 234—244; Alex. Szilágyi, *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, vol. IV, p. 429—437; I. Crăciun, *Dietele Transilvaniei ţinute sub Domnia lui Mihai Viteazul*. An. Inst. de Ist. Naţ., vol. VII, p. 620 şi I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*. Cluj, 1940, vol. I, p. 6—12.

www.dacoromanica.ro

Mihai se ridică fără întârziere luând măsuri pentru aşezarea şi păzirea ordinei[1]). Prin oraşele din sudul Transilvaniei, ca şi în capitala acestei ţări, membrii familiei lui Mihai făceau adâncă impresie asupra populaţiei. Un raport oficial înfăţişează pe soţia sa, ca femee „proaspătă", cu faţa ovală şi cu ochii negri; şi fiul ei Pătraşcu Vodă îi semăna; împreună intrară în oraş cu opt rădvane, trase de câte 6 cai. Al Doamnei Stanca era căptuşit cu mătasă roşie, având nasturi de argint şi auriţi...[2]).

Nici în articolele dietei din Alba-Iulia, nici în ale celei din Braşov nu se găseşte vre-o amintire lămuritoare despre Românii Transilvaniei. Cine s'ar mulţămi să cunoască viaţa de atunci a acestei ţări numai din cuprinsul pomenitelor articole de lege, ar putea fi ispitit să creadă, că în toamna anului 1599, după biruinţa dela Şelimbăr, Mihai ar fi luat în stăpânire o ţară lipsită de populaţie românească.

Abia în dieta ţinută la Alba Iulia în cursul lunei Iulie 1600, au ajuns în cercetare şi chestiuni curat româneşti, votându-se articole de lege privitoare la soarta preoţimii şi a ţărănimii române din Transilvania.

Atât cuprinsul, cât şi însemnătatea acestor articole se va arăta cu deamănuntul numai după ce se va face cuvenita amintire de altă faptă de vitejie a lui Mihai Voevod, săvârşită în Mai 1600: de cucerirea Moldovei.

---

1) *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 342, nota 1: „Die gemain man unter der bauernschaft sol auf sein gewest und überall die vom Adel zu todt haben geschlagen, aber der Michael hatte allspald eingeställt und abgeschafft" scrie Ungnad la 6 Noemvrie 1599.

2) A. Veress, *Documente priv. la ist. Ardealului, Moldovei şi Ţării Rom.*, vol. VI, p. 281: „nach Cronstadt kommen, mit 8 bedeckten und sonst andern vielen Rüstwägen, an jedem 6 Ross. Ihr Wagen mit rotem Samet, die Knöpf silbern und verguldt. Sie ist ein frisch Weib, mit einem langen Gesicht und schwarzen Augen, deroselben der Sohn gar ähnlich ist".

www.dacoromanica.ro

II.

După aşezarea sa în capitala Transilvaniei, Mihai lăsă cârma Ţării Româneşti în grija fiului său Nicolae Pătraşcu şi a sfetnicilor săi de încredere, dându-le trupe transilvane de pază; iar în Transilvania ţinea lângă sine trupe muntene stăpânind aci — cum scria în acele timpuri Sigismund Forgách — ca un „principe de moştenire şi chiar mai aspru, fiindcă luase ţara cu arma". El înţelegea să împartă „vorbe şi speranţe bune la toţi"[1].

Il neliniştea însă faptul că împăratul Rudolf stăruia prin trimişii săi, ca să părăsească Transilvania şi să se întoarcă înapoi la cârma Ţării Româneşti. In măsură şi mai mare îl neliniştea uneltirile lui Sigismund Báthory care, sprijinit din partea Polonilor şi a Moldovenilor, ameninţa să zdruncine din nou liniştea abia statornicită în cuprinsul Transilvaniei. Intr'un raport al comisarilor împărăteşti (20 Aprilie 1600) e zugrăvită starea sufletească, prea sbuciumată, a lui Mihai, care se plângea că Impăratul nu-l ajută cu bani, cum s'ar cuveni în astfel de împrejurări grele, când el este nevoit a porni spre Moldova, de unde a primit ştiri că Sigismund Báthory se pregăteşte să-l atace. Trebue să ia înainte cu orice preţ acestui atac. Deşi lipsit de mijloace băneşti, el va porni la luptă, chiar dacă ar fi să-şi vândă hainele de pe trup[2]), va sluji împăratului şi creştinătăţii până la moarte. Asta o spune nu limba, ci inima lui... Comisarii împărăteşti au fost mişcaţi de cuvintele lui Mihai.

Dacă nu primea banii aşteptaţi dela împăratul Rudolf ca ajutoare pentru oştire, în schimb Mihai era cercetat cu oferte şi făgăduieli din partea Papei Clement VIII, care la 22 Aprilie 1600 îi adresa o scrisoare cu momeli sfătuindu-l să-şi schimbe credinţa, căci dacă va trece la biserica apuseană — catolică va

---

1) Monumenta Com. Regni Transilvaniae, IV, p. 426.

2) Kemény, *Mihály vajda jelleme s tetteire vonatkozó okmányok* (Caracterul lui Mihai V. şi documente privitoare la faptele lui), în *Magyar Tört. Tár*, vol. III (1857), p. 139: „soltt er das Habit am Leib verkaufen".

www.dacoromanica.ro

primi ajutoare băneşti[1]). Cronicarul Szamosközy, de obiceiu bine informat, spune că Mihai ar fi primit scrisoarea Papei „strâmbând din nas, că acesta cutează să-i atace şi defaime credinţa". Răspunzând Papei Clement, i-ar fi făcut propunerea ca „părăsind rătăcirile italice, să se întoarcă dimpreună cu poporul creştin la adevărata legătură obştească a bisericilor răsăritene, căci numai aşa va fi cu putinţă alungarea Turcului spurcat din spinarea creştinătăţii"...[2]). Mihai era om adânc credincios, după cum a dovedit în cele mai însemnate clipe ale carierii sale ostăşeşti şi după cum ne încredinţează martorii faptelor lui politice şi militare. Astfel episcopul Ştefan Szuhay, care a avut prilej să-l cunoască încă dela Târgovişte, din vara anului 1598, îl laudă pentru „credinţa şi evlavia sa vestită în toată lumea".

Această însuşire sufletească a lui Mihai poate fi socotită ca o moştenire părintească din partea vrednicei şi evlavioasei sale mame Tudora, care a înţeles a-şi creşte odorul, din cea mai fragedă copilărie, în deprinderea şi cinstirea datinilor bisericii străbune.

Respinse deci Mihai ajutorul îmbiat pe un preţ aşa de scump, cum era al unei vânzări sufleteşti, şi cu deplină încredere în steaua norocului său, strângându-şi oştile ce putea să aibă atunci la îndemână, se repezi în luna lui Maiu în Moldova contra lui Ieremia Movilă, pe care — cu tot ajutorul de oaste polonă — îl fugări şi închise în cetatea Hotinului, de unde însă acesta izbuti a ieşi pe furiş, fugind cu boierii săi în Polonia.

Lupta dela Hotin s'a dat într'o zi de Marţi (23 Maiu 1600) după Rusalii, iar ştirea despre fulgerătoarea-i izbândă a sosit la Braşov a treia zi împreună cu porunca lui Mihai să se vestească în oraşele transilvane, prin puşcături de tunuri, biruinţa lui asupra Moldovenilor şi Polonilor[3]).

---

1) Idem, ibidem şi I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 38—39.

2) *Monumenta Hungariae Historica*, Scriptores, vol. XXVIII, p. 75.

3) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. V, p. 289, cf. şi

www.dacoromanica.ro

La 1 Iulie 1600 a primit Mihai în Iaşi închinarea boierilor moldoveni, începând cum arată cronica *„a se scrie şi a se mărturisi Domn şi a treia ţară"*.

Moldovenii exprimară dorinţa să-l vadă pe Nicolae Pătraşcu aşezat în scaunul domnesc din Iaşi. Dar Mihai socotindu-l prea tânăr şi temându-se că „nu va putea fi Domn într'o ţară de margine", ameninţată de apropiata răzbunare a lui Ieremia Movilă, a lăsat la cârma Moldovei o locotenenţă domnească de patru boieri ca „ispravnici de scaun": Udrea hatmanul, Andronic vistierul, Sava armaşul şi Negrea spătarul. El însuş se grăbi înapoi la Alba-Iulia, unde soseau trimişii împăratului Rudolf cu propunerea să rămână el Domn al Munteniei şi al Moldovei, iar a treia ţară: Transilvania, s'o lase în grija Austriacilor! Stăruinţele împărăteşti au fost însă zadarnice. Mihai nu se putea învoi să arunce în chip uşuratec o izbândă ostăşească răsunătoare, nici să nesocotească dreptul pecetluit cu sânge; de aceea *„nu se îndura de Ardeal"*[2]) să-l părăsească, ci, trimiţând o nouă solie la împăratul Rudolf, îl ruga stăruitor „să-i lase Ardealul, *cum şi l-a dobândit*, şi să-l slobozească asupra Turcilor". Apoi la cârma Moldovei trimise pe nepotul său Marcu Vodă, fiul lui Petru Cercel, împreună cu Preda Buzescu.

In vara anului 1600, după biruinţa dela Hotin, atinsese Mihai culmea gloriei sale ostăşeşti şi a puterii politice. Stăpânea acum trei ţări cu populaţie românească de baştină. Faima şi vitejia lui începuse a fi răspândită cu laude meritate în toate ţările Europei creştine. Insuşi împăratul Rudolf (ascunzându-şi necazul pentru tăgada întâmpinată când a cerut să i se cedeze Transilvania) s'a simţit (încă din August 1599) dator a lua în dreaptă socotinţă râvna lui Mihai în slujba creştinătăţii întregi,

---

relaţiunile trimise din Caşovia şi Bratislava, la 3 şi 7 Iunie 1600, despre lupta dela Hotin — I. Lupaş, *Doc. ist. transilvane*, I, p. 40—42.

2) Hotărîrea lui Mihai de a „nu-şi cruţa sângele pentru Ardeal niciodată" află puternică expresiune şi în scrisoarea lui trimisă din Alba-Iulia, la 20 Decemvrie 1599, lui Ieremia Movilă — cf. P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*. Bucureşti, 1936, p. 93—98.

www.dacoromanica.ro

precum şi „eroica lui vitejie ostăşească, strălucitele lui merite şi mai ales credinţa lui vrednică de laudă şi statornicia lui încercată în serviciul cauzei împărăteşti[1]), dăruindu-i cetatea Königsberg, în Silezia, împreună cu întreaga moşie ce-i aparţinea, ca s'o stăpânească el şi urmaşii lui, fără ca vreodată să poată fi luat îndărăt acest dar. Mihai a şi încasat timp de doi ani veniturile moşiei cu a cărei administraţie încredinţase pe italianul Carlo Magno ca „prefect şi administrator". Acest Carlo Magno scria la 1600 din Milano lui Mihai încunoştiinţându-l că împăratul Rudolf a trimis în Franţa, în Spania, la Papa şi la toate căpeteniile ţărilor creştine ştiri despre bărbăţia şi vitejia lui, care este ca un *al doilea Alexandru* (Machedon)[2]).

Fruntaşii Boemiei lăudau şi ei pe Domnul român, care „s'a închinat cu desăvârşire în slujba pentru binele întregii creştinătăţi" şi rugau pe Dumnezeu, să-i ajute şi în viitor, ca în cursul celor şapte ani trecuţi, când au dat şi ei „cu dragă inimă" ajutoare mari şi puternice spre a împlini cererea Impăratului[3]).

Misionarul Andrei Bobbi, — un călugăr dominican care a pierit cu prilejul unei năvăliri a Tătarilor în Moldova pe la 1604 — se mângăia în taina cugetului său cu nădejdea că Mihai va fi ridicat prin succesele sale războinice, în scurtă vreme, în vechiul tron împărătesc din Constantinopol. Aşa se exprima acest dominican într'o scrisoare a sa dela 25 Iunie 1600, privindu-l pe Mihai ca pe un apropiat *restaurator al imperiului bizantin*[4]).

III.

Nu este deci de mirare că, în culmea puterii sale politice, Mihai află prilej potrivit să smulgă dietei transilvane întrunite

[1]) I. Macurek, *Rumänische Fürsten als Gäste in Böhmen. Unbekannte Dokumente* în *Prager Presse*, numărul închinat României (5 Mai 1929) şi Idem, *Michael der Tapfere und die böhmisch-schlesischen Stände am Ende des 16 Jahrhunderts* în *Revista Istorică Română* vol. II (1932) p. 346—353.

[2]) N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte româneşti, relative la Petru Schiopul şi la Mihai Viteazul* în colecţia *Hurmuzaki*, 1898, p. 22.

[3]) Hurmuzaki, IV, p. 23—24.

[4]) Cf. revista *Cercetări Istorice* din Iaşi, vol. IV (1929), p. 86—87.

www.dacoromanica.ro

la Alba Iulia, în vara anului 1600, câteva măsuri privitoare la îmbunătăţirea sorţii poporului român şi a preoţilor săi, măsuri pe cari trimişii celor trei naţiuni, privileagiate prin nedreapta constituţie a Transilvaniei, nu cutezau atunci să le respingă, ci s'au grăbit să le voteze cu obştească învoire.

Pe lângă hotărîrile privitoare la „darea porţii" de câte 6 fiorini şi la îndatorirea nobililor să meargă personal la oaste, în dieta aceasta s'au ridicat din nou jalbe contra iobagilor, cari nu vor să mai asculte de stăpâni, şi s'a cerut lui Mihai să dea nobililor voie liberă spre a-i pedepsi, în schimb să fie pedepsiţi fără întârziere şi nobilii, cari au bătut ori au tăiat în timpul acela vre-un iobag.

Articolul 20, votat în dieta aceasta, are următorul cuprins: S'au întâmplat şi astfel de lucruri, că unor oameni de ai noştri li s'au adus scrisorile Măriei Tale, — scrise unele în limba sârbească, altele în limba românească — din care pricină nu au putut înţelege din ele porunca şi voinţa Măriei Tale. De aceea am hotărît ca astfel de scrisori să fie trimise nobilimii sau în limba maghiară sau în limba latină; cine ar umbla pe la nobili cu astfel de scrisori româneşti sau sârbeşti, pe nişte oameni ca aceia să-i prindă şi să-i trimită la Măria Ta împreună cu scrisorile"[1]). In cuprinsul acestui articol găsim, pentru întâia oară, în scurta domnie a lui Mihai o *împotrivire obştească a nobilimii maghiare faţă de caracterul românesc al acestei stăpâniri.*

Articolul 23 vorbeşte, în sfârşit, de un lucru care dovedeşte că dieta transilvană a putut fi înduplecată prin puterea domnească a lui Mihai să încuviinţeze oarecari înlesniri de ordin economic pe seama *satelor româneşti,* în privinţa *dreptului de păşunat.* In motivarea acestui articol dieta a simţit trebuinţa să arate, pentruce nu s'a putut îngădui în trecut Românilor din vecinătatea satelor ungureşti şi săseşti dreptul de păşunat cu vitele lor în hotarul acestor sate. Pricina ar fi fost anume, că ei

[1]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane,* vol. I, p. 58.

www.dacoromanica.ro

nu cruțau cu turmele de oi nici semănăturile, nici fânațele, că ardeau pajiștea și făceau pagube în vii. Cu toate acestea acum *„din respect față de Măria Ta și din bunăvoința noastră față de Măria Ta* — scriu membrii dietei — *încuviințăm aceasta* ca toate satele lăzuite, atât cele ungurești cât și cele săsești, să dea celor românești, precum și acestea să dea altor sate, loc slobod de pășune pentru cai, boi, junci, vite și porci, afară de oi, deoarece pentru oi nici până acum nu au dat unii altora asemenea locuri de pășune... Se vor lua însă măsuri, ca vitele să nu fie lăsate nici în păduri, nici în holde, nici în fânațe, nici în vii, nici în alte locuri oprite... In schimb satele românești să încuviințeze aceasta satelor ungurești și săsești din vecinătate, dar numai în locurile, unde li se întâlnesc hotarele, iar nu până la al treilea și al patrulea sat"[1]).

Este lămurit că dieta s'a înduplecat a vota acest articol de lege *numai* din respect față de Mihai, simțindu-se obligată să țină seamă de dorința lui rostită în sprijinul țărănimii române din Transilvania, după cum a ținut să i-o îndeplinească și pe aceea privitoare la scutirea preoților români de îndatorirea și povara slujbelor iobăgești.

Cuprinsul articolului 24 ne înfățișează această dorință a lui Mihai devenită lege prin votul dietei din Alba-Iulia, după cum urmează: „In ce privește a doua dorință a Măriei Tale ca persoanele preoților români să nu le silească nimeni la robotă în rând cu obștea iobagilor, am respectat și în această cauză dorința Măriei Tale și am hotărît, ca preoții români să fie scutiți în toate locurile, în persoanele lor, de orice slujbă de acest fel[2]).

In sfârșit, se mai găsește în procesul verbal al acestei diete încă un articol cu privire la preoții români, articolul 31 și ultimul de următorul cuprins: „Am hotărît și aceasta ca, dacă vre-un preot român s'ar fi însurat a doua oară și satul nu ar

1) Idem, ibidem, p. 58—59.
2) Ibidem.

www.dacoromanica.ro

spune aceasta vlădicului cu prilejul vizitaţiei canonice, işpanii să ia dela acest sat o pedeapsă de 200 florini pe seama Măriei Tale"[1]).

Prevederea acestui articol de lege se lămureşte prin pornirea de împotrivire ortodoxă faţă de înnoirile protestante, strecurate în viaţa şi rânduiala bisericească din Transilvania prin hotărîrile sinodului dela Aiud, unde în toamna anului 1569, cu învoirea episcopului Pavel din Turdaş, li se încuviinţase preoţilor evlavioşi *dreptul să se căsătorească a doua oară*, dacă s'ar întâmpla să le moară întâia soţie. Numeroşi preoţi văduvi se vor fi bucurat de îngăduinţa aceasta. In zilele lui Mihai fiind însă legăturile ierarhice dintre biserica Transilvaniei şi Mitropolia Ungrovlahiei mai strânse, aceasta din urmă şi-a dat silinţa şi a isbutit să pună stavilă pornirii de reformă protestantă, stăruind ca Mihai să interzică preoţilor pe calea unor măsuri legislative căsătoria a doua, pe care tradiţia şi practica bisericii ortodoxe nu o încuviinţase. Astfel se ştie din cronica protopopului Vasile dela biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului că, murind întâia soţie a preotului Balea şi acesta însurându-se a doua oară, a fost lipsit de darul preoţiei, fiind adus în locul lui un preot din târgul Floci, deci din locul de naştere al lui Mihai: popa Neagoslav care mai târziu (1606) purtându-se cu necuviinţă şi trufie, a fost înlăturat pe calea legii de către vlădica Teoctist al Bălgradului (Alba-Iulia) în înţelegere cu mitropolitul Luca din Târgovişte şi trimis înapoi la locul, de unde venise[2]).

Abia îşi încheiase lucrările dieta transilvană din vara anului 1600, care înfăţişează unirea celor trei ţări din preajma Carpaţilor înjghebată, iar pe înfăptuitorul acestei uniri, pe neîntrecutul luptător Mihai, în culmea stăpânirii sale, când nori grei, încărcaţi de primejdii apropiate, începură să întunece strălucirea

---

1) Ibidem, p. 60.

2) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. V, p. 3 şi I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, I. p. 20—21.

www.dacoromanica.ro

acestei stăpâniri. Privilegiaţii constituţiei transilvane, dând uitării jurămintele dela credinţă dela sfârşitul anului 1599, căutară şi găsiră aliaţi, cu ajutorul cărora să poată surpa domnia lui Mihai în ţara Transilvaniei. Insuş generalul Gheorghe Basta le veni în ajutor cu oştile Impăratului, al cărui sfetnic locţiitor şi căpitan general era Mihai în cuprinsul acestei ţări. De altă parte nici Ieremia Movilă, nici ocrotitorii săi poloni nu se puteau împăca cu starea ce li se pregătise prin înfrângerea dela Hotin şi prin pierderea Moldovei. Sultanul aştepta de asemeni prilej potrivit spre a se răzbuna asupra „hainului" care-i pricinuise prin vitejiile sale atâta înfrângere şi nelinişte la Dunăre.

IV.

Nobilii pismătareţi din Transilvania uneltiseră în taină, destul de repede, răscoala împotriva lui Mihai: în cursul lunei lui August izbutind a îndupleca pe Gheorghe Basta să-i sprijinească, atraseră curând şi burghezia oraşelor săseşti de partea lor. Alături de Mihai mai rămâneau Secuii şi mulţimea ţăranilor români, la ridicarea cărora nu se putea gândi Domnul cel de un sânge cu ei poate din pricină, că nici nu ar fi avut mijloacele de trebuinţă pentru înarmarea lor. Pe Secui s'au grăbit Sibienii a-i sfătui, să se lepede fără întârziere de Mihai, alăturându-se la tabăra potrivnicilor lui. Dela începutul lui Septemvrie 1600 s'a păstrat o scrisoare în acest înţeles, în care Saşii din Sibiu reaminteau Secuilor, cât de fericit ar fi fost traiul lor înainte de domnia lui Mihai, care cuprinzând Transilvania cu ajutorul împăratului, mai târziu s'a împotrivit să i-o lase în stăpânire austriacă şi s'ar fi silit, prin felurite uneltiri, să împuţineze naţia ungurească, pe Secui şi pe Saşi „umplând cu Români acest pământ frumos care mai înainte îi hrănea şi îngrăşea" numai pe ei, pe fiii naţiilor privilegiate ale acestei ţări. Scrisoarea se încheie cu ameninţarea că, de nu-l vor părăsi pe Mihai, împreună cu Braşovenii vor năvăli în Secuime, vor da foc caselor şi vor trece prin ascuţişul săbiei femeile şi copiii lor. Ca să le slăbească în-

www.dacoromanica.ro

crederea în Mihai, Sibienii adaugă la sfârşitul scrisorii ştirea că oamenii lui ar fi părăsit cetatea Buii, retrăgându-se cu tunurile spre Sebeşul săsesc în strâmtoarea munţilor; se poate deci vedea cât e de şubredă nădejdea ce ar mai avea în Mihai[1]).

Tot din acele zile de grea cumpănă s'a păstrat o scrisoare românească — a jupânului Nectarie, omul lui Mihai, — adresată din Sebeşul săsesc lui Luca Engeter, primarul Sibiului, reamintindu-i de jurământul făcut, întrebându-l pentru care pricină „a ridicat Săsimea toată" de ucid oamenii lui Mihai şi sfătuindu-l să nu-şi potrivească mintea cu a celor „ce sânt deşerţi de minte" căci va avea „să dea seamă înaintea lui Dumnezeu"...[2]). Sfaturile lui Nectarie au răsunat însă ca glasul care strigă în pustie. Pofta de răzbunare şi duşmănie, care mocnea în sufletul privilegiaţilor din Transilvania, n'a mai putut fi potolită fără vărsare de sânge. Aceasta s'a început la Huedin (jud. Cluj) cu o cruzime înfiorătoare. In târgul Huedinului erau vre-o 180 de dorobanţi (roşii) din oastea lui Mihai. Intr'o zi de Duminecă, fiind lumea adunată la bâlciu, unul dintre ei — mai chefliu — a făcut rămăşag pe o găleată de vin că el singur va pune pe fugă întreg târgul. Lovind cu toiagul în dreapta şi în stânga, stârni o astfel de gălăgie şi spaimă, încât oamenii fugiră cu toţii din târg lăsându-şi unii marfa, alţii vitele aci. Câţiva Români s'au repezit în hohote de râs asupra vitelor şi le-au luat făcând haz de fricoşii târgoveţi, pe cari un singur om i-a putut goni şi împrăştia cu toiagul.

Intr'una din Duminecile următoare s'a ridicat tot târgul „în vremea predicii" (deci înainte de amiazi) asupra Românilor, urmărindu-i din casă în casă, încât din cei 180 de dorobanţi abia dacă au mai putut scăpa vre-o 12 inşi fugind în câmp, prin pă-

---

[1]) Szádeczky Lajos, *Erdély és Mihály vajda törtenete* (Istoria Transilvaniei şi a lui Mihai V.), Timişoara, 1893, p. 368—369 şi *Monumenta Com. Regni Trans.*, vol. V, p. 584—586.

[2]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, p. 67—68 şi Idem, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*. Bucureşti, 1928, vol, I, p. 128—129.

www.dacoromanica.ro

dure sau prin casele nobililor. Ceilalți toți au fost omorâți și aruncați într'o groapă mare lângă biserica ungurească. Cronicarul vremii, Szamosközy spune că unii dintre ei, fiind vii de jumătate, cu buzele fripte de durere cereau apă din fundul groapei, dar ucigașii lor le răspundeau în bătaie de joc: mai înainte nu vă puteam sătura nici cu vin, acum v'ați mulțumi și cu apă. Apoi cu înspăimântătoare sălbătăcie aruncau pământ asupra lor, îngropându-i de vii.

Cum a aflat Mihai de această fărădelege, a ținut *scaun de judecată* la Alba-Iulia cerând a se lua măsuri pentru pedepsirea celor vinovați. „Deși era tiran, a ascultat rugămintea nobililor; mare minune la un astfel de om — scrie cronicarul — acum nici Domnii, nici căpitanii creștini nu fac ceeace a făcut Mihai Vodă, căci fără nici o pravilă de judecată prind, omoară, taie, jefuesc și gonesc pe nobili, pe orășeni și pe nenorociții dela sate"...[1]). Asupra Huedinului a trimis Mihai dorobanții sub comanda lui Ștefan Csáki din Aghireș poruncindu-le să pedepsească târgul. Locuitorii au fugit speriați spre Sălaj și Bihor, abia au mai rămas 12 cerșetori nenorociți cari au fost tăiați, iar târgul a fost ars întreg afară de câteva case nemești, unde erau adăpostiți Românii.

Intâmplarea aceasta dela Huedin poate fi socotită ca un început al răscoalei generale, ce pregătiseră nobilii contra lui Mihai. Flacăra ei a și izbucnit în luna următoare, în Septemvrie, zdruncinând stăpânirea transilvană și grăbind sfârșitul tragic al eroului dela Călugăreni, dela Șelimbăr și dela Hotin.

Intemeiați pe sprijinul lui Basta și al oștilor împărătești, cari împreună cu ale răsculaților ardeleni se urcau la 30—35.000 de luptători, potrivnicii lui Mihai au deslănțuit războiul, abia lăsând acestuia răgaz să-și strângă oștirea (20—22.000) și s'o așeze în ordine de bătaie lângă satul Mirislău (jud. Alba) într'o poziție strategică aleasă cu deosebită pricepere și dibăcie.

---

1) Monumenta Hung. Hist. Ss. vol. XXX, p. 117—119 și traducrea română la I. Crăciun, *Cronicarul Sz. și însemnările lui privitoare la Români* Cluj. 1928, p. 134—136.

www.dacoromanica.ro

V.

Dacă Mihai şi-ar fi păstrat liniştea de trebuinţă, rămânând în poziţia aceasta în cursul luptei, ar fi putut ieşi cu izbândă şi din această învălmăşeală, cunoscută fiind iscusinţa lui să smulgă biruinţa din mâna unor oştiri adeseori mult mai numeroase decât cele comandate de dânsul. Dar sufletul îi era frământat ca o corabie pe creasta valurilor înviforate, arzând de setea să se răfuiască mai repede cu generalul hain Gheorghe Basta, care a fost destul de viclean, spre a-i întinde o cursă primejdioasă chiar la începutul luptei. Prefăcându-se a se pregăti de retragere, îşi ridică tabăra din locul, în care o aşezase. Mihai nebănuind cursa, fu ispitit a crede că duşmanul ar fi gata s'o rupă la fugă. Se repezi deci după Basta strigând: unde fuge cânele de Italian? nu ştie că în orice loc îl voiu ajunge?... Dar când să-l ajungă, dupăce oştirea lui, părăsind minunata poziţie strategică dela început, se răspândise în largul câmpiei, Basta se întoarse cu iuţeală, întărâtându-şi oastea la o luptă aprigă, din care Mihai n'a mai putut ieşi învingător, ca de obiceiu. Ci cu vre-o 15.000 de ostaşi, câţi îi mai rămăseseră, s'a văzut nevoit a se retrage spre Făgăraş, pentru ca de aci să treacă munţii alergând repede spre Ţara Românească, unde năvăliseră Polonii lui Zamoisky, să aşeze pe Simion Movilă, fratele lui Ieremia, în scaunul domnesc dela Târgovişte[1]).

In Octomvrie s'a dat lupta cu Polonii în valea Teleajenului, o luptă tot aşa de puţin norocoasă pentru Mihai, care fiind atacat în faţă de oastea lui Zamoisky, iar în spate de Ardelenii trădătorului Moise Székely şi fiindu-i trupele obosite, a rămas învins prin numărul mai mic, de o parte, prin starea sufletească zdruncinată a oştirii sale, de alta. Eroismul său personal nu l-a părăsit însă nici în aceste clipe grozave. Cronicarul Miron Costin laudă vitejia lui Mihai scriind în letopiseţul său că şi de astă

[1]) N. C. Bejenaru, *Domnia lui Simion Movilă în Muntenia* în *Revista Critică* din Iaşi, 1929.

www.dacoromanica.ro

dată sta „singur Mihai Vodă *ca un leu* în fruntea războiului"... Zamoisky a isbutit a se icui între cavaleria şi pedestrimea lui Mihai, care s'a retras apoi spre Târgşor, unde Polonii temându-se de vre-o nouă cursă, nu l-au mai urmărit. Cu ajutorul lui Udrea banul mai strânse Mihai o oaste de vre-o 7000, dar şi aceasta fiind învinsă, o seamă dintre boieri s'au alăturat taberii lui Simion Movilă, a cărui înscăunare la cârma Munteniei însemna o strălucită izbândă pentru Poloni, dar o dureroasă înfrângere pentru politica Habsburgilor.

VI.

In starea aceasta nespus de grea, lui Mihai nu i-a rămas decât o singură nădejde: la împăratul Rudolf, pe care lămurindu-l cu privire la isprăvile Ardelenilor, Moldovenilor şi Polonilor, cari au primejduit roadele dobândite de Liga creştină contra Turcilor, să-l înduplece din nou a-i da ajutoare pentru continuarea luptelor. A pornit deci spre Praga, unde a fost primit la Curtea împărătească şi i-au fost ascultate păsurile. Intr'un raport din Praga (9 Martie 1601) Mihai e înfăţişat ca o „persoană ageră şi serioasă, pe care M. Sa (împăratul Rudolf) ţine s'o trateze după cuviinţă".

S'a păstrat memoriul amănunţit, pe care-l înaintase atunci Mihai împăratului Rudolf. Intreagă politica lui sbuciumată se poate urmări din cuprinsul acestui memoriu. Mihai spune că el a luptat şi în Transilvania în interesul creştinătăţii şi împotriva duşmanilor Impăratului, împotriva Ungurilor vicleni ca nişte vulpi, iar în Moldova împotriva Polonilor tot atât de vicleni; a trebuit să cuprindă repede ţara aceasta, fără ştirea Impăratului, dar tot în numele lui. Dacă l-a pândit nenorocul şi a fost învins la Mirislău, aceasta s'a întâmplat din pricină, că sabia lui a fost obişnuită să bea numai sânge păgânesc[1]). Acolo însă, văzându-se faţă în faţă cu oastea Impăratului, i s'a muiat inima de milă: cum să omoare el creştini? A cerut deci lui Basta dovezi, că din

[1]) Cf. A. Lapedatu, *Din zilele de cădere ale lui Mihai Viteazul* în Bălcescu, *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*. Bucureşti 1908, p. 40—41.

www.dacoromanica.ro

porunca Impăratului ar fi pornit cu oaste împotriva lui. Nu a primit însă alt răspuns decât: *să iasă din Transilvania*, căci altfel nu va fi pace. I se cerea deci un lucru, pe care el *nu putea nicidecum să-l împlinească*, fiindcă aceasta ar fi însemnat să lase pradă Turcilor, Polonilor şi Moldovenilor — Transilvania, care e foarte uşor de cucerit şi din spre Ţara Românească şi din spre Moldova. Ştie, că are mulţi potrivnici, cari vor să-l piardă şi că s'au lăudat toţi nevrednicii cu toate biruinţele lui de pe câmpiile de luptă, este împăcat însă în conştiinţa sa că, de-l vor pierde oamenii cei răi, îl va răsplăti Dumnezeu pentru cât a făcut el spre binele creştinătăţii. Adevărat că a intrat în tratative şi cu Turcii, nu însă spre a-i servi, ci spre a-i zăpăci.

Stăruinţele lui la Curtea împărătească avură de astădată resultat, deoarece al Praga sosise ştirea despre reaşezarea lui Sigismund Báthory la cârma Transilvaniei, fapt care a indispus pe Rudolf şi pe curtenii lui. Ajutorul cerut de Mihai a fost deci încuviinţat, dar cu condiţia ciudată, să lupte împreună cu Basta pentru alungarea lui Sigismund Báthory din Transilvania. Era o condiţie aşa de grea pentru Mihai, care nu putea să uite niciodată ce a păţit în lupta dela Mirislău. De aceea tremura de supărare când i s'a spus că trebue să lupte împreună cu „cânele de Italian". Dar partizanii, cari îl sprijineau la Curtea împărătească, stăruiau să-l înduplece la o împăcare cu Basta. Ne având încătro, a primit învingându-se pe sine însuş. Dar — după cum spune Giovanni Beducino din Parma — la această împăcare *Mihai a „întins mâna cu multă greutate, biruindu-şi împotrivirea din lăuntru*[1]). La fel scrie şi Antonio Constantini într'un raport din Kosice (28 Maiu 1601) că Mihai la cea dintâi întâlnire cu Basta „schimba feţe", abia putând să şoptească un cuvânt către tălmaciu spre a răspunde cuvintelor ce i-au fost rostite[2]).

1) Comunicarea profesorului N. Iorga în şedinţa publică a Academiei Române la 26 Iunie 1931.

2) A. Veress, *Documente*, vol. VI, p. 371.

www.dacoromanica.ro

Impăcaţi astfel, Mihai şi Basta au pregătit lupta care s'a dat la Goruslău (jud. Sălaj) în vara anului 1601 (24 Iulie). Sigismund Báthory a rămas învins, oştile împărăteşti comandate de Mihai şi Basta luându-i 54 tunuri şi 130 steaguri. Curând după biruinţa dela Goruslău au izbucnit neînţelegeri între cei doi comandanţi. Pricina născocită pentru ceartă era: cine să trimită prada războiului la Curtea din Viena: Mihai sau Basta? Cel dintâi a trimis 63 de steaguri. Intr'o scrisoare semnată chiar în tabăra dela Goruslău (4 August 1601) împărtăşea Mihai împăratului Rudolf ştirea că, după ce împreună cu Basta a isbutit să învingă pe Sigismund Báthory, îi trimite 63 de steaguri şi-l roagă să nu dea crezământ răuvoitorilor lui, cari sunt foarte numeroşi, dorind chiar *să-l ucidă*[1]). Simţea deci eroul Mihai, ce-l aşteaptă şi ce poate însemna pentru zilele lui primejdioasa îmbinare de comandament cu generalul Basta. Dela data acestei scrisori până la asasinatul de pe câmpia Turzii n'au mai trecut decât două săptămâni.

VII.

Gheorghe Basta căuta felurite pricini, ca să-l răpună pe Mihai. Invinuindu-l că ar fi rostit cuvinte grele împotriva Impăratului, l-a chemat să se apere; nedând Mihai urmare acestei chemări, Basta trimise spre cortul lui trupe de Valoni şi Germani, sub comanda căpitanului Iacob Beauri.

In dimineaţa unei sfinte Dumineci (la 9 August 1601) ucigaşii au tăbărît asupra lui Mihai şi găsindu-l fără pază în cortul său „se repeziră — cum spune cronicarul vremii — ca nişte dihanii sălbatice cu săbiile scoase; iară unul se repezi cu sulița şi-l lovi drept în inimă; iar altul de grab' îi tăie capul, şi *căzu*

[1]) Monumenta Com. Regni Transilvaniae, vol. V, p. 98: „Vestra Caesarea Maiestas fidem omnibus mihi malevolis, quorum ne forte plurimi sunt internecionem meam cupientes, ne adhibeat".

www.dacoromanica.ro

trupul lui cel frumos ca un copaciu, pentrucă nu ştiuse nici se prilejui sabia în mâna lui cea iute; şi-i rămase trupul lui gol în pulbere aruncat... *şi rămaseră creştinii, şi mai vârtos Ţara Românească, săraci de dânsul*"...[1]).

Eroismul lui Mihai a fost preaslăvit în versuri greceşti de către Stavrinos într'un poem, care s'a tipărit mai târziu la Veneţia (1742). Istoricul german Engel, reproducând versurile acestui poem, adaugă: publicul cititor va primi cu mulţămire ştirea că acest Achile românesc (adecă Mihai) a meritat să-şi aibe Homerul său care, deşi mai prejos decât vechiul Homer al Greciei, are totuşi meritul să fie o carte populară foarte răspândită printre Grecii de astăzi, cari repetă cu plăcere versurile sale[1]).

Alt Grec, Gheorghe Palamide, l-a preaslăvit de asemeni pe Mihai în versuri, punându-l alături de Moise, de Alexandru cel Mare, de Hector şi de Achile[2]).

Cronicari transilvani, ca Ştefan Szamosközi şi ca Gaşpar Boitinus, l-au asemănat cu Hanibal, numindu-l „*Hanibal-valah*".

Scriitorul german Teutschländer, publicând la Viena (1879) o carte întreagă despre Mihai Viteazul[3]), îl înfăţişează alături de oamenii vremii sale, ca pe *un uriaş între pitici,* scriind: cât de mici ne par pe lângă el figurile unui Sigismund şi Andrei Báthory, Ieremia Movilă, regele-umbră Sigismund al Poloniei şi chiar împăratul Rudolf însuş!

Iar un tânăr istoric ceh, Macurek, îl aseamănă pe Mihai Viteazul cu Wallenstein, eroul tragic al Boemiei, răsplătit şi acesta pentru însemnatele servicii făcute Habsburgilor în războiul de 30 de ani, din partea căpitanului asasin Deverenk cu o lovi-

---

[1] Cronica anonimă, ediţia G. Ioanid. Bucureşti, 1859, p. 69, cf. şi revista *Cercetări Istorice,* Iaşi, 1925, p. 402—403.

[2]) *Magazin istoric pentru Dacia,* vol. I, p. 253—254.

[3]) Vezi traducerea română publ. de O. Tafrali în revista *Literatură şi Artă Română* din 1905.

[4]) *Michael der Tapfere,* Wien, 1879, p. 251.

www.dacoromanica.ro

tură de paloș, care i-a răpus viața în noaptea dintre 24 și 25 Februarie 1634[4]).

Ca un Wallentein al Românilor trebue deci considerat fiul Tudorei, care a izbutit să facă dovada că unirea celor trei țări din Carpați, sub o singură cârmuire, este cu putință.

Intr'o scrisoare, din 24 Iunie 1600, arăta Mihai, cum prin clevetirile unor oameni prăpădiți s'au aruncat bănuieli asupra credinței și statorniciei lui, cu toate că hotărîrea sa de a lupta și a se jertfi pentru cauza creștină o întărise prin atâtea dovezi mai strălucitoare decât lumina soarelui la ameazi, încât nici decum nu se va mai abate dela ea[2]). Dându-și seama de mulțimea dușmanilor și prietinilor fățarnici, cari îl împresurau, el spusese și împăratului Rudolf că aceștia vor să-l piardă; era însă gata să pătimească orice *pentru binele creștinătății,* lăsând în grija lui Dumnezeu răzbunarea cauzei sale drepte... Credința în dreptatea dumnezeească nu l-a părăsit nici în cele mai grele clipe ale scurtei sale stăpâniri transilvane.

Dacă pentru eroismul său a fost Mihai lăudat în toate țările Europei, cum fusese lăudat odinioară și Ioan Huniade, numele lui a rămas ca o scumpă moștenire și îndrumare luminoasă a destinului românesc atât prin dovada, ce făcuse, că unirea Țărilor române sub o singură cârmuire este posibilă, cât și prin sfârșitul năprasnic, pe care i-l pregătise Gheorghe Basta prin asasinatul dela Turda. Acest omor politic nu putea să rămână nerăsplătit. Iar singura dreaptă răsplătire, vrednică de numele eroului Mihai, nu putea fi decât înfăptuirea din nou și pentru totdeauna a unirii, pe care el izbutise a o înfiripa în chip trecător. Tot ce s'a plănuit și s'a lucrat dela 1601—1918 de o lature

---

4) I. Macurek, l. c.

2) Hurmuzaki IV$_1$, p. 80: „...perditorum quorundam hominum calumniis fidem et constantiam nostram in suspicionem fuisse aductam... Sed quidquid tandem perditi homines calumnientur, *nos fidem et constantiam tot iam argumentis ipsa meridiana luce illustrioribus declaratam ita coluimus, ut ab ea nulla ratione simus discessuri*".

www.dacoromanica.ro

şi de alta a Carpaţilor, fie pentru fie contra acestei uniri, nu a fost decât o pregătire îndelungă şi temeinică pentru dorita ei înfăptuire pe vecie. Iată urmarea perpetuă a stăpânirii lui Mihai! Amintirea acestei stăpâniri a luminat ca un stâlp de foc căile destinului românesc, cutremurând ca un fior generaţiunile următoare şi determinându-le să fie gata de orice jertfă pentru îndeplinirea menirii istorice a neamului românesc.

Invăţaţii au putut să discute vreme îndelungată, dacă Mihai avea sau nu avea în măsură deplină conştiinţa importanţei epocale a unirii ce a reuşit să înfăptuiască. Istoria naţională şi-a îndeplinit însă datoria de a-i răspândi faima numelui eroic până în straturile adânci ale poporului român ajutându-l să-i înţeleagă fapta şi trezindu-i dorinţa s'o vadă iarăş împlinită. In sensul acesta scrisese Bălcescu într'o însemnare a sa: „Cunoaştem un viteaz mult mai mare decât acest erou: *poporul*. Patriotismul unui popor e mult mai puternic decât orice geniu individual. Când inima lui va fi aprinsă de marea idee a redeşteptării naţionale şi când el va fi hotărât a o apăra cu sângele lui, *nici o putere din lume nu-l va birui*".

Şi nu l-a biruit.

www.dacoromanica.ro

O ISTORIE A TRANSILVANIEI IN LIMBA GERMANĂ LA 1614.

In Arhiva de război (Kriegsarchiv) din Viena se află un manuscris dela 1614, privitor la istoria Transilvaniei din timpul lui Ioan Zapolia şi până la începutul domniei lui Gavriil Bethlen[1]).

Autorul acestui manuscris a fost baronul *Erasmus Gheorghe Tschernembl,* o personalitate cunoscută şi din faza cehă a războiului de 30 de ani, când s'a manifestat ostil Curţii împărăteşti din Viena. Indemnul de a scrie această istorie transilvană i l-a servit dieta convocată de împăratul Matia II la Linz în vara anului 1614. Fiind Gavriil Bethlen sprijinit, cu un an în urmă, de Sultanul turcesc să urce scaunul de principe al Transilvaniei în locul disgraţiatului Gavriil Báthory, acest început de domnie era considerat ca un succes al Turcilor, Bethlen însuş ca un exponent servil al lor. De aceea Curtea din Viena credea că ar fi nu numai în interesul ei, ci şi în al creştinătăţii, să înceapă o acţiune pentru alungarea lui Bethlen de pe tronul Transilvaniei, chiar dacă ar risca să ajungă în conflict răsboinic cu Turcii.

Spre a se putea orienta asupra dispoziţiei sufleteşti din diferitele provincii, împăratul a ţinut să convoace pe reprezentanţii lor la o dietă (General-Convent) în Linz, invitându-i să-şi

---

[1]) Manuscrisul acesta a fost publicat mai întâi de profesorul Friedrich Schuller în revista *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde,* vol. XXII, p. 367-392, apoi de prof. univ. Emeric Lukinich în *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve* (Anuarul Institutului de Istorie M. din Viena). Budapesta, 1931, vol. I, p. 138—160) şi de I. Lupaş în *Documente Istorice Transilvane.* Cluj, 1940, vol. I, p. 111—134.

www.dacoromanica.ro

spună părerea în chestiunea aceasta. Unul dintre reprezentanții Ungariei, arhiepiscopul din Kalocsa, Náprágyi, pătrunzând scopul adevărat al acestei diete, care nu era decât acela de a pune la dispoziția împăratului mijloacele necesare, ca să poată păși la moment oportun agresiv contra lui Bethlen, a arătat că deocamdată, neamenințând nici un pericol din partea Turcilor, lipsesc motivele de îngrijorare specială.

Conducătorul opoziției în dieta aceasta dela Linz era baronul Tschernembl, de confesiune protestantă. Aceleiași confesiuni aparțineau reprezentanții provinciilor, în majoritate. Soarta Transilvaniei, considerată pe atunci ca o țară protestantă, nu le putea fi deci indiferentă. Ca să lămurească deplin situația și să pună piedeci în calea tendințelor agresive ale Curții din Viena, a scris Tschernembl studiul său despre desvoltarea Transilvaniei, mai ales din timpul regelui Ioan de Zapolia până la 1614 *(Verlauf mit Siebenbürgen, fürnemlich seit König Johannis de Zapolia Zeit bis hieher).*

La început face amintire că timp de 500 de ani a stat Transilvania în legături politice cu Coroana Ungariei, fiind încorporată ei și având regii acestei țări dreptul să trimită *voevozi* sau *palatini* la conducerea provinciei transilvane, care e o *„țară închisă, bogată și înrudită cu Valahia, cu Moldova și cu Rusia"*... Voevodul ei Zapolia, numit de obiceiu *János Vajda*, și-a câștigat renume în războiul civil, care a izbucnit la 1514, în timpul domniei somnoroase a regelui Vladislau (bei des Wladislai schläfrigen Regierung). Dupăce Ungurii hotărîseră în dieta dela Rákos să nu mai aleagă rege de limbă streină (kein König *peregrini linguagii* soll zur Cron gezogen werden), sub domnia lui Ioan Zapolia Transilvania s'a despărțit de Ungaria, devenind un principat deosebit sau *„un mic regat"*, iar Zapolia, spre a putea să lupte contra rivalului său Ferdinand, s'a supus ocrotirii turcești în schimbul unui tribut anual de 12.000 ducați.

De aci înainte sunt arătate pe scurt relațiunile de vasalitate ale Transilvaniei până la brusca lor întrerupere în domnia lui

www.dacoromanica.ro

Sigismund Báthory care, spre a putea renunța la protecția turcească, nu și-a cruțat nici propriul sânge, omorînd o mulțime dintre cei mai de seamă conducători transilvani, „a căror nevinovăție, pricepere și experiență în chestiunile obștești a fost verificată de timpurile următoare" — cum afirmă cu drept cuvânt baronul Tschernembl. Suferințele Transilvaniei, în urma politicii nenorocite a lui *Sigismund Báthory* au dăinuit aproape două decenii până la *alegerea „liberă"* a lui Gavriil Bethlen (1613) și până la instalarea lui. Adevărat că aceasta s'a făcut cu *ajutor turcesc* și oarecum *sub presiunea oștilor turco-tatare, muntene și moldovene,* cari s'au retras însă din Transilvania *după trei luni,* fără să fi făcut locuitorilor vre-o pagubă, căci fuseseră ținute în afară de orașe, în câmp deschis. Cu toate că Bethlen era supus Turcilor, *nu pot fi trase la îndoială sentimentele lui creștine.* Tschernembl nu ezită să afirme și să demonstreze că această situație a Transilvaniei era *mai folositoare* creștinătății, decât renunțarea la protecția turcească și apropierea ei de Curtea împăratului creștin care, fiind prea departe, nu i-a putut oferi *niciodată* sprijin îndestulător. Dimpotrivă i-a creat o situație cu mult mai precară, cu multe miserii, vărsări de sânge și cu primejduirea locuitorilor ei.

Din „această povestire temeinică" trage Tschernembl următoarele concluziuni: 1) Transilvania a plătit din timpul lui Ioan Zapolia tribut Turcilor, aproape continuu, cu excepția câtorva ani. 2) protecția turcească a fost mai de folos Transilvaniei decât scutul creștinătății. 3) prin protecția turcească Transilvania nu a fost nicidecum despărțită de creștinătate, ci s'a purtat totdeauna cu afecțiune pentru ea. 4) împotriva puterii turcești ajutorul nemțesc nu era în stare să apere Transilvania. 5) protecțiunea Vienei asupra Transilvaniei a adus împăratului și țărilor lui *totdeauna mai multă pagubă, decât folos.* 6) Transilvania are dreptul să-și aleagă liber principele. 7) Transilvania are mijloace spre a se apăra contra Nemților, dar *nu este în stare să se împotrivească timp îndelungat puterii turcești.* 8) Oradea Mare

www.dacoromanica.ro

a aparţinut totdeauna Transilvaniei. 9) tratativele Vienei cu Transilvania au fost întotdeauna purtate în taină, ca să nu afle Turcii de ele şi 10) Gavriil Bethlen nu a introdus prin relaţiunile sale cu Turcii înnoiri păgubitoare naţiunilor transilvane, nici primejdioase sau suspecte pentru creştinătate, ci mai vârtos rezultă din ele folos perpetuu şi pentru ţara lui şi pentru Casa de Austria şi pentru creştinătatea întreagă.

Din aceste concluziuni se vede, că baronul Tschernembl urmăria prin expunerea lui istorică *un scop politic*, acela de a pleda cu argumente convingătoare cauza lui Bethlen şi a protestantismului din Transilvania, justificând totodată orientarea politică a acestei ţări spre Răsărit.

www.dacoromanica.ro

PRINCIPELE TRANSILVAN GAVRIIL BETHLEN
1580—1629

I.

La 15 Noemvrie 1929 s'au împlinit trei veacuri dela moartea principelui transilvan Gavriil Bethlen. Domnia lui de 16 ani, considerată ca o „epocă de aur" în istoria Transilvaniei, a trezit interes durabil în cercurile istoricilor germani şi maghiari, formând obiectul unei respectabile serii de studii şi publicaţiuni speciale. Ca cele mai reuşite sunt considerate ale neobositului Alexandru Szilágyi şi ale lui David Angyal, profesor la Universitatea din Budapesta

Chiar la începutul anului de comemorare tricentenară a apărut în editura Societăţii „Magyar Szemle" din Budapesta biografia întitulată simplu *„Bethlen Gábor"*, al cărei autor *Iuliu Szekfü* s'a afirmat prin scrierile sale de mai înainte ca unul dintre cei mai apreciaţi istoriografi maghiari din timpul de faţă.

Inzestrat cu mijloacele multilaterale ale istoriografiei moderne, cari îi dau putinţa să înlăture învălişul elementelor de controversă, prin o critică adeseori severă, dar dreaptă şi pătrunzătoare, încearcă Szekfü să înfăţişeze individualitatea acestui întemeietor al „suveranităţii transilvane", în lumina adevărului istoric, ca rezultat firesc al unui ciudat amestec al pasiunilor omeneşti cu ideile mari ale timpului, în care a trăit.

— Conferinţă rostită în cadrele Extensiunii Universitare în Cluj, la 1929.

www.dacoromanica.ro

Spre a putea face aceasta, era necesar să zugrăvească într'un tablou sintetic preocupările politicei europene dela începutul veacului al XVII-lea. Pentru cercetătorul, care nu voeşte să se lase amăgit de aparenţe înşelătoare şi de lozincile obişnuite în frazeologia curentă a timpului, se impune ca un imperativ inevitabil datoria de a încerca să pătrundă, dincolo de învălişul vorbelor mari, în rostul tainic al factorilor sufleteşti, cari îndrumă acţiunile individuale şi colective.

Rolul extraordinar al promisiunilor de rea credinţă şi al frazelor înşelătoare luase, din epoca renaşterii până la începutul veacului al XVII-lea, un avânt remarcabil. Religia, morala, onestitatea, libertatea deveniseră simple lozinci pentru deghizarea ambiţiilor personale sau a interesului de Stat. Minciunile în interes de Stat — *arcana imperii* — erau la ordinea zilei în toate cabinetele europene, cari se orientau după maxima, că e mai bine să fie preveniţi cei ce pot deveni periculoşi (Praevenire iis, qui nocere possunt).

In cadrul epocii sale, principele Gavriil Bethlen apare ca un diplomat iscusit, înzestrat deopotrivă şi cu calităţi apreciabile şi cu defecte lesne de găsit la cei mai mulţi dintre contemporanii săi. Aceştia îl considerau îndeobşte ca pe un om puţin demn de încredere, fiindcă avea pururea gânduri ascunse şi era gata în orice moment să-şi tradeze aliaţii. Iacob, regele Angliei, ezita să intre cu el în legături diplomatice, socotindu-l nedemn de încrederea sa. Sir Thomas Roe, ambasadorul englez la Constantinopol, spunea că „în firea lui Bethlen este înrădăcinată înşelătoria şi numai un lucru e sigur că, de câteori poate, mai bucuros îşi înşală duşmanii decât prietinii[1]). Iar călugărul Pater Hyacinthus îl numea omul fără credinţă şi fără lege (*„senza fede e senza legge"*). Pare însă mai dreaptă şi mai apropiată de adevăr opinia care-l înfăţişează pe Bethlen ca pe un principe „sta-

[1]) Szekfü, *Bethlen Gábor*, p. 219.

www.dacoromanica.ro

tornic numai în urmărirea înaltelor sale planuri, schimbător în întrebuinţarea mijloacelor[1]).

II.

Gavriil Bethlen nu era de obârşie transilvană decât prin mamă-sa, o Secuiancă, ce purta numele *Drusiana Lazar.* Tatăl său Francisc venise de dincolo de Tisa, spre a se aşeza în judeţul Hunedorii la *Ilia Mureşană,* unde s'a născut Gavriil Bethlen pe la 1580. La vârsta de 13 ani rămânând orfan şi de tată şi de mamă, îl crescuse unchiul său Andrei Lazar, jude regesc. Ajuns mai târziu la curtea principelui Sigismund Báthory, deveni intimul lui *Ştefan Bocskay,* asupra căruia a izbutit să exercite influenţă determinantă îndupleçându-l mai târziu să desfăşure steagul revoluţiei transilvane împotriva Habsburgilor (1604). Abia după răscoala aceasta începe să devină o realitate politică autonomia constituţională a Transilvaniei. Cu toate că Principatul transilvan, desfăcut de Coroana ungară şi ocrotit de suzeranitatea Porţii otomane, avea asigurat de mai înainte dreptul de a-şi alege pe conducătorul său dintre fiii Ţării, a dovedit adeseori că nu ştie face uz de acest important drept electoral, ci recunoştea aproape totdeauna pe cel ce dispunea de mai multă putere, spre a-şi impune alegerea singur sau cu ajutor turcesc. Concepţia lui Bocskay era, că în Transilvania trebue să domnească totdeauna un principe creştin, care să trăiască în bune relaţiuni şi cu Apusul şi cu Răsăritul. Politica turcească urmărea însă scopul să depărteze Transilvania de Ungaria apuseană, fără a-i îngădui să se apropie prea mult sau chiar să se unească sub aceeaş cârmuire cu Principatele române, cum s'a întâmplat în zilele lui Mihai Viteazul. Le convenia Turcilor, ca Transilvania

[1]) N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor,* IV, prefaţă pag. III şi M. Depner, *Das Fürstentum Siebenbürgen im dreissigjährigen Krieg.* Stuttgart, 1938, p. 106: „Bethlen war gross in dem Fassen genialer politischer Konzeptionen. Er war nicht so gross im Abschätzen der Möglichkeiten ihrer Verwirklichung".

www.dacoromanica.ro

separată de Ungaria să micşoreze puterea de resistenţă a acestei ţări. Nu le putea însă conveni, ca Transilvania unită cu Ţările române, să contribue la înjghebarea unei forţe militare şi politice capabile să ameninţe, în orice moment, din Carpaţi şi dela Dunăre puterea Semilunei.

Dându-şi seama de realitatea situaţiei politice, în care se găsea Transilvania, Bethlen a avut, aproape în tot cursul vieţii şi al domniei, o atitudine turcofilă. Intr'o scrisoare adresată regelui polon, Sigismund III, înţelegea să-şi justifice atitudinea aceasta spunând că Transilvania se află în *gâtlejul Turcilor* şi trebue să-şi *cumpere pacea dela ei*[1]). Când Ecaterina Török, faimoasa amantă a nebunatecului principe Gavriil Báthory, i-a descoperit proiectul acestuia de a-l omorî, Bethlen s'a refugiat la Paşa turcesc din Timişoara, apoi la cel din Buda, în toamna anului 1612. Turcii ţineau să aibă oamenii lor de încredere la cârma celor trei ţări din Carpaţi, precum i-au şi aflat în persoana lui Radu Mihnea pentru Muntenia, a lui Ştefan Tomşa II pentru Moldova şi a lui Gavriil Bethlen pentru Transilvania. Primind la 1613 atât Radu Mihnea, cât şi Ştefan Tomşa ordinul Sultanului să plece cu oaste în Transilvania, spre a da tot ajutorul necesar la alegerea şi înscăunarea viitorului principe, care urma să ia în curând locul disgraţiatului Gavriil Báthory, trupe muntene şi moldovene au trecut Carpaţii. Şi astfel cu intervenţia Domnitorilor români, precum şi cu ajutorul lui Skender paşa, care a convocat dieta la Cluj, a reuşit Gavriil Bethlen să fie ales principe al Transilvaniei la 23 Octomvrie 1613[2]). Cu ocazia ale-

---

1) „in faucibus Turcarum positi... viribus eorum immensis nos aperte opponere minime audeamus, sed ab ipsis more maiorum nostrorum pacem mercamur favoremque illorum afflictissimae patriae deliminentis et munerum illecebris conciliare studemus, idque *citra omne Christianorum detrimentum*". — *Történelmi Tár*, 1880, pag. 472—473, şi I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, p. 135.

2) Cf. predica rostită de Ioan Mikola în biserica din piaţa Clujului cu prilejul înscăunării lui Bethlen, la I. Lupaş, *Documente istorice transilvane* p. 138, unde s'a tipărit însă din greşală *1615* în loc de *1613*, de unde urmează că, în ordine cronologică, traducerea românească a acestei predici ar fi trebuit aşezată la nr. *49*, nu la *54*.

www.dacoromanica.ro

gerii i s'au fixat oarecari condiţiuni, a căror valoare era însă în funcţie de raportul forţelor politice transilvane, între cari nu se găsea nici una în stare să se măsoare cu aceea a unui principe de importanţa lui Bethlen. Rostul acestor condiţiuni era mai mult să dea şi „staturilor transilvane" o aparentă satisfacţie, amăgindu-le că ar fi avut şi ele un rol însemnat la alegerea noului principe, cu toate că în realitate nu-l avuseră. Rostind jurământul tradiţional, Bethlen s'a obligat între altele să împace astfel pe Domnii Moldovei şi Munteniei, încât prin buna lor vecinătate să asigure şi starea pacinică a ţării sale[1]). Alegerea lui Gavriil Bethlen nu a fost deci o „alegere liberă", după cum nu fuseseră libere nici alegerile antecesorilor săi. Insuş Bethlen recunoştea lucrul acesta spunând fără înconjur: „Slavă Domnului, că întreagă nobilimea, săsimea şi secuimea *şi-au plecat capul* înaintea puternicului împărat". Voinţa puternicului împărat turcesc a fost deci factorul de căpetenie, înaintea căruia a trebuit să se plece independenţa constituţională a Transilvaniei şi cu prilejul alegerii lui Bethlen, ca şi altădată. E nimerită expresiunea cetăţenilor din Târgul-Mureş, cari scriau că domnii dela dietă „de frică l-au ales liber pe Bethlen"[2]).

La începutul domniei găsi noul principe adânci nemulţumiri între locuitorii Transilvaniei, îndeosebi între Saşii revoltaţi de purtarea lui Gavriil Báthory. Spre a-i împăca, le restitui la începutul anului 1614 (Februarie) Sibiiul, silindu-se a guverna astfel, încât să nu indispună pe nici una dintre naţiunile transilvane. Pentru ca să poată proceda la realizarea proiectelor sale, cari treceau dincolo de graniţele Transilvaniei, un elementar postulat al prudenţei politice îi impunea să-şi dea silinţa a crea

1) „Moldaviae et Valachiae regulos ita mihi conciliaturum, ut bona eorum vicinitas statum Regni huius pacatum efficiat". *Boitinus* la *Engel, Monumenta Ungrica*, p. 348 şi *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, vol. VI, p. 358.

2) „Az urak *féltökben libere* eligálták Bethlent", cf. Rugonfalvi Kiss István, *Az átértékelt Bethlen Gábor* (Gavriil Bethlen cel depreciat). Debreczen, 1929, p. 43.

www.dacoromanica.ro

în sânul Principatului său o atmosferă de liniște și mulțumire pentru toți cetățenii, mai ales pentru aceia, despre cari putea presupune, că nu se vor împăca tocmai bucuros cu tendințele lui de stăpânire autocrată care, deși păstra formele constituționalismului aristocratic transilvan, în realitate năzuia spre absolutismul centralizator, înrădăcinat în politica tuturor Statelor europene din acel timp.

Cel dintâi rezultat diplomatic al politicei turcofile putu să-l înregistreze Bethlen numai pe jumătate. Anume cu prilejul investiturii, Sultanul îi ceru retrocedarea cetăților Lipova și Ineul, cari fuseseră smulse în cursul domniei lui Sigismund Báthory, în avântul ofensivei pornite de Liga creștină contra Turcilor. Bethlen izbuti să trăgăneze chestiunea aceasta, localizând-o numai la cetatea Lipovei, pe care însăș dieta transilvană s'a învoit s'o restitue Turcilor cu motivarea, că nu ar fi cu cale să ajungă în primejdie Transilvania întreagă pentru o cetate ca Lipova.

Se svonise, că Bethlen ar avea de gând să predea și Oradea. Fiul Orăzii, Petru Pázmány, mitropolitul primat dela Strigoniu, alarmat de svonul acesta, spunea că socotește Oradea vrednică să lupte întreagă creștinătatea pentru păstrarea ei.

Dacă din partea Turcilor se bucura de considerațiune și de ocrotire ca un credincios încercat al Sublimei Porți, cu atât mai rău era privit la curtea din Viena și în Ungaria habsburgică, în ochii căreia Bethlen apărea ca o slugă a Turcilor.

O îmbunătățire a relațiunilor încordate a fost cu putință numai după înțelegerea, încheiată la 1615 în Tirnavia și reînnoită cu doi ani mai târziu, obligându-se Bethlen a recunoaște, că Transilvania ar aparține Coroanei ungare, admițând la stăruința lui Pázmány liberul exercițiu religionar pentru catolici și obținând în schimb permisiunea, să poată recruta mercenari din Ungaria de Nord și de Vest. Dar la încheierea acestor înțelegeri a prezidat o totală lipsă de bună credință din amândouă părțile.

www.dacoromanica.ro

III.

Bethlen aştepta un prilej potrivit, să atace pe Habsburgi nu atât pentru apărarea libertăţii confesionale a protestanţilor din Ungaria, sau pentru revendicări de ordin constituţional, — cum s'a afirmat de istorici unilaterali, — ci mai ales pentru satisfacerea ambiţiei sale de a deveni rege al Ungariei.

Momentul s'a ivit la începutul războiului de 30 de ani, când Cehii protestanţi, răzvrătiţi contra Habsburgilor, aruncară pe doi dintre reprezentanţii acestora din fereastra burgului Hradzsin (Martinitz şi Slavata —„defenestratio") şi chemară în ajutor pe Bethlen, care n'a întârziat a trimite la Praga pe prietinul său român, voevodul Marcu (29 Iulie 1618[1]), crezând serios în posibilitatea de urca tronul regal al Cehilor. In scurtă vreme a trebuit să se convingă însă, cât de şubrede erau temeiurile credinţei sale şi cât de nesinceră promisiunea Cehilor, cari la două săptămâni după întoarcerea voevodului Marcu dela Praga la Alba-Iulia, dădură coroana Sf. Venceslau tânărului Frederic de Pfalz, ginerele lui Iacob, regele Angliei, sperând dela acesta ajutor împotriva Habsburgilor. Dar s'au înşelat, căci regele Iacob, fiind tocmai atunci în tratative matrimoniale cu ramura spaniolă a Habsburgilor pentru însurătoarea fiului său, a nenorocitului rege de mai târziu Carol I, luă atitudinea unui legitimist neînduplecat, lăsând pe ginerele său Frederic fără nici o apărare. Acesta trebui să-şi caute sprijin la protestanţii nemulţumiţi cu cârmuirea Habsburgilor. Dintre ei nu lipsea nici Bethlen, care trimiţând pe Francisc Mikó la Constantinopol, reuşi să obţină învoirea Porţii şi chiar promisiunea unui ajutor de oaste pentru ofensiva sa din Nordul Ungariei. Iar la Praga trimise pe prietinul său, talentatul tânăr Emeric Thurzó, care a încheiat cu Cehii *la 15 Aprilie 1620* o *„alianţă vecinică"*, menită să creeze între Cehi şi Unguri legături constituţionale prin diete comune, proiectate a se întruni *din 5*

[1]) „Marcu, fiul lui Petru Cercel, e acum în Transilvania", scria Szamosközi, cf. I. Crăciun, o. c., p. 100.

www.dacoromanica.ro

în 5 ani, — un fel de prototipuri îndepărtate ale delegaţiunilor create prin pactul dualist austro-ungar dela 1867.

De câtă consideraţiune se bucura atunci Bethlen nu numai la Cehi, dar şi la protestanţii din Austria de sus, arată propunerea conducătorului lor *Tschernembl,* care făurise proiectul radical de a desfiinţa cu totul stăpânirea Habsburgilor astfel, ca toate provinciile Austriei să fie unite sub un principe protestant sprijinit de Turci. Căci — motiva el — „toţi avem un Dumnezeu, care e şi Dumnezeul păgânilor, dupăcum spune apostolul Pavel în epistola către Romani. Dumnezeu ţine şi pe Turci în viaţă ca şi pe creştini, ca să ne apărăm cu ajutorul lor contra papistaşilor[1]).

Bineînţeles, proiectul acesta s'a spulberat, ca şi conferinţa ceho-maghiară, dupăce în lupta dela Muntele Alb (8 Noemvrie 1620) rămaseră Habsburgii biruitori, iar soarta Cehilor fu pecetluită pentru o durată de trei veacuri (până în 28 Octomvrie 1918).

Bethlen rămase singur. Cuceririle lui în Nordul şi Vestul Ungariei nu s'au prăbuşit deodată cu catastrofa Cehilor. I s'a dat titlul de rege al Ungariei; i s'a oferit şi coroana regală, pe care nu a cutezat însă a şi-o pune pe cap de teama Turcilor. Pentru cazul încoronării lui ca rege al Ungariei, Sultanul pretindea lui Bethlen să renunţe la Transilvania, proiectând împărţirea acesteia în trei ţinuturi deosebite: al Secuilor, al Saşilor şi al comitatelor ungureşti. Atâta simţ de prevedere avea Bethlen, încât să înţeleagă că nu poate fi în interesul lui să lase „paserea din mână pentru cea din gard". Simţind zilnic nemulţumirile populaţiei din comitatele ocupate, dela cari nu putea să încaseze dările şi proviziile necesare pentru armată decât cu ameninţări de spânzurătoare, văzând apoi, cum chiar unii dintre cei mai buni prietini ai săi îl părăsesc, iar soliile trimise după ajutoare

[1]) Tschernembl, *Consultationen,* 1624, citat la Szekfü după Joh. Sporschil, *Geschichte des Entstehens, des Wachstums und der Grösse der österreichischen Monarchie,* IV, 1844, p. 346.

www.dacoromanica.ro

la Veneţia, la Turci şi la Tătari se întorc cu vorbe goale, — a început şi el tratative de pace, cari au dat rezultatul stipulat în tratatul încheiat la sfârşiul anului 1621 la Mikulov (Nikolsburg) şi ratificat de Bethlen la Tirnavia (6 Ianuarie 1622).

In sensul stipulaţiunilor din acest tratat, Bethlen renunţă la titlul de rege al Ungariei, restitue lui Ferdinand II coroana şi teritoriile ocupate, mulţumindu-se cu asigurarea stăpânirii sale asupra celor 7 judeţe limitrofe, cari nu se încorporează însă nici ele deplin cu Transilvania, ci rămân cu autonomia lor teritorială deosebită. Iar pentru apărarea cetăţilor de graniţă i se promite din partea împăratului o subvenţiune anuală de 50.000 fl.

Este evident din condiţiile acestui tratat, că la încheierea lui au rămas pe al doilea plan consideraţiunile de ordin confesional protestant, ca şi acelea de ordin constituţional-politic. Ideea de căpetenie, care l-a călăuzit şi de astădată pe Bethlen, a fost satisfacerea dorinţei sale de a-şi spori stăpânirea teritorială şi politică. Fără îndoială, din acest spor a rezultat şi un apreciabil progres pentru protestantismul, care era atunci confesiunea dominantă a Principatului transilvan.

IV.

In culmea puterii şi stăpânirii politice, Gavriil Bethlen a înţeles să profite de întreg ajutorul spiritual, pe care i-l putea oferi biserica protestantă, acordând acesteia în schimb toată solicitudinea şi protecţiunea Statului transilvan. Scriitori bisericeşti şi predicatori din timpul lui răspândeau cu graiul şi cu tiparul doctrina, că precum biserica poartă de grije „principelui sfânt", tot aşa trebue să îngrijească şi el, ca să nu poată fi răspândite învăţături potrivnice cuvântului dumnezeesc. Nu se sfiau să preconizeze chiar dreptul de împotrivire (jus resistendi) faţă cu Domnitorul de altă credinţă, argumentând că după cuvântul apostolului Pavel, e mai bine a asculta de Dumnezeu decât de oameni (melius est obedire Deo, quam hominibus).

www.dacoromanica.ro

S'a întemeiat astfel, în cursul domniei lui Bethlen, *o suveranitate transilvană cu pronunţat colorit protestant* şi cu vădit *caracter ostil „sacrei coroane ungare", a cărei teorie fusese dospită,* după opinia lui Szekfü, *în cursul veacurilor, prin mijloacele exclusive ale bisericii catolice.* Pentru legitimarea acestei suveranităţi se traduceau sfaturile scrise de Iacob I, regele Angliei, către fiul său şi se atrăgea luarea aminte de a nu lăsa poporul să lunece cu gândul „după cum cer oarecari blăstămaţi ai democraţiei, spre trebile privitoare la stăpânire, ci să le lase acestea în grija Principelui".

Alături de tendinţa confesională protestantă, nu lipsea nici tendinţa politică absolutistă. Câtă vreme în veacul al XVI-lea întreagă frazeologia patriotică maghiară era îndreptată numai împotriva Turcilor, dela Bethlen înainte ea începe a se întoarce mai ales împotriva Apusenilor, împotriva regelui încoronat şi împotriva preoţimii catolice. Deaceea se schimbă încâtva şi înţelesul cuvintelor, reducându-se sfera noţiunilor exprimate în anume lozinci ale timpului. De câteori e vorba în *acte oficiale* transilvane din veacul al XVII-lea de *credinţa ortodoxă,* trebue să se înţeleagă credinţa calvină. Iar sub lozinca de *libertate maghiară* nu mai încap decât protestanţii maghiari, catolicii fiind excluşi din ea ca unii cari se închinau regelui încoronat al Ungariei, Habsburgului papistaş.

Bethlen nu era om cu multă învăţătură. Dar ştia latineşte. Totuş ca autodidact a isbutit a se orienta destul de repede şi a se pătrunde în oarecare măsură de preocupările culturale şi artistice ale epocei sale. Ca om cu cugetare proprie, originală, şi-a găsit chiar forme proprii de exprimare. Era un neobosit scriitor de epistole. In stilul epistolelor sale politice se resimte influenţa turcească în fraza complicată şi lunecoasă, cu întorsături surprinzătoare, uneori intenţionat obscure, ca să poată fi înţelese şi interpretate în diferite chipuri. Biograful Szekfü apreciază această parte quasi-literară a activităţii Principelui transilvan în următorul chip: „Dacă Bethlen nu ar mai fi creat nimic în afară

www.dacoromanica.ro

de modelele epistolei politice la Unguri, şi numai prin aceasta şi-ar fi asigurat un loc de cinste în istoria spiritului maghiar[1]).

Dar creaţiunile lui au fost numeroase şi însemnate în toate domeniile vieţii de Stat. Politica externă, financiară şi comercială-economică o îndruma aproape singur. In diplomaţie nu voia să facă uz de fiii înfumuraţilor aristocraţi transilvani, fiindcă se temea de conspiraţiile lor. Nu făcea apel nici la elementele mai răsărite ale burgheziei săseşti, ci se servea adeseori de oameni, pe cari el însuş îi ridicase din situaţii umile şi tocmai deaceea se simţea îndemnat să le acorde mai multă încredere.

In politica financiară a reuşit să dubleze veniturile Principatului. Pentru promovarea celei comerciale plănuise o acţiune de export în stil mare spre Veneţia, prin Turcia, dar comunicaţia defectuoasă l-a împiedecat în executarea proiectului. Sistemul mercantil, potrivit unui Stat în desvoltare spre absolutismul politic, cum era atunci Transilvania, a încercat şi Bethlen să-l introducă, silindu-se a spori producţia internă şi a o valorifica prin export, ca să aducă în ţară cât mai mulţi bani. Nu a reuşit însă a încetăţeni acest sistem economic în cursul domniei de un deceniu şi jumătate, iar succesorul său Gheorghe Rákoczi I, neînţelegându-i importanţa, a revenit la sistemul tradiţional, strângând cu aviditate bani din veniturile moşiilor sale numeroase.

Pieţele transilvane erau stăpânite în preponderenţă de produsele industriei săseşti. Pentru a contribui la desvoltarea industriei transilvane pe calea firească a concurenţei, Bethlen a colonizat la Vinţ pe anabaptiştii din Moravia, permiţându-le să vândă produsele lor industriale mai scump decât Saşii, fiindcă şi erau mai bine lucrate. Saşii considerând măsura aceasta ca o grea lovitură pentru interesele lor, erau indignaţi contra lui Bethlen, care le mai oferise şi alt motiv de supărare încercând să dea şi Ungurilor şi Secuilor posibilitatea de a deveni proprie-

[1]) Szekfü, *Bethlen Gábor*, p. 171.

www.dacoromanica.ro

tari de case în oraşele săseşti. O deputaţie numeroasă de Saşi grăbi la Alba Iulia, să protesteze. Bethlen a cedat în punctul acesta, dar în privinţa concurenţei necesare pentru desvoltarea industriei transilvane, n'a voit să cedeze. A permis şi Evreilor să intre în Transilvania, să contribue la promovarea concurenţei în domeniul vieţii industriale. Conducătorilor saşi, cari nu pregetau a-l ruga să-i ocrotească în vechile lor privilegii comerciale şi industriale, Bethlen le spunea la 1625: „cămaşa, dolmanul, hainele şi încălţămintele — toate le am dela voi; mâncarea şi beutura voi mi-o procuraţi". Cu toate acestea nu era aplicat să ţină seamă de cererile repetate ce i le adresau pentru a-i apăra de concurenţa Grecilor, Evreilor, Armenilor, dupăcum n'au ţinut seamă nici urmaşii lui, cari au acordat privilegii elementelor comerciale străine, aşezate prin diferite oraşe transilvane[1]).

In ce priveşte *politica religioasă* a lui Bethlen, ea se caracterizează prin solicitudinea continuă faţă de protestanţi, prin aversiunea faţă de catolici, pentru conducerea cărora numise totuş un vicar episcopesc, prin toleranţă faţă de anabaptişti, Evrei şi faţă de Românii ortodocşi, pe care stăruia însă cu toată râvna să-i atragă la protestantism. Numai cu Sâmbătarii a fost mai puţin indulgent; i-a alungat din ţară la 1615. Bethlen considera ca ţări fericite pe acelea în cari nu erau deosebiri de ordin religios (religionum discrepantiae), dar nu voia să impună cu sila credinţa sa altora (absque oppressione alterutrius)[2]).

Potrivit cu preocupările timpului său, de a aduna laolaltă legile, după model roman, întocmi şi Bethlen la 1619 un *codice de legi*. Se îngriji apoi de continuarea întăriturilor la cetatea din Alba-Iulia, unde lucraseră maeştrii italieni Giovanni Laudi din Mantua şi Augustino Lerena din Veneţia. Iubea muzica italiană şi îi plăcea să asiste la representaţii teatrale date de comedianţi evrei. La audienţe păstra atitudine demnă şi impunătoare. La

1) I. Lupaş, *Paralelism istoric*. Bucureşti, 1937, p. 264.
2) Rugonfalvi Kiss István, *o. c.*, p. 109.

www.dacoromanica.ro

mese bea mult, dar nu se îmbăta. Nu îi plăcea să umble la vânătoare. Nu avea „pasiuni domneşti". Tot timpul şi-l petrecea lucrând şi scriind.

A dat multă atenţiune chestiunilor şcolare. La Alba Iulia a înfiinţat o şcoală înaltă, *academie*, în care erau întreţinuţi gratuit 40 de elevi interni („alumni"). Ca să ridice şcoala aceasta la nivelul celor din Apus, a chemat profesori străini. Aci a profesat la 1622 Martin Opitz poetul, care se simţia bine între Români; aci Alstedius, Bisterfeld[1]), Piscator ş. a. Bethlen nu era mulţumit cu metoda păcătoasă (hitván szokás) după care se învăţa în şcoalele ungureşti, ci pretindea să se deprindă tineretul în pregătirea discursurilor după obiceiul iezuiţilor (more jesuitarum).

La 1617, când s'a împlinit un secol dela afişarea tezelor lui Luther pe uşa bisericii din Wittenberg, Abraham Scultetus rosti o cuvântare festivă *(Saecularis concio evangelica)* în care spunea că în timpul domniei lui Bethlen „înfloresc nu numai ţinuturile pustiite ale Transilvaniei, ci renasc şi sporesc şi bisericile şi şcoalele ortodoxe".

V.

Oricât de înfloritoare era starea Principatului transilvan, lui Bethlen îi rămăsese ca un spin înfipt în inimă titlul de rege la care renunţase în favoarea Habsburgului, precum şi gândul de a aduce Ungaria sub o singură cârmuire. Făcând la repezeală o uimitoare schimbare de front, a căutat să-şi ducă la îndeplinire proiectul acesta cu ajutorul Habsburgilor, după ce luptând împotriva lor nu a putut reuşi deplin. Murindu-i întâia soţie, începe în vara anului 1623 tratative matrimoniale cu Ferdinand II pentru a lua în căsătorie pe a doua fiică a lui, pe *Cecilia Renata* (n. la 1611). Se amăgea cu speranţa că viitorul socru împărătesc ar

1) Vezi testamentul profesorului Bisterfeld la I. Lupaş, *Documente istorice transilvane* I, p. 262—266.

www.dacoromanica.ro

putea fi înduplecat să-i cedeze, pe lângă mâna fiicei sale, drept zestre *cârma asupra Ungariei întregi,* cu titlul de *guvernator.* Pretensiunea fiind excesivă, proiectul matrimonial se spulberă înainte de a fi primit vre-o formă mai consistentă. Totuş încercările lui neaşteptate de a se apropia de Habsburgi au fost aflate la Constantinopol, de unde marele vizir împreună cu ambasadorul francez, veneţian şi olandez, grăbiră să-i fixeze lui Bethlen un termin de 40 zile spre a lămuri categoric, dacă vrea să se alieze cu împăratul din Viena şi cu catolicii sau cu Sultanul şi cu protestanţii. Acest pas era determinat de svonul, ce se răspândise, că Bethlen cu ajutorul împăratului din Viena ar încerca să unească Transilvania cu Muntenia şi cu Moldova, spre a face din aceste trei principate un *regat*[1]).

Urmează din partea lui Bethlen o nouă expediţie contra Ungariei habsburgice. Dar proclamaţiile lui de război lasă nobilimea ungară aproape cu totul indiferentă. Bethlen însuş se vede silit a se plânge, că trebue să-şi apere onoarea, cum poate, cu ajutorul streinilor şi cu al mercenarilor. Simţia, că în urmărirea scopurilor sale dinastice nu e sprijinit în măsura, în care a putut să trezească interesul conaţionalilor săi în cea dintâi expediţie (1619—21), când a reuşit să-şi înveşmânteze cu multă iscusinţă planurile sale de ascensiune politică-personală în lozincile răsunătoare ale libertăţii constituţionale şi religioase. Din acest motiv expediţia a doua s'a terminat repede prin pacea dela Viena (1624) încheiată în condiţiuni la fel cu cea din Nikolsburg cu deosebirea însă, că Bethlen renunţă acum la ducatele Oppeln şi Ratibor, menţine dreptul de stăpânire asupra celor 7 judeţe ungurene şi se mulţumeşte cu o subvenţie anuală de 30.000 fl. în locul celei de 50.000 prevăzută în pacea dela 1621, neachitată însă aproape niciodată integral.

Incercarea neizbutită de a intra în legături familiare cu Habsburgii, îl împinge din nou spre tabăra protestanţilor. In ca-

1) Jancsó B., *A román nemzetiségi törekvések története,* vol. I, p. 449.

www.dacoromanica.ro

pul soţiei lui Frederic de Pfalz — Elisabeta, fiica lui Iacob I — s'a zămislit proiectul căsătoriei lui Bethlen cu Ecaterina de Brandenburg[1]). Cununia avu loc în Caşovia la 2 Martie 1626. Prin căsătoria aceasta ajunge Bethlen în relaţiuni de înrudire cu Gustav Adolf, regele Suediei, şi speră să poată obţine ajutoare însemnate dela Iacob I, regele Angliei, şi dela Christian, regele danez, intrând şi el în coaliţia antihabsburgică asemănată de către Veneţieni cu o maşină, care se strică totdeauna în momentul punerii în mişcare. Increzător în promisiunile obţinute, Bethlen porneşte a treia oară ofensiva contra Habsburgilor cu planul de a se întâlni în Nordul Ungariei cu trupele aventurierului Ernest Mansfeld. Acesta sosi în adevăr, dar cu trupe puţine, alcătuite din oameni flămânzi şi bolnavi, fiind necontenit urmărit de trupele mai numeroase ale lui Wallenstein. Când acesta se întâlni (30 Sept. 1626) cu trupele transilvane, doritor să-şi măsure numaidecât puterea cu ele, fu păcălit de Bethlen, care în cursul nopţii s'a retras cu armata sa la distanţă de 4 mile, fără a fi fost observat de duşman. Wallenstein indignat era de părere, că Bethlen trebue răpus prin asasinat: „alla usanza d'Italia"[2]).

Bethlen a fost destul de prudent, să evite o ciocnire, care

---

1) După altă versiune căsătoria aceasta ar fi fost pusă la cale de Thomas Roe: „... scheint es sicher, dass diese Heirat vom englischen Gesandten in Konstantinopel Sir Thomas Roe angeregt wurde; ...diese Heirat war von der grössten politischen Bedeutung. Hatte Bethlen bisher darunter zu leiden gehabt, dass er von den europäischen Dynastien stets als Emporkömmling, als türkischer Vasall und daher nie im eigentlichen Sinn als gleichberechtigt angesehen worden war, so trat er nun in die allernächsten verwandschaftlichen Beziehungen zu den vornehmsten Fürstenhäusern des nördlichen Europa: er wurde der Schwager des Kurfürsten von Brandenburg sowie des Königs Gustav Adolf von Schweden; ebenso verband ihn nahe Verwandtschaft mit Christian IV von Dänemark... sowie mit Friedrich von der Pfalz und durch diesen wieder mit den Stuarts in England. Durch diese Verbindungen war Bethlen in die höchste Stufe der europäischen Aristokratie hinaufgestiegen". Maja Depner, *Das Fürstentum Siebenbürgen im dreissigjährigen Krieg.* Stuttgart, 1938, p. 107.

1) Szekfü, *Bethlen Gábor,* p. 255.

www.dacoromanica.ro

pentru oştirea lui putea deveni catastrofală. Nenorocitul Mansfeld porni spre Veneţia, dar muri pe drum în Bosnia.

Această a treia ofensivă s'a terminat cu pacea încheiată la *Bratislava* în *20 Decemvrie 1626*, în condiţiile dela Nikolsburg şi Viena, cu deosebirea însă că Bethlen renunţă la subvenţia anuală de 30.000 fl. şi locuitorii celor 7 judeţe ungurene se obligă a pune jurământ, că nu vor mai prinde niciodată armele împotriva regelui Ungariei. Intr'o scrisoare adresată la 3 Aprilie 1627 preotului reformat Petru Alvinczy din Caşovia, îşi justifică Bethlen inclinarea spre pace din pricină că ostaşii săi rămăseseră fără plată, fără haine în vreme de iarnă şi fără arme, foarte mulţi dintre ei gata să deserteze în oştile împăratului[1]).

Bethlen părăsi la timp corabia protestantă, care s'ar fi înnecat în faza daneză a războiului de 30 de ani, dacă n'ar fi venit „Leul dela Miază-Noapte", Gustav Adolf regele Suediei, s'o salveze pe timp de doi ani.

VI.

In cei din urmă trei ani ai vieţii şi ai domniei, Bethlen era preocupat de gândul să ajungă rege al Polonilor, cu toate că nu avea despre ei cele mai bune păreri. Ii socotea ca pe nişte lăudăroşi uşuratici, cari „la beutură ar fi fost cei mai curajoşi oameni din lume, la războiu însă mai puţin". Nemulţumiţii din Polonia nu lipsiră a-i oferi coroana, dar el cerea o „garanţie cu peceţi" pentru cazul morţii regelui Sigismund III, care deşi mai bătrân cu 14 ani şi bolnăvicios, îl supravieţui pe Bethlen cu trei ani. Nereuşindu-i combinaţia cu coroana polonă, dupăcum nu-i

---

1) „Fizetetlenek, ruhátlanok a télhez, fegyvertelenek lévén és nagysokan császárhoz igyekezvén közzülök deficiálni, magunk hadainak állapatjok abban lévén, a mint feljebb elöszámáltuk: nekünk ugy tetszett, s most is ugy tetszik, jobb volt megtartanunk nemzetünket szabadságnál, religióinál az elöbbeni végzések szerint (azokból keveset remittálnom), hogysem nindenestül fegyverek alá, praedára, utolsó veszedelmével bocsátanom" *Századok*, 1868, p. 235—236.

www.dacoromanica.ro

reuşise nici cu a Cehilor, nici cu a Ungurilor, se gândea la posibilitatea de a uni Muntenia şi Moldova cu Transilvania, ca să-şi ia titlul de *Rege al Daciei.* La 28 Decemvrie 1627 cardinalul Pázmány scria împăratului, avizându-l că i s'au făcut comunicări foarte secrete despre intervenţiile lui Bethlen la Poarta otomană, spre a i se ceda Moldova şi Ţara Românească, să fie declarat astfel Regele Daciei. Adăuga însă opinia sa, că Turcii nu vor face nebunia să sporească — împotriva artei de guvernare — aşa de mult puterea unui om îndrăzneţ, neliniştit, schimbăcios şi viclean; totuş credea necesar a fi cu atenţiune la Poartă să nu i se aducă vre-un prejudiţiu Coroanei ungare[1]).

Proiectul acesta avea însă tot aşa de puţini sorţi de izbândă, sau chiar mai puţini, decât cele anterioare. Ştim că a intervenit şi la patriarhul Chiril Lucaris, rugându-l să îndemne pe Românii transilvani a nu se împotrivi calvinismului. Patriarhul i-a răspuns însă, că nu poate face aceasta, nefiind permis a subordona convingerile religioase ale creştinilor unor consideraţiuni de ordin politic[2]).

Cu toate că avea numai vârsta de 49 ani, fiind bolnăvicios din cauza consumaţiei excesive de carne şi de vin, a făcut apel la sfaturile unui medic evreu din Constantinopol. Simţindu-şi sfârşitul apropiat, în August 1629 a început să-şi scrie testamentul, iar la 15 Noemvrie şi-a dat obştescul sfârşit în Aiud.

Biograful Szekfü arată că Bethlen, în sensul european al activităţii sale, ar fi făcut dovada, că unul dintre cârmuitorii

---

[1]) „Volui autem Maiestati Vestrae illud quoque demisse significare, secretissime mihi significari Bethlenium urgere in Porta, ut *Moldaviam et Valachiam sibi concedant, ita rex Dacia declaretur.* Et quoque ego existimem non ita delirare Turcam ut contra artem gubernandi hominem audacem inquietum, mutabilem, vafrum usque adeo vellet crescere; bonum tamen erit attendere in Porta, ne quod praejudicium Coronae Hungariae generetur", cf. N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor,* vol. IV, p. CLVI, n. 1.

[2]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane.* Cluj 1940, vol. I, p. 177-180.

www.dacoromanica.ro

Transilvaniei, încadrat în curentul general al timpului său, a putut produce ca suveran rezultate deopotrivă cu ale celor mai buni dintre contemporanii săi europeni. Dar directiva istorică dată de Bethlen Ungurilor o consideră Szekfü — *tragică*, întrucât toţi paşii lor istorici ar fi fost îndrumaţi spre Apus, iar Bethlen i-a îndrumat spre Răsărit. Această directivă a putut fi schimbată însă la sfârşitul veacului al XVII-lea după alungarea Turcilor, când pretinsa unitate a Ungariei s'a putut reface tot cu ajutor apusean, cu acela al expansiunii imperialiste habsburgice spre Răsărit.

VII.

In ce priveşte relaţiunile lui Gavriil Bethlen cu Principatele Române, din toate actele oficiale şi din mărturiile contemporane se poate constata, că ele au fost de pace, de bună vecinătate şi uneori chiar de prietenie, mai ales cu Marcu Vodă pribeagul şi cu unii dintre Movileşti.

Spre deosebire de antecesorul său Gavriil Báthory, care deşi se obligase la începutul domniei să păzească buna vecinătate cu cele două Ţări româneşti, a lucrat tocmai dimpotrivă, Bethlen a respectat în cursul întregii sale domnii dorinţa pe care i-o exprimaseră „Staturile transilvane" cu prilejul alegerii lui ca principe stăruind să-şi întocmească astfel trebile domniei încât prin prietenia cu Domnii Ţărilor române cari se aflau atunci în Transilvania, să *sporească starea de siguranţă a ţării acesteia*[1]).

In împrejurările politice de atunci la fel ar fi procedat Bethlen şi dacă ar fi lipsit punctul acesta din condiţiile Staturilor transilvane. Fiind politica lui externă îndrumată împotriva

[1]) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, vol. VI, p. 358: „Moldova és havaseli vajdákkal, ugyan most ez országban létekben, végezzen olyképpen, hogy bátorságossá tegye azoknak szomszédságokkal az ország állapotját" (cu voevozii Moldovei şi cu ai Munteniei, chiar acum fiind ei în această ţară, să se înţeleagă aşa fel, încât prin vecinătatea lor să sporească starea de siguranţă a ţării).

www.dacoromanica.ro

Apusului habsburgic, nu era decât prea firesc să-şi dea toată silinţa a crea o *stare de siguranţă* perpetuă la graniţa transilvană sudestică. In afară de acest postulat politic mai era şi împrejurarea, că fiind el protejatul şi vazalul Sultanului, trebuia să asculte de aceeaş poruncă şi să urmeze aceeaş politică, pe care suzeranitatea turcească înţelegea s'o impună deopotrivă şi Transilvaniei şi Ţării Româneşti şi Moldovei. In toate aceste trei principate se afirma, în timpul suzeranităţii otomane, aceeaş voinţă: a Sultanului din Constantinopol. Acest adevăr era cunoscut îndeajuns tuturor membrilor dietei transilvane, care nu lipsiră a exprima dorinţa ca Sultanul să îndrume pe cei doi voevozi — al Munteniei şi al Moldovei — a fi în corespondenţă neîntreruptă cu Ardelenii venindu-le imediat în ajutor, în orice vreme ar cere trebuinţa, spre a nu se crede că numai Ardelenii ar fi ţinuţi să păstreze liniştea[1]). Insuş faptul acesta dovedeşte că dieta transilvană punea mai multă nădejde în *cuvântul poruncitor al Sultanului,* decât în angajamentele solemne, pe cari şi le făceau reciproc conducătorii celor trei Principate, cum le făcură şi cu prilejul alegerii din toamna anului 1613, când toţi trei principii: Bethlen, Radu Mihnea al Ţării Româneşti şi Ştefan Tomşa al Moldovei, dându-şi mâna, s'au jurat că vor fi „fraţi până la moarte"[2]).

Bethlen mai era avizat la ajutorul voevozilor români şi din motiv, că Ardelenii nemulţumiţi cu alegerea lui se grupară împrejurul pretendentului *Gheorghe Homonnai,* sprijinit de Matia II Habsburgul, care făurise proiectul să alunge pe Bethlen

---

1) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae* VI, p. 373: „vaivodae Transalpinae ac Moldaviae mandato compellantur, ut nobiscum mutuam foveant correspondentiam, ne existimentur induciarios saltem nos esse; immo si necessum foret, requisiti aestate ac brumali tempore succurrant et illico insurgant".

2) Ibidem, p. 307: „A fejedelem (Bethlen) a két vajdával kezet fogott s megesküdtek, hogy egymásnak testvérei lesznek s halálig nem hagyják el egymást" (Principele a dat mâna cu cei doi voevozi şi s'au jurat că-şi vor fi fraţi unul altuia şi până la moarte nu se vor lăsa unul de altul).

www.dacoromanica.ro

din Transilvania, să înlocuiască în Muntenia pe Radu Mihnea cu Radu Şerban, iar în Moldova pe Ştefan Tomşa cu Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul.

Aceste frământări politice neliniştind începutul domniei lui Bethlen, el şi-a dat silinţa să ajungă la o înţelegere cu Matia Habsburgul (1615) promiţând a sprijini pe Radu Şerban contra lui Radu Mihnea. Mai târziu a încheiat însă din nou alianţă cu acesta[1]), când era Domn al Moldovei (1617). Matia se obligase de asemenea a nu mai sprijini pe pretendentul Homonnai, dar în taină îl recomanda Polonilor, spre a-l ajuta să cuprindă Transilvania.

Oarecare nelinişte şi nesiguranţă simţia Bethlen din spre Răsărit în timpul scurtei domnii moldovene a aventurierului Gaşpar Graţiani, care urmărind scopul să atace Transilvania cu ajutor polon, începuse în acelaş timp să ajute şi pe Saşi împotriva lui Bethlen promiţându-le că va desface Transilvania în trei voevodate deosebite, lăsând fiecare naţiune sub voevodul său. Atunci dieta transilvană din Alba-Iulia (Maiu 1619) dispunea să fie astupate toate potecile şi trecătorile spre cele două Ţări române, deoarece s'a făcut experienţa că, deşi este împresurată Transilvania cu munţi puternici, totuş duşmanul din afară a putut să pătrundă adeseori aci, fiind aproape din fiecare sat de sub Munte drumuri libere deschise spre aceste două ţări[2]). Iar Beth-

[1]) Alianţa aceasta a fost încheiată la 26 Septemvrie 1617 în *tabăra dela Soroca* (Datum ex castris nostris ad campum Szorocensis positis) unde erau *amândoi de faţă* — şi Radu şi Gavriil — din prounca Sultanului *(Török-magyarkori államokmánytár* vol. III, p. 193). Trebue deci rectificată afirmaţiunea că Bethlen nu ar fi dat atunci ascultare ordinului primit dela Sultan, să participe la expediţia pornită de acesta împotriva Cazacilor la Nistru (cf. N. Bejenaru, *Ştefan Tomşa II (1611—1616 şi 1621—1623) şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova,* Iaşi 1926, p. 74). Insuş Bethlen afirmă în scrisoarea trimisă din Cluj la 18 Noemvrie 1617 Sultanului, că a fost de faţă pe malul Nistrului *(az Neszter parton jelen voltam* — Török-magyarkori államokmánytár III, p. 195).

[2]) Mon. com. R. Trans. vol. VII, p. 514: „csaknem minden havasok alatt való falukról szabados utak nyittattnak és tartatnak az két Oláh országra".

www.dacoromanica.ro

len încheiase la Târgoviște în ziua de 5 Mai 1619 un tratat de alianță cu Gavriil Moghilă, Domnul Țării Românești, în baza deplinei reciprocități[1]), ceeace își află expresiunea corăspunzătoare în al treilea punct al acestui tratat, obligându-se amândoi domnitorii, din sudul și din nordul Carpaților, a se cerceta reciproc în fiecare an „pe vremea aceasta".

De aci înainte relațiunile între domnitorii celor trei țări din preajma Carpaților continuă netulburate cu excepția unei indispoziții trecătoare din partea lui Bethlen, căruia Miron Barnovschi, Domnul Moldovei, trimițându-i în dar un cal slab și șchiop, el s'a simțit rușinat și l-a trimis înapoi, amenințând că strică alianța[2]).

In timpul domniei lui Bethlen s'a îmbunătățit situația Românilor din Transilvania în privința vieții bisericești și culturale. Confirmând la începutul anului 1615 (21 Februarie) pe episcopul Teofil dela Prislop, Bethlen luă sub protecția sa biserica românească din Transilvania dispunând, la sfârșitul diplomei de confirmare, ca toți cei ce au înstrăinat în trecut sau vor înstrăina în viitor ceva din averile și veniturile preoților sau ale bisericilor românești, să fie siliți a restitui tot ce au luat, căci altfel dacă acești răpitori vor fi nobili, se vor pedepsi cu 200 florini, iar dacă vor fi plebei, cu 12 fl.[3]).

Adevărat că asemenea rapturi se întâmplau și în averile altor biserici transilvane, după cum arată sancțiunile, ce a decis dieta dela *1624* a se aplica în asemenea cazuri. E semnificativ că art. VI votat în dieta aceasta prevede o pedeapsă de 1000 fl., care să se plătească chiar în timpul sesiunii dietei, îndată ce raptul va fi fost dovedit. In aceeași dietă se prevăd sancțiuni

---

1) Cf. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, Cluj 1940, vol. I, p. 150—159.

2) *Török-Magyarkori Államokmánytár*, vol. II, p. 8—9: violatis conditionibus violantur et pacta.

3) N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*. Budapesta, 1905, p. 21—22.

www.dacoromanica.ro

egale pentru toţi cei ce vor mai cuteza în viitor să împiedece fiii iobagilor dela cercetarea şcolii: fiind dovediţi, vor trebui să plătească şi ei în cursul sesiunii o amendă de câte 1000 fl.[1]).

Această măsură a putut fi prielnică şi pentru câţiva din fiii iobagilor sau preoţilor români mai înstăriţi, cărora le deschidea drum spre şcoală, dându-le astfel putinţa să se ridice prin învăţătură la o stare socială mai bună. La stăruinţa Mitropolitului Dosofteiu, care a fost confirmat de Principele transilvan în urma recomandaţiilor lui Ştefan Tomşa din Moldova, Bethlen consimte a uşura în câtva şi situaţia preoţilor români, scutindu-i pe toţi de dijma vitelor şi a grânelor (1624). Tot el avea de gând să întemeieze şi o tipografie românească în Alba-Iulia şi din însărcinarea lui s'a început o lucrare pentru traducerea Sf. Scripturi în limba română, lucrare rămasă până în timpul de faţă necunoscută. Dacă ea fi dat vre-un rezultat positiv, acesta se va fi contopit probabil cu munca traducătorilor, cari au contribuit la importanta lucrare de tipărire şi răspândire a cuvântului dumnezeesc prin *Noul Testament*, ieşit de sub teascurile din Alba-Iulia (1648) la 19 ani după sfârşitul vieţii şi domniei lui Gavriil Bethlen.

VIII.

Din cele arătate în cuprinsul acestei conferinţe apare personalitatea principelui transilvan Gavriil Bethlen ca una de

---

[1]) Végeztük azért országul, hogy valakik bona ecclesiastica in proprios usus coverteret, tales comperta rei veritate, *in mille* florenis convincáltassanak, melyet Felséged *tempore diaetae irremissibiliter* exigáltasson is . . . Végeztük azért országul, hogy az kik tanuságnak okáért, nem egyéb praetextus alatt, nem is korokban mennek az scholákba, kedvek ellen onnan ki ne vehessék, az ki penig azt attentálná, *in poena praedeclarata modo eodem exigenda convincáltassék*". (Am hotărât deaceea împreună cu ţara, că oricine ar întrebuinţa bunuri eclesiastice spre folosul propriu, constatându-se adevărul, să fie pedepsit cu 1000 fl., pe cari Măria Ta în timpul dietei să-i şi încaseze neapărat . . . Am hotărât deaceea cu ţara, că cei ce merg la şcoli de dragul învăţăturii, nu sub alt pretext şi nu în vârstă înaintată, împotriva voinţii lor să nu poată fi îndepărtaţi din şcoli, iar cine ar încerca aceasta, să fie deasemenea pedepsit cu pedeapsa arătată mai sus şi încasată în acelaş mod). *Mon. comitialia regni Trans.* vol. VIII, p. 236.

www.dacoromanica.ro

proporţiuni impunătoare în mijlocul contemporanilor săi. In timpul unei domnii, care a împlinit abia un deceniu şi jumătate, el s'a străduit să restabilească liniştea şi pacinica împreună vieţuire a feluritelor elemente etnice şi religioase din cuprinsul ţării sale, precum şi bune relaţiuni de vecinătate cu Ţările române. Mai mult decât atât: împrejurările vremii de o parte, destoinicia sa diplomatică de alta, l-au ajutat să îndeplinească în primele două faze ale războiului de treizeci de ani un rol cu răsunet chiar în paginile istoriei universale, în calitate de factor utilizat cu îndemânare de coaliţia europeană a Statelor protestante în serviciul acţiunii antipapiste. Nu trebue însă dată uitării împrejurarea, că Bethlen nu ar fi reuşit nici să urce scaunul de principe al Transilvaniei, nici să întreprindă vre-un pas în ofensiva protestantă, dacă i-ar fi lipsit consimţământul prealabil al Suzeranului din Constantinopol şi preţiosul ajutor răsărit din trainicele lui legături de alianţă şi de prietenie cu domnitorii Munteniei şi cu ai Moldovei. In ce măsură înţelegea Bethlen trebuinţa neapărată a unei perpetue solidarităţi transilvano-muntene-moldovene, a dovedit chiar prin năzuinţa sa de a uni aceste trei ţări sub o singură stăpânire în forma unei Dacii protestante, năzuinţă ce trebue interpretată ca izvorând şi din alte împrejurări obiective, în afară şi dincolo de o efemeră ambiţiune personală de a se putea împodobi cu titlul de *Rex Daciae*.

www.dacoromanica.ro

„LEUL DELA MIAZĂNOAPTE"
REGELE GUSTAV ADOLF
1594—1632.

I.

In Suedia şi în alte ţări cu populaţie protestantă s'au organizat festivităţi impunătoare cu prilejul comemorării treicentenare a morţii lui Gustav Adolf, căzut în lupta dela Lützen (16 Noemvrie 1632), ca apărător al protestantismului, ameninţat de grele primejdii în cursul războiului de treizeci de ani.

Născut la sfârşitul anului 1594 ca fiu al regelui Carol IX din familia Wasa şi al soţiei sale Cristina, originară din familia domnitoare daneză, Gustav Adolf avu parte în anii copilăriei de o educaţie severă, menită a-l îndruma spre simplitate în felul său de traiu, spre îndeplinirea exactă a datoriilor şi spre adâncă religiozitate în toate împrejurările vieţii.

Talentul lui s'a afirmat de timpuriu printr'un viu interes, mai ales pentru chestiunile militare, având însă deosebită atragere şi pentru studiul limbilor. In afară de limba sa maternă, şi-a însuşit, prin sârguinţă exemplară, cunoştinţa limbii germane şi olandeze, a celei franceze şi italiane, precum şi a celei latineşti şi greceşti. Impreună cu profesorul său Ioan Skytte făcea, şi ca rege, lecturi asidue din clasicii latini şi greci; îndeosebi îi plăcea să citească din Xenophon, considerându-l drept cel mai mare istoric militar. Cu toate că o iubire profundă îl atrăgea

— Conferinţă la Radio-Bucureşti.

www.dacoromanica.ro

spre fiica unui nobil (Ebba Brahe), Gustav Adolf a înţeles, că datoria de monarh îi impune subordonarea sentimentelor sale personale în faţa raţiunii de Stat şi a luat în căsătorie pe fiica electorului de Brandenburg, Maria Eleonora, care nu i-a născut decât o fetiţă: Cristina.

Căsătoria lor nu a fost fericită. Regele nu-şi iubea soţia, iar aceasta se tânguia mereu, că tot timpul bărbatului ei îl absorb chestiunile de Stat, răpindu-i până şi clipele unor legitime bucurii familiare.

Urcând tronul regesc al Suediei la 1611, în vârstă de 17 ani, îşi luă ca prim sfetnic pe cancelarul Axel Oxenstierna — un tânăr de 29 de ani, care studiase dreptul şi teologia la universităţile din Rostock, Wittenberg şi Jena. Intre Skitte şi Oxenstierna se desfăşura o rivalitate, când ascunsă când făţişă, pentru a-şi afirma fiecare influenţa sa precumpănitoare asupra tânărului rege. Acesta însă — fire ponderată şi circumspectă — înţelegea să tempereze hiperzelul îndrumătorilor săi, prin atitudini de prudent conciliator al celor doi rivali. Apreciind însă talentul politic al lui Oxenstierna, ca eminent bărbat de Stat, i-a acordat lui toată încrederea, iar ambiţia profesorului Skytte a căutat s'o satisfacă numindu-l (1622) cancelar al Universităţii din Upsala, unde acesta a înfiinţat catedra de elocuenţă şi de politică, menită să pregătească studenţii pentru cariera de funcţionari superiori ai Statului.

Chiar dela începutul domniei şi-a dat Gustav Adolf silinţa să modernizeze administraţia, justiţia, finanţele şi armata.

Cancelaria regească, a cărei conducere o încredinţase, destoinicului Oxenstierna, o considera ca însăşi inima Statului — *anima reipublicae.* Mai înainte fusese organizată, după limbile în cari se purta corespondenţa, în 3 secţiuni: suedeză, germană, latină. In 1618 schimbă Oxenstierna această organizare formală, împărţind cancelaria în trei secretariate după natura chestiunilor de resolvat: 1) secretariatul olandez-englez-francez; 2) secretariatul danez-polon şi 3) secretariatul german.

www.dacoromanica.ro

Insăş împărţirea aceasta era destul de concludentă cu privire la scopurile urmărite de politica suedeză în timpul regelui Gustav Adolf: cu Olanda, Anglia şi Franţa năzuia să cultive relaţiuni amicale urmărind scopul de a înfrânge ostilităţile moştenite, — daneze de o parte, polone de alta, — pentru ca în momentul potrivit să poată proceda cu energie la proiectata expansiune spre teritoriile germane.

In organizaţia justiţiei a avut în vedere două principii: al autonomiei şi al centralizării, tribunalul curţii regeşti fiind contemplat ca ultima instanţă pentru toate regiunile ţării, fără a ţine seamă de vechea datină de a duce litigiile înaintea regelui însuşi. Dar făcându-se constatarea că această centralizare nu era bine primită, pe lângă tribunalul principal din Stockholm au mai fost admise şi alte tribunale de curte în regiunile anexe: în Finlanda, Estlanda şi Gotlanda. Tendinţele de unitate şi omnipotenţă ale Statului modern trebuiră astfel să cedeze pasul, acceptând limitele impuse de vechile tradiţii regionale.

Pentru îmbunătăţirea stării financiare institui Gustav Adolf la 1618 aşa numiţii residenţi provinciali, însărcinaţi cu controlul devenit foarte necesar mai ales în urma dispoziţiei luate cu privire la încasarea impozitelor prin arendatori. Aceştia încasau impozitele în natură şi le vindeau adeseori cu preţuri exorbitante, realizând câştiguri considerabile, câtă vreme Coroana se mulţumea să primească valoarea mărfurilor după preţurile reduse, fixate în prealabil. Din această cauză jalbele împotriva arendatorilor erau frecvente.

Dar creaţiunea cea mai însemnată a lui Gustav Adolf a fost armata suedeză. Aci s'a afirmat în toată plenitudinea talentul de organizator şi strateg al tânărului rege, care a înţeles să creeze prin armata sa un instrument capabil a da unei ţări sărace şi slab populate, cum era atunci Suedia, posibilitatea de a se lua la întrecere cu marile Puteri, fâlfâindu-şi steagurile biruitoare dela ţărmul Mării Baltice până în preajma Alpilor.

www.dacoromanica.ro

Armata lui Gustav Adolf se deosebia de celelalte armate europene atât prin structura ei socială, cât şi prin înzestrarea tehnică. Deoarece îi lipsiau mijloacele pecuniare pentru recrutarea unor numeroase contingente de mercenari, el a introdus un fel de obligaţie militară obştească, îndatorând pe toţi locuitorii ţării să se organizeze în cete de câte 10 inşi, spre a putea trimite dintre dânşii câte un luptător deplin armat, iar ţăranilor le îngăduia să se asocieze câte 20 de inşi pentru armarea unui luptător. In Suedia nu era ţărănimea asuprită prin starea de iobăgie. Deaceea a putut contribui la crearea armatei naţionale, menite să-i asigure lui Gustav Adolf izbânda, precum tot o armată de ţărani avea să-i dea mai târziu şi puritanului Cromwell putinţa să scape Anglia şi de un rege despot şi de parlamentul cel lung, pe care disolvându-l, i-a transformat localul într'o „casă de închiriat". Armata suedeză era vestită pentru exemplara ei disciplină, întemeiată pe cea mai solidă educaţie religioasă, de care se interesa personal însuşi regele. Cu cărţi de rugăciuni şi de cântări religioase erau provăzuţi toţi ostaşii, obligaţi să-şi facă împreună rugăciunea în fiecare zi, dimineaţa şi seara. Astfel li s'a strecurat în suflete convingerea neclintită, că menirea lor este să lupte până la moarte pentru salvarea Evangheliei lui Christos. Dar în împrejurările de atunci nu era de ajuns numai armata naţională. Deaceea se văzu Gustav Adolf nevoit a combina principiul naţional cu cel militar, sporind numărul ţăranilor ostaşi de neam suedez cu mercenari străini, tocmiţi pe plată, după ce organele financiare începuseră a-i pune la dispoziţie mijloacele băneşti necesare. Astfel pe la 1629 avea Gustav Adolf, pe lângă armata naţională de aproximativ 40.000 luptători, trupe mercenare în număr de 16.000.

Ca înzestrare tehnică, armata lui Gustav Adolf era de o superioritate necontestată, întrucât creatorul ei a ştiut să-i asigure putinţa de a se mişca repede. Muşchetarii suedezi au făcut epocă în istoria războaielor. Atacurile cavaleriei erau înspăimântătoare

www.dacoromanica.ro

prin celeritatea lor; ele urmau în galop, nu în trap, cu puşcături de pistol şi lovituri de sabie. Artileriei a înţeles Gustav Adolf să-i dea cea mai stăruitoare atenţie. El a introdus artileria uşoară cu posibilitatea de a pușca de câte 8 ori, în vreme ce adversarii săi abia de câte 6 ori.

Cu o astfel de armată putea trezi eroicul rege al Suediei nu numai entusiasmul supuşilor săi, dar şi speranţa protestanţilor germani — strâmtoraţi de Wallenstein şi de Tilly, — într'o apropiată izbăvire pe care o aşteptau din partea „Leului dela Miazănoapte".

II.

Inainte de a face pasul de importanţă decisivă al intervenţiunii armate în războiul de treizeci de ani, Gustav Adolf s'a ştiut pregăti cu răbdare şi cu multă prudenţă lichidând numeroasele conflicte războinice, parte moştenite, parte ivite din nou pe la graniţele ţării. Cu Olanda a izbutit să încheie alianţă (1614) asigurând libertatea circulaţiei maritime; cu Cristian IV, regele danez, a terminat războiul prin pacea dela Knäröd (1613), iar cu Rusia prin pacea dela Stolbova (1617). După stingerea dinastiei Ruric, o parte din aristocraţia moscovită fiind aplicată să vadă mai bucuros odrasla unei dinastii străine urcând tronul Suediei, oferise tânărului Gustav Adolf tronul de ţar la Moscova, iar fratele său Carol Filip fu proclamat mare duce al Novgorodului. Spiritul de moderaţiune l-a sfătuit însă pe cel dintâi a se mulţumi cu mai puţin, preferind să trăiască în bună vecinătate cu nou alesul ţar: Mihail Romanov, care era înrudit cu familia Ruric. Astfel prin pacea dela Stolbova se aşternu o temelie solidă pentru desfăşurarea relaţiunilor ruso-suedeze timp de aproape un secol, până în vremea ţarului Petru cel Mare şi a regelui Carol XII. Fiindcă punctul central al preocupărilor războinice era la început diferendul suedo-polon, Gustav Adolf înţelegea deplin necesitatea unei politici pacifice cu ceilalţi vecini.

www.dacoromanica.ro

Deaceea scria la 1613, că vrea să aibă război cu Polonia, dar şi cu Polonia şi cu Rusia deodată ar fi prea mult. Sigismund, regele Poloniei, nu voia să renunţe la pretenţiile sale asupra tronului Suediei, unde căuta să agite elementele nemulţumite sprijinind încercările de penetraţiune ale papismului. Gustav Adolf răspundea prin măsuri severe, pedepsind cu moarte încercările de convertire la papism. Istoricul Messenius dela Universitatea din Upsala fu aruncat în temniţă pe viaţă, fiind învinuit că ar unelti în favoarea Polonilor, cu toate că învinuirea n'a putut fi dovedită. La 1617, după încheierea păcii dela Stolbova, făcu Gustav Adolf o expediţie în Livlanda, mai mult cu scopul unei demonstraţiuni. Căci, în anul următor beligeranţii încheiară un armistiţiu, la care era avizată mai cu seamă Polonia, ameninţată dinspre sud-est de către Turci, Tătari şi Transilvani, cari încercau prin acţiune comună slăbirea blocului austro-polon. Conflictul cu Suedia fusese amânat numai, dar nu resolvit. Dupăce regele Cristian IV interveni în războiul de 30 de ani, determinând a doua fază a lui, faza numită daneză, Gustav Adolf profită de ocazie reînnoind atacul contra Poloniei (1626) şi repurtând la Wallhof asupra oştirii polone o biruinţă decisivă, care asigură stăpânirea suedeză în Livlanda.

Amestecul lui Cristian IV în războiul de 30 de ani a fost catastrofal pentru armata daneză, zdrobită în atacul îndoit al oştirilor comandate de Wallenstein şi de Tilly. Când cel dintâi îi propunea (Septemvrie 1627) lui Gustav Adolf o alianţă pentru împărţirea Danemarcei, el refuză nepermiţându-i nobleţa de caracter să exploateze nenorocirea acestei ţări în folosul intereselor Suediei. Era mulţumit să-şi vadă vechiul rival pocăindu-se şi stăruind pentru o alianţă daneză-suedeză, care s'a încheiat la Stockholm în Ianuarie 1628. In primăvara acestui an, oraşul Stralsund, bântuit de lupte constituţionale în interior şi ameninţat din afară de trupele lui Wallenstein, ceruse ajutor şi dela Cristian IV şi dela Gustav Adolf. Cel dintâi se grăbi să trimită

www.dacoromanica.ro

trupe de ajutor, intenționând a zădărnici intervenția celui din urmă. Acesta însă, mai prudent, își amână intervenția dând Stralsundului răgaz să repete stăruitor chemarea. El voia să apară în orașul german ca un *liberator*, nu ca un *Domn străin*, fiindcă știa că în chipul acesta își creiază o situație morală, care-i va înlesni mai târziu o stăpânire durabilă asupra celor „liberați". La 21 Iulie Wallenstein fu nevoit a se retrage cu trupele imperiale, rămânând Stralsundul obiectul rivalității între Danemarca și Suedia. Oxenstierna obținu însă la Copenhaga (1629) un strălucit rezultat diplomatic, înduplecând pe Cristian să-și retragă trupele din Stralsund, care rămânea astfel în stăpânirea Suediei.

Gustav Adolf izbuti deci prin stăruință, prevedere și glorie militară, să înfăptuiască în curs de 18 ani (1611—1629) *imperiul baltic*, ridicându-se peste particularismul chestiunilor nordice și acumulând, ca prin o tainică forță magnetică, toate succesele războinice și militare în Suedia. Până să ajungă la acest rezultat, a știut să facă uz cu prisosință de argumentele religioase, obicinuite în terminologia politică și diplomatică a timpului, fără să piardă din vedere interesul general protestant, pe care înțelegea însă totdeauna să-l identifice cu interesul concret, național și politic, al țării sale. Wallenstein, când era vorba de Gustav Adolf, avea obiceiul să spună: trebue să privim ce face pumnul, nu să ascultăm ce spune gura lui!

Când și-a ajuns scopul de a-și vedea țara asigurată de liniște, prin alianțe durabile încheiate cu aproape toți vecinii, își putea permite să intervină activ și energic în frământările războiului de 30 de ani. Dându-și seama de pasul riscat pe care îl face, spunea totuș cu eroică hotărîre în cuvântul de rămas bun, adresat dietei din Stockholm la 19 Mai 1630, că și el o poate păți ca ulciorul purtat la isvor până se sparge; paza lui Dumnezeu i-a salvat de atâtea ori viața, acum s'ar putea însă întâmpla, în sfârșit, s'o piardă. Se simte totuș dator să pornească

www.dacoromanica.ro

la războiu cu îndoitul scop: defensiv şi ofensiv, căci chiar dacă ar fi să cadă pe teritor german, împreună cu toţi luptătorii săi, din această cădere ar profita conaţionalii săi, cari *s'ar simţi mai siguri în graniţele Suediei.*

Doi ani şi jumătate a durat expediţia lui Gustav Adolf în Germania: din Iunie 1630 până în Noemvrie 1632.

La 13 Ianuarie 1631 a reuşit să încheie alianţă cu Richelieu, care în numele Franţei se declarase gata de luptă „pentru libertatea Germaniei", oferind Suedezilor subvenţii anuale de câte 400.000 taleri, pe care le-a şi achitat până la 1636. Catolicii asediară cetatea Magdeburg, care căzu pradă flacărilor în primăvara anului 1631, ceeace impresionă adânc pe contemporani, socotind evenimentul acesta asemănător cu căderea Ierusalimului. Germanii protestanţi, cuprinşi de revoltă, alergau tot mai numeroşi sub steagurile liberatoare ale „Leului dela Miazănoapte", care pe câmpia de lângă Lipsca, repurtă la *Breitenfeld* (7 Septemvrie 1631) o biruinţă decisivă, menită să-l salte spre culmea gloriei sale militare şi politice. Toate rezultatele obţinute de catolici, în atacurile lor din ultimii 10 ani, fură zdruncinate din temelie prin succesul armelor lui Gustav Adolf care, preocupat de valorificarea politică a biruinţei dela Breitenfeld, făurise proiectul de a organiza pe toţi protestanţii din cuprinsul imperiului într'un corp separat, ca *stat în stat,* sub conducerea unui directoriu, cu proprie justiţie şi comandă militară *(Corpus formatum Evangelicorum per se subsistens in ipso corpore Imperii Romani).* Nu se gândea să aibă el însuşi cârma acestui directoriu, nici să întemeieze un imperiu protestant, ci se mulţumea să vadă această organizare protestantă într'o alianţă solidă cu Suedia. Centrul alianţei devenia Stockholmul — această Romă nordică — şi eghemonia suedeză primea o temelie resistentă. Germanii evanghelici se gândeau *numai la asigurarea protestantismului* pentru o normală desvoltare în viitor. Victoriosul dela Miazănoapte înţelegea însă, prin sacrificiile şi biruinţele sale, să deschidă drumul spre o *eghemonie protestantă.*

www.dacoromanica.ro

Nu i-a fost dat să-şi vadă proiectul acesta realizat. El căzu în lupta dela Lützen, aducând însăşi viaţa sa ca o jertfă deplină şi neprihănită pe altarul credinţei în Evanghelie. Eroul a căzut, armatele lui însă au eşit biruitoare din învălmăşeala acestei lupte, făcând astfel cu putinţă ca şi ideea eghemoniei protestante să triumfeze.

Cu drept este deci Gustav Adolf considerat ca erou şi martir al cauzei protestante. Nici adversarii catolici nu i-au putut refuza recunoaşterea meritelor lui netrecătoare. Cardinalul Caraffa scria, că Gustav Adolf a fost fără pereche în Suedia şi chiar în Europa s'au găsit puţini bărbaţi deopotrivă cu el (Gustavus Rex, cui parem Suecia nullum, Europa paucos dedit).

Lui Gustav Adolf i-a fost reservată misiunea istorică de a salva protestantismul din pericolul pieirii. Indeplinirea acestei misiuni i-a cerut sacrificiul propriei sale vieţi. Istoria universală îi perpetuează amintirea ca pe a uneia din cele mai puternice şi mai impunătoare personalităţi din cursul războiului de treizeci de ani[1]).

---

[1]) O monografie istorică a publicat la 1932 profesorul Universităţii din Hamburg *Otto Westphal* sub titlul *Gustav Adolf und die Grundlagen der schwedischen Macht.* (Hanseatische Verlagsanstalt Hamburg), p. 158, al cărei resumat succint este redat în cuprinsul acestei conferinţe.

www.dacoromanica.ro

WALLENSTEIN

1583—1634.

I.

Implinindu-se trei veacuri dela uciderea lui Wallenstein, personalitatea lui impresionantă, atât prin ascensiunea rapidă, cât şi prin tragicu-i sfârşit, trezeşte din nou curiozitatea celor doritori să cunoască împrejurările, cari au contribuit la importantele lui succese militare-politice şi la vertiginoasa-i cădere.

Impăratul Ferdinand II şi cauza catolicilor secerând triumful decisiv prin lupta dela Muntele Alb, lângă Praga (8 Noemvrie 1620), începu un regim de teroare în Boemia sburând capetele rebelilor, iar familiile lor pornind pe drumul pribegiei, după-ce moşiile strămoşeşti le fuseseră confiscate. De situaţia aceasta a ştiut să profite colonelul Albrecht, Wenzel, Eusebius *Wallenstein*, născut la Hermanie, lângă Königgrätz (24 Septemvrie 1583), ca descendent al unei vechi familii nobile, trecute la protestantism. La vârsta de 10 ani orfan de mamă (Ecaterina Slavata), cu doi ani mai târziu pierde şi pe tatăl său (Wilhelm de Waldstein). De educaţia lui a îngrijit câtva timp unchiul său Albrecht Slavata, apoi alt unchiu, care fiind catolic, îl trimise la şcoala iezuiţilor din Olmütz. Studiile superioare le începu la Universitatea din Altdorf, spre a le continua la Universitatea din Padua, pe atunci foarte vestit centru de studii juridice, alături de cea din Bologna.

— Conferinţă la Radio-Bucureşti.

www.dacoromanica.ro

După terminarea studiilor apare, la 1604, cu rang de căpitan, în tabăra lui Gheorghe Basta, luptând contra Ungurilor. Căsătorindu-se cu văduva bogată, Lucreţia Laudeck (1609), după moartea acesteia (1614) rămase proprietarul unor moşii întinse, în Moravia. După izbucnirea războiului de 30 de ani, moşiile îi fură confiscate, fiindcă s'a alăturat la oştirile împărăteşti ale lui Ferdinand, luptând cu rezultat contra lui Mansfeld şi contra lui Gavriil Bethlen, în Ungaria (1619). Regimentul său s'a distins în lupta dela Muntele Alb, iar colonelul Wallenstein — căsătorit a doua oară cu Isabella Ecaterina Harrach, fiica unui consilier împărătesc — dupăce izbuti să-şi achiziţioneze pe preţuri derizorii 62 moşii dintre cele confiscate dela rebelii din Boemia, obţinuse şi titlul de duce al Friedlandei (1623). La vârsta de 40 de ani i se deschideau astfel cele mai ispititoare chemări spre culmile unei ascensiuni militare şi politice, de care n'a întârziat a se apropia cu toată stăruinţa şi hotărîrea sufletului său biciuit de pofta măririlor lumeşti.

* * *

In faza a doua a războiului de 30 de ani, în cea daneză, când Ferdinand era ameninţat de ofensiva regelui Danemarcei Cristian IV, pe care Anglia, Franţa şi Olanda îl îndupleca, cu ajutoare băneşti, la luptă contra catolicilor, în iarna anului 1624—5, Wallenstein oferi Curţii împărăteşti din Viena o armată de 40.000 ostaşi, recrutaţi şi organizaţi pe propria sa cheltuială. Oricât de strâmtorată era atunci Curtea, această ofertă trezi uimire şi spaimă.

Era ca o presimţire a consecinţelor sinistre, ce n'aveau să întârzie decât timp de un deceniu. I s'a pus deci lui Wallenstein întrebarea, dacă nu ar fi de ajuns să vie în ajutorul împăratului numai cu o armată de 20.000. El a răspuns că e aplicat să aducă una de 50.000. In cele din urmă s'a încheiat învoiala ca ducele de Friedlanda să pună de-ocamdată pe picior de bătaie numai

www.dacoromanica.ro

20.000, dar să nu fie împiedecat a recruta şi mai mulţi. La 25 Iulie 1625 el fu numit generalisim cu o leafă lunară (itertenimént) de 6000 fiorini.

Cu îmbelşugatele sale mijloace materiale Wallenstein izbuti să recruteze trupe de mercenari de toate neamurile, organizând astfel o armată pestriţă pe care o întreţinea din necontenite rechiziţii, potrivit lozincei obişnuite a condottierilor că însuşi războiul trebue să alimenteze războiul. Aceasta însemna că, îndată după recrutare, armata însăşi urma să poarte de grije pentru satisfacerea tuturor necesităţilor de trai, populaţia regiunii fiindu-i oferită ca o pradă inevitabilă. Stăpânul aproape absolut al acestei armate era Wallenstein, care nu prea ţinea seamă de părerile comisarilor împărăteşti ataşaţi lui, iar soldaţilor le trecea cu vederea orice greşeală, în afară de laşitate. Autoritatea lui asupra taberii era desăvârşită, privindu-l toţi cu teamă şi cu admiraţie. Viaţa lui misterioasă dădu naştere legendei, că s'ar fi întovărăşit cu satana, care-l ajută să rămână, şi în cea mai înverşunată ploaie de gloanţe, neatins.

Generalul Tilly cu armata Ligii catolice izbuti să alunge pe Cristian IV din Germania, iar trupele lui Wallenstein luptau victorios contra protestanţilor de sub comanda lui Mansfeld şi Gavriil Bethlen (1626), învingând pe cel dintâi şi silind pe cel din urmă să se retragă. In anul următor începu expediţia de răzbunare în Nordul Germaniei prin acţiunea militară comună a lui Tilly şi Wallenstein, acesta din urmă cuprinzând Rügen-ul şi Iütlanda, oprindu-se însă înaintea oraşului Stralsund, care cu ajutorul danez şi suedez a reuşit să resiste. Prin pacea dela Lübeck (1629), Cristian se obligă a nu se mai amesteca niciodată în chestiunile Germaniei. Iar Wallenstein primi, ca răsplată pentru serviciile lui eminente, ducatul de Meklenburg.

Incântat de rezultatele obţinute cu ajutorul lui Wallenstein, împăratul Ferdinand II socoti momentul potrivit pentru inaugurarea unei cârmuiri absolutiste şi pentru reorganizarea

www.dacoromanica.ro

imperiului german pe baze catolice. Wallenstein împărtăşea părerea să fie cârmuită şi Germania, ca Franţa şi ca Spania, de un singur stăpân (nu de mulţimea principilor mărunţi). Dar mijlocul de ordin confesional, prin care a încercat Ferdinand să realizeze acest proiect politic, publicând la *6 Martie 1629, edictul restituţional,* pentru recuperarea tuturor fundaţiunilor bisericeşti secularizate după anul 1552 — Wallenstein nu ezită să-l osândească în termeni drastici numindu-l „prostie dobitocească". Incercarea lui de a împiedeca această măsură politică greşită a rămas fără rezultat, urmând Ferdinand sfatul Papei Urban VIII, care într'o scrisoare a sa (5 Mai 1629) lăuda edictul spunând că din el pot afla ereticii „că nici porţile iadului nu vor birui biserica, pentru care luptă cu atâta noroc cetele îngereşti şi armatele împărăţiei austriace". Mentalitatea papei se potrivea în punctul acesta cu a împăratului, care rostise faimoasele cuvinte, că ar preferi să domnească peste o ţară pustie decât peste una plină de eretici.

Intrigile dela Curtea din Viena au izbutit să-l înlăture pe Wallenstein dela comanda armatei tocmai în momentul, când era mai mare trebuinţă de privirea lui clară şi pătrunzătoare, după'ce politica lui Richelieu înduplecase şi pe Leul dela Miază-Noapte, pe regele Suediei, Gustav Adolf, să participe la războiul de 30 de ani, inaugurând faza a treia, aşa numita fază suedeză a acestui război.

II.

Wallenstein s'a ştiut stăpâni, retrăgându-se fără murmur la moşiile sale. Era însă convins, că în scurtă vreme Ferdinand va fi avizat din nou la serviciile lui. Aşa s'a şi întâmplat.

După biruinţele răsunătoare ale lui Gustav Adolf, înspăimântatul şi izolatul Ferdinand a alergat să ceară ajutor dela Wallenstein, care nu a putut fi însă înduplecat să primească din nou demnitatea de generalissim al Germaniei decât după ce îm-

www.dacoromanica.ro

păratul s'a umilit a-i primi condiţiile militare şi politice de o excepţională gravitate: el să aibă dreptul să înceapă tratative directe cu duşmanii şi chiar să încheie pace; alături de el nimeni să nu aibă drept a comanda; nici moştenitorul tronului, nici alt om de încredere al Curţii să nu fie admis în tabăra lui; edictul restituţional să fie revocat.

Cu astfel de condiţiuni şi-a reluat acţiunea, creându-şi o situaţie faţă de care aceea a împăratului rămânea în umbră. In scurt timp avea la dispoziţie 50.000 ostaşi, în fruntea cărora putea să se măsoare cu oastea lui Gustav Adolf. Intărindu-şi tabăra la Nürnberg, a aşteptat atacul acestuia şi, când s'a produs după o aşteptare de aproape trei luni de zile, a izbutit să-l respingă.

In lupta dela Lützen (16 Noemvrie 1632), regele Gustav Adolf a căzut, dar armata lui a învins. Retrăgându-se în Boemia, Wallenstein şi-a potolit mânia pentru dureroasa înfrângere, decapitând pe cei mai de seamă dintre ofiţerii săi.

Declinul lui Wallenstein fu precipitat prin intrigile duşmanilor săi la Curtea din Viena, a căror acţiune a putut fi încununată cu succes în urma ciudatei atitudini a generalissimului, care primind ordin să dea ajutor Regensburgului asediat, pretextă că ar fi fost împiedecat de ninsoare, iar un general al său răspunse împăratului, că nu poate executa decât ordinele comandantului. Bănuiala, că Wallenstein ar fi iniţiat tratative secrete cu cei din frontul antihabsburgic, urmărind proclamarea sa ca rege al Boemiei şi detronarea lui Ferdinand, afla tot mai mult crezământ în cercurile Curţii din Viena.

Insuşi Wallenstein simţia că se apropie clipa unei răfueli cu împăratul. De aceea chemându-şi ofiţerii superiori la Olmütz (9—12 Ianuarie 1634), le-a comunicat intenţia sa de a se retrage dela comanda armatei. Dar ei l-au implorat să rămână obligându-se printr'o declaraţiune în scris a păstra deplină solidaritate cu el şi a nu se lăsa separaţi nici într'un chip. In declaraţiunea

www.dacoromanica.ro

lor nu se cuprindea nici o aluzie ostilă împăratului. Totuși câțiva generali, după ce au semnat, fiind cuprinși de neliniște, i-au cerut declarațiunea formală, că nu proiectează nimic contra împăratului sau contra religiei catolice. Curtea din Viena izbutind să atragă de partea sa pe generalii Gallas, Aldringer, Piccolomini și Colloredo, la 24 Ianuarie 1634, l-a destituit pe Wallenstein din demnitatea de generalissim prin patentă secretă, iar la 18 Februarie prin patentă publică a ridicat contra lui învinuirea de înaltă trădare și conspirație cu inamicul. Cu 6000 de ostași a pornit Wallenstein din Pilsen spre Eger și, dându-și seama de gravitatea situației, a trimis curier la Suedezi, cerând ajutor. Dar evenimentele s'au precipitat. Dupăce au fost uciși la un ospăț generalii, cari îi rămăseseră credincioși (croatul Ilow, Tarzky, Kinsky și Neumann), la miezul nopții dintre 24 și 25 Februarie, căpitanul *Deverenk*, pătrunzând în camera de dormit, a implântat paloșul în pieptul lui Wallenstein, care căzu mort fără să fi avut răgaz a mai încerca vre-o măsură de apărare. Acesta a fost sfârșitul tragic al unei strălucite cariere militare și politice, care a preocupat deopotrivă tagma cercetătorilor istorici și pe aceea a scriitorilor dramatici.

Dintre istoricii zilelor noastre, profesorul Iosif Pekar dela Universitatea din Praga a studiat temeinic viața lui Wallenstein într'o monografie publicată în a doua ediție, cu prilejul acestei comemorări tricentenare[1]). El accentuează cu drept cuvânt că problema Wallenstein a rămas una dintre „cauzele celebre" ale istoriei. Sfârșitul înfricoșat al eroului, misterul care a continuat să acopere proiectele și scopurile urmărite de el, neobișnuita lui apariție și atmosfera dramatică sumbră, care-l împresoară în cadrele istorice ale războiului european — toate acestea au impresionat chiar dela început, exercitând și asupra contempora-

[1]) Cartea sa tipărită în limba cehă cu titlul *Valdštejn 1630—1634* a apărut și în traducere germană *Wallenstein 1630—1634. Tragödie einer Verschwörung*. Berlin, Alfred Metzner Verlag, vol. I, p. XII+710 și vol. II (Anmerkungen), p. 336.

www.dacoromanica.ro

nilor şi asupra urmaşilor un farmec puţin obişnuit. Interesul a sporit şi mai mult prin o serie de încercări de a resolva complicata problemă Wallenstein, mai ales după ce ele — deşi însoţite de mulţimea gălăgioasă a scrierilor polemice — n'au putut da un rezultat mulţumitor. După potolirea luptelor şi discuţiunilor enigma a rămas tot atât de misterioasă ca şi mai înainte. Abia în timpul din urmă cercetarea ştiinţifică îşi face o chestiune de onoare din silinţa de a cunoaşte, cum s'au desfăşurat în realitate lucrurile. Dacă această cercetare anevoioasă nu e lipsită de farmec nici pentru alţii, istoricul ceh îl simte cu atât mai mult. Căci istoria conspiraţiei lui Wallenstein este o deosebit de palpitantă chestiune din istoria Boemiei, păstrând în umbrele conturul programului revoluţionar al Cehilor nemulţumiţi din patrie şi al pribegilor din străinătate, cu toate speranţele şi temerile celor îngrijoraţi de soarta naţiei lor.

Cu toate că Wallenstein nu poate fi considerat deadreptul ca un reprezentant al rebeliunii Cehilor doritori a se răzbuna pentru înfrângerea dela Muntele Alb, conspiraţiunea lui apare totuşi ca un fragment smuls din drama istoriei sau cu alte cuvinte: ea aparţine în mai mare măsură istoriei cehe decât istoriei germane.

Ca cel mai mare trădător a fost înfăţişat Wallenstein în luna Februarie 1634, când în temeiul copioaselor arătări ale generalului Piccolomini s'a publicat din partea oficialităţii vieneze învinuirea gravă că ar fi intenţionat să alunge pe împăratul Ferdinand, să se încoroneze însuşi, iar dinastia habsburgică s'o extermineze cu totul. Teama şi născocirea — scrie Pekar — împodobea această învinuire cu felurite amănunte: în Praga şi în Viena, unde predicatorii fulgerau din amvoane contra tiranului şi trădătorului, circulau ştiri precizând ziua, când va fi cucerită Viena, precum şi data încoronării lui Wallenstein. Panica şi nesiguranţa generală nu mai lăsa răgaz îndoielii, nici chibzuirii liniştite până când, în sfârşit, la 2 Martie dimineaţa sosi din Eger,

www.dacoromanica.ro

raportul despre uciderea trădătorului. Ştirea era binevenită pentru Curtea împărătească, doritoare să afle această aşteptată solie de mântuire, dar în opinia publică îngrozită s'a trezit fără întârziere reacţiunea, în sprijinul căreia veniau informaţii că Wallenstein, înainte de a fi fost ucis, ar fi asigurat pe ofiţerii săi superiori că nu proiectează nimic contra Impăratului, nici contra religiei catolice, că ar fi trimis curieri la Viena să comunice hotărîrea lui de a renunţa de bună voie la demnitatea de generalissim.

Din Troppau soseau ştiri contradictorii, că regimentele de acolo ar fi început rebeliunea.

Astfel îndată după asasinare s'a ivit „problema Wallenstein" ca o enigmă cu două înfăţişeri admiţând îndoială şi crezământ de opotrivă, trezind nesiguranţă chiar din clipa, în care Wallenstein fusese oficial declarat ca rebel, tiran şi trădător. S'au început cercetări laborioase cu privire la întâmplările din Pilsen, luându-se ca bază declaraţiunea ofiţerilor din 12 Ianuarie. Ori câtă silinţă şi-au dat comisiunile de anchetă să afle adevărul, nu au reuşit deplin. S'a putut doar stabili că Wallenstein ar fi avut intenţiuni de trădare încă din anul 1631, totuşi pentru învinuirea, ce i s'a adus prin patenta din 18 Februarie 1634, nu s'au găsit dovezi suficiente. Intreg materialul, rezultat din îndelungatele cercetări, s'a înnecat într'un haos de nestrăbătut, plin de contradicţiuni din care anevoie se putea culege adevărul obiectiv. Astfel proiectele şi scopurile urmărite de Wallenstein au rămas şi mai departe acoperite de mister.

La concluziuni identice cu ale profesorului Pekar ajunge şi directorul Arhivei din Eger, Karl Siegl, un reputat specialist şi el în domeniul cercetărilor privitoare la problema Wallenstein. Inchinând o recentă contribuţie acestei probleme de ordin istoric şi psihologic[1]), Siegl constată în baza celor mai noui dovezi culese

[1]) *Denkschrift aus Anlass der Wiederkehr des dreihundertsten Todestages Wallensteins* von Regierungsrat *Dr. Karl Siegl*, Archivdirektor in Eger. Mit 14 Bildern. 1934. Verlag Ernst Gschihay in Eger, p. 40.

www.dacoromanica.ro

din arhive, că așa numita înaltă trădare a lui Wallenstein, pretinsa lui intenție de a se încorona ca rege al Boemiei și de a detrona pe Habsburgi, nu poate fi considerată decât ca o învinuire gratuită, deoarece în sprijinul ei nu poate fi invocat nici un document cu aparență de temeiu juridic.

Personalitatea lui Wallenstein apare deci, și în lumina recentelor cercetări istorice, înfășurată în atmosfera sumbră a eroului tragic răpus, pe lângă greșelile lui personale, de intriga și ostilitatea contemporanilor, cari nu i-au putut ierta ascensiunea fără precedent. Pretinsul „trădător" a fost trădat de proprii săi generali și ofițeri.

www.dacoromanica.ro

UN VLĂDICĂ ROMÂN NĂPĂSTUIT LA ANUL 1638. CINE PUTEA FI ?

In două importante izvoare istorice săseşti din veacul XVII anume: în cronica germană zisă „cea mare" a notarului Gheorghe Kraus (1607—1679) din Sighişoara şi în analele latineşti ale episcopului de mai târziu Gheorghe Haner (1672—1740) s'a păstrat ştirea privitoare la năpăstuirea unui vlădică român din Transilvania, fără a i se preciza numele.

Textul german al lui Kraus fusese cunoscut lui *Engel*, care l-a reprodus în a sa *Geschichte der Moldau und Walachei*[1]) nu însă din izvor direct, ci în forma păstrată la Hermann. După Engel se orientează şi Gheorghe Şincai, care nu uită să-l dea în cuprinsul cronicii sale în traducere românească. Iar textul lui Haner cunoscându-l Timotei Cipariu a ţinut să-l reproducă în originalul latin[2]). Textului din cronica lui Kraus, deşi mai vechiu şi mai apropiat de data evenimentului decât relatarea latină a lui Haner, i s'a dat până în timpul de faţă puţină atenţiune în istoriografia noastră.

Sub titlul „Descrierea păţaniilor unui vlădică românesc" — Eines walachischen Bischofs Geschichten beschrieben — notarul Gheorghe Kraus spune anume că la anul 1638 un călugăr din Ţara Românească, recomandat din partea lui Matei-Vodă Basa-

— Comunicare făcută în şedinţa Academiei Române dela 4 Noemvrie 1938.

1) Joh. Christian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*. Halle, 1804, p. 291.

2) T. Cipariu, *Archivu pentru filologie şi istorie*. Blaj, 1867, p. 629 n. a.

www.dacoromanica.ro

rab și așezat de Rákoczi într'un scaun vlădicesc din Transilvania, fiind dovedit că a trăit în fărădelegi, Principele a dispus să fie desbrăcat și bătut cu nuiele înaintea bisericii din Alba-Iulia confiscându-i în același timp toată averea, care s'ar fi urcat la sume însemnate (alle seine bona so sehr hoch gelaufen). Arată mai departe că între lucrurile confiscate ale vlădicului s'ar fi găsit și câteva scrisori în limba românească și grecească, privitoare la niște comori mari și vechi, a căror tainică existență era bănuită atât în cuprinsul Transilvaniei, cât și în al Țării Românești. Dintre ele însuși Principele ar fi descoperit din când în când unele de mare valoare, mai ales prin mânăstiri. S'a mai găsit și o scrisoare cu amănunte privitoare la o pretinsă comoară, pe care fostul Principe Ioan II (fiul lui Ioan Zápolya) o ar fi îngropat lângă râul Țibin, în munții din apropierea satului Orlat (jud. Sibiu), fiind arătată în scrisoare și depărtarea locului unde era ascunsă și suma comorii, încât Principele s'ar fi simțit îndemnat să dea poruncă a se face aci săpături „în lung și în lat și în adâncime timp de două luni" (weit, breit und tief zwei Monat lang graben lassen). Dar nu se știe, dacă va fi putut găsi ceva. Principele ar fi voit să se continue săpăturile — după cum se spune — dar unii dintre domnii Țării l-au sfătuit să le întrerupă. Scrisorile privitoare la comorile din mânăstirile Țării Românești le-a trimis apoi Rákoczi lui Matei Vodă Basarab, care ar fi reușit să afle și să adune comori însemnate, după indicațiile acestor scrisori...[1]).

Svonuri despre comori tainice și despre miraculoasa descoperire a unora din ele au circulat adeseori de o parte și de alta a Carpaților. Nu pentru înregistrarea lor poate să prezinte vre-un interes deosebit notița cronicii lui Gheorghe Kraus din Sighișoara, ci pentru știrea puțin lămurită ce cuprinde ea cu privire la năpăstuirea unui vlădică român în vara anului 1638, înainte de 29 August.

---

1) *Fontes Rerum Austriacarum.* Wien, 1862, partea I, vol. III, în *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus*, p. 131.

www.dacoromanica.ro

Cine putea să fie acesta?

Păstorul sufletesc al Românilor din Transilvania era la 1638 *Mitropolitul Gheorghe Ghenadie II*, despre care se ştie precis că nu a fost osândit la niciun fel de pedeapsă din partea cârmuirii politice. Dimpotrivă, el se bucura de autoritatea cuvenită la Curtea Prìncipelui Gheorghe Rákoczi I. Acesta, ţinând seamă de intervenţia Mitropolitului Ghenadie — Honorabilis Georgius Genadius Universarum Ecclesiarum Valachalium passim in Transilvania constitutarum Superintendens — a consimţit a întări cu iscălitura şi pecetea sa decretele mai vechi, prin care antecesorii săi în scaunul domnesc din Alba-Iulia încuviinţaseră pe seama preoţilor din cuprinsul Mitropoliei transilvane diferite scutinţe de sub povara contribuţiunilor şi robotelor iobăgeşti. Textul decretului de confirmare semnat de Rákoczi la 9 Aprilie 1638 s'a păstrat, între copiile manuscrise ale volumului XIX din cunoscuta colecţie „Liber Regius Transilvaniae". Rákoczi nu uită să spună în decretul său că încuviinţează această confirmare în mod condiţionat, anume ca Vlădica Ghenadie să se silească a împlini cele cinci condiţiuni, pe care i le impusese răposatul Principe Gavriil Bethlen cu prilejul întăririi lui în scaunul mitropolitan. Erau condiţiunile, despre care scria la 4 Septemvrie 1640 superintendentul calvin Ştefan Katona Geleji, arătând lui Rákoczi că pe Mitropolitul Ghenadie îl recomandase lui Bethlen fostul superintendent Keserüi Dajka János pe lângă „condiţiuni foarte slabe şi puţine"[1]). La acestea a ţinut Rákoczi să mai adauge una destul de primejdioasă cerând ca Mitropolitul Românilor din Transilvania să fie în „atârnare de Superintendentul ortodox al bisericilor maghiare" — „dependentiam ab orthodoxo Hungaricalium Ecclesiarum Superintendente habeat"[2]).

---

1) Cf. I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni.* Sibiu, 1918, p. 60, n. 1 şi Şt. Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Transilvania şi Ungaria.* Sibiu, 1935, p. 193, n. 5.

2) Exemplul Mitropolitului Ghenadie a fost urmat, la 1653, şi de Mitropolitul *Simion Ştefan* — „Honorabilis Stephan Simon, Universarum Eccle-

www.dacoromanica.ro

Confirmarea încuviinţată din partea lui Rákoczi pe seama preoţilor români a indispus însă stările privilegiate ale Transilvaniei în aşa măsură, încât în dieta ţinută la Alba-Iulia dela 1—20 Mai 1639 au votat un articol de lege (Articulus V) prin care se desfiinţau, în parte, scutinţele acordate prin decretul dela 9 Aprilie 1638. „Avem o jalbă, Mărite Doamne — spun reprezentanţii naţiilor privilegiate adresându-se Principelui — şi pentru preoţii români, cari vor să beneficieze aproape de aceleaşi privilegii ca şi predicatorii maghiari. De aceea am hotărît şi am concludat ca asemenea preoţi români să fie obligaţi a da onorariul (obişnuit) stăpânilor de pământ şi fiul preotului român ieşit din rândul iobagilor de moştenire să fie iobag şi (stăpânii) să-l poată cere (la slujbă iobăgească). Iar aceia dintre preoţii români, cari ar săvârşi vreo necuviinţă prin divorţuri, să fie cercetaţi în fiecare an şi pedepsiţi fără părtinire de către vlădicii şi protopopii români, după vechia lor credinţă şi orânduială; iar dacă nu-i vor pedepsi şi adevărul va ieşi la iveală — comperta rei veritate — şi vlădica şi protopopii să fie lipsiţi de slujbele lor"[1]).

---

siarum Valachalium passim in Transilvania existentium Superintendens" — ducând lui Gheorghe Rákoczi II în persoană vechile diplome ale clerului român şi obţinând confirmarea. Succesul i-a părut Mitropolitului destul de important ca să tipărească la Alba-Iulia în acelaşi an textul latinesc, însoţit şi de traducere românească, într'o carte ce s'a păstrat până la 1849 în biblioteca lui T. Cipariu (cf. *Acte şi fragmente latine-româneşti*, Blaj, 1855, p. 193) din care însă în timpul de faţă nu mai există niciun exemplar. Vezi textul latinesc al decretului din 1638, însoţit şi de confirmarea dată de către Gh. Rákoczi II la 1653, la I. Lupaş, *Documente istorice transilvane* vol. I, p. 194.

[1]) Cf. *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, vol. X (1637—1648), p. 220. In sensul acestui articol de lege îndruma Rákoczi, la 5 August 1639, toate organele administrative din cuprinsul Transilvaniei să-i stea în ajutor vlădicului Gheorghe Ghenadie, când porneşte în vizitaţiuni canonice fiindu-i îngăduit să ia cu dânsul din Alba-Iulia „un Ungur care ştie bine românește însoţindu-l acesta la cercetarea preoţilor români şi la înfrânarea faptelor necuviincioase, *a căror pedepsire* „nu se cuvine mirenilor", *ci trebue lăsată în grija vlădicului.* Cf. A. Veress, *Doc. priv. la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1938, vol. X, p. 63

www.dacoromanica.ro

Despre Mitropolitul Ghenadie nu poate fi deci vorba în notiţa lui Kraus şi a luï Haner, nu numai fiindcă el se afla în relaţiuni normale cu Gheorghe Rákoczi, dar şi din motiv că şi-a putut continua păstorirea cu bună ispravă şi cu însemnate roade culturale încă timp de doi ani, până în toamna anului 1640, când s'a pristăvit de moarte naturală, după bolire mai îndelungată, cum spune Superintendentul Ştefan Katona în pomenita scrisoare dela 4 Septemvrie 1640[1]).

Năpăstuitul vlădică dela 1638 trebue deci căutat în altă persoană.

Gheorghe Şincai cunoscând textul din cartea lui Engel, l-a reprodus în cronica sa la anul 1638 în traducere românească, îngăduindu-şi a strecura în cuprinsul acestei traduceri şi un adaos, care lipseşte atât din textul german cât şi din cel latin.

I.

„Eines Walachischen Bischoff Geschichten beschrieben.

„Aus der Walachey ward ein Caluger vom Matthae Waida zum Walachischen Bischof commendiret undt vom Fürsten anstat der walachischen Pfaffen berufen, welcher in seinen Visitationibus der vornembsten Pfaffen — weiber durch Prackticken mit beystandt etliger Pfaffen zu sich gelocket, und Unzucht getrieben, auff welchen der Fürst inquiriren undt, comperta rei veritate, mutternacket aussziehen undt vor seiner Kirchen undt Weyssenburger Sitz mit ruhten ausstreichen lassen undt alle seine *bona* so sehr hoch gelauffen, nehmen lassen. Unter welchen seinen Sachen etlige alte Schrifften ihn walachischer undt griechischer Sprag funden worden, so er heimliger weiss auss der Walachey hatte mit sich bracht, welche hie im Landt, und auch ihn die Walachei auff grosse undt alte schätz gewissen, derer der Fürst ihn den Klöstern hin undt wider vill auffunden, undt grosses Valors; unterandern ist eine Schrift undt verzeichnung daruntter funden, so auff des Iohannis II. gewaltiges gut gewisen, welches oberhalb der Hermannstadt bey dem Dorff Orlat untter dem. Gebürg nebendem Cibin Fluss solte begraben liegen, mit denominirung der stelle, wie weit vom Dorff u. Fluss wie tieff undt die Summa des Schatzes, alda denn der Fürst trefflig, weit, breit undt tieff 2 Monat lang graben lassen, wie auch iezunder zu kennen; ob aber etwass sei funden

[1]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 204.

www.dacoromanica.ro

worden, ist nicht offenbahr. Zwar haben vill gezweifeltt, dass solche grosse Mühe vergebens geschehen, weill man sich auff den Cibin Fluss gericht alda er jetzunderfliest, undt nicht auff den alten Fluss undt dessen Stell geschehen, so auf der Seiten zu erkennen gewesen, undt ward gesaget dass der Fürst weiter zu graben willenss gewessen, aber ihm von etligen Landtherrn widerahten worden. Dess gleichen haben auch etlige Schrifften ihn die Walachei ihn die Klöster gewisen, welche dem Matthae Vaida vom Fürsten zugeschickt worden, welcher dadurch laut solcher schrifften grossen Schatz soll funden undt gesamelet haben"[1]).

II.

Haner scrisese aşa:

„Comendaverat in Episcopi officium Vladicam hunc, *anno 1638*, Mathaeus, Vajvoda Transalpinensis, amicus principis Rákoczi, ex Magnatum haud dubie oriundum familia. Amici commendatione motus Princeps dederit Valachis Episcopum, qui tempore visitationis Ecclesiarum sibi subjectarum non officia pii pastoris et prudentis Episcopi, sed malitiosi nebulonis officia implebat, depravatissimumque intus et extus satis prodebat. Cum junioribus enim poparum, aliorumque liberalioris formae mulierculis Valachorum abominandam exercebat libidinem. Querelae ad Principem delatae, reique veritate comperta, in judicium attractus, criminisque coram Synodo convictus, jussu Principis virgis caesus est, Alba-Iulia tandemque etiam e Transilvania, bonis fisco addictis, ejectus. Inter res eius domesticas antiquae quaedam literae Graecae et Valachicae sunt repertae, quas ille ex Valachiae claustris sureptas in Transilvaniam secum detulerat, quae thesauros olim huc illuc depositos

[1]) Cf. *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus* în colecţia *Fontes Rerum Austriacarum*. Wien, 1862, I. Teil, III. Band, p. 131—132.

Ştirea aceasta e înregistrată în cronica lui Kraus în vara anului *1638* între *16 Iunie* şi *29 August* imediat după *inquisitio judaismi* şi *dieta din Dej* în care s'a rostit sentinţa de condamnare asupra Sâmbătarilor şi bogătaşul *Gheorghe Eötvös din Cluj* a fost delapidat pentru blasfemie (etliger lästerwort wegen, welcher gesagt, dass er von Christo nichts hielte... versentioniret undt öffentlig gesteiniget worden". *Ibidem*, p. 131). Vezi şi Kopp Tibor, *Erdély művelödése I. és II. Rákóczy György korában* (Civilizaţia Transilvaniei în epoca lui G. Rákoczy I şi II). Nyitra 1903, p. 158.

Cf. şi Joh. Christian Engel, *Gesch. der Moldau u. Walachey*. Halle, 1804, p. 291, unde e reprodus textul german, după *Hermann* (cu observaţia: Man muss hier nicht vergessen, dass der Erzähler ein Siebenbürger Sachse sei) şi concluzia: „Das historische Resultat dieser Anekdote dürfte nur dieses seyn: dass das „gute" Einvernehmen zwischen Rákotzi und Matthae fortgedauert habe"....?

www.dacoromanica.ro

indicabant, quorum nonnullos Princeps inquisitos ad se recepit, Literas vero monasteria Transalpinensium concernentes Mathaeo Vajvodae reddidit, qui non mediocrem ex eis utilitatem habuit. — G. Haner in Mss ad annum 1638"[1])

III.

Şincai traduce textul german, reprodus la Engel după Hermann (in den handschriftlichen Annalen) precum urmează:

„In *anul 1638* Mateiu Vodă au comândat lui Racoţi pre un călugăr *(anume Elia Ioreşti)* ca să fie Vlădică Românilor *(din Ardeal).* Acesta în vizitaţii au făcut necurăţiri, au poruncit de l-au desbrăcat şi aşa gol cu nuiele l-au bătut afară din Bălgrad *(în anul 1643)* şi i-au luat pe sama fişcului toate bunurile, între care s'au aflat şi nişte scrisori greceşti şi româneşti ce le adusese mai nainte din Valachia, în care era scrise toate vistieriile cele îngropate pe la mănăstiri şi pre alte locuri din Valahia şi din Ardeal: cu care mult s'au folosit Racoţi, mai ales au aflat el o scrisoare, care arăta marea vistierie a craiului Ioan II cea lângă Sibiiu la Orlat, supt munţi aproape de rîul Sibiiu chemat, îngropată. Acolo au poruncit Racoţi, să se sape foarte afund mai în două luni, dară aflat-au ceva au nu, nu se ştie. Scrisorile care grăia despre vistieriile ce era îngropate la mănăstirile din Valahia, le-au trecut Racoţi lui Mateiu Vodă, carele mult s'au folosit cu dânsele". Până aci Hermann, despre carele scrie prea vestitul Engel, că trebue luat sama, că au fost Sas din Ardeal. Iară eu adaog, că nu trebue să te minunezi că Mateiu Vodă au făcut atâtea mănăstiri, pentrucă pretutindenea au căutat vistierii, de nu sufleteşti încai lumeşti"[2]).

Dintre aceste trei texte cel mai vechiu şi mai autentic este, fără îndoială, textul german al notarului Gheorghe Krauss. Pe acesta pare a-l fi tradus episcopul Gheorghe Haner în latineşte, nu însă prea exact, ci cu omisiuni în unele părţi, iar în altele cu adaosuri cari, dacă nu vor fi izvorît din vreo tendinţă nemărturisită, denotă în orice caz năzuinţa spre independenţă a traducătorului, care nu şi-a urmat în chip slugarnic textul de tradus, ci l-a redat în latineşte cu anume licenţe proprii, să îndreptăţească, odată mai mult, cunoscutul dicton italian: *traduttore-traditore.* Haner a completat la început relaţiunea lui Kraus cu

1) T. Cipariu, *Archivu pentru filologie şi istorie.* Blaj, 1867, p. 629.
2) Cronica lui Şincai, ed. II. Bucureşti, 1886, vol. III, p. 52—53.

www.dacoromanica.ro

astfel de amănunte şi consideraţiuni despre pretinsa vieaţă destrăbălată a vlădicului, cari lipsesc din cronica germană şi, omiţând afirmaţiunea acestuia privitoare la mărimea averilor ce ar fi fost confiscate, adauge un lucru nou, pe care Kraus nu-l scrisese, anume că năpăstuitul vlădică, numai după ce s'a pronunţat sentinţa sinodului, ar fi fost bătut cu nuiele în Alba-Iulia şi la urmă izgonit din ţara Transilvaniei.

Traducând textul, transmis prin cartea lui Engel, în româneşte nici Gheorghe Şincai nu s'a lăsat mai pre jos în privinţa năzuinţei spre independenţă, ci a introdus şi el în mod arbitrar, *fără nicio dovadă,* afirmaţiunea cu totul absentă în amândouă textele anterioare, adăogând anume în paranteză că vlădicul nenumit în relaţiunea lui Kraus şi Haner ar fi fost *Ilie Iorest.*

Când a scris Gheorghe Şincai această întregire în textul german ce avea la îndemână, nu a ştiut că Ilie Iorest se adăpostea în anul 1638 pe pământul Moldovei la mănăstirea Putna de unde a pornit, în drumul ascensiunii sale ierarhice, spre scaunul mitropolitan din Alba-Iulia *numai* în toamna anului 1640 Şi atunci nu a urcat acest scaun *cu sprijinul lui Matei Basarab, ci cu al lui Vasile Vodă Lupu.* Superintendentul Ştefan Katona, exprima, în scrisoarea sa din 8 Octomvrie 1640, regretul că în locul rămas vacant prin moartea lui Ghenadie a fost aşezat „Moldoveanul", iar nu „Munteanul" pentru care stăruise Matei Vodă[1]). Relaţiunile lui Matei cu Rákoczi, — după tristele experienţe din cursul luptei cu neastâmpăratul rival Vasile Lupu, când Principele Transilvaniei în loc să-şi fi împlinit datoria de vechiu prieten şi aliat, înşelând pe Matei, trimitea o solie la Iaşi pentru tratative de alianţă, cari să-i aducă oarecari foloase „pentru neajutorarea lui Matei"[2])— se sdruncinaseră simţitor *tocmai în cursul anului 1638.* Nu însă din pricina lui Matei Basarab, despre care însuşi Ştefan Kassay, omul prin-

[1]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane* I, p. 212.

[2]) Cf. I. Lupaş, *Politica lui Matei Basarab* în *„Studii, conferinţe şi comunicări istorice".* Bucureşti, 1928, vol. I, p. 154.

www.dacoromanica.ro

cipelui Gheorghe Rákoczi, constată într'o scrisoare, datată din Cluj la 1 Oct. 1638 că n'a dat nicio „pricină vădită pentru desfacerea prieteniei"[1]). Când au fost reluate tratativele în toamna acestui an, boierii munteni spuneau „că de o vreme încoace Craiul (Rákoczi) e supărat — offensam habere — pe Măria Sa Ilustrissimul Principe, Domnul nostru, şi pe noi"[2]). Iar Matei constata şi el în actul datat din Bucureşti la 23 Octomvrie 1638 că Gheorghe Rákoczi nu a fost nicidecum vătămat din partea sa — a nobis aliqua ex parte illaesum fuisse"[3]).

Tensiunea politică, intervenită în cursul anului 1638 între Rákoczi şi Matei Basarab, ar putea servi ca o justificare plausibilă pentru prigonirea şi năpăstuirea vreunui vlădică, recomandat de cel din urmă într'un timp, când trăise în bune relaţiuni de prietenie şi alianţă cu cel dintâi. Rămâne însă puţin probabil să-şi fi îngăduit Rákoczi a nedreptăţi pe vreunul dintre oamenii lui Vasile Vodă Lupu, tocmai în anul când se străduia să înfiripeze cu el strânse relaţiuni de alianţă. Străduinţele lui au fost încoronate prin tratatul semnat în Alba-Iulia la *29 Septemvrie 1638*, în textul căruia se obliga Rákoczi să cultive cu Domnul Moldovei cele mai bune raporturi de vecinătate — „promittimus ... et obligamus ... et assecuramus ... sub bona fide christiana ... optimam culturos habiturosque vicinitatem" — sprijinindu-l după putinţă contra altor voevozi, dar cu rezerva să nu pornească războiul şi ostilităţile împotriva lui Matei Basarab decât cu ştirea şi încuviinţarea lui prealabilă"[4]).

---

1) A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti.* Bucureşti, 1938, vol. X, p. 45.

2) N. Iorga *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor*, vol. IV, p. CXCV, n. 3 şi 4.

3) A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, p. 48.

4) N. Iorga, *o. c.*, p. 209—210. La fel şi textul maghiar al tratatului din 29 Septemvrie 1638. Vasilia Vajda Máté Vajdára s országára az mü akaratunk és engedelmünk nélkül karddal, fegyverrel ellenségképen ne menjen". A. Veress, *o. c.*, p. 41.

www.dacoromanica.ro

In afară de împrejurarea că Ilie Iorest nu urcase încă vreun scaun vlădicesc în Transilvania, chiar dacă el s'ar fi găsit atunci în această ţară, bunele relaţiuni politice cultivate stăruitor de Rákoczi cu Vasile Lupu nu ar prezenta ca admisibilă presupunerea că un protejat al acestuia să fi putut ajunge la Alba-Iulia, *în vara anului 1638*, într'o situaţiune atât de penibilă ca cea înfăţişată în textele citate. Când a pornit Rákoczi, cu cinci ani mai târziu prigoana împotriva lui Ilie Iorest, se ştie că motivul politic determinant fusese tocmai sdruncinarea bunelor raporturi dintre el şi Vasile Lupu, care printr'o scrisoare adresată Sultanului îşi destăinuise intenţiunea să intre cu oştire moldoveană în Transilvania, s'o cucerească[1]).

Urmează deci că nici la Ilie Iorest nu se putea referi notiţa lui Gheorghe Kraus, cu toate că istorici de seamă ca răposatul Augustin Bunea, au căutat s'o exploateze, în forma ei latinească transmisă prin traducerea lui Haner, pentru a ponegri memoria acestui Mitropolit[2]).

Rămâne deci să cercetăm mai departe, cine putea fi vlădica năpăstuit la 1638.

Spre deslegarea acestei întrebări avem la îndemână ajutorul câtorva informaţiuni preţioase păstrate prin tradiţie orală şi al unei ştiri din cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici.

Datele tradiţiei orale, chiar când s'ar prezenta în haina plăsmuirilor legendare, nu trebuesc total nesocotite. Puse la contribuţie cu grija cuvenită, ele pot veni cercetătorilor în ajutor să scoată din ţesătura, adeseori împestriţată cu fire străine, sâmburele adevărului istoric ascuns printre asemenea fire încâlcite.

Cunoscuta legendă, care înfăţişează atitudinea Principelui transilvan Mihail Apafi ca batjocoritor al legii româneşti prin

---

1) I. Lupaş, *Istoria Unirii Românilor*. Bucureşti (Editura Fund. Regale Principele Carol), ed. II, 1938, p. 166—167.

2) Cf. A. Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria*. Blaj, 1904, p. 244.

www.dacoromanica.ro

încercarea de a îndupleca pe Mitropolitul Sava Brancovici să boteze un căţel înfăşat în scutece[1]), protopopul Petru Maior în *„Istoria bisericii Românilor"* o adusese în legătură cu alt vlădică, anterior lui Sava, şi deci cu unul dintre principii, cari au cârmuit Transilvania înainte de Mihail Apafi. Auzind legenda aceasta din graiu viu, Petru Maior o aflase vrednică să fie eternizată în cartea sa, după cum i-o povestise bătrânul preot Ioan Ladoş din Săcalul de Margine (jud. Mureş). Acesta o ştia dela tatăl său, care la rândul lui o auzise dela bunicul preotului Ladoş. Timp de trei-patru generaţiuni s'a păstrat deci legenda aceasta, trecând din gură în gură ca o amintire familiară, transmisă din tată în fiu. Evenimentul împodobit în veşmântul ei, poate să fie fixat fără nicio dificultate la anul 1638.

„Este trădanie — scrie Petru Maior — că şi la cetatea Eciului[2]) în varmeghia[3]) Turzii, un vlădică al Românilor din Ardeal,

---

1) La Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis.* Oeniponte, 1885, p. 166—167, e înfăţişată legenda cu căţelul, în legătură cu o expunere ce ar fi făcut Mitropolitul Teofil în pretinsul sinod dela 1697, în următorul chip: „Variis etiam aliis modis affligebantur et vexabantur religionis tenaces viri Valachici, praesertim ecclesiastica dignitate insigniti imo quandoque etiam verberibus afficiebantur, quem ad modum Archiepiscopus Sabbas II. Huic in castro Balasfalvensi jussu Principis ad mensam ejus sedenti, ut Archiepiscopum possent accusare et vexare, subornatur quaedam prostituta foemina, quae catulum caninum bene involutum pro infante jam expirante baptizandum fert. Archiepiscopus vero, subolfaciens eorum fraudem, surgens de sede adiit foeminam, evolvit linteamina, conspicit canem, redit, scindit de raphano, quem ille edebat (erat dies Veneris) porrigit cani; aversatur canis et capere renuit. Iterum Archiepiscopus ad mensam redit, tollitque de patena, ex qua Princeps cum suae religionis asseclis comedebat, frustum carnis, quod tradit cani, qui magna cum aviditate illud aripit. Tunc Archiepiscopus publice ad mensam respondit: „Si meae religionis esset, mea utique fercula comederet, baptizarem; quia vero hoc minime facit meaeque religionis non est, baptizent eum ii, quibuscum eosdem cibos comedit; nam horum religionis merito censetur". Hinc ansam arripiens Princeps Archiepiscopum Sabbam verberari curat fustibus, ac posteaquam in oppido Vincii exauthorari curasset, ictibus crudelissime caedi jubet; *ex quo mors eidem subsecuta est*".

2) Numită în timpul de faţă Brâncoveneşti, în jud. Mureş, aci exista un vechiu castel, amintit într'o diplomă dela 1228 cu numele de *castrum Wecheu* (=Vécs) cf. Zimmerman-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 48.

3) Comitatul, judeţul.

www.dacoromanica.ro

aruncat din cetate, fu omorît; ba preotul Ioan Ladoş cel bătrân din Săcalul de Margine, care sat e vecin Eciului, mi-a povestit că lui i-au spus tatăl său, cumcă tatăl lui povestea că, *fiind prunc diecuţ şi tatăl său preot acolo în Săcalul de Margine*, au fost cu tatăl său *la îngropăciunea zisului vlădică şi numai amândoi l-au prohodit.* Cauza pentru ce fu omorît vlădica acela, spun că au fost aceea: că fiind vlădica la prânz cu principele Ardealului şi mâncând vlădica bucate de post după legea bisericii răsăritului, zise principele către vlădica Românilor să-i boteze un câne ce îl avea acolo lângă sine. Vlădica bine pricepând, această poruncă a fi spre a batjocori credinţa cea pravoslavnică, răspunse către principele calvin: de este cânele de legea mea, eu îl voiu boteza, iar de este de altă lege, să-l boteze preoţii cei de legea aceea; să-l ispitim pe câne, de ce lege este? Răspunsul prinţului: bine. Atunci vlădica puse un blid cu fasole înaintea cânelui, care mirosind-o cânele, nu-i plăcu să mânce. După aceea îi puse cânelui înainte un blid cu carne, din care îndată începu a îndopa. Atunci zise vlădica către principe: vezi de a cui lege este cânele"[1]).

Din împărtăşirea orală a bătrânului preot Ladoş nu a putut afla Petru Maior nici numele principelui batjocoritor, nici pe al vlădicului iscusit din cuprinsul acestei legende. Căci, dacă le-ar fi aflat, nu ar fi lipsit a le însemna în cartea sa de Istorie bisericească.

Numele principelui şi anul năpăstuirii vlădicului român fiind cunoscute din relatările lui Kraus şi Haner, urmează să cercetăm mai departe, cine putea să fie vlădica român întemniţat în cetatea Ieciului şi trecut astfel, prin focul suferinţelor, în împărăţia plăsmuirii legendare.

---

[1]) Din *„Istoria bisericii Românilor atât acestor dincoace şi celor dincolo de Dunăre,* întocmită de *Petru Maior de Dicio-Sânmărtin,* protopop şi la înălţatul crăescul *Consilium Locumtenenţiale al Ungariei* crăesc al cărţilor revizor la Buda, 1813. Vezi textul acesta reprodus şi în *Cronicari şi istorici români din Transilvania* de I. Lupaş. Craiova, 1933, vol. I, p. 152—153.

www.dacoromanica.ro

Din cele expuse până aci, se vede lămurit că nici de Mitropolitul Gheorghe Ghenadie, nici de urmaşul său Ilie Iorest nu poate fi vorba în legenda aceasta, precum nici în informaţiunea contemporană din cronica notarului Gheorghe Kraus din Sighişoara.

Alt izvor din veacul XVII, cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici, încercând să sintetizeze în patru epoce prigonirile calvineşti deslănţuite asupra Românilor în cursul acestui veac, arată că cea dintâi a fost încercată în timpul domniei lui Gavriil Bethlen (1613—1629), a doua şi a treia în timpul celor doi Rákoczi, iar a patra în timpul lui Mihail Apafi, aşa însă că toţi aceşti principi calvini, dupăce începură a prigoni ortodoxia „nu numai domnia, dar nici vieaţa nu şi-au putut păstra"[1]). Iată, ce se poate citi în această cronică în legătură cu prigonirea a doua, pornită de Gheorghe Rákoczi la anul 1638: „A doua prigonire împotriva ortodoxiei noastre a fost sub Mitropolitul Dosofteiu, care nu numai în temniţă cu cununa de mucenic a preaslăvit pe Dumnezeu Cel prea bun, ci fiind maestru zugrav, legat în lanţuri de fier, fu silit a împodobi cu zugrăveală palatul principelui în castelul din Iernut, în zilele de domnie a lui Gheorghe Rákoczi I, *în anul Domnului 1638*, iar viaţa acestuia se sfârşi în anul Domnului 1648"[2]).

Gheorghe Brancovici ca unul ce trăise aproape un sfert de veac în preajma fratelui său, a Mitropolitului Sava, într'un timp când atacurile calvinismului asupra ortodoxiei din Transilvania deveniseră tot mai înverşunate, putea să fie informat asupra pătimirii mucenicesti a lui Dosofteiu, chiar la curtea vlădicească din Alba-Iulia, unde se va fi făcut adeseori amintire despre cazul acesta.

---

1) Cf. *Fragmente din cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici*, extrase de S. Dragomir în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*. Cluj, vol. II, p. 69.

2) *Ibidem*, cf. şi I. Lupaş, *Croncari şi istorici români din Transilvania*, vol. I, p. 37.

www.dacoromanica.ro

Se știe că Dosofteiu a cârmuit Mitropolia Transilvaniei dela 1622—1627 ca înaintaș al lui Gheorghe Ghenadie. Mai înainte fusese — cum arată într'o însemnare a sa dela 1622 — „în Roman și în Huși și mai mare peste toate mănăstirile Țării Moldovei, așișderea *vlădic în Ardeal* și în Maramurăș și... în ținutul Sătmarului până la Dobriținˮ[1]). La 1 Ianuarie 1625 Dosofteiu scria Bistrițenilor în calitate de *„vlădică românesc în țara Ardealului* — Dozophtey oláh püspök Erdély országban — care își avea reședința în *„claustro albensi metropolitano“*, în mânăstirea Mitropoliei din Alba-Iulia[2]). Au rămas până în timpul de față necunoscute motivele îndepărtării lui Dosofteiu din scaunul Mitropoliei, la 1627. Mai târziu el apare însă din nou ca vlădică în Maramurăș, fiind identic cu acel „venerabilis vir Dominus Episcopus Valachorum Dosophta“, căruia nobilii maramureșeni îi promiteau în congregațiunea comitatului dela 28 Noemvrie 1634 ajutor bănesc spre a-și putea obține confirmarea din partea Principelui — ut literas extrăhat ab ipso illustrissimo Principe[3]). La trei-patru ani după ce a reușit să aibă confirmarea dorită, vreun conflict trebue să se fi ivit între el și între Rákoczi, care a poruncit să fie bătut cu nuiele și întemnițat. Cunoscută fiind avariția și arghirofilia bătrânului Gheorghe Rákoczi I, nu ar fi exclus ca tratamentul aplicat lui Dosofteiu să fi fost determinat — în afară de pretinsa, dar nedovedita lui viață desfrânată, din cronica lui Kraus, ori de motivele de prigonire religioasă din cronica lui Brancovici — și de o nesăturată lăcomie de a-l despoia de tot avutul lui, care ar fi putut să trezească la curtea Principelui asemenea poftă, fiind destul de mare — *so sehr hoch gelaufen* — cum afirmă Gheorghe Kraus.

---

1) T. Cipariu, *Archiv pentru filologie și istorie*, p. 781; și A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 78.

2) N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*. București, 1904, p. 34.

3) Alex. Cziple, *Documente privitoare la Episcopia din Maramurăș*, în An. Acad. Rom. M. S. I. 1915—1916, p. 289.

www.dacoromanica.ro

Pentru identificarea lui Dosofteiu cu vlădicul năpăstuit la anul 1638 ar prezenta însă oarecare dificultate împrejurarea că în cronica lui Kraus el apare ca unul ce fusese recomandat lui Rákoczi de către Matei Basarab şi venise din Ţara Românească, iar din notiţa dela 1622 rezultă că, înainte de a fi ajuns la cârma Mitropoliei din Transilvania, fusese „mai marele mănăstirilor din Ţara Moldovei". Dificultatea aceasta poate fi însă înlăturată admiţând că ceea ce se spune în unele publicaţiuni mai recente[1]) despre neputinţa lui de a păstori timp mai îndelungat, despre retragerea şi pribegia lui în căutarea vreunui adăpost la vreo mânăstire, nu se potriveşte cu sfârşitul vieţii şi carierii lui, ci cu împrejurările anilor 1627—1634, când va fi căutat şi găsit adăpost la vreo mânăstire din Ţara Românească. De aci s'a putut întoarce la 1634 cu recomandaţia lui Matei Basarab care, trăind atunci în cele mai bune relaţiuni de vecinătate şi de prietenie cu Rákoczi, a fost în stare să-l înduplece pe acesta să primească pe Dosofteiu sub stăpânirea sa, dându-i obişnuita confirmare pentru scaunul vlădicesc al Maramureşului.

In ce priveşte legenda cu pretinsul botez al cânelui, originea ei trebue căutată, după cum s'a lămurit înainte cu mai bine de un sfert de veac[2]) în cartea grecească a Mitropolitului Ieroteiu de Monembasia, talentatul ierarh pribeag, care în viforul răscoalei deslănţuite la 1618 de Lupu Mehedinţianul în Ţara Românească împotriva elementului grecesc, fu ucis: „i se tăie capul şi trupul desbrăcat de veşminte fu aruncat în drum, sfârşit nevrednic pentru un om de carte şi de cinste"[3]). Cartea lui, apărută la 1631 în Veneţia cu titlul Βιβλίον ἱστορικὸν fu tipărită de mai multe ori în

---

[1]) Cf. Şt. Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Transilvania şi Ungaria.* Sibiu, 1935, vol. I, p. 229—230; şi S. Reli, *Biserica ortodoxă română din Maramureş în vremurile trecute.* Cernăuţi, 1938, p. 85—86.

[2]) Cf. S. Dragomir. *O poveste rără temeiu* în *Telegraful Român* din Sibiu, 1912, No. 33—34.

[3]) N. Iorga, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase Românilor,* vol. I p. 253.

www.dacoromanica.ro

cursul veacului al XVII-lea. In cuprinsul acstei cărţi era reprodusă legenda despre Sultanul Mohamed care, îmbrăcând un câne în haine călugăreşti, l-ar fi înfăţişat Patriarhului Maxim, să-l sfinţească întru ieromonah. Patriarhul însă a răspuns că acest călugăr nu face parte din turma lui, ci din a Sultanului. Şi, spre a dovedi aceasta, a stăruit să i se dea cânelui carne şi fructe. Dacă va mânca din cele din urmă în zi de post, ocolind carnea, va fi dovadă că se ţine de legea Patriarhului, iar dacă nu se va atinge de fructe, ci numai de carne, cânele va fi de legea Sultanului. Acesta, după ce s'a făcut dovada, a rămas uimit de înţelepciunea Patriarhului.

Din împrejurarea că legenda grecească — mutatis mutandis — a putut împodobi cu plăsmuirile ei suferinţele năpăstuitului vlădică Dosofteiu, înainte de a fi ajuns să le înveşmânteze şi pe ale lui Sava Brancovici, se vede că cuprinsul ei începuse a fi cunoscut în Transilvania de pe la jumătatea veacului al XVII-lea, putând fi aplicat, nu fără oarecare potriveală, când unuia când altuia dintre vlădicii ortodocşi împinşi afirmativ din partea principilor calvini în situaţiuni de plăsmuire legendară asemănătoare cu aceea dintre Patriarhul Maxim şi Sultanul Mohamed.

www.dacoromanica.ro

MITROPOLITUL VARLAAM AL MOLDOVEI
1632—1653.

I.

Veacul al XVII-lea apare în istoria bisericii române ca timpul marilor ierarhi luptători pentru apărarea tesaurului de credinţă şi pentru deştelenírea ogorului de cultură naţională prin întemeierea de şcoale şi tipografii, de sub teascurile cărora porniră spre toate ţările locuite de Români cărţile sfinte, răspândind lumina şi temeluind unitatea sufletească a neamului.

Seria acestor ierarhi, neobosiţi în strădania de a deschide noui drumuri de propăşire poporului încredinţat păstoririi lor duhovniceşti, o inaugurase la 1632 mitropolitul Varlaam al Moldovei. Născut dintr'o familie de răzeşi (Moţoc), a urcat la o vârstă relativ tânără scaunul supremei demnităţi bisericeşti din Moldova. Se crede că ar fi fost recomandat de Petru Movilă[1]) care, având prilej să-l cunoască personal, a ştiut preţui eminentele lui însuşiri sufleteşti: râvna spre viaţă curată şi dorul nestâns spre întărire în credinţă şi propăşire în cultură.

Din vârsta copilăriei lui Varlaam nu s'a păstrat nici o însemnare lămuritoare asupra împrejurărilor lui de viaţă familiară. Nu este cunoscut nici numele părinţilor, nici anul naşterii. Se ştie doar, că la 1610 era egumen la mănăstirea Secul. Pe la sfârşitul anului 1628 Miron Vodă Barnovschi, Domnul Moldovei, îl socotea pe Varlaam vrednic de toată încrederea, spre a-l

1) N. Iorga, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor.* Vălenii de Munte, 1908, vol. I, p. 305.

www.dacoromanica.ro

trimite într'o misiune la Curtea ţarului rusesc Mihail Feodorovici. De aci se poate deduce că el trebue să fi avut atunci vârsta de cel puţin 35—40 de ani. Astfel anul naşterii lui ar putea fi căutat în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea.

Şcoala mănăstirească dela Secul — ctitoria logofătului Nestor Ureche şi a soţiei sale Mitrofana — cu îndelungatele privegheri şi citanii din scripturile sfinte, i-a trezit în suflet dragostea de carte şi râvna de progres în căile virtuţilor creştine. Nu l-a putut încercui însă în orizontul strâmt al unei chilii monahale, la pragul căreia să nu mai străbată nici o undă din „toată grija cea lumească". El nu şi-a pierdut nici în mănăstire contactul cu frământările sufleteşti ale ţării şi ale neamului său.

Numele lui Varlaam trebue să se fi bucurat de o faimă cu bun răsunet la factorii de conducere ai vieţii obşteşti din Moldova, când în toamna anului 1632, după moartea mitropolitului Atanasie, succesorul lui Anastasie Crimca, fu chemat să urce dintr'odată scaunul Mitropoliei, fără să fi poposit câţiva ani mai înainte, după vechia datină, pe la vre-una din episcopiile sufragane ale acestei Mitropolii.

Intr'un manuscris de „Pravilă bisericească" al lui Eustratie Logofătul s'a păstrat, despre acest important eveniment din istoria Moldovei, o însemnare slavonă de următorul cuprins: „1632 luna Septemvrie 23 zile, Duminecă s'a hirotonit Varlaam mitropolitul Moldovei, citindu-se Evanghelia întâiei Dumineci dela Luca, cap. 5: Sta Isus lângă lacul Ghenisaretului. Şi făcu în aceea zi predică Meletie Sirigo, mare dascăl din Creta"[1]).

Mitropolitul Varlaam a continuat să cultive bune relaţiuni cu Petru Movilă, pe care îl cercetase la 3 August 1629 în mănăstirea Pecersca, fiind trimis de către Voevodul Miron Barnovschi. Din convorbirile lui cu Varlaam notează Petru Movilă o minune întâmplată la 1610 cu moaştele Sf. Ioan cel Nou în Suceava, iar în alt loc reproduce din ştirile primite dela Var-

[1]) Cf. *Columna lui Traian* 1882, p. 210—217.

www.dacoromanica.ro

laam, că în anul 1620 în Joia de după Pogorîrea Sf. Duh, când se serbează amintirea mucenicului ocrotitor al Moldovei, în Mitropolia din Suceava, — după obiceiu, oamenii cari vin din locuri depărtate, aduc daruri numeroase şi când sărută moaştele Sfântului, dau bani, — atunci eclesiarhul furând din bani, a căzut la pământ şi n'a putut fi tămăduit de duhul necurat, decât după ce şi-a mărturisit păcatul în faţa Mitropolitului, care i-a cetit deslegarea şi, mustrându-l, l-a învrednicit de iertare. Din întâmplarea aceasta nu lipseşte evlaviosul Petru Movilă a trage o învăţătură de morală practică: „vedeţi fraţilor, ce rea este iubirea de argint şi cât este de greu păcatul furtului de cele sfinte[1]).

Când fu hirotonit Petru Movilă la Dumineca Tomii (28 Aprilie 1633) în biserica ortodoxă din Lemberg ca mitropolit al Chievului — după cum arată cronicarul polon contemporan Ioachim Ierlitz[2]) — aduse între alţii şi pe Varlaam, mitropolitul Moldovei, care avu astfel prilej să participe activ la ceremonia hirotonirii vestitului său prieten şi protector.

Din relaţiunile prietineşti ale celor doi ierarhi ortodocşi a isvorît mult bine pentru biserica şi ţara Moldovei îndeosebi, deoarece atât la înfiinţarea tipografiei, cât şi a înaltei şcoale din Iaşi a dat Petru Movilă ajutor însemnat trimiţând tipografi şi dascăli. A isvorît însă mult folos şi pentru întreaga ortodoxie, a cărei apărare faţă de curentul protestant o întreprinsese Mitropolitul Chievului cu pregătire temeinică, fiind ajutat şi de Varlaam. De sigur stăruinţii luminate a acestuia e a se mulţumi faptul că Vasile Lupu şi-a dat învoirea să se ţină la 1642 sinodul din Iaşi cu participarea reprezentanţilor Patriarhiei din Constantinopol, a vlădicilor moldoveni (Varlaam, Euloghie de

1) G. Enăceanu, *Meşterul Manole şi Petru Movilă*. Bucureşti, 1882, p. 347.

2) *Archiva Istorică*, vol. II, p. 12: „Atunci în dieta încoronării fiind deputat, reuşi Movilă a-şi face amici şi apoi plecă deodată la Leopole, unde aduse pe Mitropolitul Moldovei şi pe vlădici şi fu consacrat de ei ca mitropolit de Chiew".

www.dacoromanica.ro

Roman, Anastasie de Rădăuţi, Ghedeon de Huşi, precum şi egumenul mănăstirii Trei Ierarhi: Sofronie) şi a delegaţilor ruşi, trimişi de Petru Movilă cu textul *„Mărturisirii Ortodoxe"*, care a devenit o carte normativă pentru bisericile Răsăritului. Cu trei ani mai târziu însuş mitropolitul Movilă era oaspele Voevodului Vasilie Lupu, venind în capitala Moldovei, să cunune pe fiica acestuia, Domniţa Maria, cu principele litvan Ianus Radzivill. Avea deci un nou prilej de a se întâlni cu prietinul său Varlaam, petrecând împreună ceasuri de convorbiri duhovniceşti, din care nu puteau lipsi problemele actuale atunci, argumentele pe cari se sprijinea lupta ortodoxiei împotriva protestantismului, argumente utilizate de Varlaam în *„Răspunsurile"*, pe cari tocmai în anul acela se simţi îndemnat a le da Catehismului calvinesc racoţian. Trimisul principelui Gheorghe Rákoczi, Ioan Kemény, prinzând câte ceva din discuţiile savante ale celor doi ierarhi români, a însemnat cu uimire în memoriile sale, până la ce treaptă de înaltă erudiţie s'a ridicat în veacul al XVII-lea preoţimea română din Moldova[1]).

In timpul, când fusese înălţat Varlaam la treapta de mitropolit, Moldova era stăpânită de Alexandru Vodă Iliaş în a doua domnie (1631—33), căruia îi urmă într'o scurtă domnie de câteva luni şi cu sfârşit tragic Miron Vodă Barnovschi (1633), apoi Moise Vodă Movilă a doua oară (1633—34). Numai după mazilirea acestuia putu să aibă Moldova parte de o domnie mai stabilă, cum a fost aceea a lui Vasilie Lupu (1634—53), care preferi să primească tronul dăruit de sultanul Murad în schimbul unor pungi grele de galbeni decât să întindă mâna după el, când i-l oferise ţara cu anume condiţiuni („tocmeale") după alungarea lui Alexandru Iliaş.

Patru schimbări de domnie în doi ani de zile ar fi înrâurit în chip puţin prielnic începutul carierei mitropolitane al oricărui om înzestrat cu însuşiri sufleteşti mai puţin însemnate decât

[1]) I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Cluj 1928, p. 172 şi Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény János*, Bucureşti 1900, p. 36—37.

www.dacoromanica.ro

ale lui Varlaam. Faptul, că el a reuşit nu numai să se menţină ca mitropolit al Moldovei în aceste împrejurări furtunoase, ci chiar să înalţe prestigiul clerului moldovean prin scutiri şi privilegii dobândite pe seama lui dela fiecare din Domnii amintiţi, îl înfăţişează ca pe un prudent cârmuitor de suflete, ca pe un bărbat „puternic în faptă şi în cuvânt", gata în orice clipă să lupte şi să înfrângă, prin superioritatea cugetului său, orice vrăjmăşie politică. Storcând fiecărui prilej tot folosul, ce-l putea da, el s'a făcut — după cuvântul Scripturii — „tuturor toate, ca pe toţi să-i dobândească" şi s'a silit a îndeplini întocmai porunca Evangheliei de a-şi pune sufletul pentru turma încredinţată păstoririi sale.

Cu sprijinul larg al lui Vasilie Vodă Lupu, avu mitropolitul Varlaam bucuria să poată inaugura o epocă de progres şi înflorire artistică-culturală în viaţa bisericii cârmuite de dânsul, colaborând la înnoirea vechilor lăcaşuri de închinare, la împodobirea şi sfinţirea lor în pământul Moldovei. Cea mai însemnată dintre ctitoriile lui Vasilie Lupu, biserica Trei Ierarhi din Iaşi, fu sfinţită la 6 Mai 1639, înainte de a fi fost împodobită cu toate odoarele necesare interiorului său. Iar cu doi ani mai târziu au fost aduse cu mare alai şi aşezate aci moaştele Sfintei Paraschiva, considerată mai târziu ca a doua patroană a Moldovei şi a neamului românesc, după Sf. Ioan cel Nou dela Suceava. Amintirea acestui eveniment a rămas eternizată printr'o inscripţie slavonă, în care se arată că „Vasilie Voevod, cu míla lui Dumnezeu Domn al Ţării Moldovei, ca un râvnitor şi apărător al sfintei bine cinstiri răsăritene, s'a sârguit cu osârdie mare şi cu dor prea mare, după dumnezeeasca orânduire şi a adus aceste preacinstite moaşte ale sfintei şi cuvioasei maicei noastre Paraschiva din Târnova, ce se zice Petca, din Ţarigrad. Aceasta a fost a treia strămutare a ei. Şi aceste sfinte şi cinstite moaşte i l-ea trimis prea sfinţitul şi fericitul şi ecumenicul patriarh chir Partenie, cu tot bunul sfat al bisericii şi cu voia ei... în zilele preasfinţitului arhiepiscop chir Varlaam, mitropolitul Sucevei şi

www.dacoromanica.ro

a toată ţara Moldovei. Pe care bine cinstitorul şi de Hristos iubitorul Domnul nostru Io Vasilie Voevod... le-a primit cu toată cinstea şi dragostea, mai mult decât un mărgăritar scump şi cu bună norocire le-a pus aici, în cea din nou zidită de dânsul biserică cu hramul celor Trei Sfinţi şi mari dascăli ai lumii: Vasilie cel Mare, Grigorie Bogoslovul şi Ioan Gură de Aur şi le-a aşezat şi le-a păstrat spre slava unuia în Treime închinat Dumnezeu, pentru nesfârşitele rugăciuni ale cuvioasei Maicei noastre Paraschiva, spre iertarea păcatelor lui şi a tot prealuminatului său neam. Anul dela facerea lumii 7149 (1641), în al 8-lea an de stăpânire a lui, în luna Iunie 13. In acelaş an s'a născut Domnului nostru preadoritul fiu al lui, Io Ştefan Voevod, dă-i mulţi ani şi viaţă lungă, Doamne".

Preocupat de problema înălţării prestigiului vlădicesc şi preoţesc, Varlaam izbuti, chiar dela începutul arhipăstoriei sale, a îndupleca pe Alexandru Iliaş, apoi pe Moise Movilă, să interzică mirenilor orice amestec abuziv în chestiuni de judecată preoţească. Năzuinţa lui de a dobândi autonomia judecătorească pe seama forurilor bisericeşti, avu bucuria să o vadă încununată de succes nu numai în timpul menţionaţilor Domni moldoveni, atât de efemeri, ci şi în timpul domniei de excepţională stabilitate a lui Vasilie Vodă Lupu, care într'un hrisov al său (24 Februarie 1649) arată amănunţit motivele, ce l-au îndemnat să ţină seamă de stăruinţele şi intervenţiile lui Varlaam în favoarea clerului: „Am înţeles Domnia mea, cum cine se prilejueşte mai înainte să înţeleagă de vre-o greşală, să fie făcut vre-unul dintre dânşii: călugări, preoţi, diaconi, acela şi aleargă mai înainte de-i pradă şi-i globeşte, ori pârcălabi, ori globnici, ori deşugubinari, ori fiece scaun va fi şi nu ştiu ei la cine vor mearge, să-i judece. Ci îi trag în toate părţile. Intr'aceea Domnia mea înţelegând de jaloba lor, am căutat şi am cercat şi la sfânta Pravilă a Bisericii, ce judeţ va arăta să-i judece pe unii ca aceşti ce mai sus scriem, cu judeţ mirenesc, au cu judeţ sufletesc, la boeri vor merge au la vlădici? Deci sfânta Pravilă

www.dacoromanica.ro

aşa porunceşte şi învaţă: Afară de moarte, ori câte greşale vor hi, nici un judeţ mirenesc să n'aibă treabă a-i judeca, numai carele va face moarte cei de biserică, cu acela va avea treabă Domnia. Iară în alte vine şi greşale să nu aibă nime nici o treabă cu dânşii, fără numai vlădicii. Pentru aceea Domnia mea poruncesc tuturor împreună boerilor celor mari şi celor mici, pârcălabilor şi vătajilor de pre la ţinuturi şi globnicilor şi deşugubinarilor, sau fie cine va fi din slujile Domniei mele, sau slugă boerească, sau cine va fi, deacum înainte toţi să ştie, cum s'au socotit şi s'au tocmit cu sfânta Pravilă şi cu tot sfatul Domniei mele, cu episcopii să aibă treabă mitropolitul cu toţi episcopii a-i judeca, iară cu călugării şi cu călugăriţele şi cu preoţii şi cu diaconii mireneşti şi cu ţârcovnicii, ca să aibă treabă a-i judeca şi a-i ierta şi a-i globi cine-şi după diata (rânduiala) sa. Pre cei din eparhia mitropolitului să aibă treabă mitropolitul, pre cei din eparhia Romanului, episcopul de Roman; pre cei din eparhia Rădăuţilor episcopul de Rădăuţi, pre cei din eparhia Huşilor, episcopul de Huşi. Altul nimeni să nu aibă treabă nici cu unii de aceştia ce mai sus scriem, nici cu casele lor, măcar cine ce greşală va face. Nime să nu-i prade, nici să-i globească, ci de se va tâmpla vre-un lucru ca acela, să nu poată aştepta acel năpăstuit, de va avea nescine vre-o nevoie ca aceea, să-l prinză pre unul ca acela şi să-l ducă la vlădicul său, în care eparhie va hi, să-l judece după diata sa, pe dreptate şi cu sfânta pravilă. Iară altul nimeni să nu aibă treabă cu dânşii. Aşişderea şi de cuscrii şi de cumetrii şi de cununii şi de sânge amestecat şi de aceia ce petrec în afară de lege, după obiceiul creştinesc, pre aceştia pre toţi, ca să aibă a certa cu sfânta Pravilă părinţii şi rugătorii noştri vlădici ce mai sus scriu cine-şi (în) eparfia sa... Şi aceasta s'au tocmit şi s'au întărit nu într'alt chip, ci după cum scrie la sfânta Pravilă şi cu tot sfatul Domniei mele, iară carele nu va asculta şi va călca Pravila şi porunca Domniei mele, unul ca acela va fi judecat ca un călcător de lege: într'alt chip nu va fi"[1]).

1) Melhisedec, *Cronica Huşilor*, Bucureşti 1869, p. 119—120.

www.dacoromanica.ro

Importanţa acestui hrisov domnesc este îndoită: întâi fiindcă aruncă lumină asupra situaţiei bisericeşti din Moldova, anterioară păstoririi lui Varlaam, apoi fiindcă pune în evidenţă rolul, pe care acesta a ştiut să-l îndeplinească luptând cu demnitate pentru emanciparea preoţimii şi pentru dobândirea *autonomiei bisericeşti* în chestiuni de judecată a clerului. Izbânda lui se datoreşte în bună parte prestigiului personal şi influenţei binefăcătoare, ce a ştiut să exercite asupra lui Vasilie Lupu. Acest Domn ambiţios şi trufaş a înţeles să profite de strânsele relaţiuni ale lui Varlaam cu Petru Movilă în scop de a da tronului său prin mijloace culturale o strălucire, care să poată egala, — dacă nu chiar întuneca — pe aceea a rivalului său de peste Milcov, pe a puternicului şi înţeleptului Domn Matei Basarab. Rolul lui Petru Movilă ca sprijinitor al acţiunilor culturale din Principatele Române în timpul lui Matei Basarab şi Vasilie Lupu, apare în vie lumină şi din recentele cercetări ale profesorului P. P. Panaitescu, fiind lămurit că el a trimis meşteri tipografi dela Chiev atât pentru tipografiile muntene dela Câmpulung, Govora şi Târgovişte, cât şi pentru cea moldovenească dela Trei Ierarhi din Iaşi. De aci concluzia îndreptăţită că „dupăce vechile tipografii slavone cu literă adusă din Veneţia în veacul XVI se risipiseră, el cel dintâi ... a ridicat din nou meşteşugul tipografiei în Principate şi, de data aceasta, pentru cartea în limba românească. De aceea îl soctim ca pe *unul din marii ctitori ai culturii noastre*"[1]).

De câtă trecere s'a bucurat la curtea lui Vasilie Lupu mitropolitul Varlaam, dovedeşte şi împrejurarea, că pe el l-a trimis în 1644 la Matei Basarab în Târgovişte, să înceapă tratativele de pace, încununate cu rezultatul consfinţit prin făgăduiala celor doi Domni de a trăi în bună vecinătate şi frăţie, pecetluind acea-

[1]) P. P. Panaitescu, *Petru Movilă, ctitor al tipografiilor române din veacul XVII* în *Almanahul Graficei Române* 1931, p. 116—117. S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. II. Sibiu 1930, p. 100 şi N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, ed. II. Bucureşti 1925, p. 262.

www.dacoromanica.ro

stă făgăduială şi prin clădirea celor două biserici: Stelea din Târgovişte[1]), cu cheltuiala lui Vasilie, şi cea din Soveja, ridicată cu cheltuiala lui Matei. Altă dovadă a preţuirii deosebite, de care Vasilie Vodă Lupu înţelegea să împărtăşească pe mitropolitul Varlaam, ne îmbie însemnările Arhidiaconului Pavel din Alep care, însoţind pe unchiul său, patriarhul Antiohiei Macarie în călătoriile sale prin Ţările Române, avu prilej să cunoască amănunţit şi stările din capitala Moldovei şi relaţiile dintre Domnul şi Mitropolitul acestei ţări. La 10 şi 11 Februarie 1653 notează, că Varlaam era bolnav: „Joi egumenul mănăstirii Înălţării, cunoscută sub numele de Barnoschi-Vodă, veni să învite pe Patriarh (Macarie). Ne duserăm cu sania cu 4 cai negri, ce ne-o trimisese... In Iaşi este un edificiu pentru băi, zidit de Vasilie Vodă după planul băilor turceşti, cu cupole şi cu marmură, împărţit în frumoase cabine ori chilii. Ne îmbăiarăm de mai multe ori... La revărsatul zilei, Vineri, merserăm să vedem pe Înălţimea sa beiul (Vasilie Lupu), carele cu toată curtea sa ieşia atunci, pentru a cerceta pe mitropolitul moldovenesc Varlaam, care era bolnav"[2]).

* * *

Din cele arătate până aci personalitatea lui Varlaam apare în lumina prielnică a unui călugăr călăuzit din anii tinereţii de o râvnă învăpăiată pentru progresul religios, moral şi intelectual. Râvna aceasta îi îndreptă de timpuriu paşii spre pragul „feciorului de domn din Moldova" Petru Movilă. Intâlnirea cu luminatul apărător al ortodoxiei îi deschise frumoase perspective de luptă pentru credinţă. In lupta aceasta treapta celei mai înalte demnităţi ierarhice, pe care i-o putea oferi Moldova, el o considera nu ca un loc de odihnă şi înfumurare, ci ca un turn de

1) P. P. Panaitescu, *Biserica Stelea din Târgovişte. Note istorice.* Rev. Istorică Română, vol. V—VI.

2) Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Ţările Române 1653—1658.* Bucureşti, 1900, p. 28—29. cf. şi Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche,* Paris 1930, p. 198.

www.dacoromanica.ro

veghe şi poruncitoare datorie spre a pune în lucrare toate mijloacele duhovniceşti pentru întărirea păcii între fraţi şi pentru înlesnirea propăşirii culturale a Moldovei sale iubite.

Nu a lipsit deci a osteni fără preget, dând tot sprijinul necesar atât la întemeierea tipografiei, pentru care alergă la Petru Movilă după teascuri şi maeştri tipografi, precum şi la întemeierea şcoalei din Iaşi (1641) în slujba căreia au fost aduşi tot dela Chiev „dascăli buni şi râvnitori la învăţătură" după cum citim într'un hrisov al lui Gheorghe Ştefan (2 Aprilie 1656) care ne înfăţişează împrejurările de întemeiere a şcoalei lui Vasilie Lupu astfel: „înţelegând voinţa şi dorinţa celui mai sus scris Domn (Vasilie Voevod) carele, văzând mare lipsă de dascăli buni învăţători în ţara noastră, fără de care foarte mult pământul pătimeşte şi se întunecă fără învăţătura cărţii: drept aceea mai sus numitul ctitor socotind împreună cu tot sfatul ţării şi dorind a face bine întru pomenirea pământului său, au aşezat prin a sa chemare dascăli buni şi râvnitori la învăţături dela Chiev Pecerschi a sfintei Lavre, dela Preasfinţitul şi de Dumnezeu temătoriul părintele Pătraşcu Moghilă, Arhiepiscopul Chievului, ca să fie spre învăţătura şi luminarea minţii copiilor pământului nostru, iară pentru aceasta le-au lăsat lor trei sate anume: Răchitenii, Tămăşenii şi Juganii, ca să fie pentru îndestularea şi hrana acelor dascăli învăţători şi au lăsat lor acele trei sate în pace despre toate dările mari şi mici, ce se vor afla în pământul nostru, afară de birul ocârmuirei peste an şi afară de acelea să fie scutiţi de oareşcare parte din goştina oilor pentru acele sate, şi de altă parte pentru goştina porcilor, precum este scris în acel hrisov. Iar apoi nu de mult acum, nici un folos bun nu s'a făcut despre acel aşezământ, căci după aceea dascălii aceia s'au izgonit dela mănăstire şi în locul lor s'au adus din Ţara Grecească. Drept aceasta noi cu sfatul nostru cercetând, cât de buni au fost acei dascăli dela Chiev în învăţături, ce au fost la acea sfântă mănăstire şi mult lucru şi mare folos rămâind dela dânşii pământului nostru din a lor învăţături şi, fiindcă acum călugării

www.dacoromanica.ro

greci nici un folos de învăţătură ca aceia pământului nostru nu aduc, pentru aceea Domnia mea cercetând pentru aceea şi văzând netocmeala şi lipsa lor, i-am miluit pe dânşii cu cele mai sus scrise trei sate, ca să le ţie în pace şi dela Domnia noastră"[1]). Nu lipsesc dovezi cari arată, că spre şcoalele din Moldova alergau pe la 1650 chiar fii de ţărani din Transilvania „să înveţe carte"...[2]).

II.

Pe lângă calitatea de bun păstor al sufletelor, încredinţate lui spre duhivnicească povăţuire, de iscusit diplomat în misiuni pentru aşezarea păcii între fraţi şi de neobosit sprijinitor al importantelor realizări culturale şi artistice din timpul domniei lui Vasilie Lupu, nu i-a lipsit mitropolitului Varlaam nici meritul de scriitor bisericesc fecund şi apreciat nu numai de credincioşii săi moldoveni, ci de Românii de pretutindeni.

Din scrierile mitropolitului Varlaam cele mai însemnate sunt:

1. *Carte Românească de învăţătură (la) Duminecile preste an şi la praznice împărăteşti şi la sfinţi mari.* Cu zisa şi cu toată cheltuiala lui *Vasilie Voevodul şi Domnul Ţării Moldovii* din multe scripturi tălmăcită din limba slovenească *pre limba romenească de Varlaam Mitropolitul de ţara Moldovei* — în tipariul Domnesc în Mănăstirea a trei Sfetitele în *Iaşi* dela Hs. *1643*". Tipărirea acestei lucrări monumentale s'a început la 1641 (după cum apare dintr'o notiţă dela fila 86 b. a părţii întâi, unde este icoana cu intrarea Mântuitorului în Ierusalim) şi s'a terminat la 1643.

Deşi cuvântările bisericeşti, cari formează cuprinsul acestei voluminoase *Cărţi Româneşti* dela Iaşi, au fost tălmăcite din

1) T. Codrescu, *Uricariu*, vol. III, Iaşi 1892, p. 283—285.

2) Vezi testamentul văduvei *Stanca lui Oprea Alămănuţ* din Sălişte, care arată că fiul său Oprea îşi primise partea din moştenirea părintească, plecând în Moldova „die Schrift zu lernen" la I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, Cluj, 1940, vol. I, p. 251.

www.dacoromanica.ro

limba slavonă, după cum mărturiseşte însuş Varlaam, graiul de duhovnicească mireasmă, în care sunt redate, ni-l înfăţişează pe tălmăcitor ca pe unul din iscusiţii şi vânjoşii mânuitori ai prozei româneşti din secolul XVII; iar puţinele versuri cu explicaţii relative la stema Moldovei sau cu expresiuni de laudă şi mulţumită pentru ajutorul lui Dumnezeu în săvârşirea acestei lucrări, pot dovedi că din sufletul lui Varlaam nu lipsea nici talentul de versificator priceput.

Despre stema Moldovei spune între altele:

„Cap de bour şi la Domnii Moldoveneşti
Ca puterea acelei hieri să o socoteşti,
De unde mari Domni spre laudă şi-au făcut cale
De acolo şi Vasilie Vod au ceput lucrurile sale
Cu învăţături ce în ţara sa temelueşte
Nemuritor nume pre lume sie-şi zideşte".

La sfârşitul părţii întâi, după predica dela Dumineca a 32-a după Rusalii se găsesc alte 10 versuri, dintre cari cele 4 din urmă exprimă un frumos şi puternic sentiment religios, fiind sufletul lui Varlaam străbătut de dorinţa hotărîtă de a-l mărturisi pe Dumnezeu „cu condeiul".

Primeşte Doamne ca dela un păcătos
Să slujesc ţie în ceastă lume pân' voiu hi sănătos
Să hie deapururea cinstit şi lăudat numele tău
Iar eu dela inimă te mărturisesc cu condeiul meu.

La sfârşitul părţii a doua, după predica dela tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul (29 August) sunt de asemenea 8 versuri izbutite, dând cele dela început o comparaţie potrivită între valurile mării izbite de furtună şi între valurile, de cari e cuprins gândul scriitorului la începutul unei lucrări mai întinse:

Valurile multe ridică furtuna pre mare,
Mai vârtos gândul omului întru lucru ce are

www.dacoromanica.ro

Nu atâta grija şi frica începutului
Cât grija şi primejdia săvârşitului
Hie ce început de folos nevoinţa-l arată
Iară sfârşitul a tot lucrul ia plată.

* * *

Manuscrisul îl avea gata Varlaam dela 1637, când scria din Suceava cerând ajutorul ţarului Mihail Feodorovici, ca să-l poată tipări: „Noi smeritul Varlaam, care am fost ca arhimandrit trimis de domnul Moldovei Barnovschi la împărăţia voastră prea luminată pentru sfintele icoane, iar acum cu darul lui Dumnezeu şi cu rugăciunile şi binecuvântarea prea sfântului părinte, a fericitului întru sfinţi adormitului patriarh al Moscovei, chir Filaret Nichitici, învrednicit a fi în scaunul Mitropoliei acestei ţări a Moldovei... despre râvna noastră, ce am avut pentru sf. biserică a Răsăritului şi dorinţa de a traduce pe limba românească cartea sft. Calist, *cuvântările la sf. Evanghelie*, ca s'o citească preoţii în biserică spre învăţătura Românilor credincioşi, este gata şi scrisă, numai să se dea la tipar s'o tipărească, dar fiindcă ne ţine mâna grea a Agarenilor (Turcilor) şi nu suntem slobozi de haraciul lor nici preoţii şi nici vlădicii, şi toţi suntem supuşi, de aceea îndrăznim a cere ajutor pentru lucrul acesta şi dela milostivirea împărăţiei voastre. Iar Domnul Dumnezeu îţi va răsplăti cu însutită răsplată şi cu gustarea veşnicilor bunătăţi şi te va ţinea mulţi ani şi cu luminată biruinţă va întări ţara ta dreptmăritoare".

Dar intervenţia dela 1637 a rămas fără rezultatul dorit; de aceea la tipărirea cărţii a putut să purceadă numai cu 4 ani mai târziu, bucurându-se de sprijinul efectiv al prietenului său Petru Movilă.

Din prefeţele acestei cărţi străluceşte dragostea lui Varlaam pentru limba românească şi hotărîrea lui de luptă pentru biruinţa ei asupra limbilor străine, cari o ţinură atâtea veacuri încătuşată în prejudecata celor 3 sau 4 limbi, cari fuseseră socotite în drept să monopolizeze cuvântul lui Dumnezeu.

www.dacoromanica.ro

La început e tipărit un „*Cuvânt împreună către toată semenţiia românească*", scris de sigur tot de Varlaam, care *în numele lui Vasilie Lupu* cere cu toată inima dela Domnul Dumnezeu şi izbăvitorul nostru Iisus Hristos „dar şi milă şi pace şi spăsenie a toată semenţiia românească pretutinderea ce se află pravoslavnici într'această limbă".

Apoi arată că „dintru cât s'au îndurat Dumnezeu dintru mila sa de ne-au dăruit, *dăruim şi noi acest dar limbii româneşti*, carte pre limba românească întâiu de laudă lui Dumnezeu, după aceea de învăţătură şi de folos sufletelor pravoslavnice. Să (dacă) iaste şi de puţin preţ, iară voi să o primiţi nu ca un lucru pementesc, ci ca un *odor ceresc* şi priinsă (într'ânsa) — cetind pre noi pomeniţi şi întru ruga voastră pre noi nu uitareţi şi hiţi sănătoşi".

Numai după acest scurt „cuvânt împreună" urmează „cuvântul Arhiepiscopului Varlaam şi Mitropolitul de ţara Moldovei către „cetitoriu", căruia îi împărtăşeşte, între altele, că „împuţinându-se din oameni înţălesul sventelor scripturi, le-au căotat a pogorî şi svânta scriptură tot mai pre înţălesul oamenilor pân'au început a scoate aşa şi cine şi pre limba sa, pentru ca să înţeleagă hie cine să se înveţe şi să mărturisească minunate lucrurile lui Dumnezeu. Cu mult mai vârtos limba noastră românească, ce n'are carte pre limba sa, cu anevoe iaste a înţelege cartea altei limbi şi pentru lipsa dascălilor şi a învăţăturei; cât au fost învăţând mai de multă vreme, acum nice atâta nime nu învaţă . . . Pentr'aceea de nevoie mi-au fost, ca un datornic ce sânt lui Dumnezeu cu talantul, ce mi-au dat, să-mi poci plăti datoriia măcar de cât, până nu mă duc în casa cea de lut a moşilor mei. Adunat-am din toţi tălcovnicii (interpretatorii) evanghelii şi dascălii bisericii noastre; şi dac-am scris, arătat-am Măriei Sale pravoslavnicului Domn Io Vasilie Voivodul cu mila lui Dumnezeu Domnul ţării Moldovei. Măria Sa ca un domn creştin şi blagocestiv şi iubitoriu de biserică, grijind ca un stăpân bun de folosul oilor lui Christos, nu numai pentru cele

www.dacoromanica.ro

trupeşti, ci şi pentru cele sufleteşti, de unde sângur Dumnezeu cu mâna sa cea puternică au arătat Măriei sale spre acesta lucru îndereptătoriu, prea osvenţitul părinte *Petru Moghila*, fecior de domn de Muldova, Arhiepiscop şi Mitropolit Chiewului, Haliciului şi a toată Rosiia, carele pre pofta Măriei sale *au trimis tiparul cu toate meşteşugurile câte trebuesc;* spre care lucrul Măriia sa Domnul ce scrie mai sus Io Vasilie Voevodul cu darul lui Dumnezeu Domnul ţării Moldovei, cheltuială nesocotită spre tot lucrul tipăriei au dat. Şi aşa cu darul lui Dumnezeu după început am văzut şi svrăşitul".

Din cuprinsul unor predici iese la iveală temperamentul lui Varlaam ca luptător fără preget contra protestanţilor şi musulmanilor.

Astfel în predica dela Dumineca lăsatului de brânză, vorbind despre iertarea păcatelor şi despre însemnătatea postului, apostrofează pe calvini şi luterani spunând: „cum şi nevoiesc şi fac toţi credincioşii lui Christos în toată lumea, numai singuri calvinii şi luteranii, eretici din vremea de acum, legătura lucrurilor celor bune nu o vor; în volnicia trupului şi în odihnă vor, carea îndulceşte trupul, şi crucea lui Christos li-i urîtă, cu care a-şi da sie-şi vre-o osteneală sau vre-o nevoinţă nu cutează, temându-se să nu-şi vateme binele aicea pe lume; fără de osteneală şi fără de post şi fără de lacrămi şi fără de nici o răbdare vor să ajungă ceriul, îmblând pre calea cea largă, care duce în perire şi nu-şi aduc aminte de Daniil proorocul, că după ce se posti zece zile, mai frumos şi mai gras fu decât ceiace mânca bucate scumpe din masa împăratului Navohodonosor". Iar în predica dela Dumineca a 14-a după Rusalii stăpânirea turcească o aseamănă cu potopul, cu focul Sodomei, cu robia Jidovilor şi cu pustiirea Ierusalimului, cari toate izvorăsc din mânia lui Dumnezeu ca nişte pedepse meritate: „unii ca aceia sunt supuşi supt mănia lui Dumnezeu, cărora le răscumpără Dumnezeu cu mănia sa, cum au răscumpărat celor de demult cu potopul, Sodomului şi Gomorului cu foc, Jidovilor cu robia şi pustiirea Ierusalimului, *nouă astăzi cu*

www.dacoromanica.ro

Turcul, că acum au certat pre ceia de atunci, așa și pre noi acum ne ceartă, pentru răutățile și pentru nedireptățile noastre, scurtând volnicia noastră și buecia noastră ... Iară pre noi nedestoinicii ne va pierde și în muncă și întunerec ne va rășchira și ne va pustii, de care lucru Doamne ne ferește cu mila ta și la veselia ta ne întoarce. Că a ta este puterea și tăria, depreună cu fiiul tău cel fără de început și cu duhul svânt făcătoriul de viață, acum și pururea și întru veaci. Amin" (fila 281 b).

Durerea de mamă este redată în predica din Sâmbăta Paștilor, când Fecioarei Maria, cu prilejul pogorîrei lui Iisus de pe cruce și așezări lui în mormânt, i-se atribue o tânguire duioasă exprimată în cuvinte, cari au pătruns și în versuri poporale, cântate lângă mormântul Domnului prin unele biserici românești până în timpul de față:

„O iubitul meu fiu, dulce lumina ochilor mei, nădejdea și veselia mea! Deschide-ți ochii și vezi maica ta, ce te plânge, deschide-ți sfântul rost și mângâie maica ta! Ascultă, fiul meu, suspinile meale; caotă de vezi lacrămile meale: unde ți-s ucenicii? toți te lăsară acum. Unde ți-s prieatinii? toți te părăsiră. Unde-i Petru ucenicul tău, ce zicea că-și va pune capul pentru liubovul[1]) tău, iară acum nice el nu se află să plângă cu mene. Toți m'au lăsat, toți m'au părăsit; numai Ioan cel mai tânăr de toți, acela te iubește și acela-ți este astăzi ucenic. O iubitul meu fiu, sabia cea de îmbe părțile ascuțită, de care-mi spunea Simeon starețul, astăzi pătrunse inima mea și trecu prin trupul meu, că te văz mort fiul meu cela ce înviai morții și mânurile tale celea ce tămăduia bolnavii le văz pătrunse cu cuie și rănite și rostul tău cel cu învățătură scumpă și dulce acmu-i închis și tăcut și frămseața fiaței tale ponegrită și schimosită. O ceriule și pemente, plângeți cu mene pentru moartea cea cu obidă a fiiului mieu; plângeți cu mene maici, că fiul meu și lumina ochilor vostri se stinse acmu; glăsiți cu mene fecioare, că mirele sufletelor voastre groapei se dă; plângeți voinici, că frămseața

[1]) dragostea.

www.dacoromanica.ro

voastre groapei se dă; plângeţi voinici, că frămseaţea voastră se schimosi; şi voi bătrâni cu amar tânguiţi, că tăriea voastră slăbi... O ceriu, deschide-ţi porţile tale şi voi îngeri plecaţi-vă ochii vostri şi căotaţi de vedeţi pre tvoreţul (creatorul) şi împăratul vostru pre pământ în mijloc de rod păcătos lăsat şi părăsit în ocară mare şi fără de milă ucis şi omorît" (fila 116—117).

* * *

Forma îngrijită a predicilor, ca şi cuprinsul lor bogat în pilde şi asemănări pe înţelesul mulţimilor româneşti, au făcut ca această *Cazanie a lui Varlaam* să se răspândească repede şi să aibă ediţii repetate. Ea se găsea şi între cărţile Mitropoliei ardelene, fiind înregistrată sub titlul *Poucenie de Moldova* la numărul 23 al inventarului pregătit la sfârşitul păstoririi lui Sava Brancovici[1]). Unul dintre urmaşii lui Sava, mitropolitul Varlaam al Transilvaniei avu prilej să ţină scaun de judecată în regiunea nordvestică a Transilvaniei, unde se certau două sate: Lăpuşul românesc şi Rogozul pentru proprietatea unui exemplar din Cazania dela Iaşi. Hotărîrea Mitropolitului a rămas scrisă pe marginile foilor acestei Cazanii în următoarele cuvinte: „An. D. 1689 lu. Dek. 4 zile. Noi Vlădica Varlaam, având sobor de eparhie în vidicul (regiunea) Lăpuşului în Rogoz şi fiind câţiva protopopi şi preoţi şi alţi oameni de cinste, veniră înaintea noastră Vâscu Alecse din Lăpuşul românesc şi cu sătenii din Rogoz, aducând lucrul acestei cărţi ce se chiamă Oucitelnă, socotindu-l toţi de toate părţile s'au împăcat aşa, cum această carte să rămâie la biserica Rogozului şi să fie pomană lui Văscu Ionaşcu şi Văscu Alecse şi rămăşiţelor lor şi cine s'ar ridica mai mult după această împăciuială să caute lucrul acestei cărţi, să nu poată pân' nu va pune *două sute de florinţi*, o sută vlădiceşti, o sută spăneşti. Pre aceasta s'au legat şi au dat mâna înaintea noastră, anul şi luna mai sus scrişi. Vlădica Vaarlam". Deci pe lângă iscălitura şi pecetea Vlădicului mai era întărită această

[1]) Cf. V. Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici.* Arad, 1906, p. 95.

www.dacoromanica.ro

judecată sobornicească şi prin vechea datină juridică, numită în dreptul românesc *heeria,* care consta în obligaţia părţilor în litigiu de a plăti o anume sumă de bani, când ar voi să modifice sentinţa. Mai târziu „această sfântă carte ce se chiamă Poucenie" a fost legată cu cheltuiala unor „oameni de omenie anume jupânul Pop Ştefan şi soţia sa Afunie, ca să le fie pomană lor şi seminţiei lor"[1]).

Este dreaptă aprecierea acestei „Cărţi Româneşti" dela 1643 ca a unui fenomen literar „de cea mai mare însemnătate în ceea ce priveşte adevărul graiului românesc ca şi mlădierea unor perioade construite după slavona medievală, care şi ea împrumutase ţesătura de frază a vechii limbi greceşti. In acest stil viu şi plin de coloare, în care putea scrie doar unul, care să-şi fi petrecut o bună parte din viaţă numai între ţărani sau între călugării ridicaţi din mijlocul lor, nu se mai făcuseră cărţi bisericeşti până atuncea"[2]).

2. In toamna anului 1644 apărea în Iaşi o nouă tipăritură a mitropolitului Varlaam purtând titlul: *Şapte taine a bisericii* tipărite cu învăţătura şi cu toată cheltuiala Măriei Sale Ioan Vasilie Voevod, în tiparul cel domnesc mitrop. în Iaşi. Vlto 7153 (1644) Noemvrie 8" — întocmită de Eustratie vel logofăt[3]).

In prefaţa acestei cărţi arată „smeritul Varlaam Arhiepiscop şi Mitropolit al Sucevii", că precum — după cuvântul apostolului Pavel — 7 roade rodeşte duhul (dragostea, bucuria, pacea, îndelungă răbdarea, credinţa, blândeţa şi oprirea voiei), tot astfel „şi biserica lui Christos 7 taine are, cu carele ca cu nişte lumini luminează şi arată toate lucrurile şi toate trebile bisericei noastre; fără de carele tot omul este întunecat şi nu ştie, pre ce cale îmblă. Că aceste 7 taine sunt 7 daruri şi 7 făclii, de ard şi luminează în biserica lui Hristos pre tot creştinul către cunoştinţa credinţei cei direpte, carile nu sânt dela alt cineva, ci-s

1) Cf. *Revista Teologică* din Sibiu 1930, pag. 33—34.
2) N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti* ed. II, vol. I, p. 322.
3) Cf. Bianu—Hodoş, *Bibliografia Românească Veche* vol. I, p. 150.

www.dacoromanica.ro

Dela Domnul nostru Isus Christos arătate şi dela svinţii apostoli date în svânta biserică". Adresându-se către Vasilie Vodă, Varlaam scrie: „Cu adevărat lucru este, că răsare soarele, zarea şi lumina lui mai nainte loveşte în munţii cei mari, turnurile şi copacii cei înalţi luminează, de acii şesurile şi văile. Aşa într'acela chip, Domnia Mării Tale cu aceste 7 taine, carile le-ai scos şi le-ai dat în tipariul Mării tale, întâi ajunge întru ceata cea înaltă sufletească, întru arhierei şi în preoţi, de luminează, şi în diregătoria cea lumească în domni şi în boiari, de acii şi întru cei mai mici ajunge lumina şi căldura, de luminează şi încălzeşte pe toţi către voia lui cea svântă"[1]).

Necesitatea de a lămuri pe toţi, şi pe cei de sus şi pe cei de jos, asupra însemnătăţii sfintelor taine, era viu simţită în timpul, când asupra bisericilor ortodoxe începuseră a se abate tot mai ameninţătoare porniri agresive din partea protestantismului care prin feluritele sale nuanţe reducea numărul tradiţional de 7 taine la 2 (botezul şi cuminecătura). Varlaam nu întârzie a păşi ca apărător convins al tradiţiei ortodoxe publicând această folositoare carte, în care Eustratie Logofătul izbuteşte a grupa materialul în mod clar şi a expune prin întrebări şi răspunsuri tot ce era mai esenţial pentru ca arhiereilor, domnilor, boierilor, preoţilor şi credincioşilor din Moldova şi din alte ţări de aceeaşi limbă să nu le lipsească orientarea şi cunoştinţa necesară asupra fiecăreia dintre sfintele taine.

La întrebarea: Câte taine sânt? răspunsul sună astfel: „Intâia tainâ este botezul. A doua mirul. A treia liturghia, cuminecătura, trupul şi sângele lui Hristos. A patra preoţia. A cincea pocăinţa. A şeasa cununia. A şaptea maslele, ce slujesc preoţii la bolnav. Aceste 7 taine se împreună către cele 7 daruri a Duhului svânt, carile supt chipuri văzute şi atinse varsă în sufletele credincioşilor darurile lui Dumnezeu cele nevăzute, carile sânt tocmite şi date dela Domnul nostru Isus Christos".

---

[1]) *Ibidem*, p. 149.

www.dacoromanica.ro

Intrebarea: Câte părţi are pocăinţa? primeşte acest răspuns: trei, întâia parte este înfrângerea inimii. A doua spovedania. A treia lucru, adecă făpturile cele bune, şi aceste părţi una fără de alta nu se poate face pocăinţa întreagă şi cum se cade".

3. Asupra acestor chestiuni mitropolitul Varlaam are prilej să revină şi în anul următor atât într'un sinod convocat la Iaşi cu particiaprea arhiereilor moldoveni şi munteni, precum şi în *Răspunsurile,* pe cari s'a socotit dator a le da Catehismului calvinesc tipărit la Alba-Iulia cu cheltuiala principelui Gheorghe Rákoczi I ca instrument de propagandă religioasă şi de convertire a Românilor din Transilvania la protestantism.

In predoslovia „Răspunsurilor" — din care Şincai, având un exemplar, i-a putut reproduce o parte (lipseşte însă din ea începutul cu motto cuprins în aceste 2 versuri îndreptate contra doctrinei protestante: „Nu să laude nimeni de bună credinţă. De n'are lucruri bune prea cu socotinţă"), chiar în textul cronicii sale la a. 1645 — Varlaam însuşi arată împrejurările cari l-au determinat să scrie această carte: „Iubiţii mei fii, tâmplându-mi-se estimp a fi în părţile Ţării Româneşti, *cu trebi domneşti şi a norodului,* în Târgovişte cu cei mai de frunte şi mai de fire vorbind, mai vârtos cu oarecare boiarin cinstit şi slovesnic şi a toată destoinicia şi înţelegerea harnic, drept pravoslavnic creştin, al doilea logofăt şi fratele Doamnei a bunului credincios şi a luminatului Domn Ion Mateiu Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn Ţării Româneşti, Dumnialui Udrişte Năsturel, carele ca un iubitor de învăţătură şi socotitor credinţei cei drepte, în mijlocul altor cărţi nouă, ce mi-au arătat, adusu-mi-au şi *o cărţulie mică în limba noastră românească tipărită,* şi deacă am cetit, am văzut semnul ei scris *Catichizmul creştinesc,* carea o am aflat *plină de otravă de moarte sufletească,* de care lucru, iubiţii mei fii, mărturisesc înaintea lui Dumnezeu cu firea mea, că *mare grijă şi multă scârbă au cuprins sufletul şi inima mea,* pentru care lucru am chemat şi am strâns sobor dintr'amândouă părţile, şi din Ţara Românească şi din Ţara Moldovei, nu atât că doară

www.dacoromanica.ro

să poată ei clăti inima voastră, ce-i întărită şi rădăcinată pe temelia cea bună şi tare a bisericii noastre pravoslavnice, cât cuget şi socotesc, când ei cu aceste minciuni şi amăgituri, cu carele cearcă şi ispitesc în tot chipul să poată afla pre neştine prostan şi neştiutor să-l sparie cu mărturia sfintei scripturi, care fără de cale le-au pus şi rău tâlcuesc spre a lor perire... Pentru aceea am socotit, că *am o datorie mare* să fac răspuns şi să arăt strâmbătura şi tâlcul cel rău al lor, ce tâlcuiesc rău şi strâmbează Scriptura sfântă şi aceasta nu că doară prepun ceva întru făpturile cele pravoslavnice ale creştinătăţii voastre, că ştiu foarte bine şi sânt adeverit, cum credinţa noastră ce aţi apucat dintâiu şi din început, nici unul din voi cărţile cele ereticeşti şi dăscălia şi învăţătura lor în număr nu le socotiţi, ci numai pentru să arăt întunerecul şi neînţelegerea lor, ce au întru Scriptura svântă, cari tâlcuesc pre voia şi pre volnicia lor cum vor" (până aci reproduce Şincai). Continuând se adresează mitropolitul Varlaam credincioşilor săi de pretutindeni, dar mai ales celor ce „se află în părţile Ardealului", cărora dela începutul predosloviei le împărtăşise binecuvântarea sa ca unor „adevăraţi fii ai sfintei noastre biserici apostoleşti — *şi cu noi de un neam Rumâni*" scriind: „Pentr'aceea, fiii mei întru Hristos iubiţi, scris-am asupra acestui Catihizmus nou, cu carele cei din afară de pravoslavie au nădăjduit să vă sparie, cu mărturiile Scripturii sfinte să vă înşele întru eresia lor cea rătăcită. Ce-am scris una-i, pentru *să putem sta împotrivă, când va fi vreme de nevoie,* alta, pentru ca să vă aflaţi întru învăţăturile pravoslaviei întăriţi ca nişte *stâlpi neplecaţi şi neclătiţi*... s'ar (dacă-ar) fi înger din ceriu, să nu-l credeţi, ci să-i ziceţi anathema şi să vă lepădaţi şi să vă depărtaţi de unul ca acela. Că acelea ce-am luat dela moşi şi dela strămoşi şi de Duhul sfânt cu luminatele soboară a sfinţilor părinţi mărturisite, acestea zic, fiii mei, că se cade cu tot sufletul să le ţinem şi cu glas mare să le mărturisim, şi de va trebui, zice Christos, şi până la sânge. De ne îmbărbătează şi ne învaţă aşa,

www.dacoromanica.ro

nu vă tiamereţi de ceia ce ucid trupul, că sufletul nu-l pot ucide"[1]).

La îndemnul protestanţilor, cuprins în cuvântul Evangheliei: „ispitiţi scriptura, că vouă vă pare că întru ea veţi avea viaţa de veci", Varlaam răspunde astfel: „De vreme ce avem dela Christos această poruncă să ispitim, adecă să cercăm scriptura, nu aşa numai cum să luăm cuvântul Svintei Scripturi, ce să cercăm şi foarte cu deadinsul să socotim, aducându-ne aminte şi de cuvântul înţeleptului ce grăeşte (Sirah 15) înaintea omului este şi viaţa şi moartea, deci pentru să nu alegeţi moarte în loc de viaţă, socotit-am şi noi şi-am cercat, nu cu unul sau cu doi, ci cu *adunare şi cu săbor*, după cum învaţă şi înţeleptul de zice: spăşenia este în sfatul a mulţi, aşa şi noi cu toţii am socotit făr de nici un prepus şi fără de nici o pizmă, ci cu frica lui Dumnezeu şi cu dreptatea svintei Scripturi înaintea lui Christos şi a sfinţilor apostoli". După ce resumă în 10 puncte credinţa bisericii ortodoxe, Varlaam încheie asftel: „Noi pre ceia ce scad şi adaog din cât au tocmit şi au legat acele sfinte 7 săboară, pre aceia-i gonim din biserica lui Christos şi-i proclețim, să hie anathema, ca neşte eretici". Apoi semnează la sfârşit slavoneşte: „Anul dela facerea lumii 7155 şi a cuvântului întrupare 1647; s'a scos după învăţătura apostolească, soborul cu dispută al pravoslavnicilor, cu *scrierea iubitoare de trudă* a mitropolitului Varlaam al Moldovei[2]), de unde rezultă că şi tipărirea *„Răspunsurilor" ca şi aceea a „Cazaniei" a durat doi ani de zile* (1645—1647).

Din cuprinsul acestor *Răspunsuri* răsare, luminos şi impunător, caracterul mitropolitului Varlaam, ca al unui luptător fără şovăire, ca al unui păstor treaz şi energic, stăpânit în orice clipă de simţul răspunderii şi de conştiinţa datoriei de a nu întârzia întru apărarea adevărurilor de temelie ale credinţii şi bisericii

---

[1]) Vezi textul reprodus în studiul lui N. Drăganu despre *Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan, Voevodul Moldovei* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*. Cluj, 1926, vol. III, p. 248—249.

[2]) *Ibidem*, p. 250—252.

www.dacoromanica.ro

sale. Cu toate că „mica cărțulie plină de otravă de moarte sufletească" nu amenința, prin cuprinsul ei, direct pe credincioșii săi moldoveni, el se alarmează de proselitismul calvino-transilvan. Prinzând veste dela „boierul cinstit și slovesnic" Udrișteș Năsturel din Târgoviște, strânge sobor din amândouă țările și respinge cu succes atacul îndreptat împotriva credinței, care forma cea mai puternică legătură de unitate sufletească între toți Românii risipiți sub diferite cârmuiri politice.

După cum la tipărirea Cazaniei din 1643 gândul lui părintesc îmbrățișa cu dragoste deopotrivă „toată semințiа pravoslavnică în această limbă românească", tot astfel la pregătirea *„Răspunsurilor"* simțul datoriei duhovnicești îl îndemna să alerge cu ajutorul cuvântului său luminat, dincolo de granițele Moldovei, încurajând pe frații săi din Transilvania în lupta de resistență împotriva tuturor atacurilor și ispitelor de calvinizare pornite din partea îndârjitului și fanaticului vânător de suflete, care era Principele Gheorghe Rákoczi I, aliatul lui Matei Basarab. Indemnurile lui Varlaam nu au rămas lipsite de rezultat. Mitropolitul de atunci al Transilvaniei, Ilie Iorest (1641—1643), care-și făcuse ucenicia călugărească în mănăstirea Putna, lângă mormântul lui Ștefan cel Mare, s'a alăturat, cu trup cu suflet, curentului moldovenesc, reprezentat cu strălucire prin Petru Movilă și prin mitropolitul Varlaam, luptând eroic pentru apărarea ortodoxiei, pătimind casne și temniță grea împreună cu mulți preoți și creștini *„nu pentru vre-o vinovăție, ci pentru credința creștinească"*, cum dovedesc colegii săi moldoveni prin scrisoarea de recomandație trimisă la 2 Iunie 1645 țarului Alexie Mihailovici și semnată de „Varlaam mitropolitul Sucevei, Anastasie episcopul Romanului, Ștefan episcopul Rădăuților și Ghedeon episcopul Hușilor[1]).

Astfel unitatea sufletească a Românilor s'a afirmat în vea-

[1]) S. Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII.* An. Acad. Rom. M. S. I. 1912, p. 104—106 și I. Lupaș, *Documente istorice transilvane* vol. I, p. 229—231.

www.dacoromanica.ro

cul al XVII-lea de o lature şi de alta a Carpaţilor ca o realitate triumfătoare. Ea n'a fost exprimată numai prin cuvinte memorabile, ca cele din prefaţa Noului Testament dela 1648 şi din alte prefeţe viguroase din acelaş veac, ci a fost pecetluită cu faptele de jertfă şi de mucenicie ale mitropolitului Ilie Iorest şi ale tovarăşilor săi de suferinţă, cari au preferit a se supune prigoanelor decât a-şi încărca sufletul cu păcatul vre-unui gând de părăsire sau trădare a legăturilor strămoşeşti cu fraţii de dincolo de munţi.

In afară de lucrările amintite s'a păstrat din condeiul lui Varlaam, în manuscris, o traducere din tinereţă, la „biserica Sf. Ioan Botezătorul din Sf. mănăstire Secul", traducere ce datează dinainte de anul 1610.

Această traducere şi-o motivează Varlaam în prefaţă mărturisind „că şi eu smeritul şi nedestoinicul pentru liubovul ce-am avut către această svântă carte, însă mai vârtos *pentru datoria talantului ce am,* carele mi s'au dăruit dintru mila lui Dumnezeu, m'am nevoit după puţină puterea mea, ca să mă plec osârdiei mele, ce-am avut spre acest lucru: ...mai dinainte vreme au avut oamenii osârdie mare spre învăţătură, c'au fost dascăli şi ştiutori şi înţelegători scripturilor şi învăţăturilor lui Dumnezeu şi cu acesta lucru ca cu o lumină au luminat lumea şi-au îndreptat spre lucruri bune domnii şi împăraţii, iară în vremea de acmu s'a stâns şi s'a întunecat osârdia aceea, de nice ştiu pre noi învăţa, nice pre alţii. Drept aceea am vrut să scriu această carte larg şi pre lung, ca să poată înţelege cine va ceti". Această traducere a lui Varlaam (dovedeşte că el cunoştea din tinereţă limba slavonă) s'a răspândit în numeroase copii printre călugării mănăstirilor dela Probota, Bistriţa, Hurez, Râşca, Neamţ, unii copiind textul ei în întregime, alţii numai parţial[1]).

După cum vedem din mărturisirea traducătorului, *acelaş simţ al datoriei,* aceeaş *râvnă de a valorifica,* spre binele de

[1]) G. Ghibănescu, *O nouă lucrare a Mitropolitului Varlaam* în *Archiva* din Iaşi 1914, p. 65—107.

www.dacoromanica.ro

obşte, *talantul dăruit de Dumnezeu* îl îndemnase la munca obositoare din mănăstirea Secul, care urma să-l călăuzească şi mai târziu pe străbalnicul ierarh în cursul întregii sale activităţi literare şi culturale.

Aşa a înţeles mitropolitul Varlaam să-şi împlinească datoria de ierarh: priveghind, povăţuind, luptând, luminând ca păstorul cel bun din Evanghelie, care îşi pune sufletul pentru turma sa, iar nu ca năimitul care în ceasul primejdiei fuge dela locul datoriei. Din înălţimea scaunului mitropolitan al Moldovei s'au răspândit cele mai bune îndrumări spre viaţă virtuoasă, spre credinţă dreaptă, spre râvnă către şcoala şi cartea românească începătoare. Izvorul acestor îndrumări trebue căutat în minunatul chip vlădicesc al mitropolitului Varlaam, care timp de 21 de ani, din toamna anului 1632 până în primăvara anului 1653, a ostenit fără preget în năzuinţa de a-şi înnălţa turma pe căile desăvârşirii creştineşti, de a face să prindă rădăcini şi să înflorească în suflete credinţa şi de a înfrunta cu ascuţişul condeiului său aprig pe toţi potrivnicii ortodoxiei.

III.

In primăvara anului 1653, după ce Vasilie Lupu a fost alungat din scaunul Moldovei de către logofătul Gheorghe Ştefan, ajutat de oşti muntene şi transilvane, mitropolitul Varlaam din motive, cari au rămas necunoscute în amănunte, dar pot fi bănuite, s'a retras la mănăstirea Secul. Când a intrat noul Domn Gheorghe Ştefan în Iaşi la Dumineca Floriilor şi a doua zi, Luni s'a dus la biserica Sf. Nicolae „cu câtăva gloată" — după cum arată bine informatul cronicar Miron Costin — i-a cetit molitva de Domnie Ghedeon, vlădica de Huşi, fiind Varlaam mitropolitul eşit la munte".

In mănăstirea Secul, de unde pornise înainte cu două decenii luminatul călugăr spre o carieră ierarhică atât de strălucită şi binefăcătoare, se întoarse acum vrednicul mitropolit Varlaam

www.dacoromanica.ro

cu trupul istovit de boală, dar cu sufletul îndreptăţit a fi plin de mulţumirea ce i-o procura conştiinţa de a-şi fi împlinit datoria de aprig apărător al credinţei străbune, de îndrumător al vieţii culturale şi de propoveduitor neînfricat al cuvântului dumnezeesc la toate categoriile de locuitori ai scumpei sale Moldove. Prin testamentul din 1657[1]) lăsând mănăstirii Secul întreagă averea sa considerabilă cu toate veniturile, în afară de cele 4 poloboace de miere dăruite surorei sale Ecaterina, a dat încă o dovadă grăitoare despre neprecupeţitul său altruism creştinesc.

Cu sufletul împăcat se putea deci coborî, la sfârşitul anului 1657, spre odihna de veci a mormântului dela Secul, marele ierarh Varlaam ca unul care-şi îndeplinise cu prisosinţă menirea păzind credinţa şi făcându-se vrednic de cununa cea neveştejită a măririi.

Cununa aceasta, ce i-a fost dăruită de către milostivul şi dreptul judecător al faptelor şi gândurilor omeneşti, i-o păstrează istoria bisericii şi a culturii române, din paginile căreia numele mitropolitului Varlaam străluceşte cu neîmpuţinate raze de lumină pentru toţi cei ce ştiu preţui meritele lui nu numai de începător, ci şi de săvârşitor al lucrării atât de însemnate pentru desţelenirea ogorului sufletesc al Românilor de pretutindeni, pentru luminarea minţii şi pentru întărirea credinţii lor dreptmăritoare.

---

1) V. A. Urechia, *Autografele lui Varlaam Mitropolitul*, comunicare făcută în şedinţa Academiei Române la 21 Decemvrie 1888, unde este reprodus şi testamentul ograf al mitropolitului Varlaam dela 18 August 1657. Analele Academiei Române, Seria II, t. X, p. 341—349, cf. şi St. Dinulescu, *Notiţe despre viaţa şi activitatea mitropolitului Varlaam al Moldovei*. Cernăuţi, 1886.

www.dacoromanica.ro

MIRON COSTIN ŞI CONCEPŢIA LUI FILOSOFICĂ-RELIGIOASĂ ASUPRA ISTORIEI[1]).

1633—1691.

I.

Invitat din partea despărţământului Sibiu al Asociaţiunii să inaugurez seria de conferinţe pentru iarna 1933—34, am ales un subiect care — întrucât îmi pot aminti — nu a fost niciodată prezentat publicului sibian în vre-una din numeroasele conferinţe, ce s'au rostit în acest vechiu centru de cultură română.

Prin deosebita sa importanţă literară-istorică, personalitatea vestitului cronicar moldovean Miron Costin va reuşi să trezească, sper, atenţiunea şi interesul onoratului auditoriu cu atât mai mult, cu cât ceeace voiu comunica de astădată în legătură cu viaţa şi opera lui, poate să atingă şi sfera unor preocupări de actualitate.

Nota de actualitate o dă împrejurarea că în anul acesta s'au împlinit trei veacuri dela naşterea lui Miron Costin. Aniversarea tricentenară a naşterii lui s'a comemorat astăvară în capitala ţării printr'o conferinţă istorică a profesorului universitar P. P. Panaitescu la Fundaţia Carol şi prin recitări din scrisul cronicarului, în limba română şi în cea polonă. Se ştie că talentul lui Miron Costin a sporit cu serioase contribuţiuni nu numai literatura istorică română, ci în parte şi literatura poetică polonă. Versurile lui, scrise în limba polonă la 1684 despre istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti, sunt socotite de meritosul istoric literar Alex.

---

1) Conferinţă rostită în Sala Prefecturii din Sibiu la 8 Noemvrie 1933.

www.dacoromanica.ro

Brückner între cele mai bune versuri de acest fel, cu cari se poate lăuda literatura polonă a veacului XVII.

Se cuvine deci, să-i închinăm şi noi aici, în metropola culturii româneşti transilvane, o conferinţă comemorativă cercând a sublinia în timpul limitat, ce ne stă la dispoziţie, câteva momente mai importante din viaţa şi activitatea lui Miron Costin.

* * *

Miron Costin s'a născut la 1633 dintr'o familie, care aparţinea înaltei aristocraţii moldovene, având rol politic de întâiul rang în timpul dinastiei Movileştilor. Tatăl său Ioan Costin, căsătorit cu o nepoată a lui Miron Vodă Barnovschi, înaintase până la demnitatea de hătman al Moldovei în timpul lui Moise Movilă, fiind ca şi acesta în bune relaţiuni de prietenie cu Polonii, cărora a reuşit să le facă un excelent serviciu chiar în anul 1633, când fură surprinşi de atacul oştilor turceşti ale lui Abaza paşa din Silistra, sporite şi cu trupe moldovene şi muntene. Acestea — deşi nevoite să urmeze porunca turcească — se sileau totuş să fie de ajutor Polonilor creştini. Spre a-i scăpa din starea strâmtorată, în care-i împinsese năvălirea neaşteptată a lui Abaza paşa, răspândiră în tabăra turcească svonul, că vin Cazacii în ajutorul Polonilor. Abaza paşa se retrase spăimântat raportând Sultanului din Constantinopol, că ar fi învins pe Poloni. Dar dupăce a ieşit adevărul la iveală, Abaza paşa fu ucis în chip de pedeapsă că a provocat în mod inutil conflictul turco-polon şi a încercat să-şi înşele stăpânul.

Pentru serviciul acesta nepreţuit fu ridicat hătmanul Iancu Costin la rangul de nobil al Regatului polon în anul 1638. Şi, cum asemenea distincţii nu se limitau la persoana, ale cărei merite se cereau răsplătite, ci se răsfrângeau şi asupra succesorilor, fiii lui Iancu Costin: Alexandru, Miron şi Potomir intrară şi ei în societatea privilegiată a nobililor poloni[1]).

[1]) Cf. P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin.* Bucureşti, 1925, p. 107.

www.dacoromanica.ro

Astfel Miron, soarta căruia ne interesează aci mai de aproape, ajunge din fragedă vârstă a copilăriei în contact cu fiii nobililor poloni, studiind împreună cu ei în colegiul iezuit din Bar (Podolia), unde învățământul era îndrumat spre o cunoștință cât mai temeinică a limbei latine. Intre elevii acestui colegiu e amintit Miron Costin la 1647, deci în vârsta de 14 ani, iar cu 4 ani mai târziu, la 1651, era în oastea polonă.

Tatăl său, prigonit de Vasilie Lupu, neîndrăznind să se mai întoarcă în Moldova, își sfârși zilele în pribegie prin Polonia. Fiii săi Alexandru și Miron se întorc însă spre sfârșitul domniei lui Lupu, care știind să prețuiască buna pregătire și destoinicia celui din urmă, îl trimite în misiune diplomatică la castelanul Cameniței Petru Potocki, să-i ceară ajutor, și îi încredințează postul de pârcălab al Hotinului[1]), în care demnitate putea fi util pentru întreținerea legăturilor dintre Moldova și Polonia. Dar nu numai prin legăturile cu Polonii era în stare Miron să servească interesele Moldovei, ci și prin cele cu Turcii. La 1672, după căderea cetății Camenița, poftind vizirul turcesc să i se trimeată pentru tratative „un boier care-i mai de treabă", Ștefan Petriceicu Vodă socoti că „din toți boerii țărei mai de treabă la voroavă" nu este altul decât Miron Costin. Pe el l-a trimis deci în cortul vizirului. In cronica lui Neculce e redată plastic convorbirea înțeleptului Moldovean cu vizirul turcesc. La întrebarea acestuia, dacă se bucură Moldovenii că Turcii au cucerit Camenița, Miron a răspuns „că se teme a spune drept". Vizirul zimbind l-a îndemnat să grăiască fără nici o teamă. Incurajat astfel, Miron Costin a mărturisit: „Suntem noi Moldovenii bucuroși să se lățească împărăția în toate părțile cât de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească". Atunci vizirul a râs și i-a zis: „drept ai grăit"[2]).

---

[1]) Și mai târziu, la 1665 în 4 Ianuarie îl găsim pe Miron Costin semnând un hrisov al lui Eustratie Dabija, ca martor în calitate de pârcălab al *Hotinului;* cf. Teodor Bălan, *Documente bucovinene.* Cernăuți, 1935, p. 54.

[2]) Cronica lui Ioan Neculce, ed. Al. Procopovici, Craiova, 1932, p. 34.

www.dacoromanica.ro

Dar în anul următor, când Petriceicu Vodă la Hotin trecuse în tabăra Polonilor, punându-şi toată încrederea într'o apropiată şi definitivă izbândă a lor asupra Turcilor, Miron Costin, mai prevăzător — oricât de filopolon era în sentimentele sale — nu a putut fi înduplecat să-l urmeze, ci a răspuns cu hotărîre: „Ori să fie voia Măriei tale, ori să nu fie, noi nu vom lăsa casele, să le iee Tătarii". Şi s'a închinat şi a zis: „Să fii Măria ta sănătos" şi a ieşit afară. Şi aşa toţi boerii şi căpitanii au purces, cela după cela, pe rând a se închinare şi au ieşit afară. Şi cum au ieşit afară, au început a încălecare pe cai şi au purces cu toţii în gios. Iară Petriceicu Vodă au rămas numai singur, numai cu Hăbăşescul hatmanul şi cu casa lui. Şi au început a plângere şi a blăstămare pe Miron şi pe alţii şi a zicere, la ce l-au adus"[1]).

Luând în căsătorie pe Ilina, fiica lui Ioan Movilă şi nepoata lui Isac Balica, a cărui soţie Anastasia era soră cu Grigore Ureche vornicul, în felul acesta ajunse Miron Costin în raporturi de înrudire cu familia celui ce îl precedase în pasiunea de a se îndeletnici cu cercetarea trecutului Moldovei.

Cu rivalul şi urmaşul lui Vasilie Lupu, cu Gheorghe Ştefan trăia Miron Costin în bune relaţiuni familiare, fiindu-i acesta naş. Cariera lui politică s'a putut desfăşura deci în condiţiuni prielnice atât în timpul celor 4 ani de domnie a lui Gheorghe Ştefan, cât şi mai târziu, urcând până la înaltele trepte de mare vornic al ţării de jos şi mare logofăt în timpul lui Gheorghe Duca.

Fiul lui Miron, Nicolae Costin, se căsători cu una din fiicele lui Duca Vodă. Pe acesta îl urmă Miron Costin şi în faimoasa expediţie dela 1683 sub zidurile Vienei, unde s'a petrecut o scenă cu urmări nefaste, mai târziu, pentru Costineşti. Prezentându-se înaintea lui Duca Vodă, Constantin Cantemir şi cerând voie să se întoarcă în Moldova, să-şi apere avutul primejduit de năvălirea Cazacilor, după ce i s'a dat această permisiune şi a fost

1) Ibidem, p. 64.

www.dacoromanica.ro

admis la sărutatul mânii, Miron Costin a rostit o cuvântare spunând, că vede cu uimire pe unii (între care era şi Cantemir) părăsindu-şi Domnul în clipe grele. Aceasta o fac probabil în speranţa că nici Domnul, nici cei ataşaţi lui nu se vor mai întoarce în patrie şi, pierind aci, ei vor rămânea singuri stăpânitori ai moşiilor celor căzuţi departe de ţară. Atitudinea aceasta, ostilă lui Constantin Cantemir, nu uită fiul Dimitrie s'o însemneze mai târziu în biografia tatălui său[1]).

Intorcându-se dela Viena, Miron Costin a poposit împreună cu Duca Vodă în Alba-Iulia, la curtea principelui Mihail Apafi, care a înţeles a-i ospăta din belşug, cum arată Neculce scriind: „şi-au făcut Craiul masă frumoasă Ducăi-Vodă şi l-au cinstit tare. Şi au giucat amândoi şi cu toţi boerii"[2]). Dar jocul şi veselia dela curtea lui Apafi urma să se întoarcă repede în jale şi suferinţă. In capitala Moldovei n'au putut ajunge, fiind ocupată de Petriceicu Vodă, care îndată ce prinse veste de biruinţa protectorului său Ioan Sobieschi sub zidurile Vienei, năvăli cu trupe polone în Moldova, să-şi reia tronul. După ce a sosit la Iaşi, trupe de Poloni şi de Cazaci s'au răspândit prin ţară prădând.

Boierii l-au părăsit pe Duca Vodă trecând în Muntenia, unde le pribegiseră familiile. Numai Buhuş hătmanul, Constantin postelnicul Ciobanul şi Miron Costin logofătul au rămas cu Duca. Dar văzând că nu e chip a străbate spre Iaşi, s'au oprit la Domneşti. Când au simţit că se apropie Polonii, Buhuş sfătuia pe Duca să se coboare la Focşani, unde îl aştepta Doamna Anastasia, întoarsă din pribegie dela Brăila. Miron era însă de altă părere sfătuindu-l „să nu se clintească nicăiri din Domneşti, că acei ce vin sânt nişte tâlhari". Spre a-şi întări sfatul, adause aceste cuvinte patetice: „Ce putere au ei să vie asupra Măriei Tale? Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moşilor şi strămoşilor noştri"[3]).

---

1) D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemir*, ed. Acad. Rom., p. 29—30.
2) Cronica lui *Ioan Neculce*, ed. cit., p. 91.
3) Ibidem, p. 95.

www.dacoromanica.ro

Cuvintele sunau frumos, dar efectul lor a fost fatal. In ziua de Crăciun, tocmai când se aflau la masă în Domneşti, Polonii năvălind asupra lor, i-au prins şi „desbrăcându-i, i-au lăsat cu pieile goale"[1]). In drum spre Polonia, la un sat aproape de Suceava, cerând Duca Vodă puţintel lapte, primi răspunsul drastic al unei femei din popor: „n'avem lapte, să-ţi dăm, că au mâncat Duca Vodă vacile din ţară, de l-ar mânca viermii iadului cei neadormiţi". Duca Vodă auzind aceste cuvinte — dupăcum scrie Ioan Neculce[2]) — „a început a suspinare şi a plângere cu amar. Că el se ţinea şi vorovea în casa lui şi se ispitea să fie Craiu în Ţara Ungurească şi un fecior al lui în Ţara Moldovii Domn şi alt fecior Domn în Ţara Muntenească şi ginere-său hătman în Ucraina. Că el îşi ţinea lucrul pre sus: curtea lui, masa lui, cheltuiala lui ca un craiu ţinea. Şi când ieşia afară în norod, tot posomorât căuta, ca să ieie oamenii de frică".

Dar cu cât erau aspiraţiile lui mai mari, cu atât i-a fost mai anevoie de suportat suferinţa în prinsoarea polonă. Blestemul Moldovei, exprimat prin cuvintele femeii necăjite, n'a întârziat a se descărca asupra lui, accelerându-i sfârşitul zilelor, în ţară străină, departe de ai săi.

Pe Miron Costin l-a ocrotit însă norocul mai bine, în această împrejurare. Aflându-se în ceata năvălitorilor un prietin polon l-a recunoscut şi, luându-l sub protecţia sa, l-a cruţat de jaful şi de batjocurile, cărora au rămas expuşi ceilalţi tovarăşi de suferinţă, desbrăcaţi împreună cu jupânesele lor de „toate hainele şi odoarele podobite, în ziua de Crăciun"[3]). Ajuns în Polonia, fu ocrotit de însuşi regele Ioan Sobieschi, pe care îl cunoştea personal din primăvara anului 1674. Atunci fusese trimis de Dumitraşcu Vodă Cantacuzino în misiune diplomatică în Polonia şi, trecând prin Transilvania şi Maramureş, fu primit de hatmanul

---

1) Ibidem, p. 98.

2) Ibidem, p. 99.

3) Cf. Letopiseţul Ţării Moldovei de Nicolae Costin. Kog. ed. II, vol. II, p. 31.

www.dacoromanica.ro

Sobieschi, pe care-l rugă să retragă oştile polone dela Hotin, Neamţ şi Iaşi. Acum, cu zece ani mai târziu, îi prindea bine această cunoştinţă veche. In temeiul ei, dar probabil şi în urma stăruinţei lui Ştefan Petriceicu, Miron Costin fu găzduit la Daşow, lângă Stryi, şi tratat în mod corăspunzător cu situaţia sa socială într'o casă de vânătoare a regelui Sobieschi, căruia îi dedică în Iulie 1684 o „istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească" motivându-şi această scriere într'o precuvântare de următorul cuprins:

„Mă ruşinez de muza mea sarmată în faţa Majestăţii voastre regale prea senine şi neînvinse, Domnul meu cel milostiv, nu pentrucă muza n'ar fi la înălţimea celor mai înalte subiecte şi a geniului celui mai adânc, dar din pricina neîndemânării mele în această limbă... Neîndemânarea mea în această limbă vine din rara întrebuinţare a polonei de către mine de zeci de ani încoace. Dar precum Dumnezeu în cer, ai cărui locţiitori aci pe pământ sunt monarhii, primeşte atât oraţia întinsă şi aleasă a oratorilor mari şi sfinţi, cât şi un kirie eleison spus cu suflet curat de orice om simplu, aşa şi Măria Ta, Domnul meu cel milostiv şi binefăcător, binevoieşte cu milă domnească să primeşti cu îngăduinţă sub umbra numelui tău celui mare, care se întinde cât lumea aceasta întreagă, o scurtă istorie în stil neîndemânatec despre o ţară mică".

„Am fost îndemnat să mă apuc de acest lucru mai întâiu de geniul prea înalt al Măriei Tale, Domnul meu cel milostiv şi binefăcător, care cauţi să afli atât despre ţările mari şi întinse, cât şi, nu mai puţin, despre cele mai mici. Al doilea îndemn mi-a venit din faptul că istoricii vestiţi din ţările Măriei Tale, binefăcătorul meu, descriind istoria preaslăvitului Regat al Măriei Tale, pomenesc ceva şi despre ţara Moldovei şi menţionează că poporul român se trage din Italia. Ei au tăcut însă ori n'au ştiut nimic asupra vremii, când s'a aşezat la Nistru, la Dunăre şi la Marea Neagră. In această privinţă trebue să ne mirăm mai mult de istoricii unguri, cari ştiu de coloniile lui Traian şi au scris

www.dacoromanica.ro

despre ele. Ei nu se mulţumesc numai să spună că poporul moldovean, muntean şi Românii cari sunt la dânşii în ţară, sunt aduşi în aceste părţi, din Italia de Traian, dar chiar se împotrivesc acelora cari scriseseră astfel despre acest popor. Totuşi ei înşişi mărturisesc că nu ştiu, când s'a aşezat acest popor la Nistru şi la Dunăre"[1]). Scriind un capitol „despre a doua descălecare a Moldovei şi Munteniei după alungarea Tătarilor", spune Costin: „De acum vor fi de o parte Moldovenii, de alta Muntenii şi s'a arătat mai sus de unde vin aceste numiri. In această de a doua descălecare cele două ţări şi-au schimbat numele de Rumâni, dar trăgându-şi originea dela Roma, nu pierdură cu totul acest nume. Rumân înseamnă *Romanus* şi unul când întreabă pe celălalt despre limbă zice până în ziua de azi: *ştii rumâneşte?* ceace e aproape *scis romanice?* nu zice *„moldoveneşte"?* Şi numai acei cari au trecut în aceste două ţări, şi-au schimbat numele în Muntean şi Moldovean, dar cei rămaşi pe loc în Ardeal au păstrat neschimbat numele cel vechiu şi se numesc şi azi Rumâni, iar Ungurii îi numesc Olahi, care nume vine dela Wlochy (Italia) ... Şi până azi ei sunt mult mai numeroşi ca Ungurii, începând din Bacica Sârbilor timişoreni, peste tot Murăşul, în Haţeg, în jurul Bălgradului (capitala principilor Ardealului), Ţara Oltului şi în tot Maramurăşul; aşa de tare s'a înmulţit poporul, ca şi cum n'ar fi descălecat nici unul din Maramureş şi dela Olt. Şi azi Maramureşenii au o limbă mult mai frumoasă şi mai apropiată de cea italiană, ei nu sunt supuşi nimănui, liberi, nu slujesc până azi nici unui stăpân, numai când merge şi principele în persoană, încalecă şi ei la războiu şi ţin pe cheltuiala lor garnizoana cetăţii Hust. Au privilegii deosebite şi sunt până azi neîntrecuţi în treburile ostăşeşti"[2]).

Exilul polon al lui Miron Costin a durat până la sfârşitul

[1]) Dedicaţia e semnată la Daşov, în casa de vânătoare regală. Anul 1684 luna Iulie de *Miron Costin mare logoţăt al Ţării Moldovei;* cf. P. P. Panaitescu, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească.* An. Ac. Rom., Bucureşti, 1929, p. 85—89.

[2]) Ibidem, p. 72—73.

www.dacoromanica.ro

anului 1685[1]), când i-a permis Constantin Vodă Cantemir să se întoarcă în Moldova, aruncând ori prefăcându-se că aruncă vălul uitării asupra ostilităţilor din trecut. S'a învoit chiar să-l aşeze într'o slujbă înaltă, dar ca să nu fie prea aproape de Poloni, cari îl supărau prin repetatele lor încercări de penetraţiune în cuprinsul Moldovei, l-a numit pe Miron Costin staroste de Putna. Legăturile acestuia cu vechii lui prietini din Polonia au continuat; el începuse a fi socotit chiar ca şeful partidului filopolon în Moldova. Se pusese în circulaţie svonul, că ar fi avut veleităţi de domnie.

Pentru Constantin Cantemir, care-şi sprijinea domnia pe Turci, orientarea politică filopolonă a Costineştilor, evident că era foarte suspectă. Ostilitatea o mai sporea şi atitudinea vornicului Velicico, fratele lui Miron Costin. Despre Velicico scrie Neculce că adeseori se „sfădea tare" cu Cantemir Vodă şi cu vistiernicul acestuia, cu Iordache Rusăt. „Îi zicea lui Cantemir Vodă la masă: Mai des cu păharele Măria Ta şi mai rar cu orânduielile, că birul Ţării este iertat dela Poartă. Şi-i vra să-ţi dai Măria Ta samă odată şi nu-i putea"[2]). Despre această atitudine a Costineştilor faţă de Constantin Cantemir scrie Radu Rosetti în *Amintirile* sale (vol. I, pag. 7): „Când ziceau Miron şi Velicico Costin lui Cantemir: „mai des cu păharele, Măria Ta, şi mai rar cu orânduielile", suntem în drept a nu atribui acest sfat *numai* durerii de ţară, căci sub Duca Vodă, cel mai lacom şi cel mai crud dintre toţi Domnii greci, orânduielile asupritoare erau neasemănat mai dese şi mai grele decât sub blajinul Cantemir, totuş Miron Costin — în slujbă tare, mare şi în măsură de a vorbi Domnului cu greutate, — tăcea mulcom şi cumpăra sate după sate".

Se pusese la cale un complot boieresc cu intenţia de a cere

---

1) Cf. I. Moga, *Rivalitatea polonă-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul secolului XVII.* Cluj, 1933, p. 138.

2) Cronica lui Neculce, p. 126.

www.dacoromanica.ro

ajutor lui Constantin Brâncoveanu şi cheltueală de drum, să meargă câţiva inşi la Constantinopol cu pâri contra lui Cantemir, cerând înlocuirea lui cu Velicico. Dar Ilie Ţifăscul („Frige vacă") a tradat complotul boierilor, a căror supărare o explică Neculce prin faptul că la Curtea domnească erau „boeraşi tot feciori de mojici", ridicaţi de Cantemir din familii de rând, dintre Codreni şi Gălăţeni. „Şi zicea Cantemir Vodă, că domnul face neamurile, domnul le stânge"[1]).

La sfatul şi stăruinţa Cupăreştilor, bătu Cantemir cu buzduganul pe vornicul Velicico şi-l aruncă la închisoare, de unde l-a scos noaptea şi i-a tăiat capul. La îndemnul aceloraşi intriganţi trimise apoi pe Macri, vătavul păhărniceilor, după Miron Costin, care se afla tocmai la înmormântarea soţiei sale în satul Bărboşi, în apropierea Romanului. I s'a dat sfatul să fugă spre Neamţul, dar el ştiindu-se drept şi nevinovat, n'a voit să-l urmeze. „Gândea că l-or duce la Iaşi şi se va îndrepta". Dar s'a înşelat. A fost dus la Roman, unde i s'a tăiat capul, cu toate că mult se rugase lui Macri „să-l ducă până la Iaşi, iară Macri, ca un om rău şi de nimică, nu i-au fost milă de sufletul stăpânu-său. Şi si'au grăbit de l-au omorât. Că de l-ar fi dus în Iaşi, poate s'ar fi îndreptat şi n'ar fi perit"[2]).

Astfel ne înfăţişează cronicarul Neculce împrejurările în cari a căzut Miron Costin, la vârsta de 58 de ani, victimă fiorosului asasinat politic, pus la cale de neastâmpăraţii intriganţi din preajma lui Constantin Vodă Cantemir (1691). A pierit deci, fără nici o vină, întrucât despre el nu s'a putut dovedi, că ar fi participat la complot ca fratele său Velicico. Dar Cupăreştii, temându-se de vre-o răzbunare din partea lui Miron Costin, după uciderea fratelui său, au îndemnat pe Cantemir să-l ucidă şi pe el, fapt pentru care bătrânul Domn al Moldovei a avut mai târziu grele remuşcări sufleteşti.

---

1) Ibidem, p. 136.
2) Ibidem, p. 138.

www.dacoromanica.ro

II.

In ce privește activitatea literară a lui Miron Costin, e de menționat că n'a scris numai versuri polone de cuprins istoric, ci și versuri românești de cuprins religios-filosofic, cum sunt cele din poemul „Viața lumii", în cari se găsesc pe lângă reminiscențele biblice, foarte frecvente în scrisul lui Miron Costin, și accente de vădită proveniență clasică, horațiană.

Astfel citind versurile lui Miron Costin:

„Trec zile ca umbra, ca umbra de vară,
Cele ce trec, nu mai vin, nici se întorc iară.
Trece vacul desfrânat, trec anii cu roată,
Fug vremile ca umbra și nici o poartă
A le opri nu poate, trec tot prăvălite
Lucrurile lumii, și mai mult cumplite, —

gândul aleargă, fără să vrea, spre cunoscuta odă a lui Horațiu: „Eheu, fugaces labuntur anni"...

Dar principala lui activitate literară o găsim în proza istorică, pe care a știut s'o ridice în desvoltarea scrisului românesc la înălțimi neatinse până la dânsul. In ordine cronologică a scris:

1. Letopisețul Țării Moldovei dela Aron Vodă (între anii 1675—1677). 2. Cronica polonă (între 1676—1685) dedicată lui Marcu Matczynski. 3. Poema polonă (la 1684), dedicată regelui Ioan Sobieschi, și monografia istorică neterminată: De neamul Moldovenilor (între 1686—1691). Letopisețul Moldovei s'a păstrat și în traducere latină: „Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone Principe", traducere descoperită de Eugen Barwinski, bibliotecarul Universității din Lemberg, care a și publicat-o în ediția Comisiunii istorice a României la București în 1912, recunoscând în prefață, că Miron Costin este cel dintâi istoric modern al Moldovei[1]), că diferă mult de istoricii medievali, cari

1) Primus rerum Moldavicarum scriptor, ut nunc voci subicitur notio.

www.dacoromanica.ro

au scris anale, fiind deplin conştient, ce este şi cum trebue să fie istoria, ce trebue să numim izvor istoric şi care este autoritatea lui[1]).

* * *

In monografia „De neamul Moldovenilor" cercetează Miron Costin problema dificilă a originii Românilor, subliniind stăruitor atât ideea unităţii naţionale cât şi aceea a descendenţii romane şi a purităţii sângelui, în care nu admitea nici un amestec de al Dacilor autohtoni. „Lăcuitorii ţării noastre Moldovei şi ţării Munteneşti şi Românii din ţările ungureşti tot un neam şi odată descălecaţi sânt" ştiut fiind că „Traian împărat pre aicea au venit şi au încunjurat această parte de lume, cum s'au pomenit, şi el au descălecat neamul, seminţia, limba, care trăeşte până acum în Moldova, în Ţara Muntenească şi cât norod este în Ardeal cu acest nume Român". Despre Daci credea Miron Costin că, îndată ce a pierit regele lor Decebal „tot neamul Dacilor a purces în risipă de pe aceste ţări... Câtă ţară au şi rămas pre loc, prostime, ţărani, toată o au scos Traian de pre aceste locuri peste munţii, cari despart Ţara Ungurească despre noi"[2]). Dând o entusiastă descriere a Italiei, despre care va fi auzit adeseori aprecierile elogioase ale foştilor săi profesori iezuiţi dela colegiul din Bar, o numeşte „scaunul şi cuibul a toată dăscălia şi învăţătura, cum era într'o vreme Atena la Greci, acum Padova din Italia". Apoi exclamă satisfăcut: „Caută-te dară acum, cetitorule, ca într'o oglindă şi te priveşte, de unde eşti, lăpădând dela tine toate celelalte basme câte unii au însemnat de tine de neştiinţă rătăciţi, alţii de zavistie, care din lume între neamuri n'au lipsit niciodată, alţii din buiguite scripturi şi deşerte. Iară nu numai numele acesta, precum ai înţeles că este tot unul la toate ţările şi al tău şi al Italiei, ci şi dintr'al-

---

1) Plane sibi conscius est, quid sit historia qualisque esse debeat, quid fons historiae appellandum sit quaque sit eius auctoritas. Mironis Costini, *Chronicon Terrae Moldavicae*, ed. Barwinski, p. XXIII.

2) *De Neamul Moldovenilor*, ed. C. Giurescu, p. 30—31.

www.dacoromanica.ro

tele te vei cunoaşte: obiceiuri, hire, graiul şi până astăzi, că eşti drept Vloh adecă Italian şi Râmlean"[1]).

Scopul acestei scrieri a fost să combată afirmaţiunile greşite ale interpolatorilor lui Ureche: Simion dascălul şi Misail călugărul, după cum mărturiseşte, însuş că ocările lor „nu puţină îndemnare i-au fost". S'a gândit însă şi la istoricii străini, căutând să aducă argumente convingătoare şi pentru ei. Cu sinceritate mărturiseşte, că şi-a dat silinţa să scrie astfel, încât să nu-i fie „grijă de ar cădea această carte ori pre a cui mână, şi din streini, cari de amănuntul cearcă smintelile istoricilor[2]).

Cartea, scrisă la bătrâneţă, când autorul era strâmtorat şi de timp şi de vrăjmăşiile politice, cari urmau să-i curme în curând firul vieţii a rămas neterminată.

* * *

Cea mai serioasă scriere istorică a lui Miron Costin este Letopiseţul Moldovei, continuând povestirea dela Aron Vodă, de unde rămăsese întreruptă a vornicului Grigore Ureche. Din cuprinsul acestui Letopiseţ, care mai ales în partea a doua este ţinut în ton de memorii, putem cunoaşte mai amănunţit concepţia istorică, religioasă-filosofică şi politică a lui Miron Costin, obiectivitatea şi iubirea lui de adevăr, felul cum înţelegea să utilizeze izvoarele şi să înfăţişeze evenimentele sau personalităţile mai de seamă, izbutind adeseori să eternizeze icoana lor sufletească prin cuvinte simple, dar expresive.

III.

Concepţia istorică a lui Miron Costin este cea obicinuită la umaniştii din epoca renaşterii, concepţie împrumutată dela scriitorii clasici din antichitate. Indeosebi doi dintre clasicii latini au lămurit rostul istoriei prin definiţii, larg răspândite din tim-

1) Ibidem, p. 13—14.
2) Ibidem, p. 7.

www.dacoromanica.ro

pul renaşterii până în zilele noastre, încât ele au ajuns a fi îndeobşte cunoscute. Una este a lui Salustius care pretindea ca faptele mari ale înaintaşilor să le înfăţişeze istoria astfel, încât să poată servi drept lumină călăuzitoare pentru urmaşi *(posteris lumen esto)*. Iar cealaltă e de provenienţă ciceroniană. Celebrul orator roman preciza că istoria este îndrumătoarea vieţii şi făclia adevărului *(magistra vitae et lux veritatis)*.

Ca fost elev al colegiului latinesc din Bar, Miron Costin va fi cunoscut aceste definiţii clasice, pe cari profesorii lui italieni şi poloni le vor fi repetat adeseori în lecţiunile lor.

Spirit comprehensiv şi cu pronunţate porniri spre independenţă în cugetare, ca şi în felul de a se exprima, când i se iveşte ocazia să-şi spună părerea cu privire la rostul istoriei, Miron Costin mărturiseşte adevărul cuprins în cele două definiţii clasice, dar nu reproduce în mod slugarnic cuvintele latineşti auzite sau cetite, desigur, adeseori în cursul studiilor sale din Polonia. Ci în graiu neaoş moldovenesc şi într'o formă personală ţine să arate concepţia sa istorică scriind că „letopiseţele nu sunt numai să le cetească omul să ştie ce a fost în vremile trecute, ci mai mult să fie de învăţătură, *ce este bine* şi *ce este rău* şi de ce să se ferească şi ce va urma fiecine".

Cunoştinţa binelui şi a răului, îndemnul de a-l urma pe cel dintâi şi de a se feri de cel din urmă — iată sâmburele concepţiei istorice a talentatului Moldovean. Nu este concepţia strict ştiinţifică a zilelor noastre, care impune istoriei obligaţia limitată de a reînvia trecutul prin descoperirea adevărului, fără a-i mai spori această grea sarcină şi prin rolul de a ţine scaun de judecată asupra faptelor din trecut sau de a căuta în cuprinsul lor îndemnuri pentru prezent şi pentru viitor. Dar e o concepţie utilitaristă îndeobşte admisă şi în timpul de faţă de către toţi ceice, îndeletnicindu-se cu studii istorice, nu vor să piardă din vedere, alături de scopul pur ştiinţific, nici pe cel educativ, o concepţie pe care la sfârşitul veacului XVIII o exprimase aproape la fel vestitul istoric elveţian Johann von Müller din Schaffhausen,

www.dacoromanica.ro

care a dat istoriei definiția că este *pomul cunoștinții binelui și a răului.* De câtă reputație se bucura acest istoric, arată inscripția de pe statuia lui, în care se spune că ceeace a fost Thukydides pentru Grecia și Tacitus pentru Roma, a fost Müller pentru patria sa. Celor ce au înălțat în amintirea lui Miron Costin monumentul din Iași, nu le-a trecut însă prin gând să facă vre-o asemănare între el și Thukydides, nici între el și Tacitus.

Polonul Barwinski arăta, cu drept cuvânt, în studiul introductiv la *Chronicon Terrae Moldavicae,* că Miron Costin își putea da seama de rostul și de autoritatea izvoarelor istorice, pe cari a înțeles să le utilizeze cu prudență și discernământ, afară de unele cazuri, când a acceptat prea repede opinia necontrolată îndeajuns a vreunui contemporan, cum s'a întâmplat de ex. să creadă ceeace scrisese Laurențiu Toppeltin din Mediaș, despre Sașii din Transilvania, că ar fi urmași ai Dacilor. Pentru scrierea *De neamul Moldovenilor,* ca și pentru partea mai veche a Letopisețului său a avut la îndemână izvoare istorice indigene și străine, din cari și-a cules cu osârdie informațiile mărturisind însuși că numai „Dumnezeu știe, cu ce dragoste era pururea la istorie" în tot cursul vieții lui, până la bătrâneță. Celor ce îl întrebau, cum se vor putea ști „istoriile adevărate de atâtea veacuri?" — le răspundea: „lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minții omenești: *scrisoarea,* dintru care, dacă va nevoi omul, cele trecute cu multe vremi, le va putea ști și oblici". Despre *scrisoare* spunea că este *„un lucru vecinic".* De aceea mărturisea, că s'a silit să scrie documentat, încât „să nu-i fie grijă" nici de „streini cari deamănuntul cearcă smintelile istoricilor" și să poată oricând răspunde pentru scrisul său.

Nu-i lipsea deci sentimentul responsabilității morale pentru cuvântul transmis, prin scrisoare, posterității. Dimpotrivă era stăpânit în deplină măsură de acest sentiment, încât i se părea că, lămurind în scrierile sale trecutul neamului, îndeplinește un oficiu sacerdotal în slujba adevărului și „sub specie aeternitatis".

Dar, dacă era atât de mare evlavia lui pentru cuvântul scris,

www.dacoromanica.ro

nu desconsidera Miron Costin nici valoarea tradiţiei orale, ci credea în puterea ei dăinuitoare peste veacuri şi apela uneori la informaţiile, ce-i putea oferi pentru opera sa istorică. Vorbind despre neamul Cantacuzinilor, îşi mărturisea astfel părerea: „şi *fără scrisoarea mea* crez că va trăi numele lor în veci în ţara aceasta, de pomenirea oamenilor, din om în om".

Admitea deci o dăinuire vecinică şi pentru tradiţia orală, în stare a se perpetua din generaţie în generaţie, chiar fără ajutorul scrisorii.

Dar, când făcea apel la această tradiţie orală ca la un izvor istoric, era destul de prudent, cum arată în cap. II al Letopiseţului, în care înfăţişează uciderea lui Mihai Viteazul astfel: „Spun oamenii bătrâni de pe acele vremi, cum să fie ajuns cu daruri Ieremia Vodă (Movilă) la Basta Giorgi, pentru ca să omoare pe Mihai Vodă; care lucru *poate să hie,* că ce nu lucrează în lume avuţia! Banii răscolesc în lume împărăţiile şi mari cetăţi surpă, cum zice un cuvânt leşesc: sula de aur zidul pătrunde... Şi, aşa s'au plătit lui Mihai Vodă, pentru slujbele ce au făcut Nemţilor"... Aşa dar, ceeace a auzit din oameni bătrâni, Miron Costin evită să accepte numai decât ca adevăr istoric, mulţumindu-se a scrie în Letopiseţul său, că s'ar fi putut întâmpla şi aşa cum spune tradiţia din bătrâni, dar iubirea lui de adevăr îl îndemna să nu dea crezământ necondiţionat, câtă vreme nu va putea fi ştirea aceasta verificată şi prin alte dovezi.

Când se apropia cu povestirea de evenimentele timpului său, Miron Costin credea că i se uşurează sarcina, fără a-şi da seama, că a scrie istorie contemporană este adeseori mai dificil şi mai primejdios decât a te adânci în cercetarea trecutului îndepărtat. Firește, nu pierdea din vedere datoria istoricului de a se informa cât mai exact, ca să poată rămânea în limitele adevărului şi când era vorba de înfăţişarea evenimentelor şi personalităţilor contemporane. Proceda cu metodă scrupuloasă, după cum arată mărturisirea, ce o face povestind despre domnia lui

www.dacoromanica.ro

Gheorghe Ştefan: „Din cinci simţiri ce are omul, anume: vederea, auzirea, mirosirea, gustul şi pipăitul, mai adevărată este vederea; că prin auz, câte aude omul, nu se poate aşeza deplin cu gândul, este aşa ce se aude au nu este, căci nu toate sunt adevărate, câte vin prin auzul nostru... Iară vederea însăş dă toate aşezate în adevăr gândului nostru, şi ce se vede cu ochii, nu încape să fie îndoială în cunoştinţă. Aşa şi nouă, iubite cetitorule, cu mult mai lesne a scriere de aceste vremi, în cari mai la toate ne-am prilejit singuri"... Era în drept să facă această mărturisire, întrucât demnităţile politice-administrative, ce-i fuseseră încredinţate, legăturile familiare, ce le-a avut prin părinţii săi ori prin sine însuş cu domnitori ca Miron Vodă Barnovschi, ca Gheorghe Ştefan şi ca Gheorghe Duca, apoi misiunile diplomatice, în care fusese adeseori trimis fie la Poloni, fie la Turci — toate erau de natură de a-i da putinţa, să fie repede şi exact informat asupra felului, cum s'au desfăşurat evenimentele timpului său.

Avea însă Miron Costin idee destul de clară şi despre imperfecţiunea firii omeneşti, stăpânită adeseori de patimi, subjugată de simpatii sau antipatii, cari pot îngrămădi serioase obstacole înaintea istoricului, obligat a respecta cât mai deplin postulatul obiectivităţii şi al imparţialităţii. Celor ce scriu memorii, cum sunt ultimele capitole din Letopiseţul lui Miron Costin, adevărat că anevoe li s'ar putea cere măsura de obiectivitate, pe care vestitul Leopold Ranke o formulase în cuvintele: „sich selbst auslöschen (a se stânge pe sine, a face cu totul abstracţie de propria sa personalitate).

Fără a fi avut cunoştinţă de formularea postumă a acestei cerinţe esenţiale a istoriografiei, Miron Costin înţelegea totuş, cât de multă pagubă poate pricinui istoriei lipsa de obiectvitate, pe care el o numia *„făţărie"*. Când ajungea în firul povestirii evenimentelor contemporane să înfăţişeze lupta lui Gheorghe Ştefan pentru răsturnarea fostului său stăpân Vasilie Lupu, situaţia lui Miron Costin era delicată, întrucât simpatiza pe cel dintâi, care-i

www.dacoromanica.ro

fusese naş la cununie, iar despre cel din urmă păstra amintirile triste ale prigonirii părinţilor săi cari, aderenţi ai Movileştilor, la începutul domniei lui Lupu fură nevoiţi a se refugia în Polonia, pribegind printre străini până la sfârşitul vieţii.

Miron Costin izbuteşte totuşi a se ridica deasupra oricărei simpatii şi antipatii, ca să se poată apropia, prin obiectivitate, de lumina adevărului istoric. Sunt remarcabile prin sinceritatea lor cuvintele, în cari a ştiut da expresiune viguroasă acestei biruinţe sufleteşti: „Nimica nu strică credinţa aşa celor ce scriu letopiseţele ca făţăria, când veghe voia (ţine partea) unuia şi pogoară lucrul cu hulă altuia. Noi, măcar că am fi datori cu pomenire lăudată mai mult de Ştefan Vodă, dela care multă milă am avut, decât lui Vasile Vodă, dela care multă urgie părinţii noştri au petrecut, iară dreptatea socotind, nu pociu scrie într'alt chip. Deci, din hărnicia domnilor, departe, mai în frunte Vasilie Vodă; că s'au aflat pururea în fruntea oştii sale, învăţând singur, mutând steagurile şi îndemnând; iară Ştefan Vodă în oastea sa n'a fost, ci au stătut departe de oaste înapoi. Iară numărul oştii şi firea, şi cu acelea tot era Vasilie Vodă mai tare, că şi mai buni oşteni şi mai mulţi călăreţi la Vasilie Vodă, însă toţi îndoiţi de firea neamului lacomă de înnoituri".

IV.

Nefiind simplu cronicar, Miron Costin nu se mulţumea numai cu înregistrarea seacă a evenimentelor într'o ordine cronologică, mai mult sau mai puţin îngrijită, nici cu gruparea lor în capitole aşezate după seria principiilor, cari s'au perândat la tronul Moldovei. Ci mintea lui iscoditoare căuta să pătrundă dincolo de ţesătura concretă, de învelişul real al faptelor trecătoare, spre a cunoaşte nu numai legăturile lor cauzale, ci însuşi sâmburele din miezul căruia se înalţă întregul proces istoric, ca stejarul dintr'o ghindă, însaş puterea interioară, nevăzută care determină faptele omeneşti, individuale sau colective, în tot cursul desfăşurării lor.

www.dacoromanica.ro

El avea deci şi o *concepţie religioasă-filosofică*, prin prisma căreia vedea şi se silea să tălmăcească faptele istorice. Urmele acestei concepţii le găsim la tot pasul, presărate în scrisul lui Miron Costin, cu iscusinţă şi cu farmec arhaic, în numeroase reflexiuni de ordin religios şi filosofic. Din ele rezultă că întreagă desfăşurarea vieţii istorice nu este decât împlinirea, exteriorizarea voinţei divine prin fapte cari toate „din orânduirea lui Dumnezeu a fire se cred", căci oricâtă „nevoinţă pune omul, sorocul lui Dumnezeu, cum este orânduit, a-l clătire nime nu poate; nu omul, ci Dumnezeu sfărâmă răsboaiele, precum zice Scriptura: „Gospod săcrăşai vrai".... Ascuns judeţul lui Dumnezeu toate gândurile omeneşti le strămută singur Dumnezeu peste nădejdea omenească, fereşte pe cei direpţi de primejdie... orb norocul la suiş şi lunecos de a stare pe loc, grabnic şi de sârg pornitor la pogorâş". Din astfel de judecăţi generale, precum şi din frecvente citaţiuni biblice iasă la iveală nu numai o serioasă cultură religioasă, ci şi o cugetare profund pătrunsă de principiile determinismului teologic, îmbinate cu ale determinismului istoric, exprimat aşa de plastic prin memorabilele cuvinte, luate de răposatul A. D. Xenopol drept motto la vasta sa operă de sinteză a istoriei Românilor: *„Nu sunt vremile subt cârma omului, ci bietul om sub vremi"*. Aceste cuvinte le-a scris Miron Costin în Letopiseţul său la locul, unde arată cum a fost Vasilie Vodă Lupu surpat din scaunul domniei şi cum, dacă ar fi întărit cu oşteni cetatea Hotinului, ar fi putut să resiste şi să evite eventual „risipa a toată averea lui cu casa". Dar, fiindcă istoria nu e o cimiltură chemată să descifreze adevărul din anume situaţiuni ipotetice, Miron Costin a înţeles să dea căderii „cu mare sunet" a domniei lui Lupu o explicare de perpetuă valabilitate pentru întâmplări similare din orice timp scriind: „zicem că de ar hi cutare, şi cutare ar hi într'alt chip; iară nu sânt vremile subt cârma omului, ci bietul om subt vremi că... giudeţul lui Dumnezeu spre ce trage, anevoie se mută cu sfatul omenesc". Nu lipseşte din concepţia filosofică-religioasă a lui Miron Costin

www.dacoromanica.ro

nici influenţa scriitorilor greci din antichitate, cari puneau în mişcare puterea răsbunătoarei Nemesis, îndatăce pofta de mărire umană depăşea anume limite. Astfel şi el, făcând o incursiune în epoca decadenţei polone, după moartea regelui Vladislav IV — contemporan cu Matei Basarab şi cu Vasilie Lupu — se grăbeşte a tălmăci fenomenul decadenţei citând această constatare a unui dascăl, pe care nu-l numeşte: „Ceice sunt în scara virtuţii cea mai de sus, neputând sta tot întru acea ştepene, cad foarte la mare slăbiciune" şi adăugând apoi din partea sa: „Aşa şi toate împărăţiile, când prea se suie la mare tărie, neavând loc să se mai suie sus, cad şi purced îndărăpt, cum vedem şi Crăiia Leşească".

In afară de reflexiunile filosofice şi religioase, găsim în proza istorică a lui Miron Costin numeroase locuri, cari ne dau putinţa să pătrundem în felul lui de cugetare politică. Fiind om cu rosturi politice însemnate în cârmuirea Moldovei, evident că interesul şi curiositatea lui nu se îndrepta numai spre cunoaşterea trecutului, ci şi spre înţelegerea prezentului şi a viitorului, după cum însuş mărturisea în adeseori citatele cuvinte ale predosloviei că „scriptua depărtate lucruri de ochii noştri ne învaţă, cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare".

Cugetarea lui politică era influenţată de concepţia religioasă-creştină. De aceea, povestind despre uciderea aventurierului Domn al Moldovei, Gaşpar Graţiani — pe care îl detestă, fiindcă nu cunoştea limba ţării şi nu ţinea posturile — osândeşte fără rezervă pe ucigaşi scriind: „spurcată şi groaznică faptă! Domnul, ori bun ori rău, la toate primejdiile ferit trebueşte; că oricum este, dela Dumnezeu este, precum zice Sf. Scriptură: „Nu este nici o putere, fără numai dela Dumnezeu"... Iar când ajunge cu povestirea la răscoala Moldovenilor contra lui Alexandru Iliaş, fiul lui Radu Mihnea, are de asemenea cuvinte de osândă pentru „desfrânata prostime" înţelegând să tragă numai decât şi din răscoala aceasta o învăţătură de ordin politic: „cu cale este a hire frică celor mai mici de cei mai mari; iară cursul

www.dacoromanica.ro

lumii aduce de multe ori de este grijă celui mai mare de cei mai mici. Fericiţi sunt craii, împăraţii şi domnii, cari domnesc aşa să nu le hie de cei mai mici niciodată silă! Un craiu de Englitera de câteori se îmbrăca dimineţile, de atâteaori îşi zice singur sie-şi: „Adu-ţi aminte, că a multe gloate de oameni eşti stăpân! Domnii cei buni şi direpţi *fără grije şi desfătat domnesc*, iară cei răi tot *cu sieală*"...

Ca descendent din înalta aristocraţie a Moldovei şi membru, chiar dela vârsta de 5 ani, al nobilimei privilegiate din Polonia, Miron Costin era conştient de rolul important ce revenia acestei elite sociale-politice în conducerea Statului. Nu admitea ca Domnul să poată lua vre-o măsură de ordin politic, fără a ţine seamă de opinia sfetnicilor. De aceea nu vor surprinde următoarele cuvinte, scrise în legătură cu trecerea lui Ştefan Petriceicu Vodă sub protecţia Polonilor şi din care iasă clar la iveală atitudinea lui ostilă oricărei încercări de absolutism domnesc: „Ce fac Domnii singuri din gândurile sale sau din şoapte, *rar lucru este de folos*, că încă în lume n'au născut om până astăzi ca acela, să nu-i trebuească voroavă cu sfat. Că deşi gâceşte cârmuitorul câte o treabă, încă tot să nu se încrează că a gâcit până nu se întăreşte părerea lui cu voroava şi a altor păreri... La mulţi Domni mari smintele au căzut din şoapte sau nesfătuit acum din vacul nostru... Aşa, cu şoaptele cu unii, nu cu sfat au făcut Petriceicu Vodă de au lepădat, fără de nici o nevoie, Domnia ţării şi s'a dus în Ţara Leşească, din care faptă se stânge Ţara Moldovei astăzi"...

Tot astfel osândea Miron Costin lăcomia Domnilor exclamând în legătură cu pofta lui Vasilie Lupu de a surpa domnia lui Matei Basarab: „O nesăţioasă hirea Domnilor spre lăţire şi avuţie oarbă! Zece dervişi pe un covor pot încăpea, iară doi împăraţi într'o ţară nu încap".

www.dacoromanica.ro

V.

O particularitate remarcabilă în Letopiseţul lui Miron Costin este şi felul, cum se pricepe să zugrăvească tabloul sufletesc al domnitorilor Moldovei, Munteniei şi Transilvaniei în cuvinte scurte şi pregnante. Astfel de caracterizări trebue să fi izvorît dintr'un ochiu ager, pătrunzător şi dintr'un condeiu iscusit. Radu Mihnea, Miron Vodă-Barnovschi, Gheorghe Ştefan apar zugrăviţi cu mai multă simpatie dintre Moldoveni, iar dintre Munteni: Matei Basarab, pe care îl laudă pentru bărbăţia deosebită în lupta dela Finta, unde cu toate că „a fost rănit de glonţ aproape de încheietura genunchiului... nearătându-se nimica de rană, a îndemnat oastea sa ca un deplin ostaş, încât poţi să-l asameni cu mari şi vestiţi oşteni ai lumii".

Iar dintre principii Transilvaniei, îndeosebi pe Gheorghe Rákoczy II îl înfăţişează plastic ca pe un „om tânăr, în bine şi în multă avere, sbura cu gândul în toate părţile a-şi facere ceva veste", arătând, cum în cursul praznicului dela Gherghiţa, după ce încheiase alianţă cu Gheorghe Ştefan al Moldovei şi cu Constantin Şerban al Ţării Româneşti (1655), Rákoczy şedea în fruntea mesii înghiţând „mari şi înalte gânduri, cum s'ar vedea craiu peste crai şi domn peste domni". Cu privire la urmările dezastroase, pe cari expediţia lui în Polonia le-a descărcat asupra Transilvaniei (1657) Miron Costin se mulţumeşte a cita din cartea Sasului Toppeltin dela Mediaş aceste cuvinte: „Ce au petrecut Leşii de Racoţi, să scrie Leşii, iară la ce au sosit Ardealul din aceste umblete ale lui, noi o mie de ani să plângem cu lacrimi!"

Foarte puţină atenţiune dă Miron Costin figurilor feminine, stăruind numai asupra scenei dela Drăcşani, când doamna lui Ieremia Movilă, necinstită de Skender paşa, striga desperată: „boieri, boieri, ruşinatu-m'au păgânul" şi asupra ceremoniilor dela cununia fetelor lui Vasilie Lupu: Maria cu Radzivill şi Ruxandra cu Timuş Hmilnitchi.

www.dacoromanica.ro

VI.

Cunoştinţele lui Miron Costin cu privire la istoria mai veche a Transilvaniei sunt reduse şi adeseori nesigure, cele privitoare la evenimentele timpului său apar mai lămurite şi mai amănunţite, întrucât a participat însuş la unele din ele. In volumul II al *Operelor complete* publicate de V. A. Urechia sub auspiciile Academiei Române (Bucureşti 1888) e reprodusă o cronică intitulată *Istorie de Crăiia ungurească*, cuprinzând istoria Transilvaniei din veacul XIV până în timpul domniei lui Mihail Apafi. Această cronică a fost atribuită lui Miron Costin de către copistul Ioan Cosma din veacul XVIII. Ea este însă în părţile mai vechi asemănătoare, în unele chiar identică cu cronica lui Gheorghe Brancovici, fratele Mitropolitului Sava, numai către sfârşit se apropie de textul din Letopiseţul lui Miron Costin. Nu ar fi exclus să fi avut copistul la îndemână textele ambilor cronicari contimporani fără să-şi fi putut da seama până unde se întindea povestirea lui Brancovici şi unde începea a lui Miron Costin[1])

* * *

„Nasc şi la Moldova oameni" — scria Miron Costin lăudând însuşirile lui Gheorghe Ştefan Vodă. Au răsărit şi din sinul neamului românesc — putem spune acum, cântărind valoarea istorică a operii lui Miron Costin — talente, cari au reuşit să înalţe în veacul al XVII-lea istoriografia românească la un nivel egal cu acela al istoriografiei europene.

---

[1]) Cf. şi P. P. Panaitescu, *O istorie a Ardealului tradusă de Miron Costin* în An. Ac. Rom. M. S. I. Bucureşti, 1936, arătând că această *istorie transilvană* e o traducere făcută de Miron Costin după cartea lui Laurenţiu Toppeltin, *Origines et occasus Transilvanorum*, tipărită în Lyon la 1667; cf. şi Karl K. Klein, *Deutsches Schrifttum in Siebenbürgen*. Dresden, 1930, p. 27.

www.dacoromanica.ro

INDICE ONOMASTIC

A

Abaza (paşa din Silistra), 284.
Academia Română 305.
Achile, 86, 190
Achtum, 11.
Aeneas Silvius Piccolomini, 81, 97
Aghireş, 185.
Agria, 153
Ahmet Paşa, 126.
Aiud, 73, 172, 213.
— (Sinodul dela), 182.
Akos, 24.
Alard (comitele de Ocna-Sibiului), 34
Alba (comitatul), 30, 52.
Alba-Iulia, 22, 23, 27, 84, 97, 99, 131 146, 178, 182, 185, 203, 208, 209, 218, 242, 243, 248, 249, 250, 253, 276, 287.
— (dieta dela) 163, 171, 174, 180, 181, 216, 244.
— (episcopia catolică din) 12, 13.
— (mitropolia), 254.
Albanezi, 88, 89, 90.
Albert de Habsburg (ginerele lui Sigismund), 76, 81, 82, 83.
Aldea (Alexandru), 119.
Aldringer (generalul), 236.
Alexandru (cel Bun), 69.
Alexandru (cel Mare), 179, 190.
Alexandru (Iliaş), 12, 260, 262, 302.
Alexandru (nepotul ţarului Mihail), 46.
Alexie (Mihailovici), 279.
Almaş (Banat), 35.
Alstedius, 209.
Altdorf (Universitatea din), 231.
Alvinczy(Petru), 212.
Amlaş, vezi Ţara Amlaşului.
Anastasia (Doamna), 287.
Anastasie (episcopul Romanului), 279
— (Vlădică de Rădăuţi), 260.
Andrei II, 17, 18, 20, 133.
Andrei III, 27, 28, 33.
Andrei (judele), 65.
Andrei (magistrul, prepozitul bisericii din Alba), 52.
Andrei (preotul din Saus), 52.
Andronic (vistierul) 178.
Anglia, 223, 224, 232.
Angyal (David), 197.
Anjou (familia de), 35, 42 46.
Anonynus (Belae regis notarius), 31.
Antonie Marele 73, 74, 75.
Apafi (Mihail, Principele), 250, 251, 253, 287, 305.
Aragonia, 18.
Ardeal, 165, 178, 247, 251, 252, 254, 277, 290, 294, 304.
Ardeleni, 64, 186, 187, 215.
Arduzăl (Sălagiu), 71.
Argeş (râu), 58.
Armeni, 132, 208.
Aron Vodă, 295.
Arpad (dinastia), 42.
Arpadieni (epoca), 7.
Asan Burul, 18.
Asia-Mică, 17.
Asociaţiunea pentru literatura română şi cultura poporului român, 129, 283.
Atanasie (mitropolitul), 258.
Atena, 29.4
Atila, 157.

www.dacoromanica.ro

Augsburg, 153.
Augustus, 81.
Austria, 53, 136.
— (Casa de), 196, 204.
Austriaci, 178.
Azarie (cronicarul), 151.

B

Babonic (Radoslav), 54.
Bácsy (Gheorghe), 110.
Baghatur (hanul), 22.
Baiazid (sultanul), 63.
Bakócz (Toma), 170.
Balassa (Emeric), 124, 125.
Balcani, 87.
Bălcescu (N.), 192.
Balea (preotul), 182.
Bălgrad, 247, 290.
Bălgrad, vezi Alba-Iulia, 1.
Balica (Isac), 286,
Banat, 11, 40. 76, 84, 99, 157.
Banatul Severinului, 46, 47, 58.
Banul Croației și al Sloveniei, 7.
Bărbat-Vodă, 27, 41.
Bărboși, 292.
Bârgău, 66.
Barițiu (Gheorghe), 78.
Barnovschi (Miron), 217, 257, 260, 265, 269, 284, 299, 304.
Barwinski (Eugen), 293, 297.
Basarab (cel Mare), 40, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60.
Basarab (fiul nobilului Ioan din Râușor), 68.
Basarabia, 145.
Basta (Gheorghe generalul), 183, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 232, 298.
Báthoreștii, 163.
Báthory (Andrei), 153, 164, 190.
— (Cristofor), 162, 167.
— (familia), 162, 164.
— (Gavriil), 200, 214.
— (Sigismund), 174, 176, 188, 189 190, 195, 199, 202.
— (Ștefan), 31, 107, 114, 115, 122, 138, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169.
Bavaria, 36.
Bazaraad v. Basarab.
Beatrix (de Aragonia), 105.
Beauri (Iacob), 189.
Beducino (Giovanni), 188.
Becheș (Gașpar), 139, 162, 163, 164, 165.
Bela III, 16.
Bela IV, 18, 20, 21, 24, 25, 26, 132.
— (regele junior), 12.
Belgia, 153.
Belgrad, 16, 84, 87, 94.
— (biruința dela), 64.
Bell (Matia), 157.
Benedict (episcopul Orăzii), 28.
— (fiul lui Conrad), 18.
— (locțiitorul lui Ladislau Borș), 33.
Berend, 53.
Berthold de Meran-Andechs, 18, 20.
Bethlen (Gavriil), 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 232, 233, 243, 253,
Bihor, 27, 28, 73, 162, 185.
Bisterfeld, 209.
Bistrița, 22, 65, 99, 137, 151.
— (mănăstirea), 280.
Blandrata (Gheorghe), 139, 141.
Biró (Mátyás), 139.
Bizanț, 17.
Bizantini, 16.
Bobâlna, 71, 72.
Bobbi (Andrei), 179.
Bocskay (Ștefan), 199.
Boemia, 69, 179, 190, 231, 232, 235, 237, 239.
Bogdan II, 93, 94.
— (fiul lui Alexandru Lăpușneanu), 166.
— (Ioan), 3, 4, 28.
Boitinus (Gașpar), 190.
Bologna (Universitatea din), 231.
Bonfini (Antoniu), 81, 82, 88, 161.
Bosnia, 88, 212.
Bornemisa (Baltasar), 126.

www.dacoromanica.ro

Brăila, 287.
Brâncoveanu (Constantin), 292.
Brancovici (Gheorghe), 47, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 92, 93 95, 250, 253, 254, 305.
Brancovici (Sava), 251, 253, 256, 273, 305.
Brașov, 67, 103, 121, 129, 134, 148. 177, 182, 183.
Brașov, (dieta dela), 174.
Bratislava, 37, 155.
— (pacea dela), 212.
Breitenfeld (biruința dela), 228.
Brodarich (episcopul Ștefan), 198.
Brüekner (Alexandru), 284.
Brukenthal (Muzeul din Sibiu), 156.
Bucovel, 169.
Bucovina, 145.
București, 249, 293, 305.
Buda, 27, 37, 87, 98, 128, 200.
Buda (jud. Cluj), 73.
Budapesta, 30, 121, 130, 131, 144, 148, 197.
Buhuș (hatmanul), 287.
Buia (cetatea), 184.
Bulcsu, 9, 10.
Bulgari, 22, 47, 88.
Bulgaria, 62, 63.
Bunea (Augustin), 121, 250.
Burgio (italianul), 107.
Buri, 22.
Buzescu (Preda), 178.
Buzilla (fiica lui Rogerius, contele Siciliei), 16.

C

Cadan (hanul), 22.
Calimachus (Filip), 87.
Calixt III (papa), 97, 100.
Călugăreni, 185.
Calvin (Ioan), 139.
Cameniţa, 285.
Câmpulung, 264.
Cantemir (Constantin), 286, 287, 291, 292.
Cantemir (Dimitrie), 287.
Capistrano (Ioan), 70, 72, 74, 75, 76, 77, 95, 97, 98.
Caraffa (cardinalul), 229.
Caranseheș, 140.
Carașul (Țara), 24.
Carol (Filip), 225.
— (Robert), 35, 36, 37, 38, 39, 40. 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 57, 58, 60, 106.
Carol I, 203.
Carol V, 111, 124, 153.
Carol IX, 221.
Carol XII, 225.
Carpați, 5, 28, 32, 159, 166, 182, 200, 217, 242, 280.
Casimir, (regele Poloniei), 109.
Cașovia, 211, 212.
Castaldo (generalul), 113.
Catolici, 145.
Cazaci, 173, 174, 284, 286, 287.
Cehi, 87, 109, 203, 204, 213, 237.
Cantacuzino (Dumitrașcu Vodă), 288.
Cehul Silvaniei, 71.
Cenad, (dieceza din), 12.
Cesarini (Giuliano), 87, 90, 91.
Cetatea Albă, 69, 94, 109.
— Mureșului, 10, 11.
Chanadinus, 11.
Chiev, 259, 266.
Chilia, 94, 109.
Chronicon Pictum Vindobonense, 40. 46.
Ciangăi, 131.
Ciceu, 39.
Cincul mare (dieta dela), 125.
Cipariu (Timotei), 241.
Ciubărciu, 69.
Clement VII (papa), 176, 177.
Clara Székely (sora lui Ion Huniade), 79.
— de Zápolya (prima soție a lui Voicu), 79.
Cluj, 22, 30, 65, 73, 74, 75, 103, 137, 140, 141, 145, 154, 158, 171, 172, 249.
Cluj-Mănăștur (mânăstirea din), 73, 75.
Cluj (dieta dela), 200.

www.dacoromanica.ro

Coloman (Cărturarul, regele), 12, 16.
Colomea, 109.
Colloredo (generalul), 236.
Comes Posoniensis, 162.
— Trenciniensis, 62.
Constanța (conciliul), 64.
— (soția regelui Emeric), 18.
— (Elveția), 69.
Constantini (Șerban), 304.
Constantini Antonio, 188.
Constantinopol, 9, 94, 99, 116, 121, 125, 126, 127, 162, 166, 179, 198, 203, 210, 213, 215, 218, 292.
— (Patriarhia din), 259, 261.
Copenhaga, 227.
Corvinus, 81, 82.
Cosma (Ioan), 305.
Cosovo, 92, 93.
Costa, 79, 99.
— (cneazul), 68.
Costin (Alexandru), 284, 285.
— (Iancu), 284.
— (Ioan), 284.
— (Miron), 119, 158, 165, 186, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305.
— (Nicolae), 286.
— (Potomir), 284.
— (Velicico), 291, 292.
Cracovia, 83.
Craina, 20.
Craiova, 65.
Creta, 258.
Crimca (Anastasie), 258.
Cristian (regele dnaez), 211, 223, 225, 226, 227, 232.
Cristina (soția lui Carol IX), 221,
Crișul, 157.
Kraus (Gheorghe, cronica lui), 241. 242.
Croația (Corvatia), 81.
Cromwell, 224.
Csák (Ladislau), 67, 68, 71.
— (Nicolae), 68.
— (Matei), 35, 38, 42, 44.
Csáky (Mihail), 139.
Csáki (Ștefan), 185.
Cserei (Mihail), 117, 118.
Cumani, 12, 13, 22, 27, 52, 59, 133.
Curtea de Argeș (Biserica Domnească), 59.
Czilly (contele de), 94.

D

Daci, 294, 297.
Dacia, 213, 218.
— (Transalpină), 154.
Dalmația, 16.
Dâmbovița (cetatea), 63.
Danemarca, 227.
Dașow, 289.
David (Francisc), 137, 139, 140, 141, 142.
Debrețin, 144, 145.
Decebal, 294.
Dej, 71.
Desideriu (fiul banului Dionisie), 53.
Deva 22, 39, 44, 45, 142.
Deverenk (căpitanul), 190, 236.
Dionisie, ban al Severinului, 50, 53, 57, 58.
Dobâca, 24, 30.
Dobrițin, 254.
Doja (Gheorghe), 108, 125.
— (din Debrețin), 39.
Donciu (comitele), 51, 53, 57.
Dosofteiu (mitropolitul), 218, 253, 254, 255, 256.
Drăcșani, 304.
Draculea, 154.
Drăculești (familia), 151.
Drágfi (Bartolomeu), 104.
Dragu (familia), 162.
Duca (Gheorghe), 286, 287, 288, 291, 299.
Dunăre, 82, 87, 88, 89, 93, 183, 200, 289, 290.
Dușan (Ștefan), 36, 43.

E

Eberhard (episcopul din Zagreb), 64.
Ecaterina de Brandenburg, 211.

www.dacoromanica.ro

Eciu (cetatea), 251, 252.
Eftimie (cronicarul), 151.
Eger, 236, 237, 238.
Elisabeta de Szilágy), 98.
— (fiica lui Iacob), 211.
— (fiica lui Ulrik de Czilli), 93.
— (soţia regelui Albert), 83, 87.
Elveţieni, p. 53, 54.
Emeric (fiul lui Ştefan cel Sfânt), 8.
— (regele ungar), 132.
Engel (Ioh. Cristian), 190, 241, 245, 247, 248.
Engeter (Luca), 184.
Estlanda, 223.
Eugen IV (papa), 84.
Euloghie (vlădică de Roman), 259.
Europa, 79, 84, 89, 191, 229.
Eustratie (logofătul), 258, 274, 275.
Evrei, 208.

F

Făgăraş, 68, 95, 121, 122, 125, 126, 127, 164, 186.
Fazel-Ulla-Raschid (cronicar persan), 22.
Feldioara (lupta dela), 122.
Felician (Zach), 50.
Ferdinand I (regele Românilor), 60, 131.
— II, 205, 209, 231, 232, 233, 234, 235, 237.
— (Habsburgul), 111, 122, 123, 124 125, 126, 136, 137, 152, 153.
Filaret (Nichitici, (patriarhul Moscovei), 269.
Filip (de Fermo), 27.
Finlanda, 223.
Finta (lupta dela), 304.
Flandra, 77.
Floci (târgul), 182.
Focşani, 287.
Forgách (Sigismund), 176.
Frânic, 10.
Francisc, 112
— I (regele Franţei), 111.
Francisc Gonzaga (principele de Mantua), 62.
Frangepan (familia), 35, 42.
— (Gheorghe), 110.
Frankfurt, 82.
Franţa, 140, 223, 228, 232, 234.
Frata, 23.
Frederic III (împăratul), 83, 87, 92, 94.
Frederic de Pfalz, 211.
Fundaţia Carol, 283.

G

Gallas (generalul), 236.
Garai, 83.
Geneva, 140, 141.
Gentile (Fra, legat papal), 37, 42, 43, 44
— (Giovanni), 147.
Gerendi (Nicolae), 45.
Germani, 12, 132, 168, 189, 228.
Germania, 96, 134, 135, 140, 144, 153, 228, 233, 234.
Gertruda (soţia lui Andrei II), 18, 20.
Gustav (Adolf), 211, 212, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228 229, 234, 235.
Gutt (familia), 161 162.
Győr (Iaurinum), 87.
Gyula, 9, 10.
Ghedeon (episcopul Huşilor), 269, 279, 281.
Ghenadie II (Gheorghe mitropolitul), 243, 244, 245, 248, 253, 254.
Gheorghe Ştefan, 266, 281, 286, 299 300, 304, 305.
Gherghiţa, 59, 304.
Gilău, 28.
Glondys (Dr. Victor), 148.
Goruslău, 189.
Gotlanda, 223.
Govora, 264.
Graţiani (Gaşpar), 216, 302.
Greci, 12, 25, 173, 208, 294.
Grecia, 190.
Grégorie (Henri), 48.
Grigore IX (papa), 132.
— XIII (papa), 168.
Grigorie (Bogoslovul), 262.

www.dacoromanica.ro

Gritti (Aloisiu), 123.
Gromo (Giovanandrea), 193, 162.
Grozav (vornicul), 122.
Grozeşti, 66.

H

Hăbăşescul (hatmanul), 286.
Habsburgi, 141, 142, 143, 165, 187, 190, 199, 203, 204, 209, 210, 211, 239.
Haner (episcopul Gheorghe), 241, 245, 246, 247, 248, 250, 252.
Hanibal, 190.
Harrach (Isabella Ecaterina), 232.
Haţeg, 65, 290.
Hebler (Matia), 137, 156.
Hector, 86, 190.
Held (Matei), 124.
Heltai (Gaşpar), 137, 139.
Henric VIII (regele Angliei), 112.
Hellespont, 89.
Hierotheos, 10.
Hmilniţchi (Timuş), 304.
Homer, 190.
Homonnai (Gheorghe), 215, 216.
Honterus (Ioan), 137, 156.
Horaţiu, 293.
Hotin, 177, 178, 183, 185, 285, 286, 289, 301.
Hradzsin (burgul), 203.
Huedin, 184, 185.
Huniade (Iancu) vezi Huniade Ioan.
— (Ianuc), 79, 99.
— (Ioan), 32, 71, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 151, 191.
— (Ladislau), 97, 100.
Huniadeşti (familia), 80, 81, 94.
Huniedoara, 9, 65, 79, 98.
Hurez (mânăstirea), 280.
Hus (Ioan), 64, 69.
Husar (Varvara), 152.
Huşi, 254, 261.
Huşiţi, 82.
Hust (cetatea), 290.
Hyacinthus (Pater), 198.

I

Iacob (regelee Angliei), 198, 203, 206, 211.
Iagello (Vladislav), 69.
Iakch Mihail (comitele Secuilor), 67, 75.
Ialomiţa, 86, 87.
Iancha, p. 50.
Iaşi, 178, 248, 261, 264, 266, 267, 273, 274, 276, 287, 289, 292, 297.
Iedikule, 121, 127.
Ierlitz (Ioachim), 259.
Iernut, 165, 253.
Ieroteiu (de Monembasia-mitropolitul), 255.
Iesuiţi, 168.
Ieffiu (Ioan), 164.
Iorest Ilie, 247, 248, 249, 250, 253, 279, 280.
Ilina (fiica lui Ioan Movilă), 286.
Ineul, 202.
Inocenţiu III (papa), 132.
Ioachim (comite de Sibiu), 18.
Ioan Botezătorul (mânăstirea), 10, 11.
Ioan (cel Cumplit), 166.
Ioan cel Nou (Sf.), 258, 261.
Ioan gură de Aur, 262.
Ioan II (principele), 242, 247.
Ioan Românul (vezi Ioan Huniade).
Ioan Sigismund, 112, 113, 114, 125, 126, 127, 139, 140, 141, 162, 163 164, 165.
Ioan XXII (papa), 46, 58.
Ioannes Olahus (filius Vojk-de Hunyad), vezi Ioan Hniade.
Ipslit (voevod), 21.
Irineu (voevod), 24.
Isabela (fiica regelui polon Sigismund), 112, 115, 125, 126, 139, 162.
Isac (paşa din Semendria), 84.
Istria, 20.
Italia, 82, 105, 140, 162, 289, 290, 294.
Iula (fiul lui Leustachius), 17, 20.
Iütlanda, 233.

www.dacoromanica.ro

J

Jena (Universitatea din), 222.
Jovius (Paulus), 126.
Jugani, 266.
Jupiter, 81.

K

Kálmàncsehi (predicatorul), 139.
Kassay (Ștefan), 248.
Katona (Ștefan), 243, 245, 248.
Kazinczy (Gavriil), 154.
Keán (neamul lui), 34.
Kedrenos, 9.
Kemény (Ioan), 260.
Kemeny (Iosif), 76, 78.
Kemény (Simion), 85.
Kendi (Francisc), 124.
Kendtelek, 24.
Keserüi Dajka Iános, 243,
Kirilis Arslan II (sultanul), 17
Koczárdy (Nicolae), 125
Königsberg (cetatea) 179.
Kopasz Iacob (din neamul lui Borș), 38, 45,
Kosice, 188,
Kövári (Ladislau), 8, 132.
Knärod (pacea dela), 225.
Kraus (Gheorghe), 241, 245, 247, 248, 259, 252, 253, 254, 255.
Kromer (Martin), 63.

L

Lackf (Ștefan), 58.
Ladislau (Borș), 25, 26, 27, 34, 35. 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44ö 45. 46, 101, 106.
Ladislau (Cumanul), 24, 72, 29, 41, 162.
— (fiul magistratului Donciu), 43.
— (Neapolitanul), 64.
— (Posiumul), 83, 87, 92, 94.
— (regele), 12, 98.
Ladoș (preotul Ioan), 251, 252.,
Lăpușneanu (Alexandru), 113.
Lăpușul românesc, 273.
Lasky (Ieronim), 111.
Latini, 157.
Laudek (Lucreția), 232.
Laudi (Giovanini), 208.
Laurențiu (voevodul), 24.
Lazar (Andrei), 199.
Lazar (Drusiana), 199.
Leles, 20.
Lemberg, 259.
Leo X (papa), 108.
Leopold (de Austria), 53.
Lepeș (Gheorghe, (episcopul), 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 77, 84, 135.
— (Lorand vicevoivodul), 67, 72, 73, 74. 75.
Lerna (Augustino), 208.
Leșii, 165, 304.
Leta (Bihor), 39, 54.
Leucă (voevod), 21.
Leustachius, 16, 17.
Liga creștină, 187.
Linz (dieta dela), 193.
Lipova, 202.
Lipsca, 228.
Liptò p. 51.
Litovoi, 27, 41.
Livlanda, 226.
Loșonczi (Desideriu), 75.
Lübeck (pacea dela), 233.
Luca (mitropolitul din Târgoviște), 182.
Lucaris (patriarhul Chiril), 213.
Ludovic (de Anjou), 59, 61.
Ludovic II, 108, 111, 121, 136, 142.
Ludovic XI (regele Franței), 14.
Lukinich (Emeric), 117.
Lupu (Mehedințeanu), 255.
Luther (Martin), 108, 135, 136, 138 209.
Lützen (lupta dela), 221, 229, 235.

M

Macarie (cronicarul), 151.
— (episcopul din Transilvania), 64.
— (Iosif), 127.
— (patriarhul Antiohiei), 265.
Macurek (Iosif), 118, 190.
Magdeburg (cetatea), 228.

www.dacoromanica.ro

Maghiari, 132, 141.
Magno (Carlo), 179.
Magyar Szemle, 197.
Maior (Petru), 133, 251.
Mailat (Bela), 121.
— (familia), 162.
— (Gavriil), 164.
— (Ştefan), 111, 112, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 164.
Manasse (cronograful bizantin), 151.
Mansfeld (Ernest), 211, 212, 232, 233.
Mantua, 208.
Manuel (Comnenul), 17.
Mara (fiica lui Brancovici Gheorghe), 82.
Maramureş, 73, 81, 162, 254, 255, 288. 290.
Marchia (Iacob de), călugăr, 63.
Marcu Vodă, 178, 203, 214.
Marcus Valerius, 81.
Marczali (Heinrich), 49.
Marea Neagră, 289.
Maria (fiica lui Vasile Lupu), 260, 304.
Maria (soţia lui Ludovic II), 108.
Maria Elenora, 222.
Martinus (magistrul), fiul lui Berend p. 53.
Martinuzzi (Gheorghe), 112, 113, 115, 123, 124, 125, 126.
Marzio (Galeotto), 82.
Massaro (italianul), 107.
Matczynski (Marcu), 293.
Matei (Basarab), 241, 242, 247, 248, 249, 255, 264, 276, 279, 302, 303, 304.
Matei (Corvinul), 81, 93, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 109, 122, 152, 154, 155.
Matei (din familia Csák), 26.
Matei (zis Valahul), 159.
Mathesius (Andreas), 143.
Matia II (Împăratul), 193, 215, 216.
Maxim (patriarhul), 256.
Maximilian (împăratul), 114, 141, 162. 163, 164, 165, 166.
Mediaş, 137.
— (dieta dela), 167.
Meklenburg (Ducatul de), 233.
Mercurius (Princeps Ultrasilvanus), 16.
Meseşul, 157.
Messenius (istoricul), 226.
Mezid (begul), 84, 85, 86.
Micud (banul), 34.
Mihai (din neamul Katiz), 18.
Mihai Viteazul, 80, 116, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 216, 298.
Mihail (Cehul), 71.
Mihail Feodorovici (Ţarul Rusiei), 258, 269.
Mihail (fiul nobilului Ioan din Râuşor), 68.
Mihail (prepozitul din Posega), 52.
— (Romanov, ţarul), 225.
— (Secuiul), 95.
— (Ţarul bulgar din Vidin), 46, 47.
Mihail Valahul, vezi Csáky Mihail.
Mihnea Radu, 154, 200, 215, 302, 304.
Mikò (Francisc), 203.
Mikulov (tratatul dela), 205.
Milano, 82, 179.
Milutin (Ştefan), 36, 43, 46.
Minas (Episcopul), 145.
Mircea (cel Bătrân), 61, 90, 101, 119, 154.
— II (Ciobanul), 127.
Mirislău, 185, 187, 188.
Misail Călugărul, 295.
Mokàcs, 106, 121, 122, 136, 152.
Mohamed (Profetul), 113.
— II, 94, 96, 97, 256.
Moise (Vodă), 122, 123.
Moldova, 4, 5, 22, 28, 31, 32, 66, 68, 69, 70, 81, 87, 109, 115, 116, 119, 123, 145, 157, 166, 174, 176, 178. 179, 183, 187, 188, 194, 200, 201, 210, 213, 215, 216, 217, 218, 248, 249, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 278 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292 294, 300, 302, 303, 304.

www.dacoromanica.ro

Moldoveni, 64, 157, 176, 177, 178, 187, 188, 285, 290, 293, 304.
Moravia, 69, 207, 232.
Morgarten, p. 53, 54.
Moscova, 225, 269.
Movilă (Gavriil), 217.
— (Ieremia), 177, 178, 183, 190, 293, 304.
— (Moise), 260, 262, 284.
Movilă Petru, 154, 257, 258, 259, 260, 264, 265, 266, 269, 271, 279.
Movilă (Simion), 186, 187.
Müller (Iohann von, din Schaffhausen), 296, 297.
Muntele Alb (lupta dela), 204, 231, 232, 237.
Munteni, 64, 157, 290, 294, 304.
Muntenia, 5, 32, 79, 80, 86, 87, 91, 92, 115, 116, 119, 127, 157, 178, 200, 201, 210, 213, 215, 216, 218, 287, 290, 304.
Murad II, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 94, 260.
Mureş, 84, 157, 165, 290.
Muşina (cneazul), 65.
Myriokephalon, 17.

N

Nadas (Ladislau de, vicevoivodul transilvan), 65.
— (Mihail de, comitele Secuilor), 65.
Náadasdy (Toma), 122, 123.
Náprágyi (arhiepiscopul din Kalocsa), 194.
Neagoe (Basarab), 151.
Neagoslav (papa), 182.
Neamţ, 289, 292.
— (mânăstirea), 280.
Nectarie (jupânul), 184.
Neculce (Ioan), 285, 287, 288, 291, 292.
Negrea (spătarul), 178.
Nemesis, 302.
Nemţi, 195.
Neszmély, 83.
Nicolae (fiul lui Iancha), 50.
Nicolae (fiul lui Radoslav), 54.
— (prepozitul din Alba transilvană), 52.
Nicolae (voevod), 25, 26.
Nicopol, 62, 63, 64, 90.
Nikolsburg (pacea dela), 210, 212.
Niş, 88.
Nistru, 289, 290.
Nitra (comitatul), 55.
Nürnberg, 235.

O

Oituz, 22, 66.
Olahus (Nicolae), 123, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160.
— (Ştefan), 154.
Olanda, 223, 225, 232.
Oldamur, 27.
Olmütz, 231, 235.
Olpret, 71.
Olt, 122, 290.
Ompudimus (banul), 17.
Opitz (Martin), 209.
Oppeln (ducatul), 210.
Oradea, 22, 27, 28, 69, 145, 163, 195, 202.
— (pacea dela), 112, 124, 153.
Orăştie, 22, 152, 158.
Orlat, 242, 247.
Orşova. 92.
Otto (Bavarul), 35, 36, 42, 43, 106.
Ottokar II (regele Boemiei), 26.
Oxenstierna (Axel), 222, 227.

P

Padova, 294.
Palamide (Gheorghe), 190.
Paleologul (Ioan VIII), 89.
Panaitescu (P. P.), 264, 283.
Panonia, 81.
Papa (dela Roma), 167.
Paraschiva (din Târnova), 261.
Parma, 188.
Paris, 146.
Pătraşcu (cel Bun), 113.
Pătraşcu-Niculae, 175, 176, 178, 216.
Pauler (I.), 16, 161.

www.dacoromanica.ro

Pavel (arhidiaconul din Alep), 265.
Pavel (episcopul din Turdaș), 182.
Pázmány (Petru), 202.
Pecenegi, 18.
Pecersca (mânăstirea), 258.
Pekar (Iosif), 236, 237, 238.
Pempflinger (Marcu), 122, 136.
Perembsky (Petru), 115.
Petrovici (Petru), 125.
Petru(cel Mare), 225.
Petru (Cercel), 178.
Petru (episcop de Alba Iulia), 34.
Petru (protopop în Hunedoara sec. XV.), 95.
Petru (Rareș), 115, 122, 123, 124, 126.
Pfalz (Frederic de), 236, 237.
Piccolomini (generalul), 236, 237.
Pilsen, 236, 238.
Piscator, 209.
Pius II (papa), 97, 99.
Poarta otomană, 163, 166, 199, 202, 203, 213.
Podiebrad (Gheorghe), 98, 99.
Pojon, 165.
Pola (Nicolae), 38.
Poloni, 61, 87, 89, 91, 105, 109, 118, 176, 177, 186, 187, 188, 212, 216, 226, 228, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 299, 303.
Polonia, 61, 69, 83, 108, 109, 115, 140, 161, 162, 166, 167, 168, 169, 177, 212, 226, 285, 288, 296, 300, 303, 304.
Pop (Ștefan), 274.
Popa (Octavian), 121.
— (Vâlcul din Râușor), 68.
Pòr (Anton), 33, 39.
Poșa (voevod), 21.
Posodo, 40, 41, 47, 48, 49, 53, 54, 57, 59, 60.
Posega, 52.
Possevino (Antonie), 169.
Potocki (Petru, castelanul Cameniței) ,285.
Praga, 64, 69, 98, 187, 188, 203, 231, 236, 237.
Putna (mânăstirea), 248, 279.

R

Răchiteni, 266.
Rădăuți, 263.
Radu (Negru), 60.
Radu (Paisie), 125, 126.
Radu (Șerban), 216.
Radzwill (principele litvan Ianus), 260, 304.
Rafael (voevod), 21.
Rákoczi I (Gheorghe), 207, 242, 243 244, 245, 247, 248, 249, 250, 253. 254, 255, 260, 276, 279.
Rákoczy II (Gheorghe), 304.
Rákos (dieta dela), 194, 92, 98, 194. 194.
Rangone (Claudio), 169.
Ranke (Leopold), 299.
Râșca (mânăstirea), 280.
Ratibor (ducatul), 210.
Ravasz (László), 148.
Regatul ungar, 3, 5, 6.
Regensburg, 235.
Renata (Cecilia), 209.
Richelieu, 228, 234.
Rincon (Antoniu), 111.
Rodna, 22.
Rodos (insula), 23.
Roe (Sir Thomas) 198.
Rogerius (contele Siciliei), 16.
Rokiczana (preotul husit), 98.
Rogoz, 273.
Rogerius (Magister), 22.
Gogoz, 273.
Roland (voevod), 27, 28, 33.
Roma, 471, 290, 297,
Romani, 158.
Roman (orașul), 254, 263, 292. 104, 132, 133, 137, 142, 143, 144, 153.
Români, 19, 20, 69, 76, 94, 95, 97, 174, 189, 183, 184, 185, 298, 209, 213, 217, 252, 253, 257, 267, 269, 276, 279, 282, 290, 294.
România, 129, 130, 144, 145, 146, 147.
Rosetti (Radu), 291.
Rostock (Universitatea din), 222.
Rot (juratul Gheorghe), 65.

www.dacoromanica.ro

Rovine, 101.
Rudolf (împăratul), 176, 178, 187, 188, 189, 190, 191.
Rügen, 233.
Rumelia (turcească), 89.
Ruric (dinastia), 225.
Ruşi, 167, 169.
Rusia, 154, 194, 225, 226.
Rusăt (Iordache), 291.
Ruteni, 131.
Ruxandra (fiica lui Vasilie Lupu), 304.

S

Săcalul de Margine, 251, 252.
Sajo, 24.
Sălaj, 185.
Salustius, 296.
Sântimbru, 76, 84, 86.
Sârbi, 71, 76, 87, 88, 173.
Sarus p. 52.
Saşi, 5, 7, 15, 18, 30, 34, 58, 65, 72, 73, 77, 96, 103, 104, 122, 125, 126, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 152, 155, 158, 164, 172, 183, 201, 204, 216, 297.
Sătmar, 73, 165, 254.
Satu-Mare, 145.
Sava (armaşul), 178.
Scönebaum (Herbert), 17.
Scultetus (Abraham), 209.
Sebeş, 22, 112, 125, 143, 184.
Sebeş (dieta din), 113.
Secui, 7, 15, 18, 30, 67, 72, 73, 103, 104, 122, 126, 132, 133, 139, 146, 162, 164, 172, 173, 183, 204, 207.
Secuime, 183.
Secul (mânăstirea), 157, 258, 281, 282.
Seghedin, 5, 38, 89, 90, 110.
Seghedinaţ (Petre), 76. 86.
Semendria, 82.
Serbia, 36, 40, 45, 46.
Servet (Mihail), 140, 141.
Severin (ban de), 24, 82, 83.
Severin (Ţara), 50, 51.
Sibieni, 183, 184.
Sibiu, 5, 18, 19, 20, 22, 65, 84, 85, 86, 87, 122, 124, 133, 134, 139, 145, 151, 152, 155, 156, 160, 183, 184, 201, 247
Siegl (Karl), 238.
Sighet, 81.
Sighişoara, 241, 253.
Sighişoara (dieta din), 140.
Sigismund (regele Ungariei), 61, 62, 63, 64, 65, 68, 74, 75, 76, 79, 80. 81, 82, 91.
Sigismund (regele Poloniei), 108. 200, 212, 226.
Silezia, 179.
Simigium, 132.
Simion (voevod), 21.
Simion Dascălul, 195.
Simion (episcop), 12.
Sirigo (Meletie), 258.
Skender (paşa), 200, 304.
Skenderberg, 89.
Skylitzes (scriitor bizantin), 9, 10.
Skytte (Ioan), 221, 222.
Slavata (Albrecht), 231.
Slovaci, 65, 131.
Slovacia, 66.
Slovenia, 17, 18, 20, 21.
Sobieschi (Ioan), 287, 288, 289, 293.
Socinus (Faustus), 140.
Socinus (Lelius), 140.
Sofia (oraşul), 87.
Sofronie (egumentul), 260.
Soliman (sultanul), 112, 113, 116.
Solnoc (comitatul), 65.
Solnoc (comite de), 17, 20, 25, 26 30.
Someş, 73, 157.
Soveja (biserica din), 265.
Spania, 234.
Speier (tratatul dela), 163.
Sprowski (Stanislau), 109.
Stanca (Doamna, soţia lui Mihai Viteazul), 175.
Stancaro (Francisc), 140.
Stanciu (cneazul), 68.
Statilius (Ioan), 111, 137.

www.dacoromanica.ro

Stavrinos, 190.
Stelea (biserica din Târgoviște), 265.
Stiboritz, 61.
Stockholm, 223, 226, 227, 228.
Stolbova (pacea dela), 225, 226.
Stralsund, 226, 227, 33.
Strigoniu, 83, 134, 152, 153, 155,
Strykovski (Martin), 59.
Subici, 42.
Smeavo, 103, 258, 261, 274, 279, 288.
Suedezi, 228, 236.
Suedia, 212, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 234.
Svotoslav Iacob (despot bulger), 25.
Szalkai (Ladislau), 107.
Szamosközi (Ștefan), 161, 177, 185, 190.
Szántai (predicator luteran), 137.
Szatmári (Gheorghe), 107.
Székely (Moise), 186.
Szekfü (Iuliu), 197, 206, 213, 214.
Szerémi (Gheorghe), 107.
Szilàgy (Elisabeta, soția lui Ioan Huniade), 82.
Szilágy (Alexandru), 8, 20, 34, 197.
Szilágy (Samuil), 144.
Szuhay (Ștefan), 177.
Șeica Mare (dieta dela), 126.
Șaguna (Liceul Andrei), 129.
Șeica Mică, 67.
Șelimbăr (lupta dela), 175, 185.
Șerb (fiul lui Costa dela Rechitova), 79.
Șimleul-Silvaniei, 162.
Șincai (Gheorghe), 241, 245, 247, 248, 672, 277.
Șiria, 89, 99.
Ștefan V, 24, 25, 29.
Ștefan (cel Mare), 93, 94, 101, 103, 104, 105, 109, 279.
Ștefan (cel sfânt), 8, 9, 11, 12, 28, 161.
Ștefan (episcopul Rădăuților), 279.
Ștefan Petriceicu Vodă, 285, 286, 287, 289, 303.
Ștefan Românul, 152.
Ștefan Tomșa, 200, 215, 216, 218.
Știbor (voevodul), 61, 62, 64, 65, 66.

T

Tacitus 81, 297,
Tălmaciu, 96.
Tămăușeni, 266.
Târgoviște, 177, 182, 187, 217, 264, 276, 279.
Târgul Mureș, 141, 200.
Târnave, 22.
Tătari, 19, 21, 22, 23, 24, 31, 48, 89, 109, 179, 205, 226, 286, 290.
Teleajen (valea), 186.
Teoctist (vlădica Bălgradului), 182.
Teodor (fiica lui Basarab) 46.
Teodosie (fiul lui Neagoe Basarab), 151.
Teofil (episcopul dela Prislop), 217.
Teutch, 77, 78.
Teutonii, 132.
Teutschländer, 190.
Thallóczy (Ludovic), 10.
Theophylaktos (patriarhul Constantinopolului), 10.
Thukydites, 297.
Thurzó (Emeric), 203.
Tilly (generalul), 225, 226, 233.
Timișoara, 62, 84, 145, 200.
Timișoara (dieta), 64, 98.
Tirnavia, 202, 205.
Tirnavia (seminarul teologic din), 154, 155, 156.
Tisa, 28, 38, 199.
Toma (mitropolitul primat de Strigoniu), 35.
Toma de Szécseny (voevodul transilvan), 39, 40, 45, 46, 50, 57, 58.
Tomory (arhiepiscopul Paul), 110.
Toppeltin (Laurențiu din Mediaș), 297, (304).
Török (Ecaterina), 200.
Tota (soția lui Benedict), 18.
Traian (împăratul), 289, 299, 294.
Transalpina v. Țara Românească.
Transilvania, passim.
Trei Ierarhi (Biserica), 261.
Trencin (comitatul), 65.
Troppau, 238.
Trotuș, 69.

www.dacoromanica.ro

Tschernembl (Erasmus Gheorghe), 193, 194, 195, 196, 204.
Tübingen, 49.
Tudora (mama lui Mihai Viteazul), 177, 199.
Turda, 34, 74, 75, 77, 106, 172, 189, 191.
Turda (Dieta din) 113, 123, 125, 139, 141.
Turci, 32, 62, 68, 76, 73, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 99, 104, 105, 106, 108, 109, 123, 126, 157, 166, 168, 178,188, 193, 194, 195, 196, 199, 200, 202, 204, 205, 206, 213, 214, 226, 269, 272, 285, 286, 291, 299.
Turcia, 108, 111, 207.
Turóczi (Ioan), 97.
Ţara-Amlaşului, 95, 96.
Ţara Bârsei, 5, 21, 22, 126.
Ţara Făgăraşului, 67, 95, 96, 126, 162.
Ţara-Haţegului, 67, 68.
Ţara Muntenească, 47, 288, 294.
Ţara Oltului, 290.
Ţara Românească, 28, 31, 36, 40, 41, 42, 45, 49, 54, 90, 96, 123, 151, 174, 176, 186, 188, 190, 213, 215, 216, 217, 241, 242, 255, 276, 283, 289, 304.
Ţara Ungurească, 288, 294.
Ţarigrad, vezi Constantinopol.
Ţările Române, 3, 191, 218, 265.
Ţibin (râul), 242.
Ţifăscul (Ilie), 292.

U

Ucraina, 288.
Udrea (banul), 187.
Udrea (hatmanul), 178.
Udrişte Năsturel, 276, 279.
Ungaria, 4, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 40, 41, 46, 61, 69, 70, 71, 74, 77, 78, 83, 84, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 96, 99, 107, 108, 109, 110, 111, 115, 118, 119, 121, 124, 125, 130, 132, 136, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 168, 174, 194, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 214, 232.
Ungrovlahiei (Mitropolia), 182.
Ungurașul (Cetatea), 124.
Unguri, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 53, 97, 99, 103, 106, 107, 109, 111, 131, 132, 137, 139, 158, 187, 194, 203, 207, 213, 214, 232, 290.
Upsala (Universitatea din), 222, 226.
Urban VIII (Papa), 234.
Ulrino (conte de), 81.
Ureche (Grigorie), 158, 286, 295.
Ureche (logofătul Nestor), 258.
Urechea (V. A.), 305.
Uroş (Ştefan), 36, 39, 43.
Ujlak (Nicolae de), 83, 88.

V

Vag (râul), 65.
Valahi, 51, 52, 53, 54, 62, 154, 157
Valahi, 194, 247.
Valea Rodnei, 99.
Valoni, 189.
Varlaam (mitropolitul Moldovei), 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282.
Varna, 91, 92.
Varóovia, 161.
Văscu (Alexe).
Văscu (Ionaşcu), 273.
Vasile Lupu, 248, 249, 250, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 274, 275, 281, 285, 286, 299, 300, 301, 302, 303.
Vasile (protopopul dela biserica Sf. Niculae din Scheii Braşovului), 182.
Vasilie cel Mare, 262.
Vaslui, 105.
Velbujd, 47.
Venceslov (fiul regelui Venceslov al Boemiei ói Poloniei) 35, 42.
Venceeslau (regele Boemiei), 64, 106.
Veneţia, 89, 190, 205, 207, 208, 212, 255, 264.
Veneţieni, 211.
Vidin, 18, 19, 46, 47.
Viena, 98, 123, 144, 162, 163, 164, 190, 193, 202, 232, 237, 286, 287.
Viena (curtea din) 189, 193, 194, 234,

www.dacoromanica.ro

235.
Viena (pacea dela), 210, 212.
Viişoara (ciocnirea dela), 123.
Vilna (Academia din) 168.
Vincenţiu (arhiepiscop de Kalocsa), 35.
Vinţ, 125, 207.
Vişegrad, 53, 83, 125
Vlad Dracul, 87, 90, 91.
Vlad Ţepeş, 96.
Vladislav, 75, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92.
Vladislav II (1451—1456), 95, 96, 152.
Vladislav IV, 302.
Vloh, 295.
Voicu (tatăl lui Ioan Huniade), 79, 99.
Voevodatul Transilvaniei, 3, 4, 6, 7.
Voivodatul Ţării Romnâeşti, 4.
Vurpăr, 125.

W

Waldstein (Wilhelm de), 231.
Wallenstein, 190, 191, 211, 225, 226, 227, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239.
Wallhof, 226.
Wasa (Familia), 221.
Wavrin (Jehan de), duce burgund, 93.
Werböczy (Ştefan), 108, 136.
Wertner (M.), 16, 21, 35.
Wieneer (Paul), 137, 156.
Wittenberg, 135, 209, 222.

X

Xenophon, 221.
Xenopol (A. D.), 301.

Z

Zadraveţ (Ştefan), 130.
Zagreb, 153.
Zamoisky (Ioan), 162, 169, 186, 187.
Zápolya (Gheorghe), 110, 111.
Zápolya (Ioan), 107, 110, 112, 122, 123, 124, 125, 136, 137, 153, 162, 166, 193, 194, 195, 242.
Zemun, 113.
Zólyom p. 51.
Zonaras, 9.

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL VOLUMULUI II.

	Pag.
Voevodatul Transilvaniei în sec. XII—XIII	3
Un voevod al Transilvaniei în luptă cu Regatul ungar. Voevodul Ladislau (1291—1315).	33
Atacul lui Carol Robert, regele Ungariei, contra lui Basarab cel Mare, Domnul Ţării Româneşti.	41
Un nobil polon în scaunul de voevod al Transilvaniei. Voevodul Ştibor (1395—1414).	61
Voevodul transilvan Ioan Huniade — „Fortissimus athleta Christi".	79
Desfacerea Transilvaniei de Ungaria şi înălţarea ei la treapta de Principat sub ocrotire otomană . . .	103
Un voevod transilvan care şi-a încheiat cariera în temniţa Iedikule din Constantinopol: Ştefan Mailat (1502—1550).	121
Problema confesională a României. Temeiurile ei istorice	129
Cel dintâi umanist român: Nicolae Olahus din Sibiu (1493—1568).	151
Un Principe transilvan — Rege al Poloniei	161
Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul	171
O istorie a Transilvaniei în limba germană la 1614. . .	193
Principele transilvan Gavriil Bethlen (1580—1629). . .	197
„Leul dela Miazănoapte": Regele Gustav Adolf (1594—1632).	221
Wallenstein (1583—1634).	231
Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi?	241
Mitropolitul Varlaam al Moldovei (1632—1653). . . .	257
Miron Costin şi concepţia lui filosofică-religioasă asupra istoriei (1633—1691).	283
Indice onomastic	306

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro